

Львівський державний університет внутрішніх справ

М. С. Долинська

Г. В. Смолин

О. А. Туркот

Л. В. Хомко

Б. М. Гамалюк

Господарське право

Особлива частина

Підручник

Львів
2019

УДК 346
Г72

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 26 червня 2019 року № 11)

Рецензенти:

Б. В. Деревянко, доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України);
Ю. М. Юркевич, доктор юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Господарське право. Особлива частина: підручник /
Г72 М. С. Долинська, Г. В. Смолин, О. А. Туркот, Л. В. Хомко,
Б. М. Гамалюк; за ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2019.
536 с.

Висвітлено, згідно з програмою навчальної дисципліни «Господарське право», особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання. Розкрито аспекти правового регулювання економічної конкуренції, цінних паперів, інвестицій та інновацій, зовнішньоекономічної діяльності, а також таких провідних галузей економіки, як електроенергетика, сільське господарство, будівництво, харчова промисловість, торгівля та побутове обслуговування тощо.

Для здобувачів вищої освіти та курсантів, працівників ОВС, які вивчають курс господарського права, викладачів юридичних та економічних спеціальностей закладів вищої освіти, власників і керівників підприємств (організацій), юрисконсультів, а також усіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання функціональних видів господарської діяльності.

According to the program of academic discipline «Economic law», the textbook deals with the peculiarities of legal regulation of certain branches of economic activity. The aspects of legal regulation of economic competition, securities, investments and innovations, foreign economic activity, as well as such leading branches of the economy as electric power engineering, agriculture, building, food industry, trade and domestic services, etc. are considered.

The textbook is of use for applicants of higher education and cadets, law enforcement officers studying the course of economic law, scientific and pedagogical workers of legal and economic specialties of higher educational institutions, owners and managers of enterprises (organizations), legal advisers, as well as all those who are interested in legal regulation of functional types of economic activity.

УДК 346

© Долинська М. С., Смолин Г. В., Туркот О. А.,
Хомко Л. В., Гамалюк Б. М., 2019

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

Зміст

Вступ.....	6
------------	---

РОЗДІЛ I

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ГЛАВА 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ.....	8
§ 1. Поняття й основні положення економічної конкуренції.....	8
§ 2. Монополії та монопольне становище суб'єкта господарювання.....	14
§ 3. Поняття та ознаки недобросовісної конкуренції.....	23
§ 4. Види діяльності, що обмежують економічну конкуренцію.....	32
§ 5. Відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції.....	47
Контрольні запитання.....	52
ГЛАВА 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ.....	54
§ 1. Поняття, ознаки та види цінних паперів.....	54
§ 2. Ринок цінних паперів.....	73
§ 3. Учасники ринку обігу цінних паперів.....	84
§ 4. Державне регулювання ринку цінних паперів.....	94
Контрольні запитання.....	101
ГЛАВА 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	102
§ 1. Поняття, види, суб'єкти та об'єкти інвестицій.....	102
§ 2. Державне регулювання інвестиційної діяльності.....	109
§ 3. Інвестиційний договір.....	118
§ 4. Поняття інновацій та інноваційної діяльності.....	124
§ 5. Державне регулювання інноваційної діяльності.....	134
§ 6. Господарські договори у сфері інноваційної діяльності.....	141
Контрольні запитання.....	149

РОЗДІЛ II

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

ГЛАВА 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В ЕНЕРГЕТИЦІ.....	151
§ 1. Правові засади господарської діяльності в енергетиці.....	151
§ 2. Правове регулювання ринків електричної енергії.....	164
§ 3. Договори про постачання електричної і теплової енергії.....	188
§ 4. Державний нагляд і контроль у галузі енергетики.....	203
Контрольні запитання.....	212
ГЛАВА 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА.....	214
§ 1. Державне регулювання сільськогосподарської діяльності.....	214
§ 2. Забезпечення суб'єктів сільськогосподарської діяльності засобами виробництва.....	256
§ 3. Правові форми реалізації сільськогосподарської продукції.....	268
§ 4. Правове регулювання ринку зерна.....	282
Контрольні запитання.....	297
ГЛАВА 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ...299	
§ 1. Поняття, види та правове регулювання будівельної діяльності.....	299
§ 2. Умови здійснення будівництва.....	322
§ 3. Будівельні правовідносини.....	336
§ 4. Відповідальність за порушення законодавства про будівельну діяльність.....	347
Контрольні запитання.....	355
ГЛАВА 4. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ.....	357
§ 1. Правові засади забезпечення якості харчової продукції.....	357
§ 2. Правове забезпечення біологічної безпеки харчових продуктів, вироблених з використанням генетично модифікованих організмів.....	379
§ 3. Державний нагляд і контроль безпечності харчових продуктів.....	387

§ 4. Державне регулювання виробництва та обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів.....	401
Контрольні запитання.....	415

ГЛАВА 5. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ.....	416
§ 1. Правові засади господарсько-торговельної діяльності..	416
§ 2. Правове забезпечення господарських відносин у сфері побутових послуг.....	430
§ 3. Застосування реєстраторів розрахункових операцій у галузі торгівлі, громадського харчування та послуг.....	437
Контрольні запитання.....	447

РОЗДІЛ III

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

ГЛАВА 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ.....	449
§ 1. Поняття й види іноземних інвестицій.....	449
§ 2. Форми здійснення іноземних інвестицій.....	455
§ 3. Гарантії та компенсації іноземних інвестицій в Україні.....	471
Контрольні запитання.....	476

ГЛАВА 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	477
§ 1. Поняття, види і суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності.....	477
§ 2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	484
§ 3. Поняття, види та умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів).....	495
§ 4. Поняття та застосування Інкотермс.....	501
§ 5. Зовнішньоекономічні операції з давальницькою сировиною.....	508
§ 6. Захист прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.....	510
Контрольні запитання.....	518

Список використаної літератури.....	520
Перелік скорочень.....	533

Вступ

Основні правові інститути Особливої частини господарського права щодо функціонального і галузевого державного регулювання господарської діяльності визначені у чималій кількості нормативно-правових актів. Об'єктивно, крім Конституції України, Господарського та Цивільного кодексів України, таку діяльність регулює понад третина всіх законів і підзаконних нормативно-правових актів системи законодавства України. Окрім того, формування ринкових відносин у сфері господарювання з огляду на членство України в СОТ та ратифікацію Угоди про асоціацію з Європейським Союзом обумовили виникнення і розвиток нових форм та напрямів державного регулювання економіки. До них, зокрема, належить правове забезпечення регулювання економічної конкуренції, інвестицій та інновацій, оптових ринків, безпеки і якості харчових продуктів тощо.

Докорінні зміни, що відбуваються в економіці України, перехід до всесвітньо визнаної системи ринкових відносин в умовах європейської інтеграції вимагають глибоких знань правового забезпечення державного регулювання господарської діяльності. Ці знання допомагають краще захищати інтереси держави, суб'єкта господарювання і права споживачів.

Зазначені чинники зумовлюють необхідність не тільки адекватного правового регулювання, а й вивчення їхньої специфіки майбутніми спеціалістами в Особливій частині господарського права. Економіко-правовий аспект матеріалу цієї частини обрано у зв'язку з недостатнім системним і послідовним висвітленням у навчальній та спеціальній юридичній літературі питань правового регулювання провідних галузей економіки України.

Саме тому, керуючись засадничими положеннями про поділ підручників, навчальних посібників галузевих юридичних дисциплін і кодексів на Загальну та Особливу частини, автори репрезентують навчальний посібник з господарського права, який складається зі Загальної частини (виданий у 2017 р.) та Особливої частини (що пропонується).

Крім того, ключовим аргументом виокремлення Особливої частини цього підручника є правові норми розділу VI Господарського кодексу України «Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання», зі змісту ст. 258 якого вбачається, що господарські правовідносини є багатоманітними, визначаються залежно від сфери суспільного виробництва, в якій вони формуються, особливостей галузі господарювання, виду господарської діяльності, економічної форми результату господарської діяльності, простору, в якому складаються господарські відносини (внутрішньому чи зовнішньому ринку), особливостей суб'єктів, між якими вони виникають.

Підручник «Господарське право. Особлива частина» охоплює навчальний матеріал другої частини цієї навчальної дисципліни. Вивчення її здобувачами вищої освіти має ґрунтуватися на вже одержаних знаннях з теорії держави та права, конституційного, цивільного, адміністративного та інших галузей права, а також Загальної частини господарського права.

Зазначені обставини зумовили розгляд в Особливій частині запропонованого навчального посібника питань правового регулювання таких функціональних видів господарської діяльності, як економічна конкуренція, ринок цінних паперів, ціноутворення, інвестиції та інновації, зовнішньоекономічна діяльність та іноземні інвестиції, а також таких галузей економіки, як електроенергетика, сільськогосподарське виробництво, будівельна галузь, виробництво харчових продуктів, торгівля та побутове обслуговування тощо.

Задля поглиблення вивчення окремих тем з Особливої частини господарського права, написання магістерських робіт до кожної глави підручника пропонуються контрольні запитання, ситуаційні завдання, список літератури і використаних джерел мережі Інтернет, що дає можливість зорієнтуватися у виборі підручників, навчальних посібників і монографій для ґрунтовнішого освоєння матеріалу курсу. Така структура повинна сприяти щонайкращому його опануванню.

РОЗДІЛ I

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Глава 1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

§ 1. Поняття й основні положення економічної конкуренції

Термін «конкуренція» (з пізньолат. *concurrentia* – змагання, суперництво) у загальноживаному сенсі означає змагальність суб'єктів господарювання, коли їх самостійні дії обмежують можливість кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво потрібної споживачеві продукції. Конкуренція виникла одночасно з товарним виробництвом і виражається в економічному суперництві окремих товаровиробників, що відбувається між ними з метою задоволення власних потреб, забезпечення найвигідніших умов виробництва та збуту товару і, як наслідок, одержання найвищого прибутку.

Концептуально економічна конкуренція можлива лише за умов збалансованого поєднання приватних інтересів її учасників та суспільних потреб – щодо дотримання прав та законних інтересів споживачів, держави як організатора господарського життя в суспільстві, територіальних громад у сфері господарювання. Водночас реальна конкуренція і, відповідно, її позитивний вплив на економіку та інтереси споживачів можливі лише за умови, що вимагає від учасників ринкових відносин добросовісної поведінки у процесі виробництва і збуту. Власне під *економічною конкуренцією* розуміють змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання

мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

На думку В. С. Щербини¹, під конкуренцію розуміється змагальність суб'єктів господарювання, коли їхні самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач.

Конкуренція, врегульована законодавством, – це легалізована форма боротьби за існування на повному ринку, завдяки чому досягається збалансованість між попитом і пропозицією, а в кінцевому результаті між суспільними потребами і виробництвом. Її роль зводиться до того, щоби: забезпечити оптимальний баланс інтересів, запобігти одержанню господарюючими суб'єктами надприбутків; гарантувати нормативний рівень якості товарів; забезпечити необхідні обсяги товарного наповнення ринку.

За таких умов конкурентна політика – це діяльність державних органів, спрямована на створення і розвиток конкурентного середовища, захист конкуренції, антимонопольне регулювання з метою підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, стимулювання ефективності виробництва, кращого задоволення потреб споживача.

Відповідно до ч. II ст. 42 Конституції України², не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Конституційна заборона стосується діяльності, спрямованої на недопущення, обмеження або усунення конкуренції незалежно від конкретних її видів і складів правопорушень.

Господарський кодекс України, прийнятий 16.01.2003 р., який набрав чинності з 01.01.2004 р.³ (далі – ГК), містить

---

¹ Щербина В. С. Господарське право: підруч. 6-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon№5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 18.05.2019).

³ Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. (дата звернення: 18.05.2019).

главу 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції», де визначені загальні правила антимонопольно-конкуренційного законодавства. Згідно з ч. 1 ст. 25 ГК, держава підтримує конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання одержують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку.

Водночас юридичний зміст поняття «конкуренція» наведений у законодавстві. Так, за ст. 1 Закону України від 11.01.2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції»⁴ (далі – Закон № 2210-III), економічна конкуренція (конкуренція) – це змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умов обороту товарів на ринку.

Невід'ємними ознаками конкуренції є: наявність на ринку великої кількості незалежних продавців і покупців певного виду товару; наявність на ринку ідентичних або подібних товарів і послуг; відсутність бар'єрів входу (виходу) на ринок для покупців і продавців.

Система правових норм, що регулюють суспільні відносини, спрямовані на формування конкурентного середовища, забезпечення ефективного використання суспільних ресурсів, вільний вступ на ринок господарюючих суб'єктів, становить підгалузь господарського права – конкурентне право. Інакше кажучи, конкурентне право – це сукупність правових норм, спрямованих на створення і розвиток добросовісної конкуренції, обмеження монополізму з метою підтримання конкурентного середовища на товарних ринках.

---

⁴ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 18.05.2019).

Найбільш предметно це поняття означили Г. О. Андрощук і С. В. Шкляр. На їхню думку, конкурентне право стосується і встановлення правил поведінки господарюючих суб'єктів на ринку в рамках різних галузей економіки, спрямованих на захист від монополістичної діяльності, і регулювання конкурентних відносин між окремими підприємцями щодо можливості вибору варіантів поведінки в рамках закону, звичаїв, ділового обороту, розумності і справедливості⁵.

Особливостями правового регулювання конкурентного права є такі:

1) конкурентні правовідносини тісно пов'язані з економічними процесами в державі і використовуються для врегулювання специфічних відносин, що виникають у сфері господарської діяльності;

2) державним органом зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель, є Антимонопольний комітет України (далі – АМКУ). Особливості його спеціального статусу обумовлюються повноваженнями у сфері формування конкурентної політики та визначаються Законом України «Про Антимонопольний комітет України»⁶ від 26.11.1993 р. № 3659-XII (далі – Закон № 3659-XII);

3) правовідносини виникають за ініціативою будь-кого з учасників конкурентних правовідносин, тобто згоди іншого учасника не вимагається;

4) учасники конкурентних правовідносин можуть нести відповідальність за порушення конкурентного законодавства (залежно від скоєного правопорушення) як перед державою, так і перед суб'єктом господарської діяльності, якому була заподіяна шкода, тобто можуть порушуватися як публічні, так і приватні інтереси;

---

⁵ Андрощук Г. О., Шкляр С. В. Конкурентне право: захист від недобросовісної конкуренції: наук.-прак. вид. К.: Юстініан, 2012. 184 с.

⁶ Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 18.05.2019).

5) у разі виникнення спорів між особами конкурентні правовідносини можуть вирішуватись як у позасудовому, так і в судовому порядку.

Конкурентному праву притаманні загальні та спеціальні принципи. До загальних засад (керівних ідей) належать принципи законності, гласності, захисту прав суб'єктів господарювання на засадах їх рівності перед законом, свободи господарської діяльності.

Спеціальними принципами є: принципи підтримки добросовісної економічної конкуренції; недопущення зловживання монополізмом, становищем, обмеження конкуренції, недобросовісної конкуренції; спеціального регулювання сфери природних державних монополій; єдиного економічного простору (вільне переміщення товарів, послуг, коштів територією України, прозорість ринків); ефективності захисту економічної конкуренції; заборони зловживань (зловживання монополієм становищем); поєднання попереднього і подальшого контролю; захисту вітчизняних товаровиробників від недобросовісної конкуренції.

За умови реалізації цих принципів успіхів у господарській діяльності досягає господарюючий суб'єкт, який пропонує на ринку якісні товари найкращого ґатунку за оптимальними цінами. Отож зазначимо, що кожен із учасників ринкових відносин може конкурувати і перемагати конкурентів завдяки перевагам, яких здобув своїми силами.

У ринковій економіці економічна конкуренція проявляється через такі функції: регулювання, мотивації, розподілення та контролю.

Функція *регулювання* полягає в тому, що основні виробничі фактори спрямовуються саме у ті сфери, які потребують їх найбільше і де вони будуть використані найефективніше. Це пов'язано з необхідністю для підприємців виробляти ті товари (надавати послуги, виконувати роботи), які потрібні споживачеві.

Змістом функції *мотивації* є здатність конкуренції стимулювати підприємців пропонувати на ринок найкращі товари за найнижчими цінами, а також знижувати витрати на їх виробництво. Утриматися на ринку, де панує конкуренція, і при цьому отримати прибуток можливо, лише якщо виконувати

зазначені вимоги. Отже, прибуток перерозподіляється на користь підприємців, які використали свої ресурси найпродуктивніше. Саме в цьому виражається функція *розподілення*.

Функція *контролю* дає змогу не допустити неефективної діяльності підприємців, а також не дає можливості окремим підприємцям необмежено панувати на ринку і нав'язувати споживачам та іншим учасникам ринку свої правила гри.

Таким чином, конкуренція становить собою легалізовану форму боротьби за існування на певному ринку, завдяки чому досягається збалансованість між попитом і пропозицією, а в кінцевому результаті між суспільними потребами і виробництвом.

З цього випливає, що назагал конкуренцію можна віднести до сфери публічних інтересів, натомість без задоволення цих публічних інтересів неможливо задовольнити приватні інтереси суспільства. Саме в цій ролі економічна конкуренція підтримується державою і захищається різними правовими засобами. Держава здійснює вплив на конкуренцію за допомогою податкової, кредитно-грошової, інвестиційної політики, фінансування наукових досліджень, розподілу публічних закупівель, а також безпосередньо через законодавство про захист економічної конкуренції.

Сучасне антимонопольно-конкурентне законодавство України доречно розглядати у двох аспектах: економічному та правовому. В економічному аспекті законодавство України зі захисту економічної конкуренції виступає елементом демонополізації державної господарської системи, проявом політики модернізації економіки та існування різноманітних форм власності. У правовому аспекті законодавство України про захист економічної конкуренції передбачає не тільки недопущення недобросовісної конкуренції та зловживань монополієм становисцем, а також, через здійснення у певних правових формах регулюючого впливу на поведінку учасників ринкових відносин, введення правового механізму обмеження монополістичної діяльності суб'єктів господарювання та розвиток економічної конкуренції⁷.

---

⁷ Журик Ю. Становлення, формування та сучасний стан законодавства України про захист економічної конкуренції. *Юридична Україна. Серія «Економіка і право»*. 2011. № 1. С. 94.

Довгоочікуваних змін конкурентне законодавство зазнало 26.01.2016 р. внаслідок прийняття законодавчого акта № 935-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями». Зазначимо, що цей Закон є одним з найбільш обговорюваних та очікуваних у сфері конкурентного права, оскільки його прийняття було зобов'язанням України згідно зі ст. 256 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом⁸.

§ 2. Монополії та монопольне становище суб'єкта господарювання

За умов існування сфер господарювання, в яких конкуренція з об'єктивних причин (технологічних особливостей виробництва, характеру попиту та пропозиції) не можлива і не бажана, виникають та існують монопольні утворення.

Монополія (з грец. *monos* – один, *poleo* – продаю) – це виключне право в певній галузі держави, організації, фірми. В ідеалі монополія – це стан, коли один суб'єкт забезпечує всі пропозиції певного товару або послуги на ринку. У реальному житті таке трапляється вкрай рідко, і зазвичай монопольним вважається домінування певного суб'єкта підприємництва, коли він може істотно впливати на ціну або обсяг товарів на ринку⁹.

Монополія в економіці може виникнути природним шляхом, коли внаслідок конкурентної боротьби формуються найпотужніші, конкурентоспроможні, економічно ефективні та рентабельні підприємства, які на основі високого рівня концентрації виробництва та капіталу починають чинити тиск на інших учасників ринку. Проте в економіці вона може з'являтися і штучним шляхом, коли органи державної влади

---

⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 16.09.2014 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 08.05.2019).

⁹ Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 482 с.

та управління встановлюють для якоїсь особи особливий правовий режим чи надають їй виключне право на якусь діяльність.

Поняття «монополія» трактується як ситуація на ринку, за якої кількість продавців чи покупців настільки мала, що продавець чи покупець не в змозі впливати на загальний обсяг пропозиції та ціну продукту, що реалізується, тобто контролювати ринок. Такий контроль наділяє суб'єкта господарювання, що займає монопольне становище, виключним правом на розпорядження ресурсами, можливістю чинити економічний тиск на конкурентів, споживачів і суспільство в цілому, отримувати постійні прибутки та надприбутки.

Причини виникнення та існування монополії різні. Виокремлюють такі основні типи монополії: законна (легальна) монополія; державна, або адміністративна, монополія; приватна монополія; природна монополія; тимчасова монополія; міжнародна монополія.

Законна (легальна) монополія – це виключне право суб'єкта господарювання здійснювати певну діяльність на засадах, визначених нормативно-правовими актами. Тобто існування такої монополії регламентовано законодавством, а монопольне право суб'єкта господарювання на здійснення певної діяльності, надання послуг, володіння майном дозволено та підтримується законодавством. Законну (легальну) монополію, своєю чергою, можна поділити на державну та приватну.

Державна, або адміністративна, монополія – виключне право держави на певну діяльність (зовнішню торгівлю, виготовлення грошей, експорт військової зброї, видобування рідкісноземельних металів та ін.), виробництво та реалізацію певних видів продуктів (товарів), морський промисел тощо. Держава залишає за собою монопольне право на виробництво, реалізацію певних товарів задля досягнення найбільшого соціально-економічного ефекту від виробництва і реалізації цих товарів та забезпечення контролю за оборотом і виробництвом товарів, які мають стратегічне значення для держави.

Монополія держави на виробництво і реалізацію деяких видів товарів масового споживання (тютюну, лікеро-горілчаних виробів, солі, спирту тощо) охоплюється терміном «державна монополія». Вона може бути повною, якщо держава

монополізує і виробництво, і реалізацію відповідних товарів, або частковою, коли монополізовані лише виробництво або реалізація. Державна монополія є у багатьох країнах світу: в Італії – на тютюн, спирт, сірники, пиво; в Японії – на сіль, тютюн, спирт, опій; у Німеччині – на вино. В Україні, за законодавством, державна монополія існує на діяльність, пов'язану з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, охороною важливих об'єктів державної власності, експлуатацією атомних електростанцій та ін.

Приватна монополія – це виключне право юридичної чи фізичної особи на розпорядження та використання результатів своєї діяльності. Однак не будь-який результат діяльності підпадає під визначення приватної монополії. Приватною монополією можуть бути лише ті результати діяльності, на які за законом особа має виключні права чи може їх набути. Прикладом такої монополії є результати творчої діяльності (інтелектуальна власність). Держава гарантує особі право на виключне (монопольне) володіння та розпорядження протягом певного часу результатами її творчої (інтелектуальної) діяльності з метою стимулювання особи займатися творчою діяльністю у подальшому та для покриття відповідних витрат.

Природна монополія розглядається як сфера економіки, в якій конкуренція з об'єктивних причин (технологічних особливостей виробництва, характеру попиту та пропозиції) неможлива. Вона має стійкий, постійний характер, майже унеможливорює появу на ринку природних монополій нових суб'єктів.

Завдяки монопольному становищу, якому не загрожує конкуренція у найближчій перспективі, такі суб'єкти природних монополій не схильні до збільшення обсягу своїх послуг, підвищення якості та продуктивності праці, запровадження інновацій. Водночас зростання попиту на послуги суб'єктів природних монополій спричиняє, як правило, зростання цін.

Відповідно до ст. 1 Закону України № 1682-III від 20.04.2000 р. «Про природні монополії»¹⁰ (далі – Закон № 1682-III)

---

¹⁰ Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення: 18.05.2019).

природна монополія – стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги).

Отже, природна монополія – це сфера економіки, що ефективно функціонує за умови, якщо весь ринок охоплює лише один господарюючий суб'єкт. З економічної точки зору природна монополія існує, коли ефект масштабу настільки великий, що один суб'єкт може забезпечити весь ринок, маючи при цьому нижчі витрати на виробництво одиниці продукції, ніж їх би мали кілька конкуруючих суб'єктів. Прикладом може бути знов-таки діяльність підприємств, що надають суспільству послуги з електропостачання, зв'язку тощо. У цьому разі ефект масштабу у виробництві та розподілі товару забезпечує отримання ефекту низьких витрат на виробництво одиниці продукції і виходячи з цього – низьку ціну. За цих умов конкуренція є нерентабельною. Якщо б ринок поділили між виробниками, ефекту масштабу не було б досягнуто. Витрати на виробництво одиниці продукції мали би бути значними і, відповідно, товари мали б високу ціну, що забезпечувала би покриття витрат на виробництво.

Нині в Україні суб'єкти природних монополій діють на таких ринках: транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами; транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподіл; транспортування інших речовин трубопровідним транспортом; передачі та розподілу електричної енергії; користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування; управління повітряним рухом; зв'язку загального користування; централізованого водопостачання та водовідведення; централізованого постачання теплової енергії; спеціалізованих послуг транспортних

терміналів, портів, аеропортів. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання ринку передбачена розпорядженням АМК від 05.03.2002 р. № 49-р.¹¹. Водночас перелік суб'єктів природних монополій складається і ведеться Антимонопольним комітетом України.

Тимчасову монополію можна трактувати як монополію, за якої суб'єкт господарювання тимчасово стає єдиним покупцем чи продавцем товару на окремому товарному ринку, але ненадовго. Його конкуренти можуть з'явитися на цьому ринку пізніше. Порівняно з природною, тимчасова монополія має нестійкий характер і не може істотно впливати на ринкові процеси. Прикладом тимчасової монополії може бути підприємство, яке вперше запропонувало споживачеві нову продукцію.

Міжнародна монополія – це потужна компанія чи група компаній, які встановлюють панування в одній чи кількох сферах світового господарства з метою отримання максимальних прибутків.

Міжнародні монополії набувають форми транснаціональних і багатонаціональних підприємств. Транснаціональні підприємства перебувають у власності та управлінні осіб з однієї країни, багатонаціональні – у власності та управлінні осіб з кількох країн. Їхня характерна ознака – міжнародна розпорошеність акціонерного капіталу та багатонаціональний склад компанії. Такі підприємства складаються з материнської компанії, розташованої у країні походження капіталу, та дочірніх товариств, філіалів і відділень, розміщених у різних країнах. Переважно вони є юридичними особами і діють на основі національного законодавства країн їх перебування.

Міжнародні промислові монополії – це економічно потужні і політично впливові монополістичні об'єднання, що володіють інтернаціоналізованим капіталом, панівні в національному та світовому капіталістичному виробництві та збуті певної продукції. Йдеться як про монополії окремих держав, що набули міжнародного характеру, так і про угоди між монополіями різних держав чи об'єднань монополій різних держав.

---

¹¹ Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: Розпорядження АМКУ від 05.03.2002 р. № 49-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>

Яскравим прикладом такої монополії є Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), головна мета якої – контроль над світовими цінами на нафту.

Окремим видом монополій є *моносонія* – ситуація на ринку, за якої існує тільки один покупець або група покупців, що сумісно приймають рішення. Прикладом моносонії є ситуація підприємства-міста, в якому є безліч домогосподарств, котрі пропонують робочу силу, але тільки одне підприємство – покупець робочої сили. Суб'єкт-моносоніст сам визначає ставку заробітної плати, а робітники змушені або погодитися, або шукати іншу роботу¹².

Окрім природних монополій, монопольне становище на ринку товару, робіт і послуг можуть займати окремі суб'єкти господарювання. Так, відповідно до ст. 1 Закону «Про захист економічної конкуренції», *монопольне становище* – це домінуюче становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання обмежувати конкуренцію на ринку певного товару.

Суб'єкт господарювання, згідно зі ст. 12 зазначеного Закону, займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо: на цьому ринку у нього немає жодного конкурента; не зазнає істотної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання до закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.

Монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 відсотків, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції. Також монопольним (домінуючим) може бути визнано становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам (тягар доведення цього факту покладено на АМК та його територіальні відділення).

---

¹² Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 482 с.

Водночас введено спеціальні правила визначення монопольного становища кількох суб'єктів господарювання за таких умов: 1) кожен із двох чи більше суб'єктів господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо стосовно певного виду товару між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція; 2) сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, на ринку перевищує 50 відсотків; 3) сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, на ринку перевищує 70 відсотків – і при цьому вони не доведуть, що стосовно них не виконуються умови ч. 4 ст. 12 Закону.

Таким чином, у законодавстві України не встановлена незаперечна презумпція відсутності у суб'єкта господарювання монопольного (домінуючого) становища.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»¹³, проведення дослідження ринку, визначення меж товарного ринку, а також монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на цьому ринку та прийняття відповідних рішень (розпоряджень) входить до повноважень АМК.

Процедура визначення монопольного (домінуючого) становища відповідно до Методики передбачає низку стадій, які допомагають об'єктивно, з обліком кількісних і якісних показників, визначити наявність або відсутність домінування на ринку: встановлення об'єктів аналізу щодо визначення монопольного (домінуючого) становища, а саме суб'єкта господарювання (групи суб'єктів господарювання), конкретного товару (продукції, роботи, послуги), який випускається, поставляється, продається, придбавається (споживається, використовується) цим (цими) суб'єктом (суб'єктами) господарювання; складання переліку товарів (робіт, послуг), щодо яких має визначитися монопольне (домінуюче) становище суб'єкта господарювання і які мають ознаки одного товару, товарної групи; складання переліку основних продавців (постачальників, виробників), покупців (споживачів) товарів

---

¹³ Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. № 659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>

(товарних груп); визначення товарних меж ринку; визначення територіальних (географічних) меж ринку; встановлення проміжку часу, згідно з яким повинно з'ясовуватися становище суб'єктів господарювання на ринку – визначення часових меж ринку; визначення обсягів товару, який обертається на ринку; розрахунок часток суб'єктів господарювання на ринку; складання переліку продавців (постачальників, виробників) покупців (споживачів) товару (товарної групи) – потенційних конкурентів, покупців, які можуть продавати (постачати, виробляти), придбавати (споживати, використовувати) той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку; визначення бар'єрів вступу на ринок та виходу з ринку для суб'єктів господарювання, які продають (постачають, виробляють), придбавають (споживають, використовують) або можуть продавати (постачати, виробляти), придбавати (споживати, використовувати) той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку; встановлення монопольного (домінуючого) становища суб'єкта (суб'єктів) господарювання на ринку.

Метою визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку є отримання необхідної інформації для прийняття рішень з питань розвитку і захисту економічної конкуренції, зокрема: демонополізації економіки, антимонопольного регулювання, контролю за узгодженими діями, концентрацією; контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції; захисту інтересів суб'єктів господарювання, груп суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень.

Власне варто наголосити, що монопольне (домінуюче) становище того чи іншого суб'єкта господарювання на ринку не є правопорушенням (ст. 27 ГК, ст. 12 Закону), а лише зловживанням цим становищем. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону № 2210-III, *зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів,*

які були б неможливими за умов існування високої конкуренції на ринку.

Зазначимо, що перелік дій (бездіяльності), яких включають у таке порушення антимонопольно-конкурентного законодавства, є невичерпним. Закон дещо деталізує та розширює також наведений у ст. 29 ГК перелік правопорушень, а також повторює окремі склади. Скажімо, у ч. 2 ст. 13 Закону № 2210-III передбачено, що зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку визнається: встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було би встановити за умов існування значної конкуренції на ринку; застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод зі суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин; обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору; обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцями, продавцями; часткова або повна відмова від придбання чи реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації або придбання; суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин; створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

Справи про зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єктів господарювання на ринку, відповідно до ст.ст. 3 і 7 Закону № 3659-XII, розглядає АМК та його органи. У разі розгляду цієї категорії справ обов'язковим є дослідження загальнодержавного (регіонального) ринку з доказом наявності монопольного (домінуючого) становища суб'єкта господарювання на ньому. Це дослідження має здійснюватися незалежно від того, чи був раніше включений суб'єкт господарювання до Переліку суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище на ринку, і чи визначалося його монопольне становище під час розгляду іншої справи в минулому, оскільки ринкова частка, структура ринку, інші кількісні та якісні параметри ринку й становище на ньому суб'єкта госпо-

дарювання, його конкурентів (їх відсутність) можуть змінюватися протягом часу. Кваліфікація, відповідно до ст. 29 ГК та ст. 13 Закону № 2210-III, також можлива тільки щодо тих проміжків часу, коли суб'єкт господарювання займав монополічне (домінуюче) становище на ринку. В інакшому разі рішення органів АМК може бути скасовано господарським судом.

§ 3. Поняття та ознаки недобросовісної конкуренції

Термін «недобросовісна конкуренція» міститься в Паризькій конвенції про охорону промислової власності від 20.03.1883 р. (в Україні Конвенція набрала чинності 25.12.1991 р.)¹⁴. Відповідно до п. 2 ст. 10 *bis* вказаної Конвенції, «актом (дією) недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах».

Згідно зі ст. 10 *ter* Паризької конвенції, держави-учасниці зобов'язані забезпечити адміністративний і судовий захист прав суб'єктів господарювання і громадян від проявів недобросовісної конкуренції. Тобто, якщо підприємець не може отримати належного захисту в межах національної системи захисту від недобросовісної конкуренції, він має право звернутися по захист своїх прав до міжнародно-правових інституцій як із позовом про визнання факту правопорушення, так і з позовом до державних органів, які не забезпечили ефективного захисту його прав.

За ст. 1 Закону України № 236/96-ВР від 07.06.1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції»¹⁵ (далі – Закон № 236/96-ВР), *недобросовісною конкуренцією* є будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям підприємницької діяльності, які здійснюються в рамках господарської діяльності та виконуються з наміром

---

¹⁴ Паризька конвенція про охорону промислової власності: міжнародний договір від 20.03.1883 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123 (дата звернення: 15.04.2019).

¹⁵ Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.05.2019).

вплинути на конкурентну ситуацію. Торговими та іншими чесними звичаями, відповідно до ст. 7 Цивільного кодексу України¹⁶ (далі – ЦК), вважаються правила поведінки, які не встановлені актами цивільного законодавства, але є усталеними у певній сфері цивільних відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі або має характер правових аксіом (наприклад, у сфері господарського обороту). Звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у господарських відносинах не застосовується.

Як слушно зазначає О. М. Вінник, недобросовісна конкуренція нехтує інтересами споживачів та інших учасників ринкових відносин. Вона може призводити до погіршення якості товарів (робіт, послуг), зменшення їхнього асортименту; дає можливість отримувати незароблений прибуток. Якщо нечесна конкуренція призводить до монополізації ринку підприємцем, що її застосовує, то виникає монополізм¹⁷.

Наведемо ознаки недобросовісної конкуренції: недобросовісна конкуренція, на відміну від монополістичної діяльності, може здійснюватися лише активними діями; такі дії будуть розглядатися як правопорушення, якщо вони суперечать не тільки положенням чинного законодавства, але і звичаям ділового обороту, вимогам добропорядності, розумності, справедливості; суб'єктами недобросовісної конкуренції можуть бути лише суб'єкти господарювання; метою активних дій є набуття переваг у підприємницькій діяльності; у результаті дії конкурентам можуть бути заподіяні збитки або завдана шкода їхній діловій репутації.

Положення ст. 1 Закону № 236/96-ВР поширюються на всі відомі і невідомі форми недобросовісної конкуренції. Але для полегшення застосування цього Закону в статтях 4–19 наведено перелік порушень, які вважаються проявами недобросовісної конкуренції. Системно вони об'єднані у три групи: неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання (підприємця); створення перешкод

¹⁶ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 18.05.2019).

¹⁷ Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. К.: Правова єдність, 2009. 416 с.

суб'єктам господарювання та досягнення неправомірних переваг у конкуренції; неправомірне збирання, розкриття та використання комерційної таємниці.

Неправомірне використання ділової репутації. До цієї групи правопорушень відносять: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; порівняльну рекламу.

Неправомірним є також використання без дозволу уповноваженої на те особи чужого позначення: імені, фірмового найменування, знаків для товарів і послуг, інших позначень; рекламних матеріалів, упаковки товарів, а також назв літературних, художніх творів, періодичних видань, назв місць походження товарів, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання (підприємця), який має пріоритет на їх використання. Право на найменування регулюється також ЦК (статті 90, 296, 489), ГК (стаття 159), Законом України «Про господарські товариства»¹⁸ (ст. 2). Використання у фірмовому найменуванні власного імені фізичної особи не визнається неправомірним, якщо до власного імені додається якийсь відмітний елемент, що виключає змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання (підприємця). Відносини зі захисту місця походження товарів регулюються також Законом України від 16.06.1999 р. «Про охорону прав на зазначення місця походження товарів» зі змінами і доповненнями від 21.12.2000 р.¹⁹.

Б. В. Деревянко пропонує класифікацію країн світу за напрямками розвитку законодавства про захист від недобросовісної конкуренції:

1) країни зі законодавством на основі загальних положень цивільного права про делікти;

2) країни, в яких захист від недобросовісної конкуренції здійснюється на основі як загальних норм цивільного права,

---

¹⁸ Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення: 18.05.2019).

¹⁹ Про охорону прав на зазначення місця походження товарів: Закон України від 16.06.1999 р. № 752-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 32. Ст. 267.

так і норм спеціального – господарського чи торгового законодавства;

3) країни, в яких було прийнято спеціальне (господарське чи торгове) законодавство, що регламентує захист від недобросовісної конкуренції;

4) країни, які мають окреме антитрестівське (антимонопольне) законодавство і склади правопорушень в адміністративному та кримінальному законодавстві²⁰.

Місце українського законодавства у цій класифікації однозначно визначити складно. У нас, крім загального цивільного законодавства, діє спеціальне господарське законодавство, яке передбачає можливість застосування спеціалізованими антимонопольними й іншими державними органами санкцій до порушників-суб'єктів господарювання. Але так само адміністративне і кримінальне законодавство містить склади правопорушень, за якими до керівників суб'єктів господарювання-порушників та державних службовців-порушників можуть бути застосовані санкції адміністративно- чи кримінально-правового характеру. Вважаємо це радше позитивом. Українське законодавство про захист від недобросовісної конкуренції за якістю і видами заходів захисту прав добросовісних суб'єктів господарювання назагал не поступається законодавству економічно розвинутих країн і країн з великим обсягом ВВП. Проблеми, що існують у вітчизняній практиці захисту від недобросовісних конкурентів, пов'язані з недостатньою якістю виконання законодавства та застосування санкцій до порушників²¹.

Неправомірним використанням товару іншого виробника є введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи. Копіюванням зовнішнього вигляду виробу є відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання (підприємця) і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування

---

²⁰ Деревянко Б. В. Щодо тенденцій формування законодавства про захист від недобросовісної конкуренції. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 108.

²¹ Там само. С. 109.

з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта (підприємця). Не визнається неправомірним копіювання зовнішнього вигляду виробу або його частин, якщо таке копіювання обумовлено виключно їх функціональним застосуванням. Дія цієї статті не поширюється на вироби, що мають охорону як об'єкти права інтелектуальної власності.

Порівняльною є реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого суб'єкта господарювання (підприємця). Не визнається неправомірним порівняння в рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги, підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів.

Створення перешкод підприємцям та досягнення неправомірних переваг у конкуренції. До цієї групи правопорушень, відповідно до ст. 15 Закону «Про захист від недобросовісної конкуренції», належать: дискредитація суб'єкта господарювання; купівля-продаж товарів, виконання робіт, надання послуг із примусовим асортиментом; схилення до бойкоту суб'єкта господарювання (підприємця); схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника); схилення суб'єкта господарювання (підприємця) до розірвання договору з конкурентом; підкуп працівника постачальника; підкуп працівника покупця (замовника); досягнення неправомірних переваг у конкуренції.

Дискредитація суб'єкта господарювання – це поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або непевних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання. Діловою репутацією вважається оцінка професійних якостей, суспільна оцінка діяльності суб'єкта господарювання та його продукції (товарів, робіт, послуг), що набута протягом тривалого часу.

Купівлю-продажем товарів, виконанням робіт, наданням послуг із примусовим асортиментом є купівля-продаж одних товарів, виконання робіт, надання послуг за умови купівлі-продажу інших товарів, виконання робіт, надання послуг, не потрібних споживачеві або контрагенту.

Схиленням до бойкоту суб'єкта господарювання (підприємця) вважається спонукання конкурентом іншої особи,

безпосередньо або через посередника, до відмови від встановлення договірних зв'язків із цим суб'єктом господарювання (підприємцем).

Схиленням постачальника до дискримінації покупця (замовника) є спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, до надання постачальником конкуренту покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником) без достатніх на те підстав.

Схиленням суб'єкта господарювання (підприємця) до розірвання договору з конкурентом іншого суб'єкта господарювання (підприємця) є вчинене з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб спонукання суб'єкта господарювання (підприємця)-учасника договору до невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань перед цим конкурентом шляхом надання або пропонування суб'єкту господарювання (підприємцю)-учаснику договору безпосередньо або через посередника матеріальної винагороди, компенсації чи інших переваг.

Підкуп працівника постачальника – це надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових чи немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного чи пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником).

Підкуп працівника покупця (замовника) – це надання або пропонування йому конкурентом постачальника безпосередньо або через посередника матеріальних цінностей, майнових чи немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом постачальника певних переваг перед постачальником.

Досягненням неправомірних переваг у конкуренції є отримання їх щодо іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджене рішенням державного органу, наділеного відповідною компетенцією.

Неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці означає: неправомірне збирання комерційної таємниці; розголошення комерційної таємниці; схилення до розголошення комерційної таємниці; неправомірне використання комерційної таємниці.

Ст. 505 ЦК констатує, що комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів зі збереження її секретності, вжитих особою, котра законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які за законом не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці, визначено у Постанові Кабінету Міністрів України № 611 від 09.08.1993 р. «Про перелік відомостей, що не є комерційною таємницею»²².

Неправомірним збиранням комерційної таємниці вважається добування протиправним способом відомостей, що за законодавством України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання (підприємцю).

Згідно з ч. 2 ст. 36 ГК і ст. 16 Закону № 236/96-ВР, неправомірним збиранням комерційної таємниці вважається добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання.

---

²² Про перелік відомостей, що не є комерційною таємницею: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611. URL: <http://zakon№5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 18.05.2019).

Під неправомірним збиранням слід розуміти пошук і добування протиправним або злочинним способом відомостей, що містять комерційну таємницю. Це може бути, наприклад, викрадення будь-яким способом відповідних документів або предметів, ознайомлення з ними, їхня купівля або придбання шляхом застосування насильства, заподіяння шкоди чи погроз, виготовлення копій документів, аналіз відкритих джерел (рекламних матеріалів, доповідей на конференціях, симпозиумах, виставках тощо), прослуховування телефонних розмов, перлюстрація поштової кореспонденції, візуальне спостереження і підслуховування усних розмов (зокрема зі застосуванням спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації), фотографування, кіно- або відеозйомка, проникнення до комп'ютерних систем, опитування певних осіб, видавання себе за потенційного клієнта, партнера чи інвестора і проведення переговорів, підкуп працівників підприємства конкурентів.

Згідно з ч. 3 ст. 36 ГК, розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з відомостями, що за чинним законодавством України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання. Воно також розглядається як діяння (дія або бездіяльність), що порушує закон або договір (також трудовий) і внаслідок якого комерційна таємниця стає відомою третім особам.

Отож розголошення комерційної таємниці означає, що особа, яка зобов'язана зберігати відповідну інформацію в таємниці, незаконно (тобто без згоди власника інформації чи іншої уповноваженої особи) ознайомлює з нею сторонніх осіб чи своєю поведінкою створює умови, які надають можливість стороннім особам ознайомитися з відповідними відомостями. Способи розголошення комерційної таємниці можуть бути різними: усно, письмово, зі застосуванням засобів зв'язку, передача документів або предметів, повідомлення в засобах масової інформації, наукових статтях, виступах, ознайомлення хоча б однієї сторонньої особи з відповідними документа-

ми чи предметами, навмисне створення умов для такого озна-
йомлення, зокрема шляхом бездіяльності, тощо.

Схиленням до розголошення комерційної таємниці є спо-
нукання особи, якій були довірені у встановленому порядку
або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків
відомості, що за законодавством України становлять комер-
ційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це зав-
дало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання (ч. 4
ст. 36 ГК).

Відповідно до ч. 5 ст. 36 ГК і ст. 19 Закону № 236/96-ВР, не-
правомірним використанням комерційної таємниці є впрова-
дження у виробництво або врахування під час планування чи
здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповно-
важеної на те особи неправомірно добутих відомостей, що стан-
овлять за законодавством України комерційну таємницю.
Проте слід зазначити, що всяка інформація, розкрита в кон-
фіденційних взаєминах, обов'язково становить комерційну
таємницю. Тому важливо з'ясувати, що є змістом комерційної
таємниці. Перелік відомостей, що не становлять комерційної
таємниці, наведено в Постанові Кабінету Міністрів України від
09.08.1993 р. № 611²³. Такими відомостями є: установчі доку-
менти, документи, що дозволяють займатися підприємниць-
кою діяльністю і її окремими видами; інформація з усіх уста-
новлених форм державної звітності; дані, необхідні для пере-
вірки нарахування і сплати податків та інших обов'язкових
платежів; відомості про чисельність і склад працівників, про
їхню заробітну плату в цілому і за професіями та посадами, а
також наявність вільних робочих місць; документи про сплату
податків та інших обов'язкових платежів; документи про
платоспроможність; відомості про участь посадових осіб під-
приємства в кооперативах, малих підприємствах, союзах,
об'єднаннях та інших організаціях, що займаються підприєм-
ницькою діяльністю; відомості, що за чинним законодавством
підлягають оголошенню.

---

²³ Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: Поста-
нова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>

§ 4. Види діяльності, що обмежують економічну конкуренцію

Як уже зазначалося, монопольне становище суб'єкта господарювання на ринку не є протиправним. Зловживання монопольним становищем на ринку виникає через дії монопольного утворення, яке, маючи суттєву владу на товарному ринку, використовує її на свою користь і таким чином завдає шкоди іншим учасникам ринку.

Завдяки аналізу законодавства про захист економічної конкуренції виокремлено такі основні види його порушень: зловживання монопольним становищем; антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю; неправомірні угоди, обмежувальну діяльність.

Зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування достатньої конкуренції на ринку.

Отже, суб'єкту господарювання, котрий займає домінуюче положення на ринку певного товару, заборонено зловживати цим положенням і в такий спосіб підривати ринковий конкурентний механізм, здійснюючи дії, що можуть мати своїм результатом обмеження конкуренції і (або) ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів.

Зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку, зокрема, визнається: встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було би встановити за умов існування істотної конкуренції на ринку; застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод зі суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин; обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згід-

но з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору; обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям; часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання; суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин; створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання.

До колективної антиконкурентної практики відносять антиконкурентно узгоджені дії (угоди) та обмежувальну діяльність суб'єктів господарювання та об'єднань. Узгодженими діями, за ст. 5 Закону № 2210-III, є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка суб'єктів господарювання, також створення суб'єкта господарювання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання.

Суб'єкти господарювання (підприємництва) у своїй діяльності укладають між собою різні угоди і можуть проводити узгоджені дії. Вони можуть укладати угоди як передбачені чинним законодавством, так і не передбачені ним, але які не суперечать закону (ст. 6 ЦК України). Крім того, закон дозволяє підприємцям без обмежень приймати рішення і здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Антиконкурентні узгоджені дії – це узгоджені дії між суб'єктами господарської (підприємницької) діяльності, що призвели або можуть призвести до заподіяння шкоди іншим суб'єктам.

Антиконкурентними, відповідно до ст. 6 Закону № 2210-III, є такі узгоджені дії: встановлення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів; обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій

або встановлення контролю над ними; розподіл ринків чи джерел постачання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи придбання за колом продавців, покупців або споживачів чи за іншими ознаками; спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів; усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (виходу з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців; застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у невігідне становище в конкуренції; укладення угод за умов прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод; суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин.

Від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій звільняється особа, яка вчинила антиконкурентні узгоджені дії, але раніше за інших учасників цих дій добровільно повідомила про це АМК чи його територіальне відділення та надала інформацію, яка має суттєве значення для прийняття рішень у справі.

Особа, яка повідомила про антиконкурентні узгоджені дії і надала інформацію, не може бути звільнена від відповідальності, якщо вона: не вжила ефективних заходів стосовно припинення нею антиконкурентних узгоджених дій після повідомлення про них АМК; була ініціатором чи забезпечувала керівництво антиконкурентними узгодженими діями; не надала всіх відомих їй доказів або інформації, які вона могла безперешкодно отримати, стосовно вчинення нею порушення.

Не вважаються антиконкурентними узгодженими діями: будь-які добровільні узгоджені дії малих або середніх підприємців щодо спільного придбання товарів, які не призводять до суттєвого обмеження конкуренції та сприяють підвищенню конкурентоспроможності малих або середніх підприємців; узгоджені дії щодо постачання чи використання товарів, якщо учасник узгоджених дій стосовно іншого учасника узгоджених дій встановлює обмеження на використання поставлених ним товарів чи товарів інших постачальників;

придбання в інших суб'єктів господарювання або продаж іншим суб'єктам господарювання чи споживачам інших товарів; придбання товарів, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності не належать до предмета угоди; формування цін або інших умов договору про продаж поставленого товару іншим суб'єктам господарювання чи споживачам; угоди про передачу прав інтелектуальної власності (далі – ПІВ) або про використання об'єкта ПІВ в тій частині, в якій вони обмежують у здійсненні господарської діяльності сторону угоди, якій передається право, якщо ці обмеження не виходять за межі законних прав суб'єкта права інтелектуальної власності.

Дозволені можуть бути узгоджені дії, якщо їхні учасники доведуть, що ці дії сприяють: удосконаленню виробництва, придбанням або реалізації товару; техніко-технологічному, економічному розвитку; розвитку малих або середніх підприємств; оптимізації експорту чи імпорту товарів; розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари; раціоналізації виробництва.

Випадки узгоджених дій суб'єктів господарювання, що не потребують попереднього одержання дозволу органів АМК, поділяються на загальні та окремі. До загальних належать: будь-які узгоджені дії, крім створення суб'єкта господарювання учасниками (засновниками), вартісні порогові показники яких перевищують встановлені законодавством, якщо сукупна частка на ринку товару всіх суб'єктів господарювання, до складу яких входять учасники узгоджених дій, на будь-якому задіяному ринку не сягає 5%; будь-які узгоджені дії за наявності водночас таких умов: жоден зі суб'єктів господарювання, до складу яких входять учасники узгоджених дій, не займає монопольного (домінуючого) становища на будь-якому задіяному ринку товару і не має виключних або переважних прав чи повноважень від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, суб'єктів природної монополії чи інших монопольних утворень; сукупна частка на ринку всіх суб'єктів господарювання, до складу яких входять учасники горизонтальних, змішаних узгоджених дій, на будь-якому задіяному ринку товару не сягає 15%, або сукупна частка

на ринку всіх суб'єктів господарювання, до складу яких входять учасники вертикальних, конгломератних узгоджених дій, на будь-якому задіяному ринку товару не сягає 20%.

Визначені узгоджені дії не потребують дозволу, крім таких випадків: перевищення встановлених законодавством показників; горизонтальних або змішаних узгоджених дій, що призводять чи можуть призвести до фіксації цін (тарифів, розцінок), за якими ці товари реалізуються третім особам чи придбаваються у третіх осіб; узгоджених дій, що призводять або можуть призвести до обмеження обсягів реалізації товарів третім особам чи придбання товарів у третіх осіб; узгоджених дій, що призводять або можуть призвести до розподілу ринків чи продавців, покупців, споживачів.

Крім того, антиконкурентними узгодженими діями стосовно постачання та використання товарів вважаються дії, що: призводять до суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині, зокрема до монополізації відповідних ринків; обмежують доступ на ринок інших суб'єктів господарювання; спричиняють економічно необґрунтоване підвищення цін або дефіцит товарів.

До порогових показників, визначених законодавством, належать такі:

1) сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів усіх суб'єктів господарювання, до складу яких входять учасники узгоджених дій за останній фінансовий рік, також і за кордоном, не повинна перевищувати суму, еквівалентну 12 млн євро, визначену за курсом Національного банку України, що діяв в останній день фінансового року;

2) вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів, зокрема й за кордоном, не менш як у двох суб'єктів господарювання, до складу яких входять учасники узгоджених дій, не повинна перевищувати суму, еквівалентну 1 млн євро, визначену за курсом НБУ, що діяв в останній день фінансового року, у кожного;

3) вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів в Україні хоча б одного суб'єкта господарювання, до складу якого входять учасники узгоджених дій, не повинна перевищувати суму, еквівалентну 1 млн євро, визначену за курсом НБУ, що діяв в останній день фінансового року.

Визначаючи конкурентність узгоджених дій, враховують певні відсоткові обмеження. Вважається, що узгоджені дії дозволяються і не потребують згоди органів АМК протягом *двох років* поспіль після року, в якому вперше було перевищено відсотковий поріг, за таких умов: при 5% – в майбутньому перевищує, але залишається меншою 10%; при 15% – в майбутньому перевищує, але залишається меншою 20%; при 20% – в майбутньому перевищує, але залишається меншою 25%.

Узгоджені дії дозволяються і не потребують згоди органів АМК впродовж *одного року* після року, в якому вперше було перевищено відсотковий поріг, за таких умов: при 5% – в майбутньому перевищує 10%; при 15% – в майбутньому перевищує 20%; при 20% – в майбутньому перевищує 25%.

Загальний час, впродовж якого узгоджені дії дозволяються і не потребують згоди органів АМК, у випадках перевищення відсоткових порогів не може перевищувати два календарні роки після року, коли такий поріг було перевищено вперше.

Окремі випадки узгоджених дій, що не потребують попереднього дозволу органів АМК, поширюються виключно на дії суб'єктів господарювання, які створені з додержанням вимог антимонопольного законодавства та законодавства про захист економічної конкуренції. До таких окремих випадків належать: створення суб'єкта господарювання двома або більше суб'єктами господарювання, яке призводить чи може призвести до посилення координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створюють цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання (якщо засновники (учасники): поєднані за рахунок відносин контролю завдяки перебуванню у власності, управлінні (користуванні) більш як 50% часток (акцій, паїв); об'єднані в один концерн, створений на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємств і дозвіл на створення якого, а також дозвіл на вступ до якого надано АМК або його органами); створення саморегульвних організацій ринку цінних паперів, які не обмежують конкуренції між засновниками (учасниками), а також вступ до них суб'єктів господарювання, якщо ці організації створюються і діють відповідно до вимог, установлених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) і АМК; узгоджені дії,

пов'язані зі вступом суб'єктів господарювання до об'єднання, яке не обмежує конкуренції між засновниками (учасниками) і дозвіл на створення якого було надано АМК або його органами, якщо рішення про вступ суб'єктів господарювання до об'єднання (зокрема рішення щодо внесення змін до установчих документів об'єднання) прийняті об'єднанням після одержання дозволу АМК або його органів на створення цього об'єднання, не посилюють узгодженість дій на ринку засновників (учасників) об'єднання та не призводять до погіршення умов конкуренції між засновниками (учасниками); зміни до узгоджених дій щодо створення суб'єктів господарювання, не пов'язані зі зміною предмета і мети діяльності суб'єктів господарювання, порядку розподілу прибутків і збитків, складу, порядку формування та компетенції органу управління, порядку прийняття органом управління рішень, а також інші зміни до узгоджених дій щодо створення суб'єктів господарювання, що не посилюють узгодженості дій на ринку засновників (учасників) суб'єктів господарювання, не призводять в інший спосіб до погіршення умов конкуренції між засновниками (учасниками); узгоджені дії, пов'язані з виходом господарських товариств, підприємств із об'єднань.

АМК розцінює як неправомірні договори між підприємцями через такі дії асоціації підприємців або групи її учасників за участю третіх сторін або в будь-якій сукупності зазначених суб'єктів права, якщо вони спрямовані на: прямий або опосередкований вплив на встановлення, фіксацію, підтримання, перегляд цін (тарифів), ставок, знижок, надбавок (доплат), націнок, комісійного збору, меж прибутковості (рентабельності) тощо, а також підвищення, зниження, підтримку цін (тарифів) на аукціонах, конкурсах, інших торгах; встановлення нормативів цін (тарифів), ставок, націнок, комісійного збору як звичайних базових, мінімальних, детермінантних, перепродажних цін, зокрема у вигляді формул, таблиць, переліків, алгоритмів тощо; звуження територіальних меж ринків, на яких діють учасники асоціації, розподіл ринків за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель, за колом продавців або споживачів тощо; здійснення тиску на постачальників з метою обмежити або виключити придбання їхньої продукції або матеріалів,

відмовити підприємців від ведення справ із будь-яким клієнтом, постачальником, конкурентом, покупцем (замовником); обмеження участі у торгах шляхом вибору запрошених постачальників, встановлення пріоритетів при підписанні контрактів; розподіл замовлень, підрядів, проектів, визначення замовників, одержувачів замовлень або стандартизацію з цих приводів; обмеження обсягу, змісту реклами, що надається учасниками асоціації та відповідає чинному законодавству.

Порушенням законодавства про захист економічної конкуренції є антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю.

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю є прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Антиконкурентними діями органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, зокрема, визнаються:

- заборона або перешкоджання створенню нових підприємств чи здійснення підприємництва в інших організаційних формах у будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво, придбання чи реалізацію певних видів товарів;

- пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні чи інші форми об'єднань або здійснення концентрації суб'єктів господарювання в інших формах;

- пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців;

- будь-яка дія, спрямована на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами

господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи продавців;

- встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного регіону країни в інший або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в інший у певному обсязі чи за виконання певних умов;

- надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції;

- дія, внаслідок якої окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання створюються несприятливі чи дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

- дія, якою встановлюються не передбачені законами України заборони та обмеження самостійності підприємств, зокрема щодо придбання чи реалізації товарів, ціноутворення, формування програм діяльності та розвитку, розпорядження прибутком.

Згідно з законодавством про захист економічної конкуренції, існують й інші види його порушень (обмежувальна та дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань; концентрація без отримання відповідного дозволу АМК; неподання суб'єктами господарювання відповідної інформації антимонопольним органам тощо).

Крім цього, всім зазначеним органам (влади, самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю) забороняється своєю дією або бездіяльністю схилити суб'єкти господарювання чи будь-які зі згаданих категорій органів до порушень законодавства про захист економічної конкуренції, створення умов для вчинення таких порушень чи їх легітимації, а органам влади й органам місцевого самоврядування – делегувати окремі владні повноваження об'єднанням, підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, якщо це призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

Зазначимо, що особа, яка вчинила антиконкурентні узгоджені дії, але раніше за інших учасників цих дій добровільно повідомила про це АМКУ та надала інформацію, що має суттєве значення для прийняття рішення у справі, звільняється від відповідальності за вчинення антиконкурентних узгоджених дій, що передбачена законом. Не може бути звільнена від відповідальності особа, якщо вона не вжила ефективних заходів із припинення нею антиконкурентних узгоджених дій після повідомлення про них АМКУ, була ініціатором антиконкурентних узгоджених дій чи забезпечувала керівництво ними, не надала всіх доказів або інформації стосовно вчинення нею порушення, про які їй було відомо та які вона могла безперешкодно отримати.

Законом встановлено й інші винятки щодо узгоджених дій, до яких не застосовується загальна заборона (статті 6–10 Закону № 2210-III), як-от: дії можуть бути визнані правомірними, але тільки в тому разі, якщо суб'єкти господарювання доведуть, що позитивний ефект від них перевищить негативні наслідки для відповідного товарного ринку, зокрема в соціально-економічній сфері.

Обмежувальна діяльність суб'єктів господарювання. Вона полягає у тому, що, відповідно до статей 18–21 Закону № 2210-III, суб'єктам господарювання, об'єднанням забороняється схилити інших суб'єктів господарювання до вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції чи сприяти вчиненню таких порушень. Суб'єктам господарювання, об'єднанням забороняється примушувати інших суб'єктів господарювання до антиконкурентних узгоджених дій.

Суб'єктам господарювання, які отримали дозвіл відповідних органів АМКУ на узгоджені дії, суб'єктам господарювання, узгоджені дії яких дозволені законодавством, забороняється встановлювати щодо господарської діяльності суб'єктів господарювання обмеження, котрі, як правило, не застосовуються до інших суб'єктів господарювання, або застосовувати без об'єктивно виправданих причин різний підхід до різних суб'єктів господарювання.

Суб'єктам господарювання, що мають значно більший ринковий вплив порівняно з малими або середніми підприємцями, які є їх конкурентами, забороняється створення

перешкод у господарській діяльності малим або середнім підприємцям. Не допускається обмежувальна діяльність об'єднань шляхом відмови суб'єктові господарювання у прийнятті до такого об'єднання, яка ставить його у невідгідне становище в конкуренції, якщо така відмова є необґрунтованою і невикорданною.

Зазначені обмеження застосовується до об'єднань, якщо об'єднання може об'єднати всіх учасників певного ринку чи території; об'єднання створюється чи діє для досягнення цілей, що не передбачають отримання прибутку; створення та діяльність об'єднання не призводить до економічної концентрації та антиконкурентних узгоджених дій.

Конкуренцію також обмежує економічна концентрація. З метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монополічним (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції органи АМК здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання.

Економічну концентрацію можна окреслити як поглинання, злиття, приєднання та всі інші засоби встановлення одним суб'єктом господарювання контролю над усією або частиною господарської діяльності іншого суб'єкта.

Концентрацією, згідно зі ст. 22 Закону, визнається:

1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта до іншого;

2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання, зокрема, шляхом:

а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді єдиного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді єдиного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, також придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується;

б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта госпо-

дарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, за якої понад половину посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають ті самі особи;

3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання.

Учасниками концентрації визнаються:

– суб'єкти господарювання, стосовно яких здійснюється або має здійснитися злиття, приєднання;

– суб'єкти господарювання, що набувають або мають намір набути контроль над суб'єктом господарювання, чи суб'єкти господарювання, стосовно яких набувається або повинен бути контроль;

– суб'єкти господарювання, активи (майно), частки (акції, паї) яких набуваються у власність, одержуються в управління (користування), оренду, лізинг, концесію або мають набутися, та їхні покупці (одержувачі), набувачі;

– суб'єкти господарювання, що є або мають намір стати засновниками (учасниками) новостворюваного суб'єкта господарювання.

У разі, коли одним із засновників є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, орган адміністративно-господарського управління та контролю, учасником концентрації вважається також суб'єкт господарювання, активи (майно), частки (акції, паї) якого вносяться до статутного фонду новостворюваного суб'єкта господарювання; фізичні та юридичні особи, пов'язані з названими учасниками концентрації

відносинами контролю, що дає підстави визнати відповідну групу осіб єдиним суб'єктом господарювання за критеріями ст. 1 Закону № 2210-III.

Однак не вважається концентрацією:

- створення суб'єкта господарювання, метою якого (чи наслідком створення якого) є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

- придбання часток (акцій, паїв) суб'єкта господарювання особою, основним видом діяльності якої є проведення фінансових операцій чи операцій з цінними паперами, якщо це придбання здійснюється з метою їх подальшого перепродажу за умови, що зазначена особа не бере участі в голосуванні у вищому органі чи інших органах управління суб'єкта господарювання. В такому разі перепродаж має бути здійснений протягом одного року з дня придбання часток (акцій, паїв). На клопотання зазначених осіб із обґрунтуванням про неможливість здійснення подальшого перепродажу органи Антимонопольного комітету України можуть прийняти рішення про продовження цього строку;

- дії, що є проявами економічної концентрації, проте між суб'єктами господарювання, пов'язаними відносинами контролю, відповідно до вимог Закону про отримання у передбачених випадках дозволу Антимонопольного комітету України;

- набуття контролю над суб'єктом господарювання або його частиною, зокрема завдяки праву управління та розпорядження його майном арбітражним керуючим, службовою чи посадовою особою органу державної влади.

Концентрація може бути здійснена лише за умови попереднього отримання дозволу АМКУ чи адміністративної колеґії АМК. Умови його надання передбачені Положенням про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію²⁴).

---

²⁴ Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію): розпорядження АМКУ від 19.02.2002 р. № 33-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02> (дата звернення: 17. 04.2019).

Під час розрахунку обсягів реалізації товарів учасників концентрації використовується сума доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), за вирахуванням суми податку на додану вартість, акцизного збору, інших податків або зборів, основою для оподаткування в яких є оборот, за останній фінансовий звітний рік, що передував поданню заяви (кошти, отримані від реалізації товарів у межах однієї групи суб'єктів господарювання, пов'язаних відносинами контролю, якщо такий облік ведеться, не враховуються). Якщо учасниками концентрації виступають комерційні банки, для розрахунку вартості активів та обсягів реалізації використовується десята частина вартості активів комерційного банку. Коли ж учасниками концентрації є страховики, для розрахунку вартості активів страховика використовується сума нетто – активів, а для розрахунку обсягів реалізації товарів – сума доходів від страхової діяльності, визначених відповідно до законодавства України про страхову діяльність.

За загальним правилом, подібна концентрація (умовно її доречно назвати *кваліфікованою концентрацією*) можлива за наявності попереднього дозволу антимонопольних органів (АМКУ чи його адміністративної колегії), що надається в установленому порядку лише за умови, якщо вона (концентрація) не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині. Кабінет Міністрів України може дозволити концентрацію навіть у разі негативного рішення АМКУ, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів такої концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції, а останні не становлять загрози системі ринкової економіки та потрібні для досягнення мети концентрації.

Чимало років поспіль бізнес-товариство критикувало доволі низькі вартісні пороги, при досягненні яких учасники угод зі злиття та поглинання були змушені звертатися до АМКУ по дозвіл на концентрацію. Насправді в більшості випадків угоди, які надавалися до АМКУ, не передбачали створення будь-яких монопольних утворень та не несли ніякої загрози конкуренції на національних або регіональних товарних ринках. Справа стосувалася тільки відповідності учасників угод архаїчним критеріям, встановленим ще на початку

цього століття, які не відповідали сучасному рівню розвитку економіки нашої країни.

Законом «Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 26.01.2016 р. № 935-VIII внесено майже революційні зміни, якими передбачено не тільки збільшення в рази наявних вартісних порогів, але і зміну базисних принципів їх визначення, тобто підстав, за яких виникає потреба звертатися до АМКУ.

Тепер концентрації підлягатимуть узгодженню АМКУ у таких двох випадках:

а) коли сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів усіх учасників перевищує еквівалент 30 млн євро в попередньому році та, як мінімум, у двох учасників концентрації в Україні перевищує еквівалент 4 млн євро у кожного;

б) коли сукупна вартість активів або обсяг реалізації товарів в Україні об'єкта концентрації або хоча б одного зі засновників створюваного суб'єкта господарювання за попередній фінансовий рік перевищує еквівалент 8 млн євро і при цьому обсяг реалізації товарів хоча б одного іншого учасника концентрації за попередній рік перевищує еквівалент 150 млн євро²⁵.

Тобто, враховуючи перший критерій визначення порогів, вже не буде потрібно отримувати дозвіл на концентрацію при здійсненні тих угод, в яких тільки хтось один (набувач контролю або продавець разом з об'єктом придбання) є більш-менш значним гравцем на товарному ринку України. Зрозуміло, що другий критерій визначення порогів передбачає головню необхідність отримання дозволу саме у випадках, коли великий суб'єкт господарювання – нерезидент стримує контроль над суб'єктом, який має більш-менш значну економічну вагу на відповідному ринку України.

Якщо згідно з попередніми вимогами отримувати дозвіл треба було навіть тоді, коли контроль купувався нерезидентом, який міг і не бути присутнім на ринку України, тільки тому, що інший учасник угоди мав порівняно незначну присутність на українському ринку (навіть якщо він продавав

---

²⁵ Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції»: Закон України від 26.01.2016 р. № 935-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/935-19> (дата звернення: 19.04.2019).

актив, жодним чином не задіяний на ринку України), то тепер ця нелогічна вимога вже не застосовується. Отже, скасовується необхідність отримувати дозвіл у випадках здійснення угод щодо злиття та поглинання між компаніями-нерезидентами, коли хоча б один учасник такої угоди є присутній на ринку України.

Дозвіл на концентрацію не надається, якщо така концентрація заборонена Законом України «Про санкції»²⁶.

§ 5. Відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції

Відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції та її види передбачена розділом VIII Закону «Про захист економічної конкуренції».

Розгляд справ про порушення антимонопольного законодавства проводиться відповідно до правил розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України²⁷.

За правопорушення у сфері економічної конкуренції передбачаються такі види відповідальності: господарсько-організаційні санкції, господарсько-адміністративні штрафи, безоплатне вилучення майна; відшкодування шкоди.

Господарсько-організаційні санкції застосовуються у формі примусового поділу суб'єкта господарювання, що зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку (застосовується антимонопольними органами за умови, якщо це можливо з організаційних, територіальних й технологічних міркувань).

Реорганізація суб'єкта господарювання, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд впродовж встановленого строку, який не може бути меншим шести місяців; надання обов'язкових до виконання вказівок стосовно

---

²⁶ Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 19.04.2019).

²⁷ Про затвердження Тимчасових правил розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України: розпорядження АМК України від 29.06.1998 р. № 169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94> (дата звернення: 19.04.2019).

припинення виявлених порушень (зокрема скасування чи зміна органом влади, органом місцевого самоврядування, органом адміністративно-господарського управління та контролю прийнятого ним рішення чи розірвання угоди, що визнані антиконкурентними діями зазначених органів), відновлення попереднього стану на ринку; блокування цінних паперів; скасування дозволу на узгоджені дії у разі порушення умов його надання; вимога щодо обов'язкового спростування порушником в офіційних органах преси неправдивих, неточних або неповних відомостей (у разі встановлення факту дискредитації господарюючого суб'єкта (підприємця)); скасування на вимогу антимонопольних органів ліцензій, припинення операцій зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання в разі порушення ними антимонопольного законодавства.

Рішення про примусовий поділ ухвалюється, якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним чи домінуючим становищем.

Примусовий поділ не застосовується у таких випадках: за неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи одиниць; за наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів чи одиниць (якщо обсяг продукції, яку використовує для власних цілей суб'єкт господарювання, перевищує 30% валового обсягу продукції підприємства, структурного підрозділу чи одиниці).

Реорганізація суб'єкта господарювання, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд за умови усунення монопольного (домінуючого) становища цього суб'єкта господарювання на ринку.

Зазначені санкції застосовуються органами Антимонопольного комітету України чи на їх вимогу самим порушником (примусовий поділ, спростування відомостей, що дискредитують конкурента) чи іншим компетентним органом (скасування ліцензії).

Господарсько-адміністративні штрафи накладаються на суб'єктів господарювання та (або) їхніх посадових осіб за передбачені законом порушення антимонопольно-конкурентного законодавства.

На об'єднання, суб'єктів господарювання (юридичних, фізичних осіб і групи суб'єктів господарювання) можуть накладатись такі штрафи:

1) у розмірі до 10 % доходу (виручки) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф, у разі скоєння таких порушень, як: антиконкурентні узгоджені дії; зловживанням монополієм (домінуючим) становищем; невиконання або виконання не в повному обсязі рішень, попередніх рішень органів АМКУ;

2) у розмірі до 5% доходу (виручки) за останній звітний рік у разі скоєння таких порушень – вчинення учасниками антиконкурентних узгоджених дій, які можуть бути дозволені, до отримання відповідного дозволу; обмежувальна та дискримінаційна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань, пов'язана із антиконкурентною узгодженою діяльністю, узгодженими діями, участю в концентрації, неправомірним використанням ринкового становища, дискримінацією конкурентів; обмежувальною діяльністю об'єднань; недотриманням умов придбання часток суб'єкта господарювання, що, відповідно до законодавства, не вважається концентрацією; порушення положень погоджених з органами АМКУ установчих документів суб'єкта господарювання, створеного внаслідок концентрації, якщо це призводить до обмеження конкуренції; концентрація без отримання дозволу, недотримання умов дозволу, наданого учасниками узгоджених дій та концентрації;

3) у розмірі до 1% доходу (виручки) за останній звітний рік в разі скоєння таких порушень, як: обмежувальна діяльність, пов'язана зі схилянням інших суб'єктів господарювання до вчинення порушень чи сприянням учиненню порушень законодавства про захист економічної конкуренції; неподання, подання в неповному обсязі, подання недостовірної інформації органам АМК; створення перешкод працівникам органів АМК у проведенні перевірок, огляду, вилученні чи накладанні арешту на носії інформації.

Якщо доходу немає або відповідач не надав інформації про розмір доходу, то штраф визначається як 20 тис. неоподатковуваних мінімальних доходів громадян (далі – НМДГ) – замість 10%; 10 тис. НМДГ – замість 5%; 2 тис. НМДГ – замість 1%.

Рішення про штрафи понад 1 тис. НМДГ приймаються виключно АМКУ та адміністративною колегією на своїх засіданнях. За кожний день прострочення сплати штрафу стягується пеня у розмірі 1,5 % суми штрафу.

У разі скоєння порушень суб'єктами природних монополій накладаються штрафи у таких розмірах: до 2 тис. НМДГ – за несвоєчасне надання інформації органам, які регулюють їхню діяльність; до 1 тис. НМДГ – за ненадання інформації або надання завідомо недостовірних даних органам, які регулюють їхню діяльність; до 5 тис. НМДГ – за невиконання або несвоєчасне виконання рішень органів, які регулюють їхню діяльність, і порушення умов та правил здійснення підприємницької діяльності у сферах природних монополій та на суміжних ринках (ліцензійних умов); недотримання умов придбання часток суб'єктів господарювання, що законодавством не вважається концентрацією; концентрація без отримання належного дозволу; обмеження в господарській діяльності суб'єкта господарювання у відповідь на те, що він звернувся до органів АМКУ зі заявою про порушення законодавства про захист економічної конкуренції; невиконання учасниками узгоджених дій, концентрації вимог, зазначених у наданому їм дозволі на такі дії.

Суб'єкти господарювання, які скоюють порушення конкурентного законодавства, несуть цивільну правову відповідальність згідно з ЦК, адміністративну відповідальність – згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення і кримінальну – за Кримінальним кодексом України, що передбачає накладення штрафів на керівників підприємств та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю.

При цьому розмір штрафу залежить від виду порушення (за акти недобросовісної конкуренції – до 2 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) та (або) розміру незаконно отриманого прибутку. Рішення про накладення штрафів приймають антимонопольні органи на своїх засіданнях (у розмірах понад 1 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – виключно АМКУ, в решті випадків – його адміністративна колегія).

Безоплатне вилучення товарів майна проводиться у разі неправомірного використання позначення або копій виро-

бів іншого господарюючого суб'єкта (підприємця) як у виробника, так і у продавця.

Відшкодування шкоди як форма господарсько-правової відповідальності передбачається у разі заподіяння внаслідок порушення конкурентного (антимонопольного) законодавства шкоди (зазвичай, майнової) учасникам конкуренції, споживачам, державі. Застосовується в судовому порядку за заявою заінтересованої особи (осіб), в інтересах держави – антимонопольних органів, прокурора.

На практиці найпоширенішими є так звані цінові зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку, до яких відносять зловживання у вигляді встановлення дискримінаційних і монопольних цін, причому як монопольно високих, так і монопольно низьких. Вдаються до таких зловживань зазвичай суб'єкти, що функціонують на соціально значимих ринках (житлово-комунальних послуг, енергопостачання, зв'язку, транспорту), тому зачіпають життєво важливі інтереси широкої категорії споживачів, а отже – мають істотні негативні наслідки.

Притягнення до відповідальності за порушення конкурентного законодавства може мати місце впродовж спеціальних термінів позовної давності, встановлених ст. 42 Закону «Про захист економічної конкуренції», – п'ять років від дня вчинення порушення, а у разі тривалого порушення – з дня його закінчення, крім випадків несвоєчасного, неповного подання інформації чи подання недостовірної інформації антимонопольним органам, створення перешкод працівникам антимонопольних органів під час виконання ними своїх повноважень, стосовно яких передбачено трирічний строк позовної давності.

Правозастосовна практика відповідальності за порушення конкурентного законодавства відображена в інформаційному листі Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства»²⁸

---

²⁸ Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 13.04.2007 р. № 01-8/229. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_229600-07 (дата звернення: 19.04.2019).

від 13.04.2007 р. № 01-8/229, а також в Оглядовому листі Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням конкурентного законодавства» від 12.07.2017 р. № 01-06/1112/17²⁹.

З цього приводу доцільно процитувати О. А. Туркот, що Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» призначений для захисту законних прав та інтересів при незаконному поглинанні акціонерних товариств³⁰.

Порядок розгляду справ і заяв про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, зокрема про захист від недобросовісної конкуренції органами АМК, регламентовано главою VII Закону України «Про захист економічної конкуренції», главою 6 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» та іншими законодавчими актами.

Контрольні запитання

1. Визначте економіко-правову природу економічної конкуренції.
2. З'ясуйте відмінності добросовісної і недобросовісної конкуренції.
3. Назвіть напрямки державної конкурентної політики України.
4. Розкрийте поняття та ознаки монополізму.
5. Охарактеризуйте монопольне становище суб'єкта господарювання та його наслідки.
6. Опишіть об'єктивність природної монополії.
7. Розтлумачте дискримінацію підприємців: її ознаки та наслідки.
8. Розкрийте поняття та ознаки недобросовісної конкуренції.
9. Назвіть види недобросовісної конкуренції.
10. Охарактеризуйте заходи захисту від недобросовісної конкуренції.
11. Визначте види порушень законодавства про економічну конкуренцію.

---

²⁹ Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням конкурентного законодавства: Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 12.07.2017 р. № 01-06/1112/17. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/news/3329/> (дата звернення: 19.04.2019).

³⁰ Туркот О. А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. 200 с.

12. Перелічіть види відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

13. Назвіть види недобросовісної конкуренції, передбачені чинним законодавством України.

14. Розгляньте сфери діяльності суб'єктів природних монополій.

15. Охарактеризуйте види санкцій за порушення антимонопольного законодавства та економічної конкуренції.

Ситуаційні завдання

1. До Антимонопольного комітету надійшла заява про надання згоди на створення товариства «Агропромислова фінансово-інвестиційна цукрова компанія», метою якого має бути здійснення спільної підприємницької діяльності у сфері виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції за рахунок підвищення ефективності переробки цукрового буряку і реконструкції та модернізації цукрових заводів за допомогою залучення у сільське господарство України іноземних інвестицій, сучасних технологій, техніки й устаткування.

Надайте юридичну консультацію суб'єкту господарювання.

2. П'ять приватних підприємств (суб'єкти малого підприємництва) з виробництва швейних виробів дитячого асортименту вирішили створити об'єднання з метою протидії конкуренції на ринку великим підприємствам. Для цього вони передбачили в засновницькому договорі централізацію повноважень щодо спільного придбання сировини та реалізації вироблених товарів, захисту інтересів підприємств-учасників у державних та судових органах.

Чи можна в цьому випадку кваліфікувати дії малих підприємств як економічну концентрацію? Чи потребують такі дії згоди антимонопольних органів? Як можна оцінити дії малих підприємств щодо дотримання (чи недотримання) ними вимог антимонопольно-конкурентного законодавства зі зазначенням норми конкретного нормативно-правового акта?

Глава 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

§ 1. Поняття, ознаки та види цінних паперів

Однією з найважливіших складових інфраструктури цивілізованого ринку є ринок цінних паперів, який шляхом обігу особливого роду майнових документів дає можливість акумуляції великих обсягів грошових коштів з метою їх виробничого використання, залучення інвестицій, спрямованих у подальшому на розвиток галузей матеріального виробництва, на вирішення завдань загальнодержавного масштабу, забезпечення стимулюючого впливу на інформацію, формування приватного бізнесу, підвищення добробуту громадян України.

Згідно з ч. 7 ст. 139 ГК України, цінні папери є особливим видом майна. Їх правовий режим визначається статтями 163–166 ГК України, а також статтями 194–198 ЦК України. Поняття «цінний папір» містить у собі комплекс юридичних і економічних характеристик, що породжує на практиці конкуренцію і суперечності норм.

Юридичний термін «цінні папери» як узагальнююче поняття є зручним інструментом в організації та функціонуванні корпоративних суб'єктів (акції), використовуються як кредитні (облігації, векселі та ін.) і платіжні (чеки) засоби, є ефективними у товарному обороті (коносамент, варіанти та ін.) і при цьому забезпечують спрощену й оперативну передачу та здійснення прав на матеріальні та інші блага.

Сутність цінного папера полягає в особливому правовому зв'язку між правом на цінний папір (як на документ) та правом з цінного папера (можливістю реалізувати сукупність прав, посвідчених таким документом). Отож цінний папір як об'єкт права є закріплена законом сукупність майнових прав, що ним посвідчується, і рухоме майно одночасно. Будь-який цінний папір характеризується нерозривним зв'язком між правами на цінний папір та правами з цінного папера. В цьому полягає його дуалістична природа¹.

¹ Актуальні питання господарського права: навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 307–311.

Нормативне визначення цінного папера міститься у ст. 194 ЦК України, ч. 1 ст. 163 ГК України, в Законі України № 3480-IV від 23.09.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок»² (далі – Закон № 3480-IV).

Цінний папір – документ усталеної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

З цього визначення, яке є аналогічним у зазначених нормативно-правових актах, випливають специфічні ознаки цінних паперів. За відсутності хоч однієї з них цінний папір втрачає для цивільного обороту свою значущість.

1. Документарний характер. Це означає, що випуск цінних паперів обумовлює між емітентом (тим, хто його випустив) та їхнім власником (інвестором) низку взаємних прав і обов'язків. Будь-який цінний папір характеризується тісним і нерозривним зв'язком між правом «на» цінний папір і правом «із» цінного папера, тобто це є юридичний документ, який створює певні права та обов'язки.

Заразом цінні папери за формою існування поділяються на бездокументарні цінні папери та документарні цінні папери.

Бездокументарним цінним папером є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів.

Документарним цінним папером є паперовий або електронний документ, оформлений у заданій законодавством формі, що містить найменування виду цінного папера, а також передбачені законодавством реквізити.

2. Майновий характер документа. Цінний папір своїм змістом повинен обов'язково виражати грошове або інше майнове право. Інакше кажучи, це такий документ, пред'явлення якого є обов'язковим для здійснення засвідченого ним майнового

---

² Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.09.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 10.06.2019).

права. Слід зазначити, що, крім майнового права, можуть бути й інші права (наприклад, корпоративні для акцій).

3. Виражене у цінному папері право має бути визначеним, однозначним і зрозумілим з тексту документа, причому це мусить бути саме право, оскільки закріплення взаємних прав і обов'язків у цінному папері є недопустимим. У цінному папері повинна бути точно окреслена юридична можливість здійснити якраз ту дію, на яку має право його законний держатель.

4. Нерозривний зв'язок між самим цінним папером і вираженим у ньому правом. Цей зв'язок настільки міцний, що без пред'явлення оригіналу документа втілене в ньому право не може бути реалізоване чи передане іншій особі. З переданням цінного папера переходять усі права, які посвідчуються ним. Не може мати місця часткова передача прав, виражених у цінному папері. Особа є суб'єктом, уповноваженим вимагати виконання по цінному паперу, будучи його власником.

5. Цінний папір – це різновид юридичних документів, тож він, відповідно, мусить мати належні ознаки формальності, які означають, що зміст цінного папера повинен підпорядковуватись певним вимогам, передбаченим законодавством. Ці вимоги торкаються як обов'язкових реквізитів у тексті цінного папера, так і необхідності забезпечення повного ступеня захисту бланків документів від підробки та ін.

Цінний папір як грошовий документ має також відповідати певним вимогам.

Перша – це обіговість. Обіговість означає здатність цінного папера купуватися і продаватися, а також виступати самостійним платіжним інструментом. Тимчасом не всім цінним паперам властива обіговість. Приміром, приватизаційні папери не можуть перебувати у вільному обігу. Оскільки випускаються лише іменні приватизаційні папери, вони не можуть продаватися або відчужуватися іншим способом. Їх продаж (відчуження) є недійсним. Цінний папір має бути доступним до господарського обігу, тобто він здатний бути об'єктом будь-яких господарсько-правових і цивільно-правових угод. Він також може успадковуватися і бути подарований.

Друга – цінний папір повинен мати встановлені законодавством обов'язкові реквізити, стандартний зміст, тобто стандартний набір прав для його власника, стандартні термі-

ни, правила торгівлі, обліку, стандартний характер угод, які укладаються з цінними паперами, без яких, відповідно до ч. 2 ст. 196 ЦК України, він недійсний.

Третя – ліквідність. Під ліквідністю цінних паперів розуміють їхню здатність перетворюватися у гроші. Іншими словами, ліквідність означає швидкість, з якою певні цінні папери можуть бути продані на ринку. Вказана здатність може бути більшою в одних цінних паперів та меншою в інших. Тобто одні цінні папери швидко продаються та купуються на ринку, інші – повільніше. В першому випадку говорять про ліквідні цінні папери, в другому – про неліквідні. Ліквідні цінні папери легко переходять із власності одних інвесторів у власність других. На них завжди є попит і пропозиція.

У зв'язку з цим ліквідні та неліквідні цінні папери відрізняються і вартістю. Для будь-якого інвестора суттєве значення має можливість продати цінні папери в потрібний йому момент. Що більша така можливість, то краще для інвестора. Він може у будь-який момент отримати гроші від продажу цінних паперів й використати їх на власний розсуд. За таку привілегию інвестору доводиться платити. Тому ліквідні цінні папери часто є менше доходними для нього. Таким чином, вартість цінних паперів щодо ліквідності перебуває у зворотній залежності. Що більш ліквідними є певні цінні папери, то менша їхня вартість.

Четверта – ринковість. Тобто цінний папір існує як особливий товар, що має свій ринок, з притаманними тільки йому правилами роботи та організації (про ринок, де обертаються цінні папери, йтиметься у наступному параграфі).

П'ята – легітимність. Це означає, що реєстрація цінних паперів (акцій облігацій) проводиться у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР). Інформація про випуск акцій, облігацій суб'єктів господарювання, які пропонуються до відкритого продажу, має бути обов'язково опублікована в органах преси не менше ніж за 10 днів до початку їх передплати.

Ще однією особливістю цінних паперів є здатність виконувати в процесі ринкової взаємодії певні функції.

1. Насамперед зазначимо, що основна їх функція – мобілізаційна. Вони є формою мобілізації тимчасово вільних

грошових ресурсів із метою їх спрямування тим суб'єктам господарювання, які їм потрібні і які можуть ними ефективно розпоряджатися.

2. Цінні папери можуть бути документами, що підтверджують участь або членство в організації-емітенті. Хоча не всі цінні папери, які випускаються й обертаються на ринку цінних паперів, виконують таку функцію. До числа тих, які реалізують цю функцію, належать акції, дольові сертифікати, пайові свідоцтва та інші. В контексті ринку цінних паперів належність до організації емітента, участь або членство в ній означає наявність у власника заданого цінного папера можливості брати участь в управлінні емітентом. Найчастіше в таких випадках йдеться про реалізацію прав: на участь у загальних зборах акціонерів або учасників, голосування, внесення пропозицій; на отримання інформації, яка стосується діяльності та фінансового стану емітента; на участь у розподілі майна емітента в разі його ліквідації.

3. Цінні папери виконують роль боргових документів. На ринку цінних паперів їхня доля є найбільшою. Однак не всі цінні папери, які випускаються та знаходяться в обігу, є борговими. До категорії боргових документів відносять такі грошові документи, які вказують на наявність між емітентом та їхнім власником кредиторсько-дебіторських відносин. Тобто емітент випускає ці цінні папери з метою взяти гроші в борг, так би мовити, «отримати кредит» у власника цінних паперів. Своєю чергою, власник цінних паперів надає гроші «в борг» емітенту шляхом оплати вартості боргового цінного папера. Треба чітко усвідомлювати, що в разі придбання боргових документів їхній власник придбаває статус кредитора емітента. При кредиторсько-дебіторських взаємовідносинах право на участь в управлінні справами емітента не надається. До категорії боргових цінних паперів відносять різного виду облигації, векселі, комерційні папери та інші. В широкому розумінні грошові документи, які знаходяться в обігу на ринку цінних паперів, належать до категорії або документів, які підтверджують членство (участь), або документів, які свідчать про встановлення кредиторсько-дебіторських відносин. Тому дуже часто, коли кажуть про ринок цінних паперів, то мають на увазі ринки, де знаходяться в обігу акції та облигації.

4. Ще одна функція цінних паперів полягає у тому, що вони можуть виступати засобами платежу. Іншими словами, цінні папери можуть виконувати одну із грошових функцій. Ними можна проводити оплату вартості робіт, послуг або товарів. Виконання грошових функцій цінними паперами є можливим тому, що вони теж мають вартість. У разі використання цінних паперів як засобів платежу в учасників угоди є можливість зіставляти вартості: продавець зіставляє вартість робіт, послуг, товару із вартістю цінних паперів, покупець навпаки. В багатьох випадках цінні папери можуть використовуватися як засіб платежу також на ринку цінних паперів. Наприклад, вартість акцій може оплачуватися іншими акціями або борговими цінними паперами.

5. Цінні папери виконують також функцію засобу забезпечення виконання зобов'язань. У деяких випадках при виконанні певних зобов'язань існує вірогідність або ризик того, що вони можуть бути не виконані. З метою мінімізації такої вірогідності або зниження ризику боржник (покупець) може передавати свої цінні папери кредитору (продавцю) в заставу як гарантію того, що в разі невиконання ним своїх зобов'язань відповідні збитки кредитора будуть покриті за рахунок вартості вказаних цінних паперів. Закон України від 02.10.1992 р. «Про заставу»³ передбачає як спосіб забезпечення зобов'язань заставу цінних паперів. Таким чином, спосіб забезпечення у цьому випадку означає, що цінні папери або права на них передаються кредитору «про всяк випадок», тобто на випадок невиконання боржником своїх зобов'язань. Якщо такого не станеться, то цінні папери або права на них повертаються боржнику.

Розглядаючи феномен «цінний папір», пізнавально-значимою вбачаємо їх кваліфікацію залежно від закону порядку їх розміщення і функціонального призначення.

Відповідно до чинного законодавства, за порядком розміщення (випуску, видання) цінні папери є емісійні та неемісійні.

Емісійні цінні папери – цінні папери, що посвідчують однакові права їхніх власників у межах одного випуску стосовно

---

³ Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р. № 2654-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12> (дата звернення: 10.06.2019).

особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент). До емісійних цінних паперів належать: акції; облігації підприємств; облігації місцевих позик; державні облігації України; іпотечні сертифікати; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю; інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України.

Обслуговуючи корпоративні операції емітента, відповідно до п. 14 Положення про провадження депозитарної діяльності, затвердженого рішенням НКУПФР від 27.06.2013 р.⁴, депозитарні установи виконують депозитні операції на рахунок у цінних паперах клієнтів, депонентів за наслідками таких корпоративних операцій емітента:

- розміщення цінних паперів – відчуження цінних паперів у визначений проспектом емісії цінних паперів спосіб;
- викуп – придбання емітентом розміщених ним цінних паперів шляхом укладання цивільно-правових договорів з власниками цих цінних паперів для їх подальшого продажу або анулювання відповідно до законодавства;
- продаж викуплених цінних паперів – продаж емітентом раніше викуплених ним цінних паперів шляхом укладання цивільно-правових договорів з покупцем цих цінних паперів;
- дроблення – зменшення номінальної вартості цінних паперів певного випуску з одночасним збільшенням їх кількості без зміни обсягу випуску;
- консолідація – збільшення номінальної вартості цінних паперів певного випуску з одночасним зменшенням їх кількості без зміни обсягу випуску;
- конвертація – обмін емітентом цінних паперів одного випуску на цінні папери іншого випуску згідно з умовами їх випуску;
- анулювання – сукупність дій емітента щодо припинення дії всіх прав, що надають цінні папери;
- погашення – сукупність дій емітента та власників цінних паперів, що пов'язані з виконанням емітентом зобов'язань за борговими емісійними та іншими емісійними цінними па-

---

⁴ Положення про провадження депозитарної діяльності: рішення НКУПФР від 27.06.2013 №735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1084-13> (дата звернення: 10.06.2019).

перами в передбачених законом випадках, та скасування реєстрації випуску цінних паперів;

– дематеріалізація – сукупність дій щодо переведення випуску цінних паперів, розміщених у документарній формі існування, у бездокументарну форму існування;

– операції, пов'язані зі зміною розміру статутного капіталу акціонерного товариства;

– виплата емітентом доходів за випущеними ним цінними паперами;

– операції, пов'язані зі злиттям, приєднанням, поділом, виділом, перетворенням та в результаті ліквідації акціонерних товариств;

– інші операції, що можуть бути віднесені за законодавством до функції обслуговування корпоративних операцій емітента.

Ширший перелік груп цінних паперів передбачений ст. 195 ЦК України.

1. *Пайові цінні папери* засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, які перебувають в управлінні емітента) та надають власнику зазначених цінних паперів (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом цінних паперів або рішенням про емісію цінних паперів.

Акція – це цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на участь у прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

Відповідно до ст. 5 Закону України № 514-VI від 17.09.2008 р. «Про акціонерні товариства»⁵, акціонерні товариства (далі – АТ) поділяються на публічні та приватні. Акції публічного АТ для їх розміщення повинні пройти процедуру лістингу та залишитися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі.

---

⁵ Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 10.06.2019).

Акції приватного АТ не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону. У разі прийняття загальними зборами приватного АТ рішення про здійснення публічного розміщення акцій – до статуту товариства вносяться відповідні зміни, надто про зміну типу товариства – з приватного на публічне.

Цей Закон залежно від обсягу права майнової участі в товаристві передбачає *прості* та *привілейовані акції*. Простими іменними Закон визначає акції з рівними правами участі акціонерів, найменування яких входять до обов'язкових реквізитів акції. Власниками простих іменних акцій є, як правило, громадяни. Режим іменних акцій має на увазі спеціальні правила їх відчуження. Власники іменних акцій зазвичай вільно розпоряджаються ними (продають, передають, відчужують іншим способом), але з дотриманням цих правил.

Усі акції акціонерних товариств, відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про акціонерні товариства», є іменними. Акції товариств існують виключно в бездокументарній формі.

Акції акціонерного товариства можуть купуватися та продаватися на фондовій біржі. Публічне акціонерне товариство зобов'язане пройти процедуру допуску акцій до торгів на фондовій біржі та залишатися допущеним хоча б на одній фондовій біржі в Україні.

Привілейовані акції – це акції з пільговими правами майнової участі. Власники таких акцій мають певні майнові привілеї і несуть менший ризик порівняно з простими акціонерами. Конкретні права привілейованих акціонерів визначають загальні збори акціонерного товариства. Опис таких прав міститься в статуті товариства. Привілеями є, насамперед, переваги на одержання дивідендів, а саме: річний розмір дивіденду фіксується в процентах до номінальної вартості акції і виплачується незалежно від річного прибутку товариства. Якщо прибутку не вистачає, дивіденд виплачується з резервного фонду, а не лише з фонду дивідендів. Привілейована акція передбачає також доплату її власнику у тому разі, якщо розмір дивіденду на привілейовану акцію виявиться нижчим від дивіденду на просту акцію. Привілеєм є також пріоритетна участь власника привілейованої акції в розподілі ліквідних ак-

тивів товариства, яке припиняється. Оскільки власники привілейованих акцій ризикують як підприємці менше, ніж власники простих акцій, вони мають обмежені управлінські права. За загальним правилом, привілейовані акціонери не мають права на участь в управлінні товариством, але статuti можуть визначати коло питань, у вирішенні яких бере участь і ця категорія акціонерів. Закон обмежує кількість привілейованих акцій, їх випуск не повинен перевищувати суми, яка становить 25 відсотків статутного фонду акціонерного товариства.

Інвестиційний сертифікат – цінний папір, який випускається суб'єктом господарювання з управління активами та засвідчує право власності інвестора на частку в статутному капіталі.

2. *Боргові цінні папери* – засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у передбачений строк кошти відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів, що знаходяться в обігу в Україні, належать облігації, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, векселі, чеки, заставні.

Облігація – цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого процента (якщо інше не зазначено умовами випуску). Облігації всіх видів розповсюджуються серед підприємств і громадян на добровільних засадах.

Випускаються облігації таких видів: облігації внутрішніх державних місцевих позик; облігації зовнішніх державних позик; облігації підприємств.

Облігації підприємств випускаються підприємствами усіх передбачених законом форм власності, об'єднаннями підприємств, акціонерними та іншими товариствами і не дають їхнім власникам права на участь в управлінні. Облігації можуть випускатися іменними і на пред'явника, процентними і безпроцентними (цільовими), які вільно обертаються або з обмеженим колом обігу. Облігації внутрішніх і місцевих позик випускаються на пред'явника. Обов'язковим реквізитом цільових облігацій є зазначення товару (послуг), під який вони випускаються.

Рішення про випуск облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) і місцевих позик приймається відповідно Кабінетом Міністрів України і місцевими радами. У рішенні мають визначатися емітент, умови випуску і порядок розміщення облігацій. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 р. № 80 «Про випуски облігації внутрішніх державних позик»⁶ передбачено здійснювати щороку в межах встановленого законом граничного розміру державного внутрішнього боргу на відповідний рік випуски облігацій внутрішніх державних позик, а саме: *короткострокових* облігацій з термінами обігу до одного року (далі – короткострокові державні облігації), *середньострокових* облігацій з термінами обігу від одного до п'яти років (далі – середньострокові державні облігації), *довгострокових* облігацій зі змінною ставкою доходу з термінами обігу понад п'ять років. Цією ж постановою затверджені Основні умови випуску та порядок розміщення відповідних видів облігацій. Виплата доходів і погашення облігацій зовнішніх державних позик України здійснюється виключно за кошти або за інші облігації державних позик за добровільною згодою сторін.

Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 101 «Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації», якою передбачено внутрішні запозичення в обсязі до 1 млрд гривень, номінальна вартість облігації – 1000 гривень, строк обігу – 2 роки під 7% річних.

Міністерству фінансів разом з Міністерством економічного розвитку і торгівлі вказано внести у місячний строк Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо сприяння підвищенню рівня привабливості облігацій для інвесторів. Первинними дилерами в цьому випадку будуть визначені Міністерством фінансів банки, які взяли на себе зобов'язання співпрацювати з Міністерством у частині розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів в обмін на виключне право участі

---

⁶ Про випуски облігації внутрішніх державних позик: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 р. № 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2001-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).

у розміщеннях облігацій внутрішніх державних позик (далі – облігації) та переважне право брати участь в інших операціях, що проводить Мінфін з такими облігаціями.

Облігації зовнішніх державних позик України – цінні папери, що розміщуються на міжнародних та іноземних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов випуску облігацій. Такі облігації можуть деномінуватися у конвертованій іноземній валюті. Вони випускаються процентними, дисконтними та можуть бути іменними або на пред'явника, з вільним або обмеженим колом обігу, оплачуються виключно в конвертованій іноземній валюті відповідно до умов їх випуску.

Емітентом облігацій зовнішніх державних позик України є держава в особі Міністерства фінансів України. Грошові кошти, одержані від розміщення облігацій зовнішніх державних позик України, спрямовуються виключно до Державного бюджету України. Рішення про випуск облігацій зовнішніх державних позик України в межах передбачених Законом про Державний бюджет України на відповідний рік зовнішніх джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України приймається Кабінетом Міністрів України щодо кожного випуску, оформляється постановою Кабінету Міністрів України, якою затверджуються умови випуску. Умовами випуску облігацій зовнішніх державних позик України є загальний обсяг випуску, номінальна вартість однієї облігації, валюта, в якій деномінуються облігації, строк виплати та розмір доходу, строк погашення тощо. Витрати на підготовку випуску, випуск, погашення облігацій зовнішніх державних позик України, виплата доходу та інші необхідні витрати здійснюються відповідно до умов випуску.

Казначейські зобов'язання України – це цінні папери на пред'явника, що їх розміщують серед населення, які засвідчують внесення їхніми власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фінансового доходу. За критерієм строку обігу казначейських зобов'язань закон визначає такі види цінних паперів: довгострокові – від 5 до 10 років; середньострокові – до 1 до 5 років; короткострокові – до 1 року.

Органами, які уповноважені державою приймати рішення про випуск казначейських сертифікатів, є Кабінет Міністрів України (щодо довгострокових і середньострокових казначейських зобов'язань) та Міністерство фінансів України (щодо короткострокових). Відповідно, ці органи затверджують і умови випуску казначейських зобов'язань. Наприклад, з метою залучення коштів для підвищення боєздатності Збройних Сил Кабінет Міністрів України Постановою від 01.04.2014 р. № 100 зобов'язав Міністерство фінансів здійснити випуск казначейських зобов'язань «Військові» на пред'явника загальним обсягом 100 млн гривень зі строком обігу 24 місяці у кількості 100 000 штук номінальною вартістю 1000 гривень однією серією В. Генеральним агентом розміщення, доставки, інкасації, обслуговування обігу, погашення та знищення казначейських зобов'язань є публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України».

Ощадні сертифікати. Ст. 18 Закону трактує ощадний сертифікат як письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків за ним. Як видно з офіційного визначення, емітентами ощадних сертифікатів можуть бути лише банківські установи. За легітимацією кредитів Закон поділяє ощадні сертифікати на іменні та на пред'явника, за строком пред'явлення до виконання – на строкові (випускаються під договірний відсоток на певний строк) і до запитання.

Закон забороняє вільний обіг іменних ощадних сертифікатів, прямо зазначаючи, що відчуження ощадного сертифіката зазначеного в ньому кредитора іншій особі є недійсним. Він також передбачає можливість держателя строкового сертифіката достроково звернутися до емітента з вимогою про повернення депозитного вкладу, при цьому такому держателеві виплачується зменшений відсоток, рівень якого визначається на договірних умовах при внесенні депозиту.

Свого часу наголошувалось на тій обставині, що законодавець відносить до цінних паперів саме ощадні сертифікати, що дає можливість говорити про відсутність статусу цінних паперів у інших документів, які випускаються банківськими установами і мають схожі назви, наприклад, «депозитні

сертифікати». Однак, як показує практика, відсутність статусу цінних паперів не заважає банківським установам здійснювати емісію подібних документів, віднедавна їх випуск почав проводити і Національний банк України.

Векселі. За ст. 14 Закону, вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після надання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Векселі можуть бути прості або переказні та виражаються виключно у документарній формі.

Простий вексель – це письмовий документ, який містить просту, нічим не обумовлену обіцянку векселедавця (боржника) сплатити векселедержателю (кредитору) зазначену грошову суму у визначений строк і в обумовленому місці. Простий вексель, строк платежу в якому не вказаний, вважається таким, що підлягає оплаті за пред'явленням.

Переказний вексель – письмовий документ, який містить простий і нічим не обумовлений наказ векселедавця платнику сплатити певну суму грошей отримувачу у визначений строк і у визначеному місці.

Вексель як цінний папір – явище, котре розглядається як економічна (фінансовий інструмент) та правова категорія, характеризується такими функціями: кредитування; засоби платежу (платіжка); оформлення заборгованості; легітимації (засвідчення належності права певному суб'єкту); розподілу ризиків. Законом України від 05.04.2001 р. «Про обіг векселів в Україні»⁷ зі змінами і доповненнями регламентуються такі напрями застосування векселів у господарському обороті: здійснення розрахунків; оформлення результатів звірення взаємної заборгованості; продаж своїх векселів і придбаних від інших осіб; придбання векселів для подальшого розрахунку з контрагентами; кредитні операції з участю фінансових установ; здійснення сплати податків, митних платежів тощо.

З метою зниження потреб у грошовій емісії і для відшкодування платникам податку сум податку на додану

---

⁷ Про обіг векселів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2374-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2001-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).

вартість (ПДВ), відповідно до ст. 4 Закону «Про обіг векселів», передбачені:

- фінансовий банківський вексель;
- фінансовий казначейський вексель.

Фінансовий банківський вексель – цінний папір, що посвідчує безумовне зобов'язання банківської установи сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя.

Особливості видачі, обігу, обліку, сплати та стягнення за фінансовими банківськими векселями обумовлюються Національним банком України за погодженням з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Фінансовий казначейський вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання центрального органу виконавчої влади, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, яким оформлено заборгованість державного бюджету, сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Фінансовий банківський вексель видається в документарній формі як електронний документ. Фінансовий казначейський вексель видається в документарній формі як паперовий або як електронний документ. Платежі за векселями банки здійснюють тільки в безготівковій формі.

Для здійснення розрахунків у безготівковій формі між юридичними особами, а також фізичними та юридичними особами з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари, виконані роботи та надані послуги застосовується чек. Розрахунковий чек – це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) установі банку (банку-емітенту), яка веде його рахунок, сплатити чекодержателю зазначену в чеку суму коштів (див. Інструкцію про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджену постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22).

Заставна. Як передбачено ст. 20 Закону України від 05.06.2003 р. «Про іпотеку»⁸, це борговий цінний папір, який

---

⁸ Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (дата звернення: 10.06.2019).

засвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням, за умови, що воно підлягає виконанню в грошовій формі, а в разі невиконання основного зобов'язання – право звернути стягнення на предмет іпотеки. Заставна оформлюється, якщо її випуск передбачений іпотечним договором.

Заставна може передаватися її власником будь-якій особі шляхом вчинення індосаменту. Наступний власник заставної має ті ж права, що мав іпотекодержатель згідно з договором, яким обумовлене основне зобов'язання, та іпотечним договором, на підставі якого була оформлена заставна. Вона складається в письмовій формі в одному примірнику на бланку стандартної форми, яка встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. На всіх оригінальних примірниках іпотечного договору робиться відмітка про оформлення заставної.

За згодою між іпотекодавцем та іпотекодержателем заставна може містити інші положення, які відтворюють зміст основного зобов'язання та іпотеки. Якщо зміст заставної не відповідає положенням іпотечного договору чи договору, який обумовлює основне зобов'язання, положення заставної мають перевагу. Заставна підписується іпотекодавцем та боржником, якщо він є відмінним від іпотекодавця. Іпотекодавець, боржник (якщо вони – юридичні особи) засвідчують підпис уповноваженої особи печаткою.

Заставні також забезпечуються іпотечними облігаціями. Відповідно до ст. 3 Закону України від 22.12.2005 р. «Про іпотечні облігації», іпотечна облігація засвідчує внесення грошових коштів її власником і підтверджує зобов'язання емітента відшкодувати йому номінальну вартість цієї облігації та грошового доходу в порядку, встановленому цим Законом та проспектом емісії, а в разі невиконання емітентом зобов'язання за іпотечною облігацією надає її власнику право задовольнити свою вимогу за рахунок іпотечного покриття.

3. *Похідні цінні папери*, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

Одним із видів похідних цінних паперів, є дериватив. Стандартна форма деривативів і порядку її випуску та обігу передбачена Постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 632 «Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів»⁹. З аналізу цих нормативно-правових актів вирізняються такі особливості похідних цінних паперів – *деривативів*: вони орієнтовані на нові договірні відносини і відповідно їх випускають на основі вже емітованих пайових цінних паперів; виконання обов'язків деривативами має бути здійснено в якийсь певний час у майбутньому, тому вони називаються терміновими або строковими; вони спрямовані на нові похідні договірні відносини, що виходять за рамки традиційних прав і обов'язків з приводу емісії і продажу цінних паперів за реальними цінами; допомагають їхньому власнику зафіксувати сприятливі з його погляду ціни на покупку чи продаж. Оскільки зміст деривативів та вимоги до них у новій редакції Закону не передбачені, то слід керуватися п. 2 Положення, згідно з яким до деривативів належать лише ті контракти, форма яких відповідає вимогам, встановленим цим Положенням, а саме: форвардний контракт, ф'ючерсний контракт і опціон. Вони укладаються стосовно базового активу, яким є товари, цінні папери, кошти та їх характеристика, що є предметом виконання зобов'язань за деривативом.

Кожен із цих видів деривативів має свої особливості, що випливають із наведених далі понять. *Форвардний контракт* – стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у вказаний час та на вказаних умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого продажу під час його укладання. Особливість цього контракту криється в тому, що він укладається поза біржею.

Ф'ючерсний контракт – стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час та на визначених умовах у май-

---

⁹ Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 632. URL: № 898-IV від 05.06.2003 р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-99-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).

бутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань строками контракту. На відміну від форвардного контракту, він укладається тільки на біржі і реєструється її розрахунковою палатою. Від опціону він відрізняється тим, що його виконання є обов'язковим і ризик за цим контрактом вищий.

Опціон – стандартний документ, який засвідчує право придбати (продати) цінні папери (товари, кошти) на визначених умовах у майбутньому з фіксацією ціни на час його укладання або на час такого придбання за рішенням сторін контракту. Особливість цього контракту полягає в тому, що він не є обов'язковим для виконання покупцем, який має право здійснити або відмовитися від контракту. Опціон може бути проданий без обмежень іншим особам протягом строку його дії. Претензії щодо неналежного виконання або невиконання зобов'язань опційного контракту можуть виставляти емітенту, автору опціону. Отже, опціон – це ф'ючерс, виконання якого не є обов'язковим для покупця. Крім того, ф'ючерсний контракт передбачає його виконання у майбутньому (у певний час), а опційний контракт – у будь-який момент протягом певного часу.

На підставі аналізу чинного законодавства і практики застосування деривативу доречно констатувати, що він дедалі частіше виступає повноправним елементом фондового ринку, збільшує швидкість обороту цінних паперів і відповідно грошових засобів. Надалі торгівля деривативами набуде ширшого розвитку в нашій країні і стане реальним регулятором фондового ринку.

Варант (з англ.) – свідоцтво, яке видається товарам складом про прийняття товару на збереження. Відповідно до ст. 962 ЦК України, він розглядається як складське свідоцтво, що утворене з двох частин: власне складського свідоцтва та застосовного свідоцтва (варанта), які можуть бути відокремлені одне від одного.

У кожній з двох частин подвійного складського свідоцтва, як і в варанта, можуть бути однаково зазначені: найменування та місцезнаходження товарного складу, що прийняв товар на зберігання; номер свідоцтва за реєстром товарного складу; найменування юридичної особи або ім'я фізичної особи,

від якої прийнято товар на зберігання, її місцезнаходження або місце проживання; найменування і кількість прийнятого на зберігання товару – число одиниць та/або товарних місць та/або міра (вага, об'єм) товару; строк, на який прийнято товар на зберігання, або вказівка на те, що товар прийнято на зберігання до запитання; розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона обчислюється, та порядок її сплати; дата видачі свідоцтва.

Варант також повинен містити підпис уповноваженої особи та печатку товарного складу.

Віднедавна у світі неабияку увагу приділяють криптовалюти як майбутньому повноцінному альтернативному варіанту готівковим коштам. Це фінансовий інструмент, який активно накопичують і використовують в операціях із обміном товарів та на біржах. Популярною криптовалюта стала завдяки анонімності, незалежності від інфляційних процесів, відсутності контролю над нею, захищеності, децентралізованому характеру (відсутній єдиний емісійний центр, який її виробляє), а відкритий код надає можливість кожному охочому отримати її. Завдяки тому що попит на криптовалюту збільшується, тож зростає її ціна. Сьогодні криптовалюта стала популярною в Україні. Як і в інших державах світу, у нас поширені понад десять видів криптовалюти, найпопулярнішою є криптовалюта біткойн. Відмінність криптовалюти від класичних грошей полягає у тому, що вона не забезпечена матеріальними цінностями, її вартість обумовлюється обсягами емісії та співвідношенням попиту і пропозиції. Її емісію та правила купівлі-продажу визначає спеціальна комп'ютерна програма. Наприклад, програма обігу біткойнів передбачає їх емісію за геометричною прогресією на вибування до зупинки на позначці 21 млн одиниць біткойнів приблизно у 2031–2033 рр. Емісія є абсолютно децентралізованою і здійснюється у вигляді виплати винагороди особам, комп'ютерні пристрої яких будують нові комп'ютерні блоки, тобто видобувають (генерують, вираховують, «майнять») нові одиниці криптовалюти. Ці особи отримали неофіційну назву «майнери». Їхня діяльність за ознаками має схожість із господарською, а в її межах – підприємницькою. Спершу майнери виготовляють та/або

купають спеціальні прилади, потрібні для генерування (майнінгу) криптовалюти, розробляють та запускають відповідну програму, споживають надвелику кількість електроенергії, технічно обслуговують обладнання, зараховують винагороду у вигляді одиниць (їхніх часток) біткойнів чи іншого виду криптовалюти на свої електронні гаманці, обмінюють криптовалюту на класичну валюту, товари, роботи чи послуги. Проте цей вид діяльності на сьогодні не є офіційно визнаний як підприємництво, оскільки українське законодавство цього не передбачає. Статтею 32 Закону України «Про Національний банк України» акцентовано, що грошовою одиницею України є гривня, а випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються. Те саме передбачено і пунктом 3.3 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Криптовалюту законодавство України вважає грошовим сурогатом. Електронними грошима криптовалюта не є в силу значної кількості норм пунктів 1.13 ст. 1; 14.2, 14.4, 14.21 ст. 14; 15.1–15.3 ст. 15 (та ін.) Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Цими нормами затверджено, що емітентом електронних грошей є виключно банк. Пунктом 15.3 ст. 15 названого Закону України передбачено, що банк має право здійснювати випуск електронних грошей, номінованих лише в гривні, для використання на території України. А тому криптовалюта не є електронними грошима, є грошовим сурогатом, а її використання як платежу в Україні не просто не дозволено, а заборонено. Натомість чинним законодавством не визначено міру і розмір відповідальності за недотримання заборони¹⁰.

§ 2. Ринок цінних паперів

З урахуванням істотних відмінностей у способах розміщення цінних паперів й подальшого їх обігу сформувався

---

¹⁰ Деревянко Б. В., Туркот О. А. Про визнання видобутку (майнінгу) криптовалюти видом господарської діяльності. *Економіка та право*. 2018. № 1 (49). С. 52–59. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.052>

первинний і вторинний ринки цінних паперів. У низці угод з купівлі-продажу цінних паперів одна завжди є першою (первинною) і забезпечує надходження фондової цінності на ринок. Всі інші мають вторинний (похідний) характер, бо пов'язані з перепродажем уже тих, що надійшли на ринок цінних паперів, іншим суб'єктам.

Первинний ринок цінних паперів – це ринок, на якому нові випуски цінних паперів продаються та купуються вперше. Тобто він є ринком, який формується в процесі випуску цінних паперів. На такому ринку учасниками завжди виступають емітенти та інвестори. Ринкова взаємодія між ними може бути безпосередньою або вона може здійснюватися через брокерів та дилерів і являє собою безпосередні або за допомогою посередників продажі цінних паперів емітентом та придбання вказаних паперів інвесторами або посередниками.

Поняття «первинний ринок» законом відноситься до цінних паперів, які випускаються у вільний чи обмежено вільний обіг. Випуск цінних паперів у відкритий чи обмежено відкритий обіг може здійснюватись шляхом підписки або безпосередньої купівлі-продажу цінних паперів. Підписка – це, по суті, специфічний договір купівлі-продажу, виконання якого відстрочено у часі. Тобто між продавцем цінних паперів та їхнім покупцем укладається угода, яка передбачає, що оплата вартості цінних паперів буде проводитись частинами впродовж певного періоду часу.

Емітенти випускають цінні папери, а інвестори їх купують, тобто виникають первинні договори купівлі-продажу.

Первинні ринки цінних паперів існують як дещо нетривкі ринкові відносини з приводу конкретних цінних паперів, тобто вони є тимчасовими ринками. Сторонами таких угод завжди є емітент та інвестор. Доходи від випуску належать емітенту. Водночас первинні ринки виникають кожного разу, коли випускаються нові цінні папери, і в цьому розумінні вони існують постійно. Переважно первинні ринки цінних паперів не є біржовими, але подекуди вони можуть мати місце і на фондових біржах.

За відкритих випусків цінних паперів, особливо при створенні приватних товариств, на первинних ринках ринкові

відносини складаються шляхом підписки на цінні папери, що випускаються.

Існують два методи розповсюдження нових випусків цінних паперів через первинний ринок.

Перший – полягає в тому, що емітент може укласти договір з посередником, який виконує дилерські функції, на розпродаж та розміщення цінних паперів. Цей метод може застосовуватись великими підприємствами і АТ, які здійснюють крупну емісію зі залученням посередника. Перед тим як взяти на себе дилерські функції, він проводить аналіз фінансового стану емітента, з'ясовує економічну обґрунтованість рішення про емісію нових цінних паперів й оцінює ступінь імовірних труднощів з їх подальшим перепродажем. Якщо після такого економічного вивчення висновки виявляться позитивними, то він приймає рішення про придбання цінних паперів, що випускаються, й починає проводити роботу щодо їх подальшого розповсюдження серед потенційних покупців.

Другий – застосовується емітентами для одержання необхідного акціонерного капіталу через первинний ринок, пов'язаний з їх безпосереднім і прямим продажем клієнтам, обходячи посередників. Такий метод застосовується, зазвичай, коли проводиться додатковий випуск нових акцій. В цьому випадку емітенти повідомляють своїх акціонерів про нову емісію й умови придбання акцій. Акціонери можуть придбавати ці цінні папери безпосередньо в емітента.

Кожен із двох методів має свої переваги й недоліки. Перший метод дає можливість здійснювати значно швидше, порівняно з другим методом, мобілізацію акціонерного капіталу шляхом підписки. Другий метод є дешевшим для емітента, оскільки не потрібно платити посередникам.

Подальший перехід випущених цінних паперів із власності одних інвесторів у власність інших інвесторів або із власності дилерів, що придбали цінні папери в процесі їх випуску, у власність інвесторів називають обігом цінних паперів, взаємодію, яка виникає у процесі обігу цінних паперів, – *вторинним ринком*.

Між первинним і вторинним ринками цінних паперів існує кілька розбіжностей. На вторинному ринку є цінні папери,

які були придбані раніше в процесі випуску. Тобто на вторинному ринку здійснюються наступні за первинними угоди купівлі-продажу. Дохід від продажу цінних паперів на вторинному ринку належить не емітенту, як притаманно первинному ринку, а власникам згаданих паперів (інвесторам або дилерам), які виступають на вторинному ринку в ролі продавців. Зрештою, ще одна розбіжність між ними полягає у тому, що на вторинному ринку купівля-продаж цінних паперів не може здійснюватися шляхом підписки.

Головна функція вторинного ринку полягає у тому, щоб постійно створювати та зберігати можливість для потенційних інвесторів – придбання цінних паперів у власність. Вторинний ринок формується в основному внаслідок активної взаємодії посередників з інвесторами та між собою. Від стану цієї взаємодії залежить стан ринку цінних паперів загалом. На вторинному ринку потенційні інвестори мають можливість зробити вибір щодо того, які саме цінні папери доцільніше придбавати й із допомогою яких посередників краще здійснювати інвестування в цінні папери. На цьому ринку інвестор також має можливість продати свої цінні папери в потрібний йому час, якщо йому знадобляться вільні кошти.

Отже, зазначимо, що між первинними та вторинними ринками є істотні розбіжності.

По-перше, предметом угод купівлі-продажу на вторинному ринку є цінні папери, які були придбані в процесі випуску. Тобто на вторинному ринку здійснюються наступні за первинними угоди купівлі-продажу. Доход від цінних паперів на вторинному ринку належить не емітенту, а власникам згаданих паперів (інвесторам, дилерам), які виступають на вторинному ринку в ролі продавця.

По-друге, на вторинному ринку купівля-продаж цінних паперів не може здійснюватися шляхом підписки.

Поділ ринку цінних паперів на первинний та вторинний є найпоширенішим. У світовій практиці бувають «третинний» і «четвертинний» ринки. По суті цими термінами називають деякі способи вторинної торгівлі цінними паперами.

До числа підсистем вторинного ринку відносять біржовий та позабіржовий ринки цінних паперів.

Під *біржовим ринком* розуміють торгівлю цінними паперами, яка здійснюється на фондових біржах. Правовий статус фондової біржі визначений частинами 1 і 2 ст. 360 ГК України. Порядок створення та провадження діяльності фондової біржі регламентується Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» (ст. 20–25). Фондова біржа являє собою певним чином організований ринок, на якому власники цінних паперів здійснюють через членів біржі, які виступають посередниками, договори їх купівлі-продажу. Фондова біржа – це передусім місце, де знаходять один одного продавець і покупець цінних паперів, де ціна на ці папери визначається попитом та пропозицією на них, а сам процес купівлі-продажу регламентований правилами та нормами. В Україні Українська Фондова біржа (УФБ) виникла у 1991 р., вона має 27 філій у найбільших наших містах та обласних центрах. В Україні діють Український Фондовий центр (м. Харків) та Південноукраїнський Фондовий центр УФБ (м. Одеса) тощо.

Професійна діяльність на фондовому ринку – діяльність суб'єктів господарювання з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення й обігу цінних паперів, обліку прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає вимогам, установленим до такої діяльності законодавством.

Поєднання професійної діяльності на фондовому ринку з іншими видами професійної діяльності, за винятком банківської, не допускається, крім випадків, передбачених законом.

На фондовому ринку здійснюються такі види професійної діяльності:

- діяльність з торгівлі цінними паперами;
- діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
- депозитарна діяльність;
- діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку.

Професійна діяльність на фондовому ринку здійснюється виключно на підставі ліцензії, що видається Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Діяльність з торгівлі цінними паперами буває різних видів:

- *брокерська діяльність* – укладення торговцем цінними паперами договорів (зокрема договорів комісії, доручення)

щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи;

– *дилерська діяльність* – укладення торговцем цінними паперами договорів щодо цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом;

– *андеррайтинг* – розміщення (підписка, продаж) цінних паперів торговцем цінними паперами за дорученням, від імені та за рахунок емітента;

– *діяльність з управління цінними паперами* – діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб;

– *діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку* – діяльність професійного учасника фондового ринку (організатора торгівлі) зі створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно попиту і пропозицій, проведення регулярних торгів фінансовими інструментами за встановленими правилами, централізованого укладення і виконання договорів щодо фінансових інструментів, зокрема здійснення клірингу і розрахунків за ними, та розв'язання спорів між членами організатора торгівлі¹¹.

Організаторами торгівлі є фондові біржі.

Розмір статутного капіталу фондової біржі має становити не менш як 15 мільйонів гривень. Розмір власного капіталу фондової біржі, що здійснює кліринг та розрахунки, має становити не менш як 25 мільйонів гривень.

Організаційно-правова форма фондової біржі – акціонерне товариство, яке разом зі своїми філіями і брокерськими кон-

---

¹¹ Деревянко Б. В., Туркот О. А. Захист прав суб'єктів господарювання: навч. посіб. / за ред. Б. В. Деревянка. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2019. 150 с.

торами централізовано сприяє юридичним та фізичним особам у реалізації їхніх прав на купівлю-продаж цінних паперів на всій території країни. Своєю діяльністю фондова біржа забезпечує: перерозподіл на комерційній основі фінансових ресурсів між юридичними та фізичними особами шляхом організації купівлі-продажу фондових цінностей; сприяння становленню і розвитку фондового ринку та належне поширення інформації про нього; підвищення довіри інвесторів до вкладення на довгостроковій основі вільних грошових коштів у фондові цінності; контроль за діяльністю учасників біржових торгів, захист їхніх інтересів та інтересів інвесторів. Відмінною рисою фондової біржі є некомерційний характер її діяльності. Вона створюється без мети отримання прибутку та займається виключно організацією укладання договорів купівлі-продажу цінних паперів та їхніх похідних.

В Україні фондова біржа може бути створена не менше ніж 20 засновниками – торговцями цінними паперами, які мають дозвіл на здійснення комерційної та комісійної діяльності по цінних паперах за наявності капіталу в розмірі не менше 3 млн гривень, а за умови, що вона проводитиме кліринг і розрахунки, – не меншому ніж 6 млн гривень. Фондова біржа набуває прав юридичної особи з дня її державної реєстрації. Реєстрація здійснюється відповідно до Закону України від 15.05.2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»¹² з доповненнями.

Інші аспекти діяльності фондових бірж регламентуються спеціальним підзаконним актом – «Положенням про функціонування фондових бірж», затвердженим Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 19.12.2006 р. № 1542 з доповненнями.

На фондових біржах здійснюються операції з акціями акціонерних товариств, облігаціями підприємств, казначейськими зобов'язаннями України, ощадними сертифікатами, векселями, а також похідними цінних паперів, хоча в біржовому

---

¹² Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 10.06.2019).

обороті продається відносно невелика частина від загальної кількості цінних паперів, що обертаються на території України.

Будь-яка фондова біржа будує свою діяльність на таких принципах: особистої довіри між брокером та клієнтом (наприклад, договори на біржах укладаються усно і юридично оформляються заднім числом); гласності (публікуються зведені дані про всі договори, дані, надані емітентом за згодою з біржею про внесення акцій у біржовий список, незалежно від активності емітента); жорстке регулювання адміністрацією біржі й аудиторами діяльності дилерських фірм шляхом встановлення правил торгівлі й обліку.

Основна функція фондових бірж полягає в тому, щоб на основі котирування цінних паперів у процесі біржової торгівлі сприяти визначенню справедливих і об'єктивних цін на вказані цінні папери. Іншою важливою функцією біржової торгівлі є недопущення укладення угод купівлі-продажу, внаслідок яких коливання цін на цінні папери матимуть несподіваний характер або виходитимуть за допустимі межі. Таким чином, фондові біржі сприяють і допомагають у підтримці стабільності на ринку цінних паперів. Ще однією важливою функцією фондових бірж є постійний контроль за фінансовим та господарським станом емітентів. Фондові біржі встановлюють для емітентів, цінні папери яких котируються на фондових біржах, правило надавати біржам необхідну інформацію, господарські та фінансові звіти, пояснення тощо.

Підсумовуючи викладене, можна виділити такі ознаки фондової біржі: біржа – організований ринок із фіксованим місцем торгівлі цінними паперами; існування процедури відбору цінних паперів, які відповідають певним вимогам; існування процедури відбору кращих операторів ринку як членів біржі; наявність регламенту торгівлі цінними паперами і стандартних торгових процедур; централізація реєстрації договорів з цінними паперами і розрахунків за ними; встановлення офіційних котирувань; нагляд за членами біржі (з позиції їх фінансової стійкості, безпечного ведення бізнесу і дотримання цілей фондового ринку).

Торгівля цінними паперами на фондовій біржі здійснюється трьома способами: шляхом задоволення зустрічних

замовлень; шляхом аукціону «з голосу»; шляхом комп'ютерних торгів.

Задоволення зустрічних замовлень. Зустрічними замовленнями визнаються замовлення, у яких пропозиції продажу та придбання акцій конкретного акціонерного товариства збігаються повністю щодо кількості, виду та курсової вартості. Акції, які реалізуються шляхом виконання зустрічних замовлень, мають бути внесені в біржовий бюлетень.

До біржового бюлетеня заносяться замовлення, подані не пізніше 2 днів напередодні торгів. Зміни, що сталися, а також замовлення, які не ввійшли до бюлетеня, але були подані не пізніше ніж за 1 годину до початку торгів, вносяться до біржового бюлетеня як доповнення. Зустрічні замовлення виконуються без винесення їх на аукціонну торгівлю «з голосу» або на комп'ютерні торги. Курсовою вартістю акцій при задоволенні зустрічних замовлень є ціна, зазначена в зареєстрованій угоді купівлі-продажу.

Аукціонна торгівля «з голосу». У день проведення торгів кожний учасник біржової торгівлі реєструється й одержує біржовий бюлетень, складений котирувальною комісією на підставі поданих замовлень за станом на цей день. Під час торгів брокери та торговці цінними паперами, які є власниками або орендарями брокерських місць, розміщуються в операційному залі на постах, відповідно до номерів брокерських контор (місць). Нумерація постів збігається з нумерацією контор (місць) і здійснюється за ходом годинникової стрілки.

Аукціонні торги «з голосу» проводить певний біржовий спеціаліст. У встановлений час спеціаліст голосно проголошує: «Торги фондової біржі від (називає число, місяць і рік – **авт.**) оголошуються відкритими». Заразом він ударом у гонг сповіщає про відкриття торгів. У разі якщо в біржовому бюлетені сталися зміни, спеціаліст повідомляє про позиції, зняті з торгів, та про позиції, внесені до бюлетеня додатково.

Комп'ютерні торги. Комп'ютерні торги ще називають безперервними або постійними торгами. Вони являють собою модель формування курсу акцій, якої б дотримувалася біржа, що проводить аукціони «з голосу», якби вона проводила останні щораз частіше і частіше. Комп'ютерні торги

здійснюються самим комп'ютером: у нього безперервно вводяться замовлення на продаж та придбання акцій. У процесі робочого дня фондової біржі укладаються угоди купівлі-продажу акцій і відомості за цими угодами висвітлюються на дисплеях комп'ютерів та на табло. Після укладення угод у позиції вносяться відповідні зміни і знову відбуваються торги, і знову укладаються угоди. Знову висвітлюється інформація за угодами, і все починається спочатку.

Кожне замовлення має свій код, тому коли комп'ютер фіксує угоду, він сповіщає про це термінали, які стоять у брокерських конторах і які можуть розташовуватись поза межами будівлі фондової біржі.

Під час здійснення комп'ютерних торгів фондові біржі дотримуються певних правил. Зокрема, курс акцій, що формується, повинен забезпечувати реалізацію найбільшої їх кількості, тобто найкращим чином зрівнювати попит та пропозицію на коконкретні акції; щонайперше виконуються замовлення інвесторів, які не визначають у своїх дорученнях конкретних цін на акції, а просто вказують, що необхідно придбати або продати такі-то акції за найкращим для інвестора курсом на певний день; повинні бути виконані всі замовлення на придбання акцій, у яких вказуються ціни вищі, ніж встановлений курс, і відповідно замовлення на придбання або продаж акцій за цінами нижчими, ніж курсова; замовлення на придбання або продаж акцій, у яких вказано граничні ціни, що збігаються зі зафіксованим курсом, виконуються повністю або частково залежно від наявності зрівнювальних позицій «з протилежним знаком»; замовлення на придбання акцій, у яких вказано граничні ціни нижчі від курсової, а також замовлення на продаж акцій за ціною вищою від курсової, не беруться до уваги і не виконуються.

Слід також зауважити, що торгівля цінними паперами може здійснюватися не тільки в стінах біржі, а й поза її межами, тобто на позабіржових ринках. Позабіржовий ринок являє собою ринкові відносини, які складаються «поза» або «поруч» з торгівлею на фондовій біржі. Звідси й назва – «*позабіржовий ринок*». Саме поза межами фондових бірж здійснюється реалізація основної частки вперше емітованих цінних паперів і практично вся вторинна торгівля. Позабіржовий ринок цін-

них паперів не є альтернативою, а доповнює і розширює біржовий ринок, причому як на вторинному, так і, що особливо важливо, на первинному рівні.

Безперечно, існують об'єктивні фактори, які сприяють переважному розвитку в Україні саме позабіржового, а не біржового ринку. Роль позабіржового ринку полягає у тому, що він: збільшує обсяг інвестицій, оскільки завдяки своїй розгалуженості, масовості та оперативності наближує фондовий ринок до дрібного інвестора; оперативно знаходить для інвесторів найвигідніші об'єкти вкладення капіталу; сприяє розвитку фондового ринку на рівні регіонів (областей, міст), виявляючись корисним економічним інструментом для місцевих органів влади; створює передумови для прискореного розвитку інфраструктури фондового ринку в країні, зокрема для створення електронних інформаційних каналів та мереж, що забезпечують відкритість процесу випуску й обігу цінних паперів та обґрунтованість рішень, що приймаються, щодо їх продажу та купівлі; є сприятливим середовищем розвитку послуг для учасників фондового ринку; сприяє зростанню професіоналізму учасників фондового ринку, є резервом кадрів для створюваних фондових бірж.

Крім того, позабіржова торгівля цінними паперами змушує фондові біржі безперервно поліпшувати якість своєї роботи, забезпечуючи високий рівень надійності фондових угод, гарантії для інвесторів, виконання клірингових операцій, тобто постійно вдосконалюватись задля того, щоби вистояти в конкурентній боротьбі з позабіржовим ринком.

Саме позабіржовий ринок проявляє найбільший інтерес до електронізації своєї діяльності. До цього його зобов'язує просторова масштабність і роз'єднаність учасників фондових угод.

Діяльність з організації торгівлі на позабіржовому ринку цінних паперів можуть здійснювати юридичні особи, утворені відповідно до Закону «Про господарські товариства» як акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю не менше ніж двадцятьма торговцями цінними паперами.

Слід також зазначити, що розвиток комп'ютерних технологій накопичення, обробки й передачі інформації створили передумови того, що на ринку цінних паперів почали

виникати відносини, які мають конвергентний характер. Тобто фондові біржі почали вводити неофіційні режими котирування цінних паперів, а позабіржовий ринок щораз більшою мірою починає набувати рис визначеності та організованості.

§ 3. Учасники ринку обігу цінних паперів

Учасниками ринку цінних паперів є емітенти, інвестори, особи, що здійснюють професійну діяльність, та професійні учасники фондового ринку, саморегулівні організації.

Емітенти. Термін «емітент» походить від латинського «*emitto*», що означає «випускаю». Емітенти – юридичні особи, територіальні громади в особі відповідних органів державної влади, які від свого імені розміщують цінні папери та зобов'язуються виконувати зобов'язання за цими цінними паперами.

В Україні, згідно зі законодавством, емітентами цінних паперів є держава в особі уповноваженого органу, органи місцевого самоврядування та юридичні особи. Коли йдеться про випуск державних або місцевих цінних паперів, то мається на увазі, що вони як суб'єкти цивільно-правових відносин є юридичним особами.

Треба пам'ятати, що право юридичної особи на випуск цінних паперів, тобто право бути емітентом, є спеціальним, а не абсолютним. Це означає, що конкретні цінні папери можуть випускатися конкретними юридичними особами, тобто існує залежність між тим, які види цінних паперів можуть випускатися, і тим, які саме юридичні особи можуть випускати конкретні цінні папери. Скажімо, облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик можуть випускатися лише державою, тобто їхнім емітентом є держава; емітентом облігацій підприємств є підприємства; ощадні сертифікати можуть випускатися лише банками; акції випускаються лише акціонерними товариствами, інакше кажучи, існують певні правові обмеження та вимоги щодо того, які види цінних паперів можуть випускатися конкретними емітентами.

Від імені держави як емітента цінних паперів функції випуску виконує Міністерство фінансів, а Національний банк України виступає в ролі генерального агента з їх реалізації.

Державні цінні папери можуть випускатися урядом, органами влади на місцях, окремими державними установами. Саме державні цінні папери можуть стати основою для формування розвинутого вітчизняного фондового ринку в разі їх розміщення на умовах, що визначаються ринковою кон'юнктурою. Держава, як і інші емітенти, випускає цінні папери з певною метою, а саме з метою залучення коштів для фінансування поточного бюджетного дефіциту, для погашення раніше розміщених позик, для фінансування цільових програм, які здійснюються місцевими органами влади; для підтримки соціально важливих установ та організацій та інших завдань.

Крім облігацій внутрішніх державних позик, держава випускає облігації зовнішніх державних позик. Грошові кошти, одержані від розміщення облігацій зовнішніх державних позик України, спрямовуються виключно до Державного бюджету України.

Як зазначалось, державні цінні папери можуть випускатися і органами влади на місцях. Потреба в цьому виникає тоді, коли витрати місцевих органів перевищують їхні доходи або коли починається втілення великого інвестиційного проекту. Вони випускаються відповідно до Положення про порядок випуску та обігу облігацій місцевих позик, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 13.10.1998 р. № 48.

Крім зазначених вище емітентів цінних паперів – держави та місцевих органів влади, важливе місце посідають юридичні особи. Емітенти-юридичні особи здійснюють емісію цінних паперів для розширення виробництва або проведення іншої комерційної діяльності шляхом випуску цінних паперів. Юридична особа-суб'єкт господарської діяльності може випускати акції, облігації; окремі суб'єкти – ощадні сертифікати.

Однак забороняється випуск цінних паперів для покриття збитків юридичної особи. Зокрема, ст. 34 Закону України від 19.09.1991 р. «Про господарські товариства»¹³ констатує, що «акціонерному товариству забороняється випуск акцій для покриття збитків, пов'язаних з його господарською діяльністю».

---

¹³ Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XIIр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення: 10.06.2019).

Будь-який випуск цінних паперів має бути зареєстрований. Для реєстрації випуску цінних паперів емітент подає до НКЦПФР належні документи. Якщо цінні папери будуть відкрито продаватися невизначеному колу осіб, то емітент подає до НКЦПФР інформацію про їх випуск. Під час реєстрації цінним паперам присвоюється реєстраційний номер, а емітенту видається свідоцтво про реєстрацію, на підставі якого емітент може придбати бланки цінних паперів, на період передплати на певний випуск цінних паперів емітент оформляє тимчасовий глобальний сертифікат, який потім може бути анульований (якщо підписка не відбулася) або обмінаний на постійний сертифікат, якщо підписка відбулася. У разі емісії «бездокументарних» цінних паперів емітент оформляє глобальний сертифікат на загальну суму випуску, який зберігається в депозитарії.

Інвестори. Вони посідають особливе місце серед учасників ринку цінних паперів. Інвесторами називають тих учасників взаємодії, які вкладають грошові та інші кошти в цінні папери з певною метою. Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності, що прийняли рішення про вкладення власних, позикових і залучених грошових, майнових та інтелектуальних цінностей.

Грошові, майнові та інтелектуальні цінності, які власник вкладає в об'єкти підприємницької діяльності, називають інвестиціями. Здійснюючи інвестиції, інвестор має певну мету, якої він розраховує досягти шляхом інвестування. Основними цілями інвестування є збереження існуючих вільних коштів від знецінення, одержання високого поточного доходу, бажання вигідно розмістити кошти з розрахунком на перспективу, а також, певною мірою, встановлення контролю над акціонерним товариством.

На вітчизняному ринку цінних паперів інвесторів можна поділити на два види: індивідуальні та інституційні. До індивідуальних інвесторів належать фізичні особи, а також юридичні, для яких інвестиційна діяльність не є єдиним або одним із основних видів діяльності. До інституційних інвесторів належать такі, які набувають і реалізують фондові цінності крупними пакетами. Інституційні інвестори здійснюють діяльність зі залучення коштів індивідуальних інвесторів, які потім вкла-

дають у цінні папери інших емітентів, і мають значний вплив на функціонування ринку цінних паперів та його активність.

Причини, що спонукають інвестора придбавати цінні папери, є доволі різноманітними. Наприклад, купуючи акції, інвестори можуть мати на меті посилити свій вплив на управління емітентом, встановлення контролю над ним і т. ін. Досить часто інвестори здатні досягнути обраної мети, оскільки вони проявляють велику міру зацікавленості, що підтримується істотними фінансовими можливостями, які дають змогу придбавати контрольні або крупні пакети акцій.

Інституційними інвесторами на ринку цінних паперів в Україні є: інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, страхо-ві компанії, пенсійні фонди, довірчі товариства.

На українському інвестиційному ринку вагому роль виконують інвестиційні фонди. У розділі 1 Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, затвердженого Указом Президента України від 19.02.1994 р. № 55/94 зазначено: *інвестиційний фонд* – це юридична особа, заснована у формі закритого акціонерного товариства, що здійснює виключну діяльність у галузі спільного інвестування. Спільне інвестування – це діяльність, яка здійснюється в інтересах і за рахунок засновників та учасників інвестиційного фонду шляхом випуску інвестиційних сертифікатів та проведення комерційної діяльності з цінними паперами.

Засновниками інвестиційного фонду можуть бути і юридичні особи, і фізичні особи; учасниками інвестиційного фонду – фізичні та юридичні особи, які придбали інвестиційний сертифікат цього фонду. Не можуть бути засновниками інвестиційного фонду юридичні особи, частка державного майна у статутному фонді яких перевищує 25%.

Інвестиційні фонди поділяються на відкриті та закриті. Відкриті фонди створюються на невизначений строк і здійснюють викуп своїх інвестиційних сертифікатів, що встановлені інвестиційною декларацією інвестиційного фонду (вона є додатком до статуту інвестиційного фонду). Закриті створюються на визначений строк і здійснюють розрахунки щодо інвестиційних сертифікатів після закінчення строку діяльності інвестиційного фонду.

Крім інвестиційних фондів, спільне інвестування можуть здійснювати й інвестиційні компанії. *Інвестиційною компанією* визнається торговець цінними паперами, який, окрім провадження інших видів діяльності, може залучати кошти для спільного інвестування шляхом емісії цінних паперів та їх розміщення. Вона створюється у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю. Для здійснення діяльності зі спільного інвестування інвестиційна компанія зобов'язана заснувати взаємний фонд, провести реєстрацію випуску інвестиційних сертифікатів, опублікувати інвестиційну декларацію та інформацію про випуск нею інвестиційних сертифікатів. Взаємний фонд є філією інвестиційної компанії; він має окремий баланс та поточний рахунок, його кошти не можуть використовуватися для покриття збитків інвестиційної компанії.

Інвестиційні фонди та інвестиційні компанії сьогодні досить активно працюють на українському ринку цінних паперів. Вони є прикладом чистих інвесторів, тобто створюються з єдиною метою – здійснення інвестиційної діяльності.

Ще одним інвестором на ринку цінних паперів є недержавні пенсійні фонди. У розвинутих країнах пенсійні фонди відіграють важливу роль у житті суспільства. Зростання тривалості життя людей, частий ранній вихід на пенсію, прагнення до фінансової незалежності у пенсійному віці, інфляція, спеціальні податкові стимули – все це призвело до того, що відносна помітно зросла роль пенсійних фондів як джерела інвестиційного капіталу.

Протягом своєї трудової діяльності громадяни здійснюють внески до пенсійних фондів. Сюди ж надходять внески роботодавців. І всі накопичені кошти фонд інвестує. У разі виходу громадянина на пенсію пенсійний фонд виплачує йому накопичену від його внесків суму або забезпечує щорічний дохід. Акумуляовані пенсійним фондом кошти інвестуються, як правило, у довгострокові цінні папери. Активи пенсійних фондів можуть розміщуватися в акції, облігації та інші цінні папери, допущені до обігу в Україні. Але слід зважити на те, що пенсійні фонди інвестують кошти вкладників, і не можна гарантувати, що така діяльність здійснюватиметься кваліфіковано і в інтересах вкладників. Інвестиційною діяльністю більшості

пенсійних фондів керують професійні фінансові посередники на ринку цінних паперів.

Професійні учасники ринку цінних паперів. Професійними учасниками ринку цінних паперів є суб'єкти, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів і мають відповідні ліцензії. Згідно зі ст. 17 Закону, така діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку провадиться торговцями цінними паперами – господарськими товариствами, для яких операції з цінними паперами є виключним видом діяльності, а також Центральним депозитарієм, депозитарними установами та учасниками депозитарної системи.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про державне регулювання цінних паперів», НКЦПФР видає професійним учасникам фондового ринку ліцензії на такі види діяльності на ринку цінних паперів, як:

1) *брокерська діяльність* – укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи;

2) *дилерська діяльність* – укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом;

3) *андерайтинг* – розміщення (підписка, продаж) цінних паперів торговцем цінними паперами за дорученням, від імені та за рахунок емітента, а також договір між андерайтерами з метою організації публічного розміщення цінних паперів;

4) *діяльність з управління цінними паперами* – діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери, а також отриманими в процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать на праві власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб за винагороду;

5) *діяльність з управління активами* – професійна діяльність учасника фондового ринку – компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від власного імені

або на підставі відповідного договору про управління активами, які належать інституційним інвесторам на праві власності;

6) *діяльність з управління іпотечним покриттям* – діяльність, що здійснюється за винагороду банком чи іншою фінансовою установою згідно з відповідним договором про управління іпотечним покриттям;

7) *депозитарна діяльність депозитарію цінних паперів* – діяльність з наданням послуг зі зберігання цінних паперів, обслуговування правочинів щодо цінних паперів на рахунках зберігачів цінних паперів, а також операцій емітента щодо випущених ними цінних паперів;

8) *депозитарна діяльність зберігача цінних паперів* – діяльність з надання послуг щодо зберігання цінних паперів, обслуговування правочинів щодо цінних паперів на рахунках власників цінних паперів;

9) *діяльність із ведення реєстру власників іменних цінних паперів* – збір, фіксація, обробка, зберігання та надання даних, які складають систему реєстру власників іменних цінних паперів, щодо іменних цінних паперів, їхніх емітентів і власників;

10) *діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку* – діяльність професійного учасника фондового ринку (організатора торгівлі) зі створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно попиту і пропозицій, проведення регулярних торгів фінансовими інструментами за встановленими правилами, централізованого укладання і виконання договорів щодо фінансових інструментів, зокрема здійснення клірингу та розрахунків за ними, розв'язання спорів між членами організатора торгівлі;

11) *розрахунково-клірингова діяльність* – діяльність з визначення взаємних зобов'язань за договорами щодо цінних паперів і розрахунків за ними.

Правові засади функціонування депозитарної системи України, встановлення порядку реєстрації та підтвердження прав на емісійні цінні папери і прав за ними у системі депозитарного обліку цінних паперів, а також проведення розрахунків за правочинами щодо емісійних цінних паперів визначені Законом України від 06.07.2012 р. «Про депозитарну систему

України»¹⁴. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 цього Закону, депозитарна система України – це сукупність учасників депозитарної системи та правовідносин між ними щодо ведення обліку цінних паперів, прав на цінні папери і прав за цінними паперами та їх обмежень, що встановлюються в системі депозитарного обліку цінних паперів, у тому числі внаслідок проведення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів. Для цього центральний депозитарій та депозитарні установи виконують такі функції:

- депозитарний облік цінних паперів – облік цінних паперів та обмежень прав на рахунках у цінних паперах клієнтів;
- обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах клієнтів;
- обслуговування корпоративних операцій емітента на рахунках у цінних паперах клієнтів;
- зберігання цінних паперів, віднесених до компетенції Центрального депозитарію за Законом, на рахунках у цінних паперах його клієнтів та облік прав за цими цінними паперами;
- здійснення нумерації (кодіфікації) цінних паперів відповідно до міжнародних норм;
- ведення реєстру кодів цінних паперів.

З'ясовуючи причетність особи до операції з цінними паперами, слід керуватися термінами «клієнт» та «контрагент», які вживаються в такому значенні: клієнт – будь-яка особа, що звертається по одержання послуг, в інтересах і за рахунок якої на підставі договору діє торговець цінними паперами; контрагент – особа, що укладає з торговцем договір купівлі-продажу (міни) цінних паперів; операція РЕПО – операція купівлі (продажу) цінних паперів із зобов'язаннями зворотного їх продажу (купівлі) через визначений строк за заздалегідь обумовленою ціною на основі єдиного договору РЕПО.

Операції з цінними паперами на території України здійснюються лише з відповідного дозволу НКЦПФР. Дозвіл на здійснення усіх або окремих (крім комісійної) видів діяльності може бути видано торговцям цінними паперами, які мають

---

¹⁴ Про депозитарну систему України: Закон України від 06.07.2012 р. № 5178-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17> (дата звернення: 10.06.2019).

внесений статутний капітал у розмірі не менше як 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на здійснення комісійної діяльності – не менше як 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дозвіл на здійснення будь-якого виду діяльності з випуску та обігу цінних паперів не може одержати торговець цінними паперами, який безпосередньо або побічно володіє майном іншого торговця цінними паперами вартістю понад 10% статутного капіталу, зокрема безпосередньо вартістю понад 5% статутного капіталу іншого торговця. Якщо частка юридичної особи, яка не має дозволу на здійснення діяльності з обігу цінних паперів, або громадянина в статутному капіталі кількох торговців цінними паперами перевищує 5% на кожного торговця, то останні не можуть здійснювати торгівлю цінними паперами один з одним.

Відповідно до Правил здійснення торговцями цінними паперами комерційної та комісійної діяльності по цінних паперах, затверджених наказом ДКЦПФР від 23.12.1996 р. № 331, комісійною діяльністю по цінних паперах (брокерською діяльністю) називається здійснення цивільно-правових угод щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінних паперів проти їх поставки новому власнику на підставі договорів доручення чи комісії за рахунок своїх клієнтів. Виконуючи операції з цінними паперами під час здійснення комісійної діяльності, торговці мають виконувати певні зобов'язання. Вони повинні діяти в інтересах клієнта, попереджати клієнтів про ризики конкретної угоди з цінними паперами, надавати клієнту інформацію щодо курсів цінних паперів та виконувати інші зобов'язання.

Комерційною діяльністю по цінних паперах (дилерською) визнається здійснення цивільно-правових угод щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінних паперів проти їх поставки новому власнику від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу третім особам. Водночас торговець цінними паперами не може здійснювати торгівлю: цінними паперами власного випуску; акціями того емітента, в якого він безпосередньо або побічно володіє майном у розмірі 5% статутного капіталу.

З-поміж торговців цінними паперами, з огляду на особливості їхньої діяльності на фондовому ринку, слід також виділити інвестиційні компанії, тобто торговців цінними паперами, які поряд з іншими видами діяльності з цінними паперами можуть залучати кошти для спільного інвестування шляхом емісії цінних паперів та їх розміщення, а також торговців, які здійснюють виключно діяльність із випуску та обігу цінних паперів. Діяльність інвестиційної компанії, пов'язана з операціями з цінними паперами, здійснюється нею відповідно до законодавства України, яке регулює діяльність торговців цінними паперами.

Нині основним джерелом доходів інвестиційної компанії є комерційна та комісійна діяльність з цінними паперами. Інвестиційні компанії, здійснюючи практично всі види діяльності з цінними паперами, а також спільне інвестування через взаємні фонди, є чи не найактивнішими учасниками вітчизняного фондового ринку.

Крім торговців цінними паперами на фондовому ринку України як фінансові посередники діють і комерційні банки. Вони можуть виконувати такі операції з цінними паперами, як: купівля, продаж і зберігання цінних паперів, а також операції з ними; довірчі операції за дорученням клієнтів, тобто залучення та розміщення коштів. Як і інші фінансові посередники, свою діяльність з випуску та обігу цінних паперів банк може здійснювати лише з моменту отримання дозволу НКЦПФР.

За діяльністю банків з випуску та обігу цінних паперів здійснюється державний контроль, і у разі порушення банками-торговцями цінними паперами законодавства щодо цінних паперів можуть застосовуватися санкції.

Видом професійної діяльності щодо цінних паперів є кліринг. *Кліринг* – це отримання, звірка та поточні оновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, потрібних для виконання угод щодо цінних паперів, визначення взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів. Кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів здійснюються виключно депозитаріями, які забезпечують поставку цінних паперів на рахунки зберігачів у депозитарії з одночасною оплатою грошових коштів на рахунках зберігачів.

§ 4. Державне регулювання ринку цінних паперів

Ринок цінних паперів – це підсистемне утворення в системі соціально-економічних відносин, предметом якого є інвестиційний капітал. Його джерелами є власні і чужі кошти. Власні кошти можуть прямо перетворюватись в інвестиції, а чужі повинні пройти певний опосередкований шлях, який лежить через фінансовий ринок. Відбувається трансформація тимчасово вільних грошових коштів в інвестиції шляхом організації обігу цінних паперів.

Власне *фінансовий ринок* – це сукупність правових відносин грошового характеру, які виникають між його учасниками в процесі купівлі-продажу фінансових активів під впливом попиту та пропозиції на позичковий капітал, рух якого втілюється в цінних паперах.

Тож складовою фінансового ринку є саме ринок цінних паперів.

Ринок цінних паперів – це сукупність відносин цивільно-правового характеру, що опосередковують рух капіталів у формі цінних паперів.

О. М. Мозговий трактує його як ринок, на якому продаються і купуються цінні папери¹⁵.

Ринок цінних паперів є серцевиною ринкових економічних відносин, оскільки він забезпечує вільне переміщення капіталу між різними секторами економіки, сприяє її структуризації і надає можливість реально оцінювати фінансовий стан держави. Його синонімом є фондовий ринок.

Метою державного регулювання оцінки цінних паперів, згідно зі ст. 166 ГК, є реалізація єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів, створення умов для ефективної мобілізації та розміщення суб'єктами господарювання фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства та захисту прав учасників фондового ринку.

Поняття «*державне регулювання ринку цінних паперів*» визначається у ст. 1 Закону України від 30.10.1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів»¹⁶ як здійснення

¹⁵ Господарське право: підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін.; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. Х.: Право, 2012. С. 586.

¹⁶ Про державне регулювання ринку цінних паперів: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).

державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та їх похідних та запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері.

Ринок цінних паперів почав формуватися в Україні на початку 1990-х років. Перші роки його існування зі всією очевидністю показали, що ця сфера ринкових відносин є не тільки важливою та складною, й доволі унікальною. Важливими відносинами вважаються тому, що, по-перше, становлять одну з ділянок фінансової сфери, а без останньої немислиме існування економічних механізмів як таких. По-друге, ступінь розвитку економічного механізму багато в чому залежить від ступеня розвитку фінансової сфери, а остання тим вища, чим більш розвиненим є ринок цінних паперів.

На відміну від деяких інших ринків, наприклад, ринків товарів народного споживання, побутових послуг, для ринку цінних паперів властива низка особливостей.

1. Він характеризується високим ступенем державної врегульованості. Тобто велика кількість важливих аспектів ринкових відносин впорядковується державою шляхом встановлення процедур, стандартів та критеріїв, обов'язкових для учасників цього ринку. Це стосується порядку випуску цінних паперів, інформаційних обов'язків емітента при випуску цінних паперів, ін.

2. Другою відмінною рисою є широке застосування в процесі регулювання реєстраційних і ліцензійних режимів, реєстрація випуску цінних паперів, реєстрація фондових бірж та саморегулювних організацій, ліцензування посередницької діяльності.

3. Наступна особливість ринку цінних паперів полягає в тому, що визначне місце в упорядкуванні ринкових відносин з цінними паперами займає інституційно-правове регулювання. Такі організації, як фондові біржі, асоціації брокерів та дилерів, впливають на ринок цінних паперів більше, ніж саморегулювні організації.

Ще одну специфічну рису ринку цінних паперів надає здійснення державою достатньо жорсткого контролю за процесами, які відбуваються на цьому ринку.

Ринок цінних паперів повинен приваблювати інвесторів своїми законністю, чесністю та порядком. Цього можна

досягти лише шляхом державного регулювання індустрії цінних паперів у тісній взаємодії з її представниками. Основні функції щодо регулювання фондового ринку в країні належать державі. Функції регулювання і контролю за ринком цінних паперів здійснюються державою шляхом формування спеціальних структур, потреба в яких обумовлюється специфікою способів регулювання, пов'язаних з контролем за розкриттям обширних масивів інформації, видачею великої кількості ліцензій та спеціальних дозволів; необхідністю постійної адаптації законодавства та підзаконних норм в індустрії цінних паперів, яка швидко розвивається і змінюється.

У ст. 2 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» зазначено, що державне регулювання здійснюється з метою: реалізації єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів та їх похідних; гарантування права власності на цінні папери; створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками ринку цінних паперів фінансових ресурсів з урахуванням інтересів підприємства; одержання учасниками ринку цінних паперів інформації про умови випуску та обігу цінних паперів, результати фінансово-господарської діяльності емітентів, обсяги і характер угод з цінними паперами та іншої інформації, що впливає на формування цін на ринку цінних паперів; забезпечення рівних можливостей для доступу емітентів, інвесторів і посередників на ринок цінних паперів, гарантування прав власності на цінні папери; захисту прав учасників фондового ринку; інтеграції в Європейський та світовий фондові ринки; дотримання учасниками ринку цінних паперів вимог актів законодавства; запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринку цінних паперів; контролю за прозорістю та відкритістю ринку цінних паперів.

Державне регулювання ринку цінних паперів, відповідно до Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів», здійснює НКЦПФР, яка є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, підпорядкованим Президентові України і підзвітним Верховній Раді України. До системи цього органу входять її центральний апарат і територіальні органи (управління та відділення). НКЦПФР складається з Голови Комісії та шести членів Комісії. Голова Комісії,

її члени призначаються та звільняються Президентом України за погодженням з Верховною Радою України. Термін їхніх повноважень – сім років. Та сама особа не може бути членом Комісії понад два терміни поспіль.

При НКЦПФР створюється Консультаційно-експертна рада, яка розробляє рекомендації щодо політики на ринку цінних паперів та бере участь у підготовці та обговоренні проектів актів законодавства, які розробляються та розглядаються Комісією.

Склад Консультаційно-експертної ради та положення про неї затверджуються Комісією.

Основними завданнями НКЦПФР є: формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування ринку цінних паперів та їхніх похідних в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; координація діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та їхніх похідних; здійснення державного регулювання та контролю за випуском і обігом цінних паперів та їхніх похідних на території України, додержання вимог законодавства у цій сфері; захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів зі запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень; сприяння розвитку ринку цінних паперів; узагальнення практики застосування законодавства України з питань випуску та обігу цінних паперів в Україні, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення; здійснення державного регулювання та контролю у сфері спільного інвестування.

Повноваження НКЦПФР визначені ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» та Положенням про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, які затверджує Президент України.

Контроль за діяльністю учасників ринку цінних паперів у межах повноважень, окреслених законом, здійснюють і інші, крім ДКЦПФР, органи державної влади (державні органи, що здійснюють контроль за цінами, органи Антимонопольного комітету тощо).

Форми державного регулювання ринку цінних паперів встановлені ст. 3 Закону України «Про державне регулювання

ринку цінних паперів». До них відносяться: прийняття актів законодавства з питань діяльності учасників ринку цінних паперів; регулювання випуску та обігу цінних паперів, прав та обов'язків учасників ринку цінних паперів; видача спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів та забезпечення контролю за такою діяльністю; заборона та зупинення на певний термін (до одного року) професійної діяльності на ринку цінних паперів у разі відсутності спеціального дозволу (ліцензії) на цю діяльність та притягнення до відповідальності за здійснення такої діяльності згідно з чинним законодавством; реєстрація випусків (емісій) цінних паперів та інформації про випуск (емісію) цінних паперів; контроль за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів та інформації про випуск цінних паперів, умов продажу (розміщення) цінних паперів, передбачених такою інформацією; створення системи захисту прав інвесторів і контролю за дотриманням цих прав емітентами цінних паперів та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; контроль за достовірністю інформації, що надається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, контролюючим органам; встановлення правил і стандартів здійснення операцій на ринку цінних паперів та контролю за їх дотриманням; контроль за дотриманням антимонопольного законодавства на ринку цінних паперів; контроль за системами ціноутворення на ринку цінних паперів; контроль за діяльністю осіб, які обслуговують випуск та обіг цінних паперів; проведення інших заходів щодо державного регулювання і контролю за випуском та обігом цінних паперів.

Відповідно до ст. 11 цього Закону, за правопорушення на ринку цінних паперів НКЦПФР застосовує до юридичних осіб адміністративно-господарські санкції, а також може зупинити або анулювати ліцензію на право професійної діяльності на фондовому ринку, а також свідоцтво про визначення суб'єкта цього ринку.

Діяльність учасників ринку цінних паперів контролюється іншими державними органами. Так, відповідно до Закону України «Про приватизаційні папери», Декрету Кабінету

Міністрів України від 17.03.1993 р. № 23/93 «Про довірчі товариства», Положення про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, затвердженого Указом Президента України від 19.02.1994 р. № 55/94, контрольні та регулятивні функції стосовно професійних учасників фондового ринку щодо їхньої діяльності з приватизаційними паперами здійснює Фонд державного майна України. АМК, за Законом України від 11.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції», здійснює контроль за придбанням крупних пакетів акцій підприємств, що займають монопольне становище на ринку.

Певні регулятивні функції здійснюють також Міністерство юстиції, Міністерство економіки, Державна податкова інспекція та Державний митний контроль.

Деякі свої повноваження щодо регулювання ринку цінних паперів НКЦПФР може делегувати саморегульним організаціям учасників ринку цінних паперів. Порядок створення таких організацій регламентується Положенням про об'єднання професійних учасників фондового ринку, затвердженим рішенням НКЦПФР від 27.12.2012р. № 1925, відповідно до якого саморегульною організацією професійних учасників фондового ринку є неприбуткове об'єднання учасників фондового ринку, що провадять професійну діяльність на фондовому ринку з торгівлі цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, депозитарну діяльність, крім депозитаріїв, утворене відповідно до критеріїв та вимог, установлених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Саморегульні організації набувають цього статусу з моменту реєстрації НКЦПФР.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», НКЦПФР може делегувати саморегульним організаціям свої повноваження щодо: розробки та впровадження правил, стандартів та вимог щодо здійснення операцій на фондовому ринку; сертифікації фахівців фондового ринку; надання дозволів (ліцензій) особам, які здійснюють професійну діяльність на фондовому ринку; збору, узагальнення та аналітичної обробки статистичної інформації про професійну діяльність на фондовому ринку, а також інші повноваження, які не суперечать чинному законодавству.

Для функціонування ринків цінних паперів в усіх державах, а також в Україні, важливе значення мають не лише правові акти, які регулюють винятково задану сферу (тобто ринок цінних паперів), але й ті, які регулюють її поряд з іншими сферами. Найперше маються на увазі норми цивільного законодавства. Вони встановлюють порядок укладання різноманітних угод, зміст права власності, момент переходу його від однієї сторони до іншої по угодах тощо.

Зараз ринок цінних паперів в Україні перебуває у стані формування. Триває активний процес розвитку ринку цінних паперів, хоча процеси ринкових реформ проходять дуже не просто. Основна мета при цьому – створення організованого, цілісного, прозорого і високоліквідного фондового ринку, що регулюється державою, має певні функції саморегулювання та спроможний інтегруватися у світові ринки цінних паперів. Важливу роль у цьому процесі відіграє наявність достатньої і систематизованої законодавчої та нормативної бази, а також привабливого інвестиційного клімату в країні.

Особливо вимагає поліпшення імідж держави як емітента державних цінних паперів через підвищення передбачуваності та прозорості державного запозичення шляхом: інтенсифікації первинного розміщення державних цінних паперів та завчасного оприлюднення проспектів емісій державних цінних паперів; розміщення та обігу державних цінних паперів на фондових біржах; запровадження сучасної конкурентної процедури проведення аукціонів, яка передбачає розміщення державних цінних паперів в один етап; запровадження загальноприйнятих міжнародних процедур та формул нарахування відсотків за державними зобов'язаннями для стимулювання попиту на них; поширення таких стандартизованих даних, необхідних для ефективного функціонування ринку державних цінних паперів, як щоденні котирування цінних паперів на внутрішньому ринку, визначення кривої дохідності державних цінних паперів тощо.

Насамкінець зазначимо, що з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС фондовий ринок України отримав шанс інтегруватися у глобальний фінансовий простір.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте економіко-правову природу цінних паперів.
2. Назвіть і поясніть ознаки цінних паперів.
3. У чому полягають функції цінних паперів?
4. Перелічіть і охарактеризуйте групи цінних паперів.
5. У чому полягає призначення пайових та іпотечних цінних паперів?
6. Якими є умови й емісія акцій?
7. Наведіть способи передачі прав на цінні папери.
8. Назвіть види суб'єктів фондового ринку.
9. Перелічіть умови провадження професійної діяльності на ринку цінних паперів.
10. Вкажіть порядок торгівлі цінними паперами на фондовій біржі.
11. Назвіть форми державного регулювання ринку цінних паперів.

Ситуаційне завдання

Громадяни України Сидоренко, Іваненко, Петренко та інші, загалом двадцять п'ять осіб, вирішили створити фондову біржу. При цьому жоден з них не займався торгівлею цінними паперами. Зазначені особи мали намір сформувати статутний фонд біржі у розмірі 15 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

1. Чи можуть зазначені особи створити фондову біржу?
2. Які вимоги встановлені законодавством України щодо осіб, які можуть бути засновниками фондової біржі?
3. Чи є якісь вимоги до розміру і порядку формування статутного фонду фондової біржі?

Глава 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття, види, суб'єкти та об'єкти інвестицій

Успішне проведення ринкових реформ в Україні неможливе без ефективної інноваційно-інвестиційної політики, перебудови економіки з метою створення сприятливого інвестиційного середовища. Сучасний стан економіки України потребує розв'язання багатьох кардинальних проблем і насамперед розроблення шляхів виходу з кризи, досягти чого реально лише за умов створення потужної виробничої бази за участю інвестованого капіталу. Вирішення питань притоку капіталу в українську економіку допоможе не тільки одноразово оновити основні фонди, а й постійно запроваджувати інноваційні технології. Слід враховувати, що цей процес є постійним і циклічним.

Інвестиція (з лат. *invest* – вкладати) є економіко-правовою категорією, що означає довготермінове вкладення капіталу або інших засобів в об'єкти господарської діяльності з метою забезпечення їх подальшого збільшення, що в цьому випадку пов'язане з отриманням прибутку чи досягненням соціального ефекту.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 18.12.1991 р. «Про інвестиційну діяльність»¹ (далі – Закон), *інвестиції* – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької соціальної інфраструктури та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

З юридичної точки зору, інвестиції виступають передусім господарсько-правовою категорією, що впливає з їх капітального характеру, реалізації у сфері господарювання, і можуть бути трактовані як вкладення різних видів майна

---

¹ Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.12.1991 р. № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).

в об'єкти господарської діяльності з метою одержання прибутку та/або досягнення іншого корисного ефекту в результаті їх господарського використання.

Виходячи з поняття, відповідно до цільового призначення і класифікації інвестицій можна виокремити такі їх ознаки: вони вкладаються в об'єкти господарської та інших видів діяльності, тобто не застосовуються для особистого використання; метою вкладень є одержання прибутку і досягнення позитивного соціального ефекту; суб'єкт, що здійснює вкладення таких цінностей, повинен мати право на здійснення заданого виду діяльності; діяльність суб'єкта характеризується самостійністю та ініціативністю; вкладеним цінностям дається статус інвестицій шляхом підписання інвестиційного договору.

За критерієм цінностей, що вкладаються в об'єкти господарської діяльності, відповідно до ст. 1 Закону, інвестиціями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності.

За суб'єктним складом інвесторів інвестиції поділяються на: інвестиції, здійснювані громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності; державні інвестиції, здійснювані органами влади й управління України, Автономної Республіки Крим, місцевих рад за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами й установами за рахунок власних і позичкових коштів; іноземні інвестиції, здійснювані іноземними громадянами, юридичними особами та державами; спільні інвестиції, здійснювані громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

За джерелами фінансування інвестиційної діяльності інвестиції поділяються на такі, що здійснюються за рахунок: власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо); позичкових фінансових коштів інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити); залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб); бюджетних інвестиційних асигнувань; безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян.

З огляду на те, що інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності, вирізняють такі форми інвестиційної діяльності: створення юридичних осіб для ведення інвестиційної діяльності; ведення спільної інвестиційної діяльності без створення юридичної особи на підставі договору про спільну діяльність; придбання, не заборонене законами України, нерухомого чи рухомого майна шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів; придбання майнових прав; інші форми, не заборонені законами України.

За функціональною структурою інвестиції поділяються на валові, чисті у формі капітальних вкладень.

Валові інвестиції – вкладення коштів у відтворення діючих виробничих фондів (які визначаються величиною амортизаційних відрахувань) та у їх розширення.

Чисті інвестиції – вкладення коштів у створення нових виробничих фондів (тобто у розширення виробництва). Це є капітальні вкладення у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів.

До складу державних капітальних вкладень належать: будівельно-монтажні роботи; проектно-пошукові роботи; геологорозвідувальні роботи; придбання обладнання, інвентарю та устаткування; інші капітальні роботи.

За джерелами фінансування державні капітальні вкладення поділяються на централізовані та децентралізовані.

Централізовані капітальні вкладення мають такі джерела фінансування: кошти Державного бюджету; кошти місцевих бюджетів; державні цільові фонди (інвестиційний, інноваційний та інші); державні позики.

Децентралізовані капітальні вкладення фінансуються за рахунок власних коштів державних підприємств (амортизаційних відрахувань та чистого прибутку); коштів міністерств та відомств; позики комерційних банків; емісії акцій тощо.

За формами відтворення державні капітальні вкладення поділяються на: нове будівництво; розширене виробництво; реконструкцію; технічне переоснащення.

Видатки на фінансування капітальних вкладень здійснюються із бюджету розвитку відповідних бюджетів (державного та регіональних) у межах затверджених сум через розпорядників коштів у міру надходження доходів. За умови невиконання доходної частини відповідного бюджету видатки на капітальні вкладення фінансуються за залишковим принципом.

Приватні інвестиції спрямовуються в ті галузі виробництва, які мають високий прибуток, або є гарантія, що впровадження в них новітніх технологій дасть змогу одержати високі прибутки. Державні інвестиції направляються, як правило, на пріоритетні напрями розвитку виробництва через бюджет чи довгострокові кредити.

Капітальна інвестиція – це господарська операція, яка передбачає придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних фондів і нематеріальних активів, які підлягають амортизації згідно з названим Законом.

Фінансова інвестиція – це господарська операція, яка передбачає придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів. Фінансові інвестиції, своєю чергою, поділяються на прямі та портфельні.

Реінвестиція – господарська операція, яка передбачає здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок доходу (прибутку), отриманого від інвестиційних операцій.

За характером участі інвестора в інвестуванні розрізняють: *прямі інвестиції* (здійснюються безпосередньо інвестором, що вимагає від нього відповідної підготовки та професійних навичок); *непрямі інвестиції* (здійснюються за посередництвом інших осіб – інвестиційних або фінансових посередників).

За формами власності, на базі якої функціонує інвестор, та джерел інвестиційних коштів розрізняють: *приватні інвестиції* (здійснюються фізичними особами та юридичними особами, які не належать до державної та комунальної власності, за рахунок власних або позичкових коштів); *державні інвестиції* (здійснюються державними суб'єктами господарювання за рахунок державних або позичкових коштів); *комунальні інвестиції* (здійснюються органами місцевого самоврядування та створеними ними організаціями за рахунок коштів місцевих бюджетів та позичкових коштів); *змішані інвестиції* (здійснюються інвесторами, що функціонують на різних формах власності).

За строками дії інвестиції поділяються на: *короткострокові*, строк вкладення яких не перевищує одного року; *довгострокові*, розраховані на термін понад рік, або взагалі не обмежені будь-яким терміном тощо. Повний і ґрунтовний перелік інвестицій пропонує О. М. Вінник².

Відповідно до ст. 5 Закону суб'єктами інвестиційної діяльності є інвестори та учасники.

Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності (громадяни і юридичні особи України та іноземних держав), які приймають рішення про вкладення власних, позикових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності. Права у всіх інвесторів, незалежно від форм власності, однакові, і розміщення інвестицій у будь-які об'єкти є їх невід'ємним правом, яке охороняється законом. Інвестор визначає цілі, напрямки та обсяги інвестицій і залучає до їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, зокрема шляхом організації конкурсів і торгів.

Учасниками інвестиційної діяльності є громадяни і юридичні особи України та інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора.

---

² Вінник О. М. Інвестиційне право: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: Правова єдність, 2009. С. 10–11.

Об'єктом інвестиційної діяльності може бути будь-яке майно, а саме: основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях та сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права. Інвестиція як господарська операція передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та інших цінних паперів в обмін на кошти або майно.

Забороняється інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, передбачених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

Суб'єкти інвестиційної діяльності (учасники та інвестори), відповідно до ст. 7 Закону, незалежно від форм власності та господарювання мають рівні права щодо здійснення інвестиційної діяльності, якщо інше не передбачено законодавчими актами України. Розміщення інвестицій у будь-яких об'єктах, крім тих, інвестування в які заборонено або обмежено Законом, іншими актами законодавства України, визнається невід'ємним правом інвестора і охороняється законом.

Інвестор самостійно обирає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, зокрема шляхом організації конкурсів і торгів. Взаємовідносини при такій передачі регулюються ними самостійно на основі договорів. Майно інвестора може бути використано ним для забезпечення його зобов'язань. У заставу приймається тільки таке майно, яке перебуває у власності позичальника або належить йому на праві повного господарського відання, якщо інше не передбачено законодавчими актами України. Заставлене майно в разі порушення заставних зобов'язань може бути реалізоване відповідно до чинного законодавства.

Інвестор також має право на придбання потрібного йому майна у громадян і юридичних осіб безпосередньо або через посередників за цінами і на умовах, що визначаються за домовленістю сторін, якщо це не суперечить законодавству України, без обмеження за обсягом і номенклатурою. Він має право володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктами

та результатами інвестицій, включаючи реінвестиції та торговельні операції на території України, відповідно до законодавчих актів України. Для державних підприємств, які виступають інвесторами за межами України та яким відкрито іпотечний кредит, встановлюється гарантія по цих інвестиціях з боку держави.

У випадках і порядку, встановлених законодавством України, інвестор зобов'язаний: подати фінансовим органам декларацію про обсяги і джерела здійснюваних ним інвестицій; одержати необхідний дозвіл або узгодження відповідних державних органів та спеціальних служб на капітальне будівництво; отримати позитивний комплексний висновок державної експертизи щодо додержання в інвестиційних програмах та проектах будівництва сучасних нормативів з питань санітарного й епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної безпеки, міцності, надійності та необхідної довговічності будинків і споруд, а також архітектурних вимог.

Крім зазначених обов'язків, інвестори, вже як суб'єкти інвестиційної діяльності, зобов'язані: додержувати державних норм і стандартів, порядок встановлення яких регламентується законодавством України; виконувати вимоги державних органів і посадових осіб, що ставляться в межах їхньої компетенції; подавати в установленому порядку бухгалтерську і статистичну звітність; не допускати недобросовісної конкуренції і виконувати вимоги антимонопольного регулювання; сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі) в розмірах та у порядку, визначених законами України.

Як видно, законодавець розмежував між собою інвесторів і учасників інвестиційної діяльності, які об'єднувались узагальнюючим поняттям «суб'єкти інвестиційної діяльності». Так, пункт 2 згадуваної статті 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» трактує інвесторів як суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в *об'єкти інвестування*, а пункт 3 визначає **учасників інвестиційної діяльності** як громадян та юридичних осіб України, інших держав, що забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора.

Тобто суб'єкти *інвестиційної діяльності* поділяються на інвесторів та учасників інвестиційної діяльності, серед яких перші мають набагато ширші можливості, хоча у других набагато меншими є ризики³.

Для проведення господарської діяльності, яка підлягає ліцензуванню, учасники інвестиційної діяльності повинні одержати відповідну ліцензію, що видається в порядку, встановленому законодавством.

За недодержання договірних зобов'язань суб'єкти інвестиційної діяльності несуть майнову та іншу відповідальність, передбачену законодавством України та укладеними договорами.

Сплата штрафів і неустойок за порушення умов договорів, а також відшкодування завданих збитків не звільняють винну сторону від виконання зобов'язань, якщо інше не передбачено законом або договором.

Відповідно ст. 21 Закону, імовірним є зупинення або припинення інвестиційної діяльності. Вони провадяться за рішенням: інвесторів (при цьому інвестори відшкодовують збитки учасникам інвестиційної діяльності); правомочного державного органу про зупинення або припинення інвестиційної діяльності. Рішення про це може бути прийнято з таких причин: якщо її продовження може призвести до порушення встановлених законодавством санітарно-гігієнічних, архітектурних, екологічних та інших норм, прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом; оголошення в установленому законом порядку інвестора банкрутом унаслідок його неплатоспроможності; стихійно-го лиха; запровадження надзвичайного стану.

§ 2. Державне регулювання інвестиційної діяльності

Інвестиційна діяльність – це сукупність дій господарського та управлінсько-господарського характеру, які вчиняють суб'єкти цієї діяльності щодо підготовки до вкладення

---

³ Деревянко Б. В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності: навч. посіб. / Донецький юридичний інститут. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2012. 240 с.

інвестицій, безпосереднього вкладення інвестицій (інвестування) та господарського виконання вкладених інвестицій. Проводиться вона з метою створення привабливого інвестиційного клімату та розвитку інфраструктури інвестиційної діяльності задля забезпечення сталого економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення.

Незаконні поглинання та силові захоплення майна АТ нині стали звичним явищем в Україні. Саме організаційно-правова форма АТ виявилася найуразливішою перед нападами зловмисників, яких в економічній та публіцистичній літературі називають рейдерами. Будь-яке АТ може стати об'єктом рейдерської атаки або економічного шантажу. Демократичний характер управління АТ (1 акція = 1 голос), позитивні процедури емісії, купівлі-продажу акцій та їх пакетів приваблюють шахраїв і злочинців. У протиправних діях зі встановлення контролю над АТ або заподіяння йому збитків можуть брати участь конкуренти. В результаті таких дій економіка країни позбавляється інвестиційної привабливості, а недержавні суб'єкти господарювання – впевненості у майновій безпеці в майбутньому. Незаконні поглинання та силові захоплення майна АТ, протиправне встановлення над ними контролю руйнують вітчизняний бізнес, зупиняють розвиток виробництва, стимулюють зростання рівня корумпованості владних та комерційних структур, знижують інвестиційну привабливість української економіки⁴.

Державне регулювання інвестиційної діяльності, згідно ч. 1 ст. 11 Закону, здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики виходячи з цілей та показників економічного і соціального розвитку України, державних та регіональних програм розвитку економіки, державного і місцевих бюджетів, зокрема передбачених у них обсягів фінансування інвестиційної діяльності. Воно обумовлюється показниками економічного і соціального розвитку України, республіканськими і регіональними програмами розвитку економіки, республіканським і місцевими бюджетами, передбачуваними в них обсягами державного фінансування інвестиційної діяльності.

---

⁴ Туркот О. А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно: монографія. Львів: Ліґа-Прес, 2018. 200 с.

Відповідно до ст. 3 Закону, інвестиційна діяльність забезпечується шляхом реалізації інвестиційних проектів і проведення операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей.

Інвестиційний проект у цьому разі – це сукупність цілеспрямованих організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних заходів, які здійснюються суб'єктами інвестиційної діяльності та оформлені у вигляді планово-розрахункових документів, необхідних і достатніх для обґрунтування, організації та управління роботами з реалізації проекту. Розробленню інвестиційного проекту може передувати розроблення проектної (інвестиційної) пропозиції.

Інвестиційний проект, для реалізації якого може надаватися державна підтримка, повинен містити:

- резюме (мету проекту, напрями використання інвестицій, відповідність проекту стратегічним програмним документам держави, прогностні обсяги виробництва продукції (товарів, послуг), потребу в інвестиціях, необхідність забезпечення земельною ділянкою або правами на неї (оренда, суперфіцій, емфітевзис) для реалізації проекту, основні показники ефективності проекту, зокрема енергоефективності, висновки експертизи відповідно до законодавства);

- загальну характеристику стану та проблем, пов'язаних з розвитком об'єктів і суб'єктів інвестиційної діяльності (характеристику об'єктів та суб'єктів, продукції (товарів, послуг), результати аналізу ринків збуту продукції (товарів, послуг), аналізу конкурентного потенціалу суб'єкта, зокрема виявлення можливостей розвитку, загроз та проблем у діяльності);

- організаційний план, плани маркетингової та виробничої діяльності;

- план реалізації проекту (це строк введення в дію основних фондів, кадрове забезпечення, організаційна структура та управління проектом, розвиток інфраструктури, заходи з охорони навколишнього природного середовища, джерела фінансування проекту і виплат за зобов'язаннями суб'єкта інвестиційної діяльності, гарантії та схема повернення інвестицій, якщо таке повернення передбачено проектом);

- фінансовий план (оцінку фінансової та економічної спроможності проекту);
- інформацію про ризики проекту, запобіжні заходи і страхування ризиків у випадках, передбачених законом;
- прогноз економічного та соціального ефекту від реалізації проекту;
- прогноз надходжень до бюджетів та державних цільових фондів;
- пакет документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище.

Інвестиційний проект може містити додаткові відомості залежно від сфери діяльності, в якій передбачається реалізація проекту. До нового може включатися проект будівництва, розроблений відповідно до законодавства.

Інвестиційна діяльність з цінними паперами провадиться у порядку, встановленому законодавством про цінні папери та фондовий ринок.

Інвестиційні проекти та проекти (інвестиційні) пропозицій, на основі яких готуються інвестиційні проекти, для реалізації яких може надаватися державна підтримка, підлягають державній реалізації, котру здійснює Мінекономрозвитку.

Для державної реєстрації суб'єктом інвестиційної діяльності подаються такі документи:

1) заява про розгляд інвестиційного проекту або проектної (інвестиційної) пропозиції за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики;

2) копія інвестиційного проекту або проектної (інвестиційної) пропозиції, що прошита, пронумерована, засвідчена підписом уповноваженої особи суб'єкта інвестиційної діяльності, а також печаткою (для юридичної особи);

3) нотаріально засвідчені копії свідоцтва про державну реєстрацію та установчих документів (для юридичної особи – резидента);

4) довідка органу державної податкової служби за місцем реєстрації суб'єкта інвестиційної діяльності як платника податків про стан розрахунків з державним бюджетом (для юридичної особи – резидента);

5) копії документа, що посвідчує особу, та довідки про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника

податків (крім фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної податкової служби і мають відмітку у паспорті) з наданням оригіналів зазначених документів (для фізичної особи – резидента);

6) документи, що свідчать про реєстрацію (утворення) іноземної юридичної особи у державі її місцезнаходження, зокрема витяги торговельного, банківського або судового реєстру, засвідчені відповідно до законодавства держави їх видачі, перекладені українською мовою та легалізовані у консульській установі України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами України) або засвідчені у посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в центральному органі виконавчої влади з питань забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин України (якщо учасником реалізації інвестиційного проекту є юридична особа – нерезидент);

7) видані в установленому порядку експертні висновки щодо інвестиційного проекту, зокрема дозволи на позитивні висновки за результатами експертизи відповідно до статей 8 і 15 цього Закону, а також свідоцтво про його державну реєстрацію як інноваційного або пріоритетного інноваційного – відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» (у разі державної реєстрації інвестиційного проекту).

Строк розгляду поданих для державної реєстрації інвестиційного проекту чи проектної (інвестиційної) пропозиції документів не має перевищувати одного місяця з дня їх надходження.

Після державної реєстрації інвестиційного проекту або проектної (інвестиційної) пропозиції центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики видає суб'єкту інвестиційної діяльності витяг з Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій. Інформація про державну реєстрацію інвестиційного проекту або проектної (інвестиційної) пропозиції оприлюднюється шляхом розміщення відповідного витягу з Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій на офіційному сайті центрального органу

виконавчої влади з питань економічної політики протягом одного місяця з дня державної реєстрації.

При цьому можуть створюватися пільгові умови інвесторам, що здійснюють інвестиційну діяльність у найважливіших для задоволення суспільних потреб напрямках, насамперед соціальній сфері, технічному і технологічному вдосконаленні виробництва, створенні нових робочих місць для громадян, які потребують соціального захисту, впровадженні відкриттів і винаходів в агропромисловому комплексі, в реалізації програм ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, у виробництві будівельних матеріалів, у галузі освіти, культури, охорони навколишнього середовища та здоров'я.

Державне регулювання інвестиційної діяльності полягає в: управлінні державними інвестиціями; регулюванні умов інвестиційної діяльності; контролі за її здійсненням усіма інвесторами та учасниками. Його здійснюють державні і місцеві органи державної влади й управління. Сюди включають планування, визначення умов і виконання конкретних дій щодо інвестування бюджетних і позабюджетних коштів.

Регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється за допомогою таких засобів: системи податків з диференціацією суб'єктів і об'єктів оподаткування, податкових ставок і пільг. З метою регулювання інвестиційного попиту Верховною Радою України може вводиться диференційований податок на інвестиції; проведення кредитної та амортизаційної політики, зокрема шляхом прискореної амортизації основних фондів. Пільги на амортизацію можуть встановлюватися диференційовано для окремих галузей і сфер економіки, елементів основних фондів, видів устаткування; надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв; державних норм та стандартів; антимонопольних заходів; роздержавлення і приватизації власності; визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; політики ціноутворення; проведення експертизи інвестиційних проектів та інших заходів.

Однією з форм державних інвестицій є державне замовлення на виконання робіт у капітальному будівництві. Державне замовлення розміщується зазвичай на конкурсній ос-

нові з урахуванням економічної вигідності цих замовлень для підприємств та організацій.

Інвестиційні програми та проекти будівництва, що здійснюються зі залученням коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також коштів державних підприємств, установ та організацій, відповідно до ст. 5 Закону, підлягають обов'язковій державній експертизі у повному обсязі.

Державна експертиза інвестиційних програм і проектів будівництва та її проведення виконується комплексно спеціалізованою державною організацією, яка сформована і діє у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. У разі потреби експертиза окремих інвестиційних проектів і програм може здійснюватись експертними комісіями, створюваними Верховною Радою України.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим та місцеві ради у межах своїх повноважень здійснюють регулювання інвестиційної діяльності на своїй території, зокрема шляхом погодження питань про створення виробничих і соціальних об'єктів, використання природних ресурсів суб'єктами інвестиційної діяльності.

Вартість продукції, робіт і послуг у процесі інвестиційної діяльності, відповідно до ст. 17 Закону, визначається за вільними цінами і тарифами, також за підсумками конкурсів (торгів), а у випадках, передбачених законодавчими актами, за державними фіксованими та регульованими цінами і тарифами. Вартість будівництва визначається з використанням державних кошторисних норм, які є обов'язковими при здійсненні будівництва об'єктів зі залученням коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також коштів державних підприємств, установ та організацій.

До чинників державного регулювання інвестиційної діяльності відносять державні гарантії та захист прав інвесторів. Так, ст. 19 Закону передбачено, що *захист інвестицій* – це комплекс організаційних, технічних і правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, ефективній діяльності об'єктів інвестування і реінвестування, захисту законних прав та інтересів інвесторів, зокрема права на одержання прибутку (доходу) від інвестицій.

Оскільки на сьогодні основним нормативно-правовим актом в галузі господарської діяльності є ГК, він також передбачає гарантії захисту прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності, як і всіх інших суб'єктів господарської діяльності. Приміром, ч. 2 ст. 20 ГК гарантує кожному суб'єкту господарювання та споживачу право на захист своїх прав і законних інтересів шляхом: визнання наявності або відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження та виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; застосування штрафних санкцій; застосування оперативного-господарських санкцій; застосування адміністративно-господарських санкцій; установлення, зміни і припинення господарських правовідносин; використання інших способів, передбачених законом.

До інших, у нашому випадку, найперше відносять Закон «Про інвестиційну діяльність». Він, як зазначено в Преамбулі, спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування народного господарства України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції.

За цим Законом, держава гарантує стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності, додержання прав і законних інтересів її суб'єктів таким чином:

- умови договорів, укладених між суб'єктами інвестиційної діяльності, зберігають свою чинність на весь строк дії цих договорів і у випадках, коли після їх укладання законодавством встановлено умови, що погіршують становище суб'єктів або обмежують їхні права, якщо вони не дійшли згоди про зміну умов договору;

- державні органи та їхні службові особи не мають права втручатися в діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності, крім випадків, коли таке втручання допускається чинним

законодавством і здійснюється в межах компетенції цих органів та посадових осіб;

- ніхто не має права обмежувати права інвесторів у виборі об'єктів інвестування, за винятком випадків, передбачених цим Законом;

- у разі прийняття державним або іншими органами актів, що порушують права інвесторів і учасників інвестиційної діяльності, збитки, завдані суб'єктам інвестиційної діяльності, підлягають відшкодуванню у повному обсязі цими органами. Спори про відшкодування збитків розв'язуються судом або господарським судом відповідно до їх компетенції.

Всім інвесторам, незалежно від країни походження і форми власності, забезпечується рівноправний режим, який виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли би перешкодити управлінню інвестиціями, їх використанню та ліквідації, а також передбачаються умови і порядок вивозу вкладених цінностей і результатів інвестицій.

Інвестиції не можуть бути безоплатно націоналізовані, реквізовані, також до них не можуть бути застосовані заходи, тотожні за наслідками. Такі заходи можуть застосовуватись лише на основі законодавчих актів України з відшкодуванням інвестору в повному обсязі збитків, заподіяних у зв'язку з припиненням інвестиційної діяльності. Порядок відшкодування збитків інвестору наводиться в зазначених актах.

Внесені або придбані інвесторами цільові банківські вклади, акції та інші цінні папери, платежі за набуте майно або за орендні права у разі вилучення, відповідно до законодавчих актів України, відшкодовуються інвесторам, за винятком сум, що виявилися використаними або втраченими в результаті дій самих інвесторів або вчинених за їх участю.

При недодержанні договірних зобов'язань суб'єкти інвестиційної діяльності несуть майнову та іншу відповідальність, передбачену законодавством України й укладеними договорами. Сплата штрафів і неустойок за порушення умов договорів, а також відшкодування завданих збитків не звільняють винну сторону від виконання зобов'язань, якщо інше не передбачено законом або договором.

Спори, що виникають в результаті здійснення інвестиційної діяльності, розглядаються відповідно господарським або третейським судом.

Створення сприятливих умов для залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки України, мінімізації ризиків під час їх впровадження і фінансової стійкості та платоспроможності у процесі інвестування передбачено Законом України від 06.09.2012 р. «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць»⁵. Передбачено, зокрема, бюджетне фінансування, залучення внутрішніх і зовнішніх кредитних ресурсів та інвестицій у пріоритетні галузі економіки України та забезпечення реалізації заходів державного регулювання інвестиційної діяльності; окрім того, проведення переговорів з потенційними кредиторами з метою залучення коштів для виконання інвестиційних проектів під державні гарантії.

§ 3. Інвестиційний договір

Основним правовим документом, що регулює взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, згідно з ч. 1 ст. 9 Закону, є договір, який в юридичній літературі іменується як інвестиційний. Він є правовою формою взаємовідносин між інвестором та іншими учасниками інвестиційної діяльності. Укладення договорів, вибір партнерів, визначення зобов'язань, будь-яких інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству України, є виключною компетенцією суб'єктів інвестиційної діяльності. Втручання державних органів та посадових осіб у реалізацію договірних відносин між суб'єктами інвестиційної діяльності понад свою компетенцію не допускається. Договір має відповідати сутності інвестування, тобто закріплювати факт вкладення коштів або інших матеріальних чи інтелектуальних цінностей в об'єкт інвестування; визначає мету, основні права та обов'язки сторін.

Предметом інвестиційного договору є інвестиція у будь-якій не забороненій законодавством України формі. Це мо-

---

⁵ Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України від 06.09.2012 р. № 5205-VI. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення: 10.06.2019).

жуть бути передбачені законодавством форми інвестицій та інвестиційної діяльності: інноваційна діяльність; капітальні вкладення в основні фонди; корпоративна форма; лізинг; придбання не забороненого законами України рухомого та нерухомого майна; створення підприємств, що повністю належать інвестору, чи придбання останнім у власність діючого підприємства повністю; придбання майнових прав; дії, послуги тощо, які надаються (виконуються) учасниками інвестиційної діяльності та спрямовані на забезпечення інвестування.

Докладніша класифікація інвестиційних договорів проведена О. М. Винник. Зокрема, вона ідентифікувала їх залежно від кількості сторін інвестиційного договору, за критерієм оплатності, за часом виконання і за деякими іншими ознаками, а саме договори можуть бути такими: про передачу майна у власність, повне господарське відання або оперативне управління з метою інвестиційної діяльності; про передачу майна у користування з метою здійснення інвестиційної діяльності; про передачу майнових прав; про спільну підприємницьку діяльність; про виробничу кооперацію; спрямовані на придбання майна у власність або майнових прав з метою інвестиційної діяльності; про придбання (передачу) прав на використання інтелектуальної власності з метою інвестиційної діяльності; про придбання майна з метою інвестиційної діяльності; про придбання (передачу) цінних паперів та інших корпоративних прав; підряду на виконання проектно-розробних, будівельних та пов'язаних з ними робіт; концесії; про розподіл продукції.

За напрямом інвестиційної діяльності розрізняють: галузеві інвестиційні договори; регіональні інвестиційні договори; мегаполісні (спеціальні) інвестиційні договори (у вільні економічні зони та зони зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності).

Б. В. Деревянко, залежно від різних критеріїв, інвестиційні договори поділяє на такі види:

залежно від кількості сторін:

- двосторонні (є один інвестор і один учасник інвестиційної діяльності);
- багатосторонні (одному інвестору можуть відповідати кілька учасників інвестиційної діяльності – суб'єктів господарювання України або одному учаснику інвестиційної

діяльності (державі чи суб'єкту господарювання) можуть відповідати кілька інвесторів);

за критерієм оплатності:

– оплатні, коли інвестор чи суб'єкт, що здійснює інноваційну діяльність, розраховує на отримання прибутку;

– безоплатні, коли інвестор або суб'єкт, що здійснює інноваційну діяльність, розраховує досягнення певного соціального ефекту без отримання прибутку;

за часом виконання інвестиційні та інноваційні договори бувають:

– одноразового виконання (інвестиції здійснюються один раз у конкретну дату);

– тривалої дії (інвестиційна діяльність здійснюється тривалий час, і майно або кошти, що вкладаються у вигляді інвестицій чи фінансування інноваційної діяльності, перераховуються протягом цього часу рівними або нерівними частками);

за економічним змістом (видами, сферами або галузями господарювання, у яких здійснюється інвестиційна чи інноваційна діяльність):

– договір на капітальне будівництво;

– договір на створення і передачу науково-технічної продукції;

– концесійний договір;

– договір лізингу;

– корпоративний інвестиційний договір;

– договір про спільну інвестиційну діяльність (виробничу кооперацію, спільне виробництво та ін.) без отримання статусу юридичної особи;

– міжнародний договір про співробітництво у сфері інноваційної діяльності;

– інші інвестиційні та інноваційні договори⁶.

Інвестиційному договору притаманна також і специфічна функція – опосередкування відносин, що складаються між інвесторами та іншими учасниками інвестиційної діяльності і спрямовані на здійснення інвестицій⁷.

⁶ Деревянко Б. В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності: навч. посіб. / Донецький юридичний інститут. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2012. 204 с.

⁷ Вінник О. М. Інвестиційне право: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. К., 2009. С. 11–12.

Інвестиційний договір виконує всі функції, властиві господарському договору, – *регулятивну, координаційну, функцію планування, контрольну та охоронну*.

Інвестиційний договір укладається переважно в письмовій формі, як і інші види господарських договорів. Чинне законодавство передбачає такі види письмової форми, що застосовуються при укладенні інвестиційних договорів: повна письмова форма, яка включає комплект необхідних для укладання договору документів; скорочена письмова форма, яка має вигляд комплекту листів, телеграм, факсограм та інших документів, якими сторони обмінювалися в процесі встановлення договірної зв'язку, якщо зміст цих документів свідчить про наміри сторін; договір приєднання – умови договору заздалегідь визначені та не підлягають коригуванню (наприклад, придбання акцій новоствореного або діючого акціонерного товариства шляхом передплати; нотаріальна форма, яка застосовується у разі придбання нерухомого майна, а також продажу в процесі приватизації цілісних майнових комплексів підприємств (їхніх структурних підрозділів), застави нерухомого майна тощо).

Зміст інвестиційного договору як власне господарського – це сукупність його умов. Серед них розрізняють істотні, звичайні та випадкові умови.

Істотні умови – це такі умови, без наявності яких договір вважається неукладеним, а також умови, на включення яких до інвестиційного договору наполягає хоча б одна зі сторін. До істотних умов належать: предмет договору – це інвестиції у будь-якій, не забороненій законодавством України, формі.

Кваліфікуючою ознакою інвестиційного договору є специфіка предмета договору, який включає два роди інвестиційних відносин: матеріальний (інвестиція) і юридичний (дії, спрямовані на здійснення інвестування); сторони договору: відносини щодо вкладення майна, майнових прав та інших цінностей з метою отримання прибутку складаються між інвестором і реципієнтом. Якщо інвестор бере участь безпосередньо в інвестуванні, то реципієнт здійснює інвестиційну діяльність щодо реалізації та використання інвестицій з метою отримання прибутку. Слід звернути увагу на таке: правовий зв'язок інвестора і предмета договору – інвестиції – як до моменту

її передачі, так і після вкладення; кількісні та якісні характеристики предмета інвестицій (кількість та характеристика майна, що передається, види та конкретні обсяги робіт тощо); форма та об'єкт інвестування – розглядається як спеціальна умова, властива тільки інвестиційним договорам, об'єктом інвестування може бути реальний, фінансовий, інтелектуальний об'єкт або ж спільна діяльність (ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність»); ціна договору – це вартість інвестицій у національній чи вільноконвертованій валюті, якщо здійснюються іноземні інвестиції, а також вартість одиниці вимірювання конкретного майна, прав, робіт, послуг, що передаються, виконуються; строк інвестиційного договору, з огляду на сутність інвестування, інвестиційний договір, як правило, має тривалий характер, який визначається порівняно зі строком обігу капіталу у певному секторі економіки (загальний строк договору може поділятися на окремі строки, і їх узгодження мусить забезпечувати чіткість і визначуваність майбутніх взаємовідносин сторін у процесі виконання інвестиційного договору).

Чинним законодавством можуть бути передбачені й інші істотні умови для деяких категорій інвестиційних договорів.

Звичайні умови (додаткові) – це такі умови, відсутність яких не впливає на юридичну силу договору, які мають диспозитивний характер і включаються до договору за згодою сторін. До звичайних умов інвестиційного договору належать: умови про форми платежу; визначення порядку виконання та прийняття виконання; відповідальність сторін за порушення договірних зобов'язань; порядок розгляду спорів, що виникають між сторонами у процесі виконання договору; обставини, що звільняють сторони від відповідальності; страхування інвестиційних ризиків і обов'язки сторін щодо цього, способи забезпечення сторонами виконання договірних зобов'язань.

До інвестиційного договору висуваються такі вимоги: він має відповідати нормам чинного законодавства України, статутним цілям та завданням суб'єкта інвестиційної діяльності – юридичної особи; договір має бути укладений у відповідній формі, яка передбачена для цього виду договорів; договір мусить бути підписаний уповноваженою на те особою обов'язково зі зазначенням її посади чи виданого у встановле-

ному порядку доручення, на підставі якого діє ця особа. Коло уповноважених на укладання договору осіб визначається, як правило, статутом підприємства або засновницьким договором; якщо передбачено додатки до договору (специфікація, протокол розбіжностей тощо), то в договорі робиться відмітка про наявність додатків, які не повинні суперечити договору; у договорі треба не тільки передбачати відповідальність сторін у разі порушення договірних зобов'язань, а й деталізувати її; у договорі потрібно вказувати порядок усунення розбіжностей, а також передбачати можливість дострокового виконання договірних зобов'язань; у договорі слід зазначити форс-мажорні обставини, наслідки невиконання угоди у разі односторонньої відмови від виконання договору та інші обставин залежно від виду договору.

Укладення інвестиційних договорів, вибір партнерів, визначення їх конкретних прав та зобов'язань, інших умов договору належить виключно до компетенції суб'єктів інвестиційної діяльності, якщо законодавством не встановлено інше.

Єдиного порядку укладання інвестиційного договору не існує, але за загальним правилом договір вважається укладеним з моменту досягнення угоди між сторонами. Проте для окремих видів договорів форма передбачена спеціальним законом (наприклад, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про угоди про розподіл продукції»), або відповідним державним органом затверджується типова форма. Невідповідність угоди передбаченій законом формі призводить до визнання її недійсною.

На практиці застосовуються такі способи укладання інвестиційних договорів: шляхом торгів (тендерів) на реалізацію майна, робіт, послуг (договір укладається з покупцем, що запропонував найвищу ціну за майно, роботи чи послуги); шляхом тендерів на придбання майна, визначення виконавця робіт або послуг (договір укладається з тим продавцем/виконавцем, що запропонував найнижчу ціну за необхідні замовнику роботи чи майно); шляхом переговорів (підписання між сторонами протоколу про наміри чи передконтрактного договору); шляхом надсилання зацікавленою стороною проекту договору своєму майбутньому контрагенту.

Інвестиційний договір укладається з метою його виконання, тобто здійснення інвестицій на тих умовах, які обрані

сторонами. Виконання інвестиційних договорів базується на загальних принципах договірної права: свободи договору, належного та реального виконання, економічності та співробітництва сторін. Реальному та належному виконанню інвестиційних договорів сприяють визначені законодавством способи забезпечення виконання договірних зобов'язань. З метою забезпечення виконання інвестиційних договорів використовують цивільно-правові способи забезпечення договірних зобов'язань, які розглянуті в Загальній частині навчального посібника «Господарське право».

§ 4. Поняття інновацій та інноваційної діяльності

В економічному аспекті інновація є одним зі суттєвих елементів розвитку економіки. Вона потребує використання цілого комплексу науково-технічних та промислових факторів, які треба розглядати з точки зору їх впливу на економіку, політику, культуру та інші сторони життя суспільства. Інновація бере свій початок з ідеї, проходячи такі фази, як дослідження, розробка та створення нових зразків продукції, технологій чи послуг. Вона є найефективнішим способом не тільки виходу з економічної кризи, а й технологічного розвитку економіки загалом і конкретних суб'єктів господарювання, забезпечення їх конкурентних позицій.

Таким чином, інновація і, зокрема, науково-технологічна інновація (НТІ) є чимось набагато більшим, ніж просто винахід чи відкриття. Інновація в нашому випадку – це результат взаємодії між її творцями і споживачами. Особлива увага повинна бути приділена тому, що інноваційний процес не має лінійного характеру, який полягає у чітко визначеній ролі кожного і всіх його учасників, починаючи від університетів і наукових інститутів, галузевих організацій і груп, що виконують відповідно «чисті» дослідження і прикладні розробки, до організаторів дослідного і масового виробництва, маркетингу і т. ін.

Правові засади інноваційної діяльності перелічені в Главі 34 ГК (поняття, види, державне регулювання, експертиза, договори про створення і передачу науково-технічної продукції

тощо). Так, у ст. 328 ГК записано, що держава регулює інноваційну діяльність шляхом:

- визначення інноваційної діяльності як неодмінної складової інвестиційної та структурно-галузевої політики; формування і забезпечення реалізації інноваційних програм та цільових проектів;

- створення економічних, правових та організаційних умов для забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності;

- формування інфраструктури інноваційної діяльності та сприяння її розвитку.

Держава також здійснює контроль за інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, її відповідністю вимогам законодавства і державним інноваційним програмам. Законом можуть бути передбачені галузі або об'єкти інноваційної діяльності, в яких обмежується чи забороняється використання іноземних інвестицій.

Очевидно, що в Кодексі не розглянуті всі питання інноваційної діяльності, наприклад, не відображено особливостей різних видів інноваційних відносин, формування інноваційної інфраструктури тощо. Тому ст. 339 ГК передбачено, що відносини, які виникають у процесі здійснення інноваційної діяльності, регулюються цим Кодексом та іншими законодавчими актами. До вказаних відносин у частині, не врегульованій цим Кодексом, застосовуються відповідні положення.

Наступним основним нормативно-правовим актом, у якому закріплені правові положення стосовно визначення поняття, регулювання відносин, що складаються у зв'язку з організацією та здійсненням інноваційних відносин, їх властивості, зміст тощо, є Закон України від 04.07.2002 р. «Про інноваційну діяльність»⁸. Зокрема, Законом встановлено, що *інновації* – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного,

---

⁸ Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).

комерційного чи іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальну сферу.

Неодмінними властивостями інновації є: науково-технічна новизна, виробнича застосовуваність, комерційна реалізація. Інновації класифікуються:

- за призначенням і ефективністю (базисні та удосконалюючі);
- за змістом (продуктові, технологічні, організаційні, економічні, управлінські, політичні, соціальні, юридичні);
- за сферою застосування (широкого і часткового застосування);
- за рівнем новизни (радикальні, що здійснюються на підставі раніше не відомих законів і закономірностей, та інновації на базі відомих законів і закономірностей).

Інноваційна діяльність як специфічна форма інвестицій найповніше трактується в Законі «Про інвестиційну діяльність», а саме: інноваційною діяльністю є сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» з метою отримання комерційного та (або) соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності. У законі вказано, що інноваційна діяльність як одна з форм інвестиційної діяльності здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу і включає:

- випуск та розповсюдження принципово нової техніки, технологій;
- прогресивні міжгалузеві структурні зрушення;
- реалізацію довгострокових науково-технічних програм;
- фінансування фундаментальних досліджень для забезпечення якісних змін у виробничих силах;
- розробку і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального й екологічного стану виробництва (ст. 3 Закону).

Згідно зі ст. 325 ГК України, інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з

метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

Інноваційна діяльність як форма інвестиційної діяльності спрямована на використання і конкретизацію результатів наукових досліджень і розробок для розширення й оновлення номенклатури та вдосконалення якості продукції (робіт, послуг) із подальшим впровадженням та ефективною реалізацією на внутрішньому та закордонному ринках. Вона є складовою інноваційного процесу та охоплює наукові дослідження, дослідно-конструкторські і технологічні розробки, виробництво і реалізацію інноваційної продукції. Саме інноваційна діяльність є об'єктом державної інноваційної політики.

З прийняттям Закону набуло законодавчого закріплення положення про перелік об'єктів інноваційної діяльності; отождоб'єктами управління в інноваційній сфері є: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; товарна продукція; сировинні ресурси та засоби їх видобування і переробки; інфраструктура виробництва і підприємства; механізми формування споживчого ринку і збуту продукції; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва чи соціальної сфери.

Інновації знаходять своє втілення у створенні інноваційного продукту, який є результатом виконання інноваційного проекту і відповідає таким вимогам:

а) він є реалізацією (впровадженням) об'єктів інтелектуальної власності (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, селекційного досягнення тощо), на які виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів. При цьому використаний об'єкт інтелектуальної власності має бути визначальним для заданого продукту;

б) розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень;

в) в Україні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то, принаймні порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Результат тиражування чи застосування інноваційного продукту є *інноваційною продукцією*.

До *інноваційної продукції* відноситься:

– *продукція, що зазнала значних технологічних змін* (технічні характеристики і сфера використання її істотно відрізняються від технічних характеристик і сфери використання продукції, що виготовлялась раніш), або заново впроваджена (принципово нова) продукція протягом останніх трьох років;

– *традиційна продукція, параметри якої значною мірою удосконалені чи модифіковані* за останні три роки;

– *інша інноваційна продукція, впроваджена впродовж трьох останніх років*, заснована на впровадженні новітніх чи значно вдосконалених виробничих методів, які передбачають застосування нового виробничого устаткування, нових методів організації виробництва чи їх сукупності.

Такий продукт відповідає певним вимогам щодо його атестації: він є реалізацією (впровадженням) об'єктів інтелектуальної власності (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, селекційного досягнення тощо), на які виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів. При цьому використаний об'єкт інтелектуальної власності має бути визначальним для заданого продукту; розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень; в Україні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Суб'єктами інноваційної діяльності, відповідно до ст. 5 Закону, можуть бути юридичні і/або фізичні особи України незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, юридичні і/або фізичні особи України, іноземних держав, а також особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність або залучають майнові

та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів.

Відповідно до Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів (затвердженого Кабінетом Міністрів України від 22.05.1996 р. № 549), суб'єктами інноваційної діяльності є інноваційні структури (далі – ІС), до яких належать інноваційні підприємства, технологічні та наукові парки, технополіси тощо. Відповідно до абз. 8 ст. 1 і п. 2 ст. 16 Закону «Про інноваційну діяльність», інноваційним підприємством визнається підприємство будь-якої організаційно-правової форми або об'єднання підприємств, що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і/або продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 % його загального обсягу продукції та/або послуг. Інноваційне підприємство може функціонувати як інноваційний центр, бізнес-інкубатор, технополіс, технопарк тощо.

Поняття технологічного парку як різновиду інноваційного підприємства визначено в редакції Закону України від 16.07.1999 р. «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»⁹ (в ред. Закону від 12.01.2006 р.) (далі – Закон). Згідно з п. 1 ст. 1 цього Закону, *технологічний парк (технопарк)* – юридична особа або група юридичних осіб (далі – учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Відповідно до ст. 6 Закону, для фінансової підтримки проектів технологічних парків запроваджується бюджетна програма підтримки діяльності технологічних парків.

Для реалізації проектів технологічних парків щорічно в Державному бюджеті України за бюджетною програмою

---

⁹ Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16.07.1999 р. № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14> (дата звернення: 10.06.2019).

підтримки діяльності технологічних парків виділяються кошти, що спрямовуються на: повне або часткове (до 50 відсотків) безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) проектів технологічних парків; повну або часткову компенсацію відсотків, сплачених виконавцями проектів технологічних парків комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування проектів технологічних парків.

Порядок надання фінансової підтримки технологічним паркам, їхнім учасникам та спільним підприємствам для реалізації проектів технологічних парків встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону.

Для реалізації проектів технологічних парків технологічним паркам, їхнім учасникам та спільним підприємствам, що виконують проекти технологічних парків, державою надаються цільові субсидії у вигляді: звільнення від ввізного мита при ввезенні в Україну для реалізації проектів технологічних парків нових устаткування, обладнання та комплектуючих, а також матеріалів, які не виробляються в Україні, податкових пільг, тощо.

Законом України від 22.12.2006 р. «Про науковий парк «Київська політехніка»¹⁰ вперше передбачено формування такого суб'єкта інноваційної діяльності, як науковий парк. Згідно з цим Законом, науковий парк – договірне об'єднання суб'єктів господарювання, створене з метою організації та контролю процесу виконання проектів наукового парку. Засновниками наукового парку є Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» та інші суб'єкти господарювання, що уклали засновницький договір про утворення наукового парку і можуть виконувати проекти наукового парку.

Залучення вузівської науки для інтенсифікації розроблення і впровадження у виробництво інновацій передбачено Законом України від 25.06.2009 р. «Про наукові парки»¹¹.

¹⁰ Про науковий парк «Київська політехніка»: Закон України від 22.12.2006 р. № 523-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-16> (дата звернення: 10.06.2019).

¹¹ Про наукові парки: Закон України від 25.06.2009 р. № 1563-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17> (дата звернення: 10.06.2019).

Згідно зі ст. 1 цього Закону, *науковий парк* – це юридична особа, що створюється з ініціативи закладу вищої освіти та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку. Його засновником може бути заклад вищої освіти IV рівня акредитації та/або наукова установа та інші юридичні особи, що уклали відповідний засновницький договір.

Науковий парк створюється з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності у закладі вищої освіти та/або науковій установі, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень і їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках.

Основними функціями наукового парку є:

- створення нових видів інноваційного продукту, здійснення заходів щодо їх комерціалізації;
- організація та забезпечення виробництва наукоємної, конкурентоспроможної на внутрішніх і зовнішніх ринках інноваційної продукції;
- інформаційно-методичне, правове та консалтингове забезпечення засновників і партнерів наукового парку;
- надання патентно-ліцензійної допомоги;
- залучення здобувачів вищої освіти, випускників, аспірантів, науковців та працівників закладу вищої освіти та/або наукової установи до розроблення і виконання проектів наукового парку;
- сприяння розвитку та підтримка малого інноваційного підприємництва;
- організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, потрібних для розроблення і реалізації проектів наукового парку;
- залучення і використання у своїй діяльності ризикового (венчурного) капіталу, підтримка наукоємного виробництва;
- захист та представництво інтересів засновників і партнерів наукового парку в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, а також у відносинах з іншими суб'єктами господарювання під час організації

та виконання проектів наукового парку в межах, визначених установчими документами наукового парку;

– розвиток міжнародного і вітчизняного співробітництва у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, сприяння залученню іноземних інвестицій; виконання інших функцій, не заборонених законодавством України.

Науковий парк створюється і діє на основі засновницького договору та статуту.

У засновницькому договорі про створення наукового парку визначаються зобов'язання засновників створити науковий парк, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умов передання науковому парку майна та нематеріальних активів засновників з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом. У його статуті зазначаються найменування юридичної особи, мета, завдання та функції наукового парку згідно з вимогами цього Закону, відомості про склад засновників, розмір і порядок створення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутку і збитків, органи управління науковим парком, їхня компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до наукового парку та виходу з нього, порядок ліквідації та інші відомості, що відповідають законодавству України та цьому Закону.

У рамках діяльності наукового парку не допускається здійснення таких видів діяльності, як торговельно-посередницька діяльність, надання послуг побутового призначення, виробництво і переробка підакцизних товарів та інших, що не відповідають меті наукового парку.

Вищим органом управління наукового парку є загальні збори засновників наукового парку, функції яких визначаються статутом наукового парку.

Вищий орган управління наукового парку: затверджує статут наукового парку та вносить зміни до нього; утворює виконавчий орган наукового парку; вирішує фінансові та інші питання відповідно до статуту наукового парку.

Процедура погодження створення такого парку передбачена Постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.2010 р. № 93 «Про затвердження Порядку погодження рішення про створення наукового парку». Перелік пріоритетних напрямів діяльності наукового парку формується згідно зі законами

України: від 11.07.2001 р. «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», від 16.01.2003 р. «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»¹². Рішення про створення наукового парку погоджується з Міністерством освіти і науки України (далі – МОН).

Для виконання своїх статутних завдань науковий парк може створювати статутний, резервний фонди, фонд підтримки інноваційної діяльності малих підприємств та інші фонди, не заборонені законодавством.

Джерелами фінансування наукового парку є: внески засновників наукового парку; кошти від діяльності наукового парку; фінансові надходження від партнерів, замовників наукового парку та інших юридичних осіб; благодійні внески на розвиток наукового парку та забезпечення реалізації проектів наукового парку; кошти Державного бюджету України; інші надходження, не заборонені законодавством.

Розрізняють інноваційні структури організаційного типу (вид А) та договірного типу (вид Б).

Інноваційні структури договірного типу (вид Б) створюються шляхом укладення учасниками інноваційної структури договору про спільну діяльність, у якому мають бути зазначені відомості: про склад учасників, напрями інноваційної діяльності, органи управління і порядок прийняття ними рішень, права та обов'язки учасників, порядок фінансування спільної діяльності та розподілу прибутку, прийняття нових учасників інноваційної структури, порядок ліквідації інноваційної структури (припинення дії договору) та розподілу майна між учасниками.

Учасниками інноваційної структури можуть бути будь-які підприємства, організації та установи незалежно від форм власності (з урахуванням обмежень, передбачених законодавчими актами), зокрема: науково-дослідні та проектно-конструкторські організації, які працюють за профілем інноваційної структури; навчальні заклади, які працюють за профілем інноваційної структури або спеціалізуються на підготовці

---

¹² Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (дата звернення: 10.06.2019).

та підвищенні кваліфікації фахівців з базових спеціальностей інноваційної структури; виробничі підприємства, які впроваджують результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт і винаходів; інноваційні фонди, комерційні банки, страхові фірми; суб'єкти підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги, послуги в галузі науково-технічної експертизи, менеджменту, маркетингу, транспорту, рекламної, видавничої та інформаційної діяльності.

§ 5. Державне регулювання інноваційної діяльності

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється через проведення державної інноваційної політики.

Державна інноваційна політика – це комплекс економічних, організаційно-правових та інших заходів держави, спрямованих на впровадження результатів НТП у виробництво, стимулювання і підтримку інноваційних процесів в економіці.

Завданнями державної інноваційної політики є:

- орієнтація розвитку пріоритетних виробництв на створення і широке використання нових високопродуктивних технологій, машин, матеріалів; постійне оновлення й модернізація виробництва;

- забезпечення соціально-економічних, організаційних і правових умов для постійного відтворення та ефективного використання науково-технічного потенціалу;

- забезпечення прогресивних структурних зрушень в економіці;

- синхронізація інвестиційних та інноваційних циклів;

- формування умов, за яких упровадження інновацій було б життєво необхідним для виробників;

- прискорення процесу формування ринку науково-технічної продукції та підвищення ринкового попиту на науково-технологічні досягнення.

Відповідно до ст. 328 ГК, держава регулює інноваційну діяльність шляхом: визначення інноваційної діяльності як неодмінної складової інвестиційної та структурно-галузевої політики; формування і забезпечення реалізації інноваційних програм та цільових проектів; створення економічних, правових та організаційних умов для забезпечення державного

регулювання інноваційної діяльності; створення та сприяння розвитку інфраструктури інноваційної діяльності.

Держава також здійснює контроль за інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, її відповідністю вимогам законодавства і державним інноваційним програмам. Законом можуть бути передбачені галузі або об'єкти інноваційної діяльності, в яких обмежується чи забороняється використання іноземних інвестицій.

Державне регулювання інноваційної діяльності визначене Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», зокрема, перелічені такі стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні:

- 1) модернізація електростанцій;
- 2) нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії;
- 3) новітні ресурсозберігальні технології;
- 4) машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва;
- 5) розвиток високоякісної металургії;
- 6) нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації;
- 7) вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій;
- 8) високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості;
- 9) транспортні системи;
- 10) будівництво і реконструкція;
- 11) охорона здоров'я та охорона навколишнього середовища; розвиток інноваційної культури суспільства.

Заразом у ст. 7 цього Закону Верховною Радою України проголошено особливим пріоритетом України гармонійний розвиток людського потенціалу, економіки і природного середовища держави.

Забезпечення окремих стратегічних напрямів інноваційного розвитку гарантується законами, скажімо, Законом України від 05.09.2013 р. «Про затвердження загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2013–2017 роки».

Відповідно до п. 3 і 4 ст. 116 Конституції України, здійснює державне управління та забезпечує реалізацію державної політики у сфері інноваційної діяльності Кабінет Міністрів України. З цією метою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 680 прийнято Концепцію розвитку національної інноваційної системи. Концепцією, насамперед, вперше означено поняття «національна інноваційна система», закріплено структуру і напрями її розвитку, значення як основи для реалізації послідовної політики держави, спрямованої на активізацію інноваційних процесів. Він також: готує та подає Верховній Раді України пропозиції щодо пріоритетних напрямів інноваційної діяльності як окрему загальнодержавну програму або в рамках Програми діяльності Кабінету Міністрів України, загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; здійснює заходи з реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності; сприяє формуванню ефективної інфраструктури у сфері інноваційної діяльності; створює спеціалізовані державні інноваційні фінансово-кредитні установи для фінансової підтримки інноваційних програм і проектів, затверджує їхні статuti чи положення про них, підпорядковує ці установи спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності; готує та подає Верховній Раді України як складову проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік пропозиції щодо обсягів бюджетних коштів для фінансової підтримки виконання інноваційних проектів через спеціалізовані державні інноваційні фінансово-кредитні установи; затверджує положення про порядок державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів; інформує Верховну Раду України про виконання інноваційних проектів, які кредитувалися за кошти Державного бюджету України, і про повернення до бюджету наданих раніше кредитів.

З метою захисту публічних інтересів, відповідно до ст. 330 ГК, встановлюється обов'язковість державної експертизи інноваційних проектів з низки питань, обсяг яких залежить від джерел фінансування, ступеня суспільної ваги проекту, особи замовника. Приміром, інноваційні проекти, що інвестують-

ся бюджетним коштом (будь-якого рівня), а також проекти, замовниками яких є органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, підлягають обов'язковій державній експертизі у повному обсязі, на відміну від інноваційних проектів, що інвестуються за рахунок інших джерел (обов'язкова державна експертиза таких проектів здійснюється лише з питань додержання екологічних, містобудівних та санітарно-гігієнічних вимог). У разі потреби експертиза окремих інноваційних проектів, що мають важливе народногосподарське значення, може здійснюватися за рішенням Кабінету Міністрів України.

Згідно зі ст. 12 Закону «Про інноваційну діяльність», інноваційний проект набуває відповідного режиму (зокрема і право на фінансову підтримку) лише за умови державної реєстрації, яка здійснюється за ініціативою суб'єкта інноваційної діяльності.

Державна реєстрація інноваційних проектів проводиться відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17.09.2003 р. № 1474 «Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів». Таким спеціальним уповноваженим органом виконавчої влади є МОН України. За цією постановою, суб'єкт інноваційної діяльності, який заявляє інноваційний проект на державну реєстрацію, подає до МОН такі документи: заяву про розгляд інноваційного проекту згідно зі затвердженою МОН формою; інноваційний проект згідно зі затвердженою МОН формою у трьох примірниках, що прошиті і пронумеровані, засвідчені підписом і печаткою; бізнес-план інноваційного проекту на паперовому та електронному носіях; юридичним особам, крім цього, копію свідоцтва про державну реєстрацію та установчих документів, завірених нотаріально, довідку з державної податкової інспекції за місцем реєстрації про стан розрахунку з Державним бюджетом; фізична особа – нотаріально засвідчену копію документа, що посвідчує особу, копію ідентифікаційного коду.

Для кваліфікування інноваційних проектів МОН організовує проведення експертизи прийнятих до розгляду інноваційних проектів (виконується коштом суб'єктів інноваційної діяльності, які заявляють проекти на державну реєстрацію,

відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу»). Проекти, визнані за результатами експертизи інноваційними, заносяться МОН України до Державного реєстру інноваційних проектів, інформація про це публікується в офіційному бюлетені МОН України, а суб'єкту інноваційної діяльності видається свідоцтво про державну реєстрацію інноваційного проекту (є чинним протягом трьох років від дати його видачі).

Положення щодо державної експертизи містяться також у ст. 12 Закону «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», яка: встановлює випадки проведення такої експертизи (проводиться стосовно технологій або технологій і обладнання, що використовується для їх застосування, для яких суб'єктами трансферу технологій передбачається отримання субсидій, визначених законом, а також стосовно технологій або технологій і обладнання, які плануються для використання в Україні за державний кошт); визначає мету проведення державної експертизи (з'ясування економічної доцільності та корисності для держави і суспільства впровадження технологій та обладнання з урахуванням можливих екологічних і соціально-економічних наслідків від їх застосування); встановлює вимоги до проведення державної експертизи технологій, якою має бути визначена їх відповідність: *загальним вимогам* (технічний рівень і новизна технологій та обладнання); орієнтовна ціна технологій та обладнання чи розмір плати за їх використання; конкурентоспроможність технологій та продукції, яка буде виготовлена зі застосуванням цих технологій; патентна чистота технологій, їхніх складових; відповідність технологій нормам техногенної та екологічної безпеки, технічного регулювання, міжнародним і національним стандартам); *спеціальним вимогам*, що встановлюються стосовно обладнання, яке передбачається передати для використання на території України (спрямованість на виробництво нової продукції або на вдосконалення якості існуючої; забезпечення технологічності виробництва продукції, зниження його витратності, енерго- та матеріаломісткості; забезпечення використання місцевих матеріальних та людських ресурсів; відсутність в Україні таких технологій вітчизняного походження); визначає правові наслідки проведення

державної експертизи технологій та їхніх складових і визнання на підставі цього проектів, спрямованих на їх використання, інноваційними (занесення таких проектів до Державного реєстру інноваційних проектів та їх реалізація відповідно до законів України «Про інноваційну діяльність» і «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»).

З огляду на особливу важливість для держави, її економіки окремих інноваційних проектів, їх експертиза може здійснюватися за рішенням Кабінету Міністрів України. Це стосується інноваційних проектів з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності – науково, економічно і соціально обґрунтованих та законодавчо визначених, спрямованих на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній, конкурентоспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах та збільшення експортного потенціалу держави.

Зазначимо, що напрями інвестиційної діяльності, за якими надається державна підтримка, визначаються програмними документами, затвердженими в установленому законодавством порядку.

Державна підтримка інвестиційної діяльності передбачає участь держави у розробленні та/або реалізації інвестиційних проектів, зокрема, шляхом:

- фінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів;
- співфінансування інвестиційних проектів з державного та місцевих бюджетів;
- надання, відповідно до законодавства, для реалізації інвестиційних проектів державних і місцевих гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання та кредитування за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;
- повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів;
- застосування інших форм, передбачених цим Законом.

Державна підтримка для розроблення інвестиційного проекту надається виключно у разі наявності проектної (інвестиційної) пропозиції шляхом фінансування або співфінансування за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів.

Для розроблення або реалізації інвестиційних проєктів надається виключно після державної реєстрації проєктних (інвестиційних) пропозицій або інвестиційних проєктів та оцінки їх економічної ефективності, яка проводиться центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики протягом одного місяця у порядку та згідно з критеріями, встановленими Кабінетом Міністрів України.

Державна підтримка для розроблення або реалізації інвестиційного проєкту не може бути надана у разі наявності хоча б одного негативного експертного висновку за результатами проведення зазначеної оцінки.

Відбір проєктних (інвестиційних) та інвестиційних проєктів, для розроблення або реалізації яких надається державна підтримка, здійснюється на конкурсній основі на підставі даних державного реєстру інвестиційних проєктів та проєктних (інвестиційних) пропозицій, а також експертних висновків за результатами проведення експертної оцінки їх економічної ефективності.

Перелік документів, що подаються для такого відбору, а також порядок та критерії відбору і визначення форми надання державної підтримки для розроблення або реалізації відповідних інвестиційних проєктів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

До зазначених документів можуть додаватися результати незалежної експертизи проєктної (інвестиційної) пропозиції та інвестиційного проєкту, проведеної коштом суб'єкта інвестиційної діяльності.

Основні принципи надання державної підтримки для розроблення або реалізації інвестиційних проєктів визначаються законом і здійснюються в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України.

Суб'єкт інвестиційної діяльності, якому надано державну підтримку для розроблення або реалізації інвестиційного проєкту, приводить у відповідність із показниками державного бюджету на планований бюджетний період та прогнозом Державного бюджету України на наступні за планованим два бюджетні періоди плани своєї діяльності на планований і наступні за планованим два бюджетні періоди, що включають заходи для розроблення або реалізації інвестиційних проєктів.

Центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики на підставі поданих суб'єктами інвестиційної діяльності відомостей щодо наданої їм державної підтримки і даних Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій забезпечує здійснення моніторингу та аналізу ефективності використання державної підтримки інвестиційної діяльності у встановленому ним порядку.

Результати такого аналізу використовуються органами виконавчої влади під час складання проекту Державного бюджету України на наступний рік, а також для формування пропозицій до Державного бюджету України на наступні бюджетні періоди щодо видатків, спрямованих на підтримку інвестиційної діяльності.

§ 6. Господарські договори у сфері інноваційної діяльності

Визначальною правовою формою забезпечення інвестиційної діяльності є інвестиційний договір, який, як наголошує О. М. Вінник, опосередковує не лише вкладання інвестицій, а й організацію інвестиційного процесу¹³. Поняття інноваційних договорів можна розглядати як угоду учасників господарських відносин, змістом якої є права й обов'язки, спрямовані на підтримання та реалізацію результатів наукових досліджень і розробок, випуску на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг з метою поліпшення бізнес-клімату, створення сприятливих умов для надходження інвестицій, забезпечення прискореного економічного зростання та отримання прибутку¹⁴.

Згідно з ч. 1 ст. 331 ГК, за договором на створення і передачу науково-технічної продукції одна сторона (виконавець) зобов'язується виконати зумовлені завданням другої сторони (замовника) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (далі – НДДКР), а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) і оплатити їх.

---

¹³ Вінник О. М. Інвестиційне право: навч. посіб. К.: Правова єдність, 2009. С. 355.

¹⁴ Атаманова О. Е. Інноваційне право: проблеми теорії та систематизації: монографія. Х.: Видавець СПД Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.

Предметом договору на створення і передачу науково-технічної продукції може бути весь комплекс науково-технічних (дослідних) робіт, його частина або навіть уся сукупність робіт, що забезпечують завершений технологічний цикл – від проведення досліджень до впровадження їх результатів (науково-технічної продукції) у виробництво і подальше технічне супроводження (обслуговування) виробництва. Визначення предмета договору залежить від різновидів робіт, що мають виконуватися за договором (науково-дослідні, дослідно-конструкторські, технологічні тощо чи певний їх комплекс).

Науково-технічною продукцією (матеріальний результат виконання договору на створення та передачу науково-технічної продукції) іменуються завершені роботи та/або послуги науково-технічного характеру: науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні, а також дослідні зразки чи партії виробів, потрібних для проведення науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт згідно з встановленими вимогами (тобто відповідно до стандартів, будівельних норм і правил та умов договору).

Договори на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт передбачають кінцевою метою виконання робіт і передачу їх результатів виконавцем замовнику. Договір може охоплювати як увесь цикл дослідних робіт, так і окремі їх етапи, зокрема подальше технічне супроводження (обслуговування). У разі якщо науково-технічна продукція є результатом ініціативних робіт, договір укладається на її передачу, включаючи надання послуг на її впровадження та освоєння. Форма договору на проведення НДДКР є письмовою зі зазначенням таких істотних умов: предмет договору та його зміст; строк виконання робіт; прийняття та оплата робіт; відповідальність сторін тощо, – що мають низку особливостей, притаманних саме цьому договору.

Строк дії договору встановлюють, керуючись обсягом та складністю робіт, зазначають у календарному плані, який є невід'ємним додатком до нього.

Ціна договору визначається за згодою сторін на підставі кошторису, з урахуванням також винагороди виконавцеві за роботу. Згода сторін про ціну засвідчується протоколом, який

є його невід'ємною складовою. Порядок розрахунків за виконані роботи встановлюється сторонами та може проводитися за кожен етап виконаної роботи, прийнятої замовником на основі акта прийому-передачі.

Права та обов'язки сторін становлять зміст договору. Згідно зі ст. 897 ЦК України, виконавець за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських і технологічних робіт зобов'язаний:

1) виконати роботи відповідно до погодженої зі замовником програми (техніко-економічних показників) або тематики і передати замовникові результат у строк, передбачений договором;

2) дотримуватися вимог, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності;

3) утримуватися від публікації без згоди замовника науково-технічних результатів, одержаних під час виконання робіт;

4) вживати заходів для захисту одержаних при виконанні робіт результатів, що підлягають правовій охороні, та інформувати про це замовника;

5) своїми силами та за свій рахунок усувати допущені з його вини недоліки в технічній документації, які можуть спричинити відхилення від техніко-економічних показників, передбачених у технічному завданні замовника або в договорі;

6) негайно інформувати замовника про виявлену неможливість одержати очікувані результати або недоцільність продовжувати роботу.

Своєю чергою, замовник зобов'язаний: видати виконавцеві технічне завдання та погодити з ним програму (техніко-економічні показники) або тематику робіт; передати виконавцеві необхідну для виконання робіт інформацію; прийняти виконані роботи та оплатити їх.

Слід зазначити, що, на відміну від звичайного договору підряду, обов'язком замовника є оплатити виконані роботи і в тому разі, коли в ході їхнього виконання з'ясується неможливість одержання позитивних результатів унаслідок обставин, не залежних від виконавця. Це пояснюється творчим, пошуковим характером дослідних робіт, непередбачуваністю їх результатів.

Оскільки зазначені роботи становлять комерційну зацікавленість, а результати підлягають правовій охороні, сторони мають вносити до договору умови про зберігання конфіденційних відомостей. Окрім того, сторони повинні в договорі визначити права щодо результатів робіт – об'єктів інтелектуальної власності.

Замовник, відповідно до ст. 896 ЦК України, має право використовувати передані йому результати робіт у межах і на умовах, передбачених договором, а виконавець – використати одержаний ним результат робіт і для себе, якщо інше не встановлено договором, а також може передати результати робіт іншим особам.

Відповідальність сторін за невиконання умов договору покладається здебільшого на виконавця, якщо він не доведе, що порушення договору сталося не з його вини. У разі заподіяння шкоди замовнику через невиконання умов договору виконавець зобов'язаний відшкодувати реальні збитки в межах ціни робіт, у яких виявлено недоліки (тобто упущена вигода підлягає відшкодуванню лише у випадках, окреслених законом).

Закон України від 14.09.2009 р. «Про державне регулювання у сфері трансферу технологій»¹⁵ передбачає: виготовлення науково-технічної продукції може мати місце за ініціативою як суб'єкта, що бажає впровадити/використати у своїй діяльності таку продукцію, так і організації, що виконує науково-дослідні, проектно-конструкторські та пов'язані з ними роботи і пропонує потенційним споживачам результати виконання таких робіт. Отже, трансфер технології розглядається як передача технології, що оформляється шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким встановлюються, змінюються або припиняються майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових, а в разі потреби – надання послуг з її впровадження.

Під технологією у цьому Законі (п. 11 ст. 13) розуміється результат науково-технічної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших

---

¹⁵ Про державне регулювання у сфері трансферу технологій: Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16> (дата звернення: 10.06.2019).

рішень про перелік, строк, порядок і послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації і зберігання продукції, надання послуг.

Відповідно до ст. 17 Закону, договори про трансфер технологій бувають таких видів: 1) про поставку промислової технології, що укладається з метою набуття знань, досвіду та придбання технологічного обладнання; 2) про технічно-промислову кооперацію, що укладається з метою набуття знань та одержання послуг для виробництва промислової продукції, напівфабрикатів, обладнання і комплектуючих, що відповідають умовам застосування технології, та інших складових, необхідних для її застосування; 3) про надання технічних послуг щодо планування, розроблення програми досліджень та проектів, а також спеціальних послуг, потрібних для виробництва певної продукції; 4) інжинірингу – про виконання робіт і надання послуг, зокрема складання технічного завдання, проведення до проектних робіт, також техніко-економічних обстежень та інженерно-розвідувальних робіт, пов'язаних з будівництвом виробничих, складських та інших приміщень, що використовуються у технологічному процесі виробництва продукції; 5) проведення наукових досліджень; 6) розроблення проектних пропозицій, технічної і конструкторської документації стосовно технологій та їхніх складових; 7) надання консультацій і здійснення авторського нагляду під час монтажу складових технологій та пусконаладжувальних робіт; 8) надання консультацій економічного, фінансового чи іншого характеру, пов'язаних із застосуванням технологій та зі значними роботами і послугами; 9) про створення спільних підприємств – у разі часткової передачі майнових прав на технології та їхні складові; 10) про надання в оренду або лізинг складових технологій, обладнання; 11) комерційної концесії (франчайзингу).

Разом з договором про трансфер технологій можуть укладатися договори щодо: гарантій осіб, які передають технології та їхні складові, стосовно можливості досягнення економічних показників і виробництва продукції зі застосуванням цих технологій та складових; проведення комплексу інженерних, екологічних або інших робіт, потрібних для застосування технологій та їх складових; обслуговування обладнання.

Істотними умовами договору про трансфер технологій, відповідно до ст. 16 Закону, є: перелік складових технологій, що передаються (з визначенням їхніх функціональних властивостей та гарантованих показників); ціна технологій чи розмір плати за їх використання; строки, місце та спосіб передачі об'єктів технологій; умови передачі технічних знань, необхідних для монтажу, експлуатації та забезпечення функціонування обладнання, придбання чи оренди, монтажу і використання машин, обладнання, комплектуючих і матеріалів; ліцензія та її умови щодо використання технологій та їхніх складових; територіальні обмеження (заборона використовувати передані за договором технологію, її складові на території, не передбаченій у договорі); обмеження галузі застосування технологій та їхніх складових; порядок надання субліцензій на складові технології третім особам (у разі потреби включення третіх осіб у технологічний процес виробництва продукції), крім випадків передачі прав на використання знаків для товарів і послуг, комерційних (фірмових) найменувань, з визначенням обмежень права на використання технології та її складових, включаючи обмеження кола осіб, яким дозволено використовувати складові технологій і мати доступ до інформації про них; умови передачі прав на ноу-хау, техніко-економічні обґрунтування, плани, інструкції, специфікації, креслення та інші інформаційні матеріали про технології та їхні складові, які потрібні для ефективного їх використання, включаючи обмеження, пов'язані з умовами збереження конфіденційності інформації про технології та їхні складові під час їх використання; умови проведення робіт з удосконалення технологій та їхніх складових і порядок надання сторонами інформації про ці вдосконалення; умови надання консультацій та послуг з проектування, асистування та навчання кадрів, які забезпечують реалізацію технологій, і управлінського персоналу особи, якій передаються права на технологію та її складові; розмір, порядок та умови виплати винагороди за використання технологій, а також вид виплат (разові платежі – паушальні, періодичні відрахування – роялті або інші види виплат); умови страхування технологій та їхніх складових; відповідальність сторін за порушення умов договору; порядок вирішення спірних питань стосовно виконання умов договору, порядок компенсації витрат, пов'язаних

із трансфером технологій, включаючи пристосування технологій та їхніх складових до умов підприємства, установи, організації, де вони використовуватимуться, навчання персоналу; умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди; обмеження, що стосуються діяльності сторін у разі закінчення строку дії договору, його розірвання або виникнення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

До інвестиційних договорів також належать:

- договори, спрямовані на придбання прогресивних видів машин, устаткування, установок, інших основних фондів, потрібних для впровадження новітніх або вдосконалених технологічних процесів, або для випуску нової продукції, надання нових послуг. Це можуть бути договори купівлі-продажу, міни тощо;

- ліцензійні договори. За ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензії) на умовах, визначених за взаємною угодою сторін з урахуванням вимог законодавства;

- договори на придбання і використання програмних засобів. Це можуть бути програми для ЕОМ і бази даних, видавничі системи і графічні редактори тощо;

- договір комерційної концесії. За таким договором комерційної концесії одна сторона (правовласник) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та/або продажу певного виду товару та/або надання послуг;

- договори на надання інжинірингових послуг, тобто договори на надання інженерно-консультаційних послуг з підготовки, технічного забезпечення процесу виробництва і передавання продукції;

- договори на надання маркетингових послуг, пов'язаних з випуском інновацій на ринок (це попереднє дослідження, зондування ринку, адаптація конкретного виробу для різних ринків збуту);

- договори з виробничого проектування і виконання інших видів робіт, пов'язаних з підготовкою виробництва

для випуску нової продукції технологічним оснащенням, організацією виробництва і початковим етапом випуску нової продукції;

– договори, пов'язані з наданням послуг з навчання, підготовки, перекваліфікації персоналу у зв'язку з упровадженням технологічних інновацій, консалтингові послуги;

– інші інвестиційні договори в тому разі, коли інвестиціями є технології, права користування об'єктами інтелектуальної власності.

Слід наголосити, що, за ст. 18 Закону, не допускається укладення договорів про трансфер технологій, які передбачають:

1) здійснення виплат, що значно перевищують ціну технології та її складових;

2) встановлення зобов'язань щодо придбання в особи, яка передає технологію та/або її складові, сировини, напівфабрикатів, обладнання та його комплектуючих, що не застосовуються під час виробництва відповідної продукції;

3) встановлення зобов'язань щодо переважного продажу продукції, виготовленої зі застосуванням технології, покупцям, визначеним особою, яка передає цю технологію, та використання визначеного нею персоналу;

4) право особи, яка передає технологію, визначати ціну продажу або реекспорту продукції, виготовленої зі застосуванням цієї технології;

5) встановлення необґрунтованих обмежень обсягу виробництва продукції;

6) встановлення обмежень, які суперечать законодавству, стосовно використання майнових прав на технології та їхні складові;

7) заборону використання аналогічних або досконаліших технологій та їхніх складових;

8) заборону або обмеження експорту продукції, виготовленої зі застосуванням технології;

9) встановлення зобов'язань щодо використання запатентованого об'єкта права інтелектуальної власності, який не використовується у процесі застосування технологій.

Наостанок наголосимо, що інноваційні договори є правовою формою створення і реалізації інновацій. Для підвищення їхньої ролі потребує удосконалення закріплена в законо-

давстві гарантія стабільності умов інвестиційних договорів. Водночас вона має поширюватися на будь-які договори між суб'єктами інвестиційної діяльності, а не лише на договори, що безпосередньо опосередковують здійснення інвестицій, стороною яких є інвестор, та застосовуватися, коли зміни в законодавстві погіршують становище інвестора.

Стан української економіки, стан її законодавства про інвестиційну діяльність, якість державного регулювання економічних та інвестиційних відносин, а також стан законності та правової культури суспільства у сукупності надають актуальності питанню про необхідність для нашої країни розроблення і прийняття Інвестиційного кодексу України як засобу істотного підвищення ефективності інвестиційного правового регулювання, посилення можливостей держави впливати на інвестиційні процеси, передусім з метою забезпечення національних економічних інтересів. Адже, як свідчить досвід, збільшення кількості законодавчих та нормативно-правових актів поліпшення інвестиційного клімату, реалізації стратегії структурно-інноваційного розвитку економіки України не забезпечили.

Контрольні запитання

1. Розтлумачте поняття інвестицій в економічному і юридичному аспектах.
2. Визначте об'єкти і суб'єкти інвестицій.
3. Поясніть особливості інвестиційного договору.
4. Назвіть сторони інвестиційного договору, їхні права й обов'язки.
5. Роз'ясніть поняття та особливості інновацій.
6. Перелічіть особливості інноваційної діяльності.
7. Розкрийте зміст поняття інноваційного продукту.
8. Поясніть суть державного регулювання інноваційної діяльності.
9. Охарактеризуйте стратегічні напрями інноваційної діяльності в Україні.
10. Якими основними договорами опосередковуються інноваційні правовідносини?
11. Поясніть специфіку договорів про трансфер технологій.

Ситуаційне завдання

Приватне підприємство «Електро-ЛЮКС», прагнучи отримати фінансову підтримку з боку держави (в т. ч. пільги з оподаткування), започаткувало виробництво інноваційної продукції.

Чи досить цього кроку для отримання бажаної підтримки?

За яких умов підприємство може отримати статус інноваційного?

Які види та форми фінансової підтримки Ви знаєте? За яких умов і в якому порядку вона має надаватися?

РОЗДІЛ II

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Глава 1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В ЕНЕРГЕТИЦІ

§ 1. Правові засади господарської діяльності в енергетиці

Загальновідомо, що енергія як джерело сили, здатної виконувати якусь роботу, розглядається як електрична чи теплова, що виробляється на об'єктах електроенергетики, є товарною продукцією, отже, призначається для купівлі-продажу.

Електрична енергія є енергоносієм, який виступає на ринку як товар, що відрізняється від інших товарів особливими споживчими якостями і такими фізико-хімічними характеристиками, як одночасність виробництва та споживання, неможливість складування, повернення, переадресування тощо.

Теплова енергія – це товарна продукція, що виробляється на об'єктах сфери теплопостачання для опалення парою, підігріву води, інших господарських і технологічних потреб.

Виробники електричної або теплової енергії – це суб'єкти господарської діяльності, які є власниками або на інших підставах користуються генеруючими потужностями і, згідно з умовами й відповідними ліцензіями, виробляють та продають електричну і теплову енергію.

Галузь економіки України, що забезпечує енергетичні потреби народного господарства і населення електричною й тепловою енергією, називається електроенергетикою. Відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, передачею, постачанням і використанням енергії, державним наглядом за безпечним виконанням робіт на об'єктах електроенергетики

незалежно від форм власності, безпечною експлуатацією енергетичного обладнання і державним наглядом за режимами споживання електричної і теплової енергії, регулюються зазвичай законами України: від 13.04.2017 р. № 2019-VIII «Про ринок електричної енергії»¹ (далі – Закон № 2019-VIII), положення якого набрали чинності у повному обсязі з 1 липня 2019 р., та від 23.06.2005 р. № 2711-IV «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу»².

У розділі XIV Закону № 2019-VIII визначено такі ринки електричної енергії:

- 1) ринок «на добу наперед» та внутрішньодобовий ринок (ст. 67 Закону № 2019-VIII);
- 2) балансуючий ринок (ст. 68 Закону № 2019-VIII);
- 3) ринок допоміжних послуг (ст. 69 Закону № 2019-VIII);
- 4) роздрібний ринок (ст. 72 Закону № 2019-VIII).

У зв'язку з актуальністю проблеми державного регулювання електроенергетики важливого значення, особливо в умовах фінансово-економічної кризи, набуває її енергозбереження. Складність ця обумовлена сировинною затратністю економіки і дешевими енергоносіями, які успадкувала Україна від радянської системи господарювання. Як наслідок, енерговитрати на одиницю ВВП в нас у 5–7 разів вищі, ніж в країнах Західної Європи, біля 30 відсотків тепла втрачаємо. Альтернативні джерела енергії у загальному балансі України займають близько одного відсотка тощо.

За таких умов вирішальну роль відіграє енергозбереження. Державне його забезпечення розглядається як діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, спрямована на раціональне використання й економне витрачання енергії та паливно-енергетичних ресурсів при їх видобуванні, переробці, транспортуванні, зберіганні, виробленні та

---

¹ Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/conv> (дата звернення: 07.06.2019).

² Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу: Закон України від 23.06.2005 р. № 2711-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2711-15> (дата звернення: 07.06.2019).

використанні, зокрема альтернативних джерел енергії, скажімо, сонця, вітру, води малих річок, відходів переробки сільськогосподарської продукції (енергія біомаси) тощо. Правові, економічні та інші засади енергозбереження окреслені Законом України від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР «Про енергозбереження»³. Господарські правовідносини у цій сфері регулюються з метою забезпечення зацікавленості суб'єктів господарювання в енергозбереженні, впровадженні енергозберігаючих технологій, розробці і виробництві менш енергоємних машин та технологічного обладнання, закріпленні їх відповідальності за енергозбереження.

Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV «Про альтернативні джерела енергії» передбачає встановлення «зелених» тарифів для компаній, що виробляють електроенергію з використанням сонячної енергії, вітру, біомаси. «Зелений» тариф – спеціальний тариф, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями). «Зелений» тариф встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, на електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблену лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями).

Постановою Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. № 605-р схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». Порядок використання коштів, призначених у державному бюджеті для здійснення заходів із розвитку галузі енергетики, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів

---

³ Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80/conv> (дата звернення: 07.06.2019).

України від 28.12.2016 р. № 1064, визначає механізм використання коштів, передбачених у спеціальному фонді державного бюджету за програмою 1101540 «Підтримка впровадження Енергетичної стратегії України» та отриманих від Європейського Союзу в рамках виконання Угоди про фінансування «Продовження підтримки реалізації Енергетичної стратегії України» для здійснення заходів із розвитку галузі енергетики.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону № 2019-VIII, функціонування ринку електричної енергії здійснюється за принципами: забезпечення енергетичної безпеки України; забезпечення безпеки постачання електричної енергії споживачам, захисту їхніх прав та інтересів; створення умов безпечної експлуатації об'єктів електроенергетики; збереження цілісності, забезпечення надійного та ефективного функціонування ОЕС України, єдиного диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею; забезпечення балансу між попитом та пропозицією електричної енергії; розвитку міждержавних перетинів з енергосистемами суміжних держав; енергоефективності та захисту навколишнього природного середовища; сприяння розвитку альтернативної та відновлюваної енергетики; добросовісної конкуренції; рівності прав на продаж та купівлю електричної енергії; вільного вибору електропостачальника споживачем; недискримінаційного і прозорого доступу до системи передачі та систем розподілу; недискримінаційної участі в ринку електричної енергії; незалежного державного регулювання; недискримінаційного ціно- та тарифоутворення, що відображає економічно обґрунтовані витрати; відповідальності учасників ринку за недотримання правил ринку, правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, кодексу системи передачі, кодексу систем розподілу, кодексу комерційного обліку, правил роздрібного ринку, інших нормативно-правових актів і нормативних документів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії, та умов договорів, що укладаються на цьому ринку; співробітництва та інтеграції ринку електричної енергії на регіональному та загальноєвропейському рівнях.

Особливості регулювання відносини в електроенергетиці, відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону № 2019-VIII, полягають у тому, що державна політика в електроенергетиці спрямована на:

забезпечення надійного, безпечного постачання електричної енергії; створення умов для ефективного функціонування ліквідного ринку електричної енергії та його розвитку; забезпечення умов та застосування заходів для розвитку енергоефективності в електроенергетиці, управління попитом та енергозаміщення; сприяння виробництву електричної енергії з альтернативних джерел енергії та розвитку розподіленої генерації і обладнання для акумулювання енергії; захист навколишнього природного середовища; створення умов для залучення інвестицій в електроенергетику, спрощення доступу до інформації та адміністративних процедур; стимулювання застосування інноваційних технологій; захист прав споживачів; інтеграцію ринку електричної енергії на регіональному та загальноєвропейському рівнях.

Державне регулювання в галузі електроенергетики здійснюють органи виконавчої влади, уповноважені Кабінетом Міністрів України. Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в електроенергетичному комплексі, є Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (далі – Міненерговугілля). Міненерговугілля забезпечує проведення державної політики в паливно-енергетичному комплексі (електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному, нафтогазовому та нафтогазопереробному комплексах), а також забезпечує формування державної політики у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики і тепlopостачання, сприяє його структурній перебудові та здійснює в межах своїх повноважень координацію його діяльності, бере участь у формуванні, регулюванні та вдосконаленні ринку паливно-енергетичних ресурсів, здійснює відповідно до законодавства функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління тощо.

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в галузі електроенергетики та тепlopостачання, є Державна інспекція енергетичного нагляду України (далі – Держенергонагляд). Правове регулювання діяльності вказаної інспекції здійснюють на основі Положення про Державну інспекцію енергетичного нагляду України, затвердженого Постановою Кабінету

Міністрів України від 14.02.2018 р. № 77. Основними завданнями Держенергонагляду є: реалізація державної політики у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики та теплопостачання; внесення на розгляд міністра енергетики та вугільної промисловості пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики та теплопостачання; організація та здійснення державної політики у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики та теплопостачання.

Для забезпечення енергонезалежності, оптимізації системи органів державного регулювання в галузі енергетики ліквідовано Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, та Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг. Національну комісію, що здійснювала державне регулювання у сфері енергетики, ліквідовано Указом Президента України від 27.08.2014 р. № 693/2014. Національну комісію, що здійснювала державне регулювання у сфері комунальних послуг, ліквідовано Указом Президента України від 27.08.2014 р. № 692/2014. Натомість Указом Президента України від 27.08.2014 р. № 694/2014 утворено Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Функції ліквідованих комісій покладено на Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП), згідно з Положенням про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, затвердженим Указом Президента України від 10.09.2014 р. № 715/2014⁴ (далі – Положення № 715/2014).

Згідно з ч. 3 Положення, основними завданнями НКРЕКП є:

1) державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання, що провадять діяльність на суміжних ринках, у сферах електроенергетики, теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведе-

---

⁴ Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Указ Президента України від 10.09.2014 р. № 715/2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715/2014> (дата звернення: 07.06.2019).

дення, на ринках природного газу, нафтового (попутного) газу, газу (метану) вугільних родовищ та газу сланцевих товщ (далі – природного газу), нафти та нафтопродуктів, а також перероблення та захоронення побутових відходів;

2) збалансування інтересів суб'єктів господарювання, споживачів і держави;

3) забезпечення прозорості і відкритості діяльності на ринках природних монополій та на суміжних ринках у сферах теплопостачання, централізованого водопостачання і водовідведення;

4) сприяння розвитку конкуренції у сферах виробництва і постачання електричної та теплової енергії, на ринку природного газу, а також перероблення побутових відходів;

5) забезпечення проведення цінової і тарифної політики у сферах електроенергетики, теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення, перероблення та захоронення побутових відходів, у нафтогазовому комплексі; сприяння впровадженню стимулюючих методів регулювання цін;

6) сприяння ефективному функціонуванню товарних ринків на основі збалансування інтересів держави, суб'єктів природних монополій та споживачів товарів (послуг), що виробляються (надаються) суб'єктами природних монополій;

7) забезпечення самоокупності діяльності суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках;

8) захист прав споживачів товарів (послуг) на ринку, що перебуває у стані природної монополії, та на суміжних ринках у сферах електроенергетики, теплопостачання, централізованого водопостачання і водовідведення, перероблення та захоронення побутових відходів, у нафтогазовому комплексі;

9) забезпечення рівних можливостей для доступу споживачів до товарів (послуг) на ринках, які перебувають у стані природної монополії;

10) обмеження впливу суб'єктів природних монополій на державну політику та сприяння конкуренції на суміжних ринках з метою забезпечення ефективного функціонування відповідних галузей.

Відповідно до покладених на НКРЕКП завдань, вона *розробляє і затверджує такі нормативно-правові акти:*

- інструкцію про порядок видачі ліцензій на право провадження господарської діяльності у сферах електроенергетики та теплопостачання;

- умови та правила провадження ліцензованої діяльності (далі – ліцензійні умови);

- порядки контролю за дотриманням ліцензійних умов;

- порядки (методики) формування цін і тарифів на товари (послуги), які виробляються (надаються) суб'єктами природних монополій та суб'єктами, що провадять діяльність на суміжних ринках у сферах електроенергетики, теплопостачання, централізованого водопостачання і водовідведення, перероблення та захоронення побутових відходів, на ринках природного газу, нафти та нафтопродуктів;

- правила користування електричною енергією;

- правила користування природним газом для юридичних осіб;

- правила користування тепловою енергією;

- порядок відшкодування збитків унаслідок порушення

Правил надання населенню послуг із газопостачання;

- порядок формування інвестиційних програм;

- правила приєднання до теплових та водопровідних мереж і типові договори, передбачені такими правилами;

- правила приєднання електроустановок до електричних мереж;

- методику розрахунку плати за приєднання електроустановок до електричних мереж;

- порядок фінансування послуг з приєднання електроустановок до електричних мереж;

- порядок проведення аукціону щодо доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України;

- правила надання і погодження технічних умов на підключення до мереж (споруд) електро- та теплоенергетики;

- порядок доступу до Єдиної газотранспортної системи України;

- алгоритми розподілу коштів;

- типові форми господарських договорів, зокрема на: купівлю-продаж природного газу (між власниками та поста-

чальниками природного газу); транспортування природного газу магістральними трубопроводами; зберігання (закачування, зберігання, відбір) природного газу; приєднання до газових мереж; розподіл природного газу; постачання природного газу за регульованим тарифом; приєднання електроустановок до електричних мереж;

- показники надійності та комерційної якості надання послуг суб'єктами природних монополій;

- економічні коефіцієнти нормативних технологічних витрат електроенергії, а також критерії визначення класів споживачів електричної енергії, диференційованих за ступенями напруги;

- інші нормативно-правові акти, передбачені законодавством.

НКРЕКП установлює:

- ціни (тарифи) на електричну енергію, тарифи на її передачу та постачання;

- ціни на товарний природний газ власного видобутку для суб'єктів, визначених законом;

- роздрібні ціни на природний газ, що використовується для потреб населення;

- граничні рівні цін на природний газ для установ та організацій, що фінансуються з державного і місцевих бюджетів, для промислових споживачів та інших суб'єктів господарювання;

- граничні рівні цін на природний газ для суб'єктів господарювання, які виробляють теплову енергію, зокрема блочних (модульних) котелень, розташованих на дахові та прибудованих (виходячи з обсягу природного газу, що використовується для виробництва та надання населенню і релігійним організаціям послуг з опалення та гарячого водопостачання, за умови ведення такими суб'єктами окремого приладового та бухгалтерського обліку тепла і гарячої води);

- тарифи на транспортування природного, нафтового газу і газу (метану) вугільних родовищ магістральними та розподільними трубопроводами;

- тарифи на постачання природного газу та газу (метану) вугільних родовищ за регульованим тарифом;

- тарифи на закачування, зберігання та відбір природного газу, газу (метану) вугільних родовищ;
- тарифи на транспортування магістральними трубопроводами нафти, нафтопродуктів та аміаку;
- тарифи на теплову енергію, що виробляється на теплоелектроцентралях, ТЕС, АЕС та когенераційних установках і установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії;
- тарифи на комунальні послуги для суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках, ліцензування діяльності яких здійснюється НКРЕКП;
- обмеження щодо суміщення видів господарської діяльності суб'єктами природних монополій та суб'єктами господарювання на суміжних ринках;
- порядок формування плати за підключення до мереж суб'єктів природних монополій та здійснення контролю за його дотриманням;
- умови, за яких суб'єктам господарської діяльності дозволяється провадити діяльність без ліцензій.

Також НКРЕКП здійснює заходи щодо обмеження монополізму, регулювання умов провадження господарської діяльності, а також сприяє створенню умов для виведення товарних ринків у сферах теплопостачання, централізованого водопостачання і водовідведення, перероблення та захоронення побутових відходів зі стану природної монополії та заходи щодо розвитку конкуренції на суміжних ринках.

Окрім цього, НКРЕКП установлює для суб'єктів природних монополій вимоги щодо провадження ними господарської діяльності, яка не належить до сфери природних монополій, якщо така діяльність має вплив на ринок, що перебуває у стані природної монополії.

Діяльність з виробництва електричної енергії підлягає ліцензуванню згідно з законодавством. Виробники продають та купують електричну енергію на ринку електричної енергії відповідно до положень закону, правил ринку, правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, інших нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії. Особливості купівлі-продажу

електричної енергії виробників, потужність та/або обсяг відпуску яких менші за граничні показники, передбачені Регулятором (НКРЕКП), визначаються правилами ринку. Діяльність з виробництва електричної енергії без ліцензії на провадження господарської діяльності з виробництва електричної енергії дозволяється, якщо величина встановленої потужності чи відпуск електричної енергії менші за показники, визначені у відповідних ліцензійних умовах з виробництва електричної енергії. Виробники, які мають у власності та/або експлуатують енергогенеруюче обладнання встановленою потужністю понад 200 МВт включно, мають зберігати впродовж п'яти років інформацію, необхідну для перевірки оперативно-диспетчерських рішень та поведінки під час подання заявок (пропозицій) на ринку «на добу наперед», внутрішньодобовому ринку, балансуєчному ринку, ринку допоміжних послуг та при розподілі пропускної спроможності, яка включає, зокрема, погодинні дані по кожній електростанції щодо доступних генеруючих потужностей та обов'язкових резервів, включаючи постанційний розподіл таких резервів на момент подачі заявок/пропозицій, та фактичні дані. Виробники зобов'язані надавати відповідні дані на запит Регулятора (НКРЕКП), Анти-монопольного комітету України.

Оператором системи передачі є суб'єкт господарювання, який отримав ліцензію на провадження діяльності з передачі електричної енергії. Ліцензія на провадження діяльності з передачі електричної енергії видається після прийняття остаточного рішення про сертифікацію оператора системи передачі відповідно до Закону № 2019-VIII. Організаційно-правовою формою оператора системи передачі є акціонерне товариство. Державі належать 100 відсотків акцій (часток) у статутному капіталі оператора системи передачі, які не підлягають приватизації або відчуженню в інший спосіб.

Для оптимізації енергоспоживання в економіці України, яке за Енергетичною стратегією мало бути скорочене наполовину, Постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 676 затверджено Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (далі – Положення № 676).

Основними завданнями Державного агентства з енерго-ефективності та енергозбереження України (далі – Держенергоефективності), згідно з п. 3 Положення № 676, є:

- реалізація державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

- забезпечення збільшення частки відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива в енергетичному балансі України;

- надання адміністративних послуг у відповідній сфері та ін.

Згідно з п. 4 Положення № 676, Держенергоефективності України відповідно до покладених на нього завдань:

- 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та Мінрегіону і в установленому порядку подає їх Віце-прем'єр-міністрові України – міністрові регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства;

- 2) розробляє, погоджує та здійснює контроль за виконанням державних цільових програм у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, погоджує галузеві, регіональні та місцеві програми у цій сфері;

- 3) реалізує державно-приватне партнерство у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

- 4) проводить кваліфікацію когенераційних установок;

- 5) видає документ про належність палива до альтернативного;

- 6) забезпечує створення та функціонування державної системи моніторингу показників енергетичного балансу України;

- 7) проводить державну експертизу з енергозбереження у порядку, встановленому законодавством;

8) забезпечує створення та функціонування енергетичного аудиту та запровадження енергетичного менеджменту;

9) здійснює моніторинг за ефективним використанням паливно-енергетичних ресурсів, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

10) забезпечує розроблення державних норм, правил, технічних регламентів у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

11) веде реєстр альтернативних видів палива;

12) бере участь у розробленні критеріїв сталості для рідкого та газоподібного палива, що виробляється з біомаси;

13) розробляє технічні вимоги до виробництва і використання біопалив та біорідин зі скороченням обсягів викидів парникових газів;

14) забезпечує функціонування системи енергетичного маркування електрообладнання побутового призначення;

15) бере участь у підготовці міжнародних договорів України та відповідно до законодавства забезпечує їх виконання; згідно з законодавством укладає міжнародні договори України міжвідомчого характеру; забезпечує здійснення адаптації національного законодавства до законодавства ЄС з питань, що належать до його компетенції; виконує в межах повноважень, передбачених законом, заходи з імплементації в національне законодавство положень міжнародних договорів, стороною яких є Україна; здійснює міжнародне співробітництво з питань, що належать до його компетенції;

16) бере участь у межах своїх повноважень у налагодженні співробітництва України з Європейським Союзом, зокрема щодо виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

17) провадить інформаційну діяльність з популяризації економічних, екологічних і соціальних переваг ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

18) бере участь в організації навчання та готує пропозиції з удосконалення системи підготовки та перепідготовки фахівців у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

19) розробляє пропозиції щодо:

– впровадження механізму стимулювання енергозбереження, ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і здійснення моніторингу їх застосування;

– підвищення енергетичної ефективності будівель;

– надання енергосервісних послуг та здійснення моніторингу їх ефективності;

– впровадження міжнародного досвіду, зокрема країн-членів ЄС, у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

20) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, створення фондів державної підтримки заходів у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

21) здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Держенергоефективності, а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, тощо.

Держенергоефективності в межах повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України та наказів Мінрегіону видає накази організаційно-розпорядчого характеру, організовує та контролює їх виконання.

§2. Правове регулювання ринків електричної енергії

Ринок електричної енергії – це система відносин, що виникають між учасниками ринку під час здійснення купівлі-продажу електричної енергії та/або допоміжних послуг, передачі та розподілу, постачання електричної енергії споживачам.

Як уже було зазначено, 2017 року прийнято Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII «Про ринок електричної енергії» (далі – Закон № 2019-VIII), проте його положення набирали чинності у повному обсязі з 1 липня 2019 р.

Отож у Законі № 2019-VIII визначені такі ринки:

- Ринок «на добу наперед» та внутрішньодобовий ринок (ст. 67 Закону № 2019-VIII);
- Балансуючий ринок (ст. 68 Закону № 2019-VIII);
- Ринок допоміжних послуг (ст. 69 Закону № 2019-VIII);
- Роздрібний ринок (ст. 72 Закону № 2019-VIII).

Внутрішньодобовий ринок електричної енергії (далі – внутрішньодобовий ринок) – це сегмент ринку електричної енергії, на якому купівля-продаж електричної енергії здійснюється безперервно після завершення торгів на ринку «на добу наперед» та впродовж доби фізичного постачання електричної енергії.

Ринок електричної енергії «на добу наперед» (далі – ринок «на добу наперед») – сегмент ринку електричної енергії, на якому здійснюється купівля-продаж електричної енергії на наступну за днем проведення торгів добу.

Балансуючий ринок електричної енергії (далі – балансуючий ринок) – ринок, організований оператором системи передачі електричної енергії з метою забезпечення достатніх обсягів електричної потужності та енергії, необхідних для балансування в реальному часі обсягів виробництва та імпорту електричної енергії і споживання та експорту електричної енергії, врегулювання системних обмежень в об'єднаній енергетичній системі України, а також фінансового врегулювання небалансів електричної енергії.

Ринок допоміжних послуг – система відносин, що виникають у зв'язку з придбанням оператором системи передачі допоміжних послуг у постачальників допоміжних послуг.

Роздрібний ринок електричної енергії (далі – роздрібний ринок) – це система відносин, що виникають між споживачем електричної енергії та електропостачальником у процесі постачання електричної енергії, а також іншими учасниками ринку, які надають пов'язані з постачанням електричної енергії послуги.

Функціонування ринку електричної енергії в Україні, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону № 2019-VIII, здійснюється за такими принципами:

- 1) енергетичної безпеки України;
- 2) безпеки постачання електричної енергії споживачам, захисту їхніх прав та інтересів;
- 3) створення умов безпечної експлуатації об'єктів електроенергетики;
- 4) збереження цілісності, забезпечення надійного та ефективного функціонування ОЕС України, єдиного диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею;
- 5) забезпечення балансу між попитом та пропозицією електричної енергії;
- 6) розвитку міждержавних перетинів з енергосистемами суміжних держав;
- 7) енергоефективності та захисту навколишнього природного середовища;
- 8) сприяння розвитку альтернативної та відновлюваної енергетики;
- 9) добросовісної конкуренції;
- 10) рівності прав на продаж та купівлю електричної енергії;
- 11) вільного вибору електропостачальника споживачем;
- 12) недискримінаційного і прозорого доступу до системи передачі та систем розподілу;
- 13) недискримінаційної участі в ринку електричної енергії;
- 14) незалежного державного регулювання;
- 15) недискримінаційного ціно- й тарифоутворення, що відображає економічно обґрунтовані витрати;
- 16) відповідальності учасників ринку за недотримання правил ринку, правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, кодексу системи передачі, кодексу систем розподілу, кодексу комерційного обліку, правил роздрібного ринку, інших нормативно-правових актів і нормативних документів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії, та умов договорів, що укладаються на цьому ринку;
- 17) співробітництва та інтеграції ринку електричної енергії на регіональному та загальноєвропейському рівнях.

Слід зазначити, що обов'язковою умовою участі в ринку електричної енергії (крім споживачів, які купують електроенергію за договором постачання електричної енергії споживачу) є укладення договору про врегулювання небалансів з оператором системи передачі.

Державне регулювання ринку електричної енергії здійснює Регулятор (НКРЕКП) у межах повноважень, визначених цим Законом та іншими актами законодавства. До основних завдань Регулятора на ринку електричної енергії належить:

1) сприяння співпраці з Радою регуляторних органів Енергетичного Співтовариства та національними регуляторами у сфері енергетики інших держав-сторін Енергетичного Співтовариства, становленню конкурентного єдиного ринку електричної енергії в рамках Енергетичного Співтовариства з урахуванням інтересів забезпечення безпеки постачання електричної енергії та сталості навколишнього природного середовища, ефективному відкриттю ринку електричної енергії для всіх покупців держав-сторін Енергетичного Співтовариства;

2) забезпечення належних умов для ефективного і надійного функціонування електричних мереж з огляду на довгострокові цілі розвитку;

3) розвиток конкуренції та забезпечення належного функціонування регіональних (міжнародних) ринків у рамках Енергетичного Співтовариства, зокрема єдиного ринку Енергетичного Співтовариства, з метою досягнення цілей, зазначених у пункті 1;

4) усунення перешкод та обмежень у торгівлі електричною енергією між учасниками ринків держав-сторін Енергетичного Співтовариства, зокрема забезпечення належного рівня пропускної спроможності міждержавних перетинів з метою задоволення попиту і посилення інтеграції ринків електричної енергії держав-сторін Енергетичного Співтовариства, що сприятиме міждержавній торгівлі електричною енергією в рамках Енергетичного Співтовариства;

5) сприяння розвитку безпечної, надійної, що ефективно функціонує, ОЕС України, орієнтованої на потреби покупців, що дасть можливість забезпечити недискримінаційний доступ до неї наявних та потенційних користувачів системи,

достатність потужності для потреб ринку електричної енергії та її енергоефективність, а також інтеграцію до систем розподілу розподіленої генерації та виробників, що здійснюють виробництво електричної енергії з використанням альтернативних джерел енергії;

6) забезпечення простих і необтяжливих умов приєднання та доступу до електричних мереж для нових користувачів системи, зокрема усунення бар'єрів, що можуть перешкоджати доступу нових покупців та виробників електричної енергії, зокрема тих, що здійснюють виробництво електричної енергії з альтернативних джерел енергії, шляхом встановлення порядку формування плати за приєднання до системи передачі та систем розподілу відповідно до Закону № 2019-VIII;

7) забезпечення короткострокових і довгострокових стимулів для оператора системи передачі, операторів систем розподілу та користувачів системи з метою підвищення ефективності експлуатації енергосистеми й інтеграції ринку електричної енергії;

8) створення передумов для отримання покупцями економічних вигод від ефективного функціонування ринку електричної енергії шляхом сприяння конкуренції на ринку електричної енергії та реалізації дієвих механізмів захисту прав споживачів;

9) сприяння досягненню високих стандартів виконання спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів на ринку електричної енергії, захисту вразливих споживачів та налагодження процесу обміну даними, необхідними для реалізації споживачами права на зміну електропостачальника.

Повноваження Регулятора на ринку електричної енергії передбачають:

1) ліцензування господарської діяльності у сфері електроенергетики відповідно до вимог Закону № 2019-VIII та контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов провадження господарської діяльності;

2) затвердження ліцензійних умов провадження певних видів господарської діяльності у сфері електроенергетики, ліцензування яких належить до повноважень Регулятора;

3) прийняття рішення про сертифікацію оператора системи передачі або про відмову у сертифікації;

4) затвердження правил ринку, правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, кодексу системи передачі, кодексу систем розподілу, кодексу комерційного обліку, правил роздрібного ринку, правил управління обмеженнями та порядку розподілу пропускнуої спроможності міждержавних перетинів, інших нормативно-правових актів та нормативних документів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії;

5) затвердження та моніторинг виконання плану розвитку системи передачі на наступні 10 років та планів розвитку систем розподілу, оцінки достатності генеруючих потужностей для покриття прогнозованого попиту та забезпечення необхідного резерву;

б) затвердження:

– методики (порядку) формування цін на універсальні послуги;

– методики розрахунку ціни (тарифу) на послуги постачальника універсальних послуг;

– методики (порядку) формування кошторису гарантованого покупця;

– методики (порядку) формування ціни, за якою здійснюється постачання електричної енергії споживачам постачальником «останньої надії»;

– методики розрахунку ціни (тарифу) на послуги постачальника «останньої надії»;

– методик (порядків) формування цін на допоміжні послуги;

– методик (порядків) встановлення (формування) тарифів на послуги з передачі електричної енергії;

– методик (порядків) встановлення (формування) тарифів на послуги з розподілу електричної енергії;

– методики (порядку) формування тарифу на послуги з диспетчерського (оперативно-технологічного) управління;

– методик (порядків) формування плати за приєднання до системи передачі та системи розподілу;

– ставок плати за приєднання потужності та ставок плати за лінійну частину приєднання;

- переліку поточних рахунків зі спеціальним режимом використання;
  - правил, порядків та умов, визначених Законом № 2019-VIII;
  - типових і примірних договорів, визначених Законом № 2019-VIII;
  - форм звітності учасників ринку (крім споживачів);
- 7) встановлення:
- цін (тарифів) на послуги постачальника універсальної послуги, постачальника «останньої надії» у випадках, передбачених статтями 63 та 64 Закону № 2019-VIII;
  - тарифу на послуги з диспетчерського (оперативно-технологічного) управління;
  - тарифів на послуги з передачі електричної енергії;
  - тарифів на послуги з розподілу електричної енергії;
  - алгоритму розподілу коштів з поточних рахунків зі спеціальним режимом використання;
  - граничних нижніх меж обсягів обов'язкового продажу та купівлі електричної енергії на ринку «на добу наперед» відповідно до закону;
  - економічних коефіцієнтів нормативних технологічних витрат електричної енергії в електричних мережах;
- 8) визначення:
- необхідності та вимог щодо проведення обов'язкового аудиту роботи ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, балансуючого ринку, ринку допоміжних послуг, а також розрахунків на цих ринках;
  - вимог щодо захисту, надання, розкриття та оприлюднення інформації учасниками ринку;
- 9) забезпечення дотримання оператором системи передачі та операторами систем розподілу, а також іншими учасниками ринку (крім споживачів) їхніх зобов'язань за цим Законом, зокрема щодо співпраці та взаємодії з учасниками ринків електричної енергії інших держав – сторін Енергетичного Співтовариства;
- 10) здійснення моніторингу:
- функціонування ринку електричної енергії та його сегментів;

– рівня та ефективності відкриття ринку електричної енергії, прозорості та конкуренції на ринку електричної енергії (зокрема цін за двосторонніми договорами та цін на організованих сегментах ринку, цін для побутових споживачів, включаючи практику застосування умови попередньої оплати), показників зміни електропостачальника, практики відключень, рівня цін та якості робіт з технічного обслуговування, скарг споживачів, зокрема побутових споживачів, а також будь-яких практик, що призводять до спотворення чи обмеження конкуренції на ринку електричної енергії;

– рівня прозорості діяльності учасників ринку, зокрема дотримання учасниками ринку (крім споживачів) зобов'язань щодо розміщення/оприлюднення інформації;

– дій оператора системи передачі з управління обмеженнями, зокрема системними;

– дотримання правил розподілу пропускної спроможності міждержавних перетинів;

– виконання оператором системи передачі та операторами систем розподілу вимог щодо недискримінаційного доступу до електричних мереж, строків виконання приєднання та ремонтних робіт;

– застосування тарифів, інших платежів, пов'язаних з доступом до електричних мереж, а також застосування та забезпечення дотримання методик (порядків) визначення таких тарифів і платежів;

– використання оператором системи передачі доходів, отриманих від розподілу пропускної спроможності міждержавних перетинів;

– технічного співробітництва оператора системи передачі з Європейською мережею операторів системи передачі (ENTSO-E) та запровадження механізмів компенсації між операторами систем передачі в рамках такого співробітництва;

– виконання спеціальних обов'язків для забезпечення загальносупільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії відповідно до вимог, установлених цим Законом та іншими актами законодавства;

– застосування положень договорів, що обмежують конкуренцію на ринку електричної енергії (зокрема умов договорів, що перешкоджають укладенню непобутовими споживачами

декількох двосторонніх договорів одночасно або обмежують їх у праві вибору електропостачальника);

- дотримання електропостачальниками вимог щодо розгляду звернень і претензій споживачів електричної енергії з питань, що стосуються надання послуг з постачання електричної енергії;

- достатності інвестицій у розвиток генеруючих потужностей для цілей забезпечення безпеки постачання електричної енергії;

- виконання функцій та обов'язків учасниками ринку електричної енергії відповідно до положень Закону № 2019-VIII та інших нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії;

11) нагляд за дотриманням оператором системи передачі, операторами систем розподілу, вертикально інтегрованими суб'єктами господарювання вимог щодо відокремлення і незалежності, встановлених Законом № 2019-VIII;

12) затвердження, перегляд та здійснення контролю за виконанням інвестиційних програм оператора системи передачі та операторів систем розподілу;

13) повідомлення Антимонопольного комітету України про факти, що можуть свідчити про порушення законодавства про захист економічної конкуренції на ринку електричної енергії;

14) розгляд скарг і розв'язання спорів, що виникають на ринку електричної енергії;

15) спільно з іншими суб'єктами владних повноважень забезпечення ефективного застосування заходів захисту прав споживачів, зокрема передбачених Законом № 2019-VIII;

16) встановлення показників якості послуг електропостачання, моніторинг їх дотримання, визначення умов, порядку та розмірів відшкодування (компенсації), що застосовується у разі недотримання передбачених показників якості послуг;

17) забезпечення доступу до інформації про обсяги та інші показники споживання електричної енергії споживачем у порядку та на умовах, установлених цим Законом та іншими актами законодавства;

18) участь у забезпеченні захисту вразливих споживачів, зокрема завдяки врахуванню у відповідних нормативно-

правових актах особливостей взаємовідносин учасників ринку з такими споживачами;

19) сприяння налагодженню процесу обміну даними для забезпечення розвитку ринку електричної енергії тощо.

Умови договорів визначаються сторонами згідно з вимогами законодавства. Права та обов'язки сторін у межах диспозитивних норм закону встановлюються ними за взаємною згодою. Вимоги, що обумовлені імперативними нормами, для учасників договірних відносин є обов'язковими незалежно від наявності чи відсутності їх у договорі.

Діяльність з виробництва електричної енергії підлягає ліцензуванню відповідно до законодавства. Виробники продають та купують електричну енергію на ринку електричної енергії відповідно до положень Закону № 2019-VIII, правил ринку, правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, інших нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії. Особливості купівлі-продажу електричної енергії виробників, потужність та/або обсяг відпуску яких є менші за граничні показники, визначені Регулятором, обумовлюються правилами ринку. Діяльність з виробництва електричної енергії без ліцензії на провадження господарської діяльності з виробництва електричної енергії дозволяється, якщо величина встановленої потужності чи відпуск електричної енергії є меншими за показники, визначені у відповідних ліцензійних умовах з виробництва електричної енергії.

Виробники мають право на:

- вільний вибір контрагента за двостороннім договором;
- своєчасне та у повному обсязі отримання коштів за продану ними електричну енергію відповідно до укладених договорів на ринку електричної енергії та за допоміжні послуги;
- недискримінаційний доступ до електричних мереж у разі дотримання відповідних вимог кодексу системи передачі, кодексу систем розподілу;
- доступ до інформації щодо діяльності на ринку електричної енергії у порядку та обсягах, визначених правилами ринку та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють функціонування ринку електричної енергії;

– здійснення експорту та імпорту електричної енергії тощо.

Оператор системи передачі має право:

– надавати відповідно до кодексу системи передачі, правил ринку та стандартів операційної безпеки суб'єктам господарювання, об'єкти електроенергетики яких підключені до ОЕС України, обов'язкові для виконання оперативні команди та розпорядження;

– отримувати від учасників ринку інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у формі та порядку, визначених правилами ринку та кодексом системи передачі;

– своєчасно та в повному обсязі отримувати плату за надані послуги з передачі та послуги з диспетчерського (оперативно-технологічного) управління;

– своєчасно та в повному обсязі отримувати плату за продану електричну енергію на балансуєчому ринку;

– проводити необхідні перевірки та/або випробування обладнання постачальників допоміжних послуг та постачальників послуг з балансування у порядку, визначеному кодексом системи передачі та ін.

Оператор системи розподілу має право:

– своєчасно та в повному обсязі отримувати плату за надані послуги з розподілу електричної енергії та інші послуги, надані на ринку електричної енергії;

– отримувати від учасників ринку інформацію, необхідну для виконання своїх функцій, у формі та порядку, визначених правилами ринку та кодексом систем розподілу;

– реалізувати інші права, передбачені законодавством та укладеними ним договорами на ринку електричної енергії.

В Україні функціонує єдиний ринок «на добу наперед» та внутрішньодобовий ринок. Для участі на ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку учасники ринку укладають з оператором ринку договір про участь у ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку, типова форма якого є невід'ємною частиною правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку. Оператор ринку не має права відмовити в укладенні договору про участь у ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку, якщо учасник ринку належно виконав усі умови правил ринку «на добу наперед» та

внутрішньодобового ринку щодо доступу до ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку. Купівля-продаж електричної енергії на ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку здійснюється за правилами ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку. Регулятор з метою забезпечення достатнього рівня ліквідності на ринку «на добу наперед» має право встановлювати:

1) виробникам (крім мікро-, міні-, малих гідроелектростанцій та електричних станцій, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії) – граничну нижню межу обов'язкового продажу електричної енергії на ринку «на добу наперед», але не більше 15 відсотків їхнього місячного обсягу відпуску електричної енергії відповідно до правил ринку;

2) оператору системи передачі та операторам систем розподілу – граничну нижню межу обов'язкової купівлі електричної енергії на ринку «на добу наперед» з метою компенсації технологічних втрат електричної енергії на її передачу та розподіл електричними мережами відповідно;

3) виробникам, що здійснюють виробництво електричної енергії на гідроакумуючих станціях, – граничну нижню межу обов'язкової купівлі електричної енергії на ринку «на добу наперед» для покриття технологічних потреб гідроакумуючих станцій.

З метою продажу/купівлі електричної енергії на ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку учасники цього ринку подають оператору ринку свої пропозиції (заявки). Форма та порядок подання пропозицій (заявок) визначаються правилами ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку. До торгів допускаються учасники ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, які відповідно до вимог правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку надали гарантії виконання фінансових зобов'язань за договорами на ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку. Види й порядок надання гарантій визначаються правилами ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку. Ціна купівлі-продажу електричної енергії на ринку «на добу наперед» визначається для кожного розрахункового періоду оператором ринку за принципом граничного

ціноутворення на основі балансу сукупного попиту на електричну енергію та її сукупної пропозиції, а на внутрішньодобовому ринку – за принципом ціноутворення «по заявленій (пропонованій) ціні» відповідно до правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку. Ціни на ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку є вільними (ринковими). За результатами торгів, відповідно до правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, оприлюднюються ціна та обсяги купівлі-продажу електричної енергії для кожного розрахункового періоду та інші показники, що можуть використовуватися як орієнтир (індикатор) для укладення правочинів щодо купівлі-продажу електричної енергії на ринку електричної енергії. Купівля і продаж електричної енергії на ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку здійснюються на підставі відповідних договорів між учасником цього ринку та оператором ринку, укладених за правилами ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку. Увесь обсяг електричної енергії, імпортованої з держав, що не є сторонами Енергетичного Співтовариства, продається виключно на ринку «на добу наперед» та балансуєчному ринку. Оператор ринку у порядку та формі, визначених правилами ринку, інформує про договірні обсяги купівлі-продажу електричної енергії учасниками ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку для кожного розрахункового періоду.

В Україні функціонує єдиний балансуєчий ринок. На балансуєчому ринку оператором системи передачі здійснюються:

- купівля та продаж електричної енергії для балансування обсягів попиту та пропозиції електричної енергії у межах поточної доби;

- купівля та продаж електричної енергії з метою врегулювання небалансів електричної енергії сторін, відповідальних за баланс.

Виробники зобов'язані надавати послуги з балансування в обсягах та випадках, передбачених цим Законом і правилами ринку. Надавати послуги з балансування мають право також споживачі у порядку, визначеному правилами ринку. Постачальник послуг з балансування має відповідати вимогам правил ринку щодо надання послуг з балансування. Для надан-

ня послуг з балансування учасники ринку укладають з оператором системи передачі договір на основі типового договору про участь у балансуєчому ринку. Постачальники послуг з балансування реєструються адміністратором розрахунків у порядку, визначеному правилами ринку. Типовий договір про участь у балансуєчому ринку затверджується Регулятором. Постачальник послуг з балансування подає оператору системи передачі свої пропозиції (заявки) щодо збільшення (зменшення) свого навантаження з метою продажу/купівлі електричної енергії на балансуєчому ринку відповідно до правил ринку. Оператор системи передачі з метою балансування обсягів виробництва та споживання електричної енергії та/або врегулювання системних обмежень надає постачальникам послуг з балансування команди на збільшення (зменшення) їхнього навантаження, здійснюючи на ринкових засадах відбір відповідних пропозицій (заявок) постачальників послуг з балансування у порядку, визначеному правилами ринку. Відбір відповідних пропозицій (заявок) постачальників послуг з балансування здійснюється з урахуванням необхідності забезпечення сталої та надійної роботи ОЕС України та мінімізації витрат на балансування обсягів виробництва та споживання електричної енергії. Оператор системи передачі має право давати команди про зменшення навантаження виробникам, які здійснюють виробництво електричної енергії на об'єктах електроенергетики, що використовують альтернативні джерела енергії (а з використанням гідроенергії – мікро-, міні- та малим гідроелектростанціям), яким встановлено «зелений» тариф, або виробникам, які за результатами аукціону одержали право на підтримку, лише за умови, якщо всі наявні пропозиції (заявки) інших учасників балансування на зменшення їхнього навантаження були прийняті (акцептовані) оператором системи передачі, крім випадків надання таких команд при системних обмеженнях, які є наслідком дії обставин непереборної сили. Вартість електричної енергії, не відпущеної виробником електричної енергії, який здійснює продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом відповідно до Закону № 2019-VIII, або виробником, який за результатами аукціону одержав право на підтримку, в результаті виконання ним команди оператора системи передачі на зменшення навантаження,

відшкодовується такому виробнику за встановленим йому «зеленим» тарифом або за аукціонною ціною, крім випадків надання таких команд у разі системних обмежень, що є наслідком дії обставин непереборної сили. Команда оператора системи передачі постачальнику послуг з балансування про збільшення (зменшення) навантаження для відповідного постачальника послуг з балансування є прийняттям (акцептом) його відповідної пропозиції (заявки) на балансуємому ринку оператором системи передачі, зміною його акцептованого добового графіка електричної енергії та визначає взаємні зобов'язання оператора системи передачі й постачальника послуг з балансування з купівлі-продажу відповідного обсягу електричної енергії на балансуємому ринку за ціною, визначеною за правилами ринку. За результатами роботи балансуємого ринку за відповідну добу на підставі даних оператора системи передачі та адміністратора комерційного обліку адміністратор розрахунків розраховує платежі оператора системи передачі та постачальників послуг з балансування за електричну енергію, ціни небалансу електричної енергії, а також обсяги небалансів електричної енергії учасників ринку і відповідні платежі за них та виставляє відповідні рахунки у порядку, встановленому правилами ринку.

В Україні функціонує єдиний ринок допоміжних послуг. На ринку допоміжних послуг оператор системи передачі купує на ринкових і прозорих засадах допоміжні послуги для забезпечення надійної роботи ОЕС України та належної якості електричної енергії. Учасниками ринку допоміжних послуг є:

- оператор системи передачі, який купує та/або використовує допоміжні послуги;
- постачальники допоміжних послуг, які пропонують та/або надають допоміжні послуги.

На ринку допоміжних послуг можуть придбаватися/надаватися допоміжні послуги для забезпечення:

1) регулювання частоти та активної потужності в ОЕС України, а саме забезпечення:

- резервів підтримки частоти (первинне регулювання);
- резервів відновлення частоти (вторинне регулювання);
- резервів заміщення (третинне регулювання);

2) підтримання параметрів надійності та якості електричної енергії в ОЕС України, а саме:

- послуги з регулювання напруги та реактивної потужності;

- послуги зі забезпечення відновлення функціонування ОЕС України після системних аварій.

Правилами ринку можуть бути передбачені й інші допоміжні послуги для забезпечення регулювання частоти та активної потужності, підтримання балансу потужності та енергії в ОЕС України і підтримання параметрів надійності та якості електричної енергії в ОЕС України. Функціонування ринку допоміжних послуг здійснюється за правилами ринку, які, зокрема, визначають:

- види допоміжних послуг;
- вимоги до учасників ринку щодо надання допоміжних послуг та порядок підтвердження відповідності учасників зазначеним вимогам;

- порядок реєстрації постачальників допоміжних послуг;
- порядок оприлюднення інформації, пов'язаної з придбанням допоміжних послуг;

- порядок придбання/використання допоміжних послуг, зокрема порядок ціноутворення щодо кожної допоміжної послуги;

- відповідальність за ненадання/неналежне надання допоміжних послуг;

- порядок визначення обсягів наданих допоміжних послуг та проведення розрахунків за допоміжні послуги;

- порядок моніторингу виконання постачальниками допоміжних послуг зобов'язань з надання допоміжних послуг.

Вимоги до постачальників допоміжних послуг, зокрема до електроенергетичного обладнання, необхідні для забезпечення належного надання відповідних допоміжних послуг, визначаються оператором системи передачі на основі кодексу системи передачі, правил ринку та інших нормативно-правових актів і нормативних документів. Інформація про вимоги до постачальників допоміжних послуг підлягає оприлюдненню оператором системи передачі у порядку, передбаченому правилами ринку. Порядок перевірки та порядок проведення випробувань електроустановок постачальника допоміжних послуг

з метою підтвердження їх відповідності вимогам оператора системи передачі визначаються кодексом системи передачі. Перелік допоміжних послуг, що мають в обов'язковому порядку пропонуватися та надаватися оператору системи передачі постачальником допоміжних послуг, передбачається правилами ринку. Виробники зобов'язані брати участь у ринку допоміжних послуг і надавати допоміжні послуги у випадках, визначених правилами ринку. Залежно від виду допоміжної послуги та потреби оператора системи передачі придбання допоміжної послуги може здійснюватися на відповідний строк (добу, тиждень, місяць, квартал, рік/роки). Купівля допоміжних послуг здійснюється на підставі договорів про надання допоміжних послуг, що укладаються на основі типових договорів про надання допоміжних послуг. Типові договори про надання допоміжних послуг затверджуються Регулятором.

Оператор системи передачі відповідно до кодексу системи передачі та інших нормативно-технічних документів визначає необхідні обсяги допоміжних послуг на певний період. Інформація про необхідні допоміжні послуги, їхні обсяги та строки придбання/надання підлягає оприлюдненню оператором системи передачі у порядку, окресленому правилами ринку. Допоміжні послуги придбаваються оператором системи передачі на конкурентних засадах, крім випадків, передбачених цим Законом. У разі якщо обсяг запропонованої допоміжної послуги менший, ніж потреба оператора системи передачі у цій послугі, або якщо допоміжна послуга надається постачальниками допоміжних послуг, частка яких на ринку цих послуг або окремої частини ОЕС України з наявними системними обмеженнями перевищує встановлену Регулятором величину, Регулятор має право зобов'язати постачальника допоміжних послуг надавати допоміжну послугу за ціною, розрахованою за затвердженою Регулятором методикою. Ціни на допоміжні послуги, розраховані за затвердженою Регулятором методикою, мають забезпечувати:

- відшкодування економічно обґрунтованих витрат постачальників допоміжних послуг на надання відповідних допоміжних послуг, враховуючи покриття обґрунтованих інвестицій, необхідних для забезпечення надання цих послуг;

– необхідну для виконання цього виду діяльності норму доходу.

Оператор системи передачі надає адміністратору розрахунків інформацію про обсяги та ціни придбаних ним допоміжних послуг, а також про фактично надані допоміжні послуги для розрахунку відповідних платежів. Інформація про обсяги та вартість придбаних допоміжних послуг підлягає оприлюдненню оператором системи передачі у порядку, визначеному правилами ринку. Витрати оператора системи передачі на оплату допоміжних послуг включаються до тарифу на диспетчерське (оперативно-технологічне) управління.

Роздрібний ринок функціонує для задоволення потреб споживачів у електричній енергії та пов'язаних з цим послуг. Учасниками роздрібного ринку електричної енергії є споживачі, електропостачальники, оператор системи передачі, оператори систем розподілу, інші учасники ринку, які надають послуги, пов'язані з постачанням електричної енергії споживачам. Постачання електричної енергії споживачеві здійснюється електропостачальником за відповідним договором постачання електричної енергії споживачу, укладеним за правилами роздрібного ринку.

Оператор системи передачі та оператори систем розподілу забезпечують приєднання електроустановок споживачів до електричних мереж у порядку, встановленому статтею 21 Закону № 2019-VIII. Передачу та розподіл електричної енергії, що постачається споживачам, здійснюють оператор системи передачі та оператори систем розподілу відповідно до договорів, що укладаються зі споживачем та/або постачальником електричної енергії згідно з кодексом системи передачі, кодексом систем розподілу та правилами роздрібного ринку. Облік спожитої споживачем електричної енергії здійснюється постачальником послуг комерційного обліку. Відносини між учасниками роздрібного ринку регулюються правилами роздрібного ринку та договорами між його учасниками. Правила роздрібного ринку оприлюднюються на офіційних веб-сайтах Регулятора та електропостачальників. Споживачі мають право вільно обирати електропостачальників. Споживачі одночасно можуть мати більше одного укладеного договору про постачання електричної енергії, за умови дотримання

правил роздрібного ринку, кодексу комерційного обліку. Постачання електричної енергії побутовим і малим непобутовим споживачам здійснюється постачальниками універсальної послуги відповідно до статті 63 Закону № 2019-VIII або іншими електропостачальниками. У разі банкрутства, ліквідації попереднього електропостачальника або закінчення строку дії ліцензії електропостачальника на провадження діяльності з постачання електричної енергії, її зупинення або анулювання, а також в інших випадках, передбачених цим Законом, на період зміни електропостачальника постачання електричної енергії споживачам здійснюється електропостачальниками «останньої надії» відповідно до статті 64 Закону № 2019-VIII. Постачання електричної енергії споживачам, а також надання послуг, пов'язаних з постачанням електричної енергії, здійснюються за вільними цінами, крім випадків, передбачених цим Законом. Оператор системи передачі та оператори систем розподілу забезпечують якість електричної енергії відповідно до укладених договорів. Споживач отримує електричну енергію на межі балансової належності його мереж. Споживач сплачує за поставлену йому електричну енергію та надані послуги згідно з умовами договорів, укладених за правилами роздрібного ринку.

Електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, що застосовують альтернативні джерела енергії (а з використанням гідроенергії – вироблена лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), може бути продана її виробниками за двосторонніми договорами, на ринку «на добу наперед», на внутрішньодобовому ринку та на балансуючому ринку за цінами, що склалися на відповідних ринках, або за «зеленим» тарифом, аукціонною ціною, встановленими (визначеними) відповідно до Закону України «Про альтернативні джерела енергії». Виробники електричної енергії, яким встановлено «зелений» тариф, мають право продати електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики, що застосовують альтернативні джерела енергії (а з використанням гідроенергії – вироблену лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), за «зеленим» тарифом з урахуванням надбавки до нього гарантованому покупцеві відповідно до Закону № 2019-VIII. Виробники електричної енергії, які за резуль-

татами аукціону набули право на підтримку, продають електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики, що застосовують альтернативні джерела енергії (а з використанням гідроенергії – вироблену лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), гарантованому покупцеві відповідно до Закону № 2019-VIII за аукціонною ціною з урахуванням надбавки до неї. З такою метою виробники, передбачені частиною другою цієї статті, зобов'язані:

- стати учасником ринку у порядку, визначеному цим Законом;

- укласти з гарантованим покупцем двосторонній договір за типовою формою договору купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом або за типовою формою договору про купівлю-продаж електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку;

- увійти на підставі договору до балансуєчої групи гарантованого покупця;

- щодобово подавати гарантованому покупцеві погодинні графіки відпуску електричної енергії на наступну добу у порядку та формі, визначених двостороннім договором з гарантованим покупцем.

За бажанням суб'єкта господарювання, який має намір продавати за «зеленим» тарифом електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), гарантований покупець зобов'язаний укласти договір купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом у будь-який час до початку будівництва та/або введення в експлуатацію відповідного об'єкта електроенергетики або черги будівництва електричної станції (пускового комплексу) для виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями) і встановлення «зеленого» тарифу Регулятором. Договір укладається між гарантованим покупцем і суб'єктом господарювання незалежно від наявності інших договорів купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом, укладених щодо інших об'єктів

електроенергетики такого суб'єкта господарювання. Зазначений суб'єкт господарювання подає гарантованому покупцеві заяву довільної форми, до якої додаються:

- копія документа, що посвідчує право власності чи користування земельною ділянкою, або копія договору суперфіцію для будівництва об'єкта електроенергетики для виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), зокрема відповідної черги будівництва електричної станції (пускового комплексу);

- копія зареєстрованої декларації про початок виконання будівельних робіт або дозволу на виконання будівельних робіт щодо об'єкта електроенергетики для виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями);

- копія укладеного договору про приєднання об'єкта електроенергетики для виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями) до електричних мереж.

Підставою для відмови в укладенні договору купівлі-продажу електричної енергії може бути неподання документів, передбачених цією частиною, або надання суб'єктом господарювання недостовірної інформації у поданих документах. Договір купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який має намір виробляти електричну енергію з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями), укладається на підставі типового договору купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом, затвердженого Регулятором після проведення консультацій зі Секретаріатом Енергетичного Співтовариства, на строк дії «зеленого» тарифу, встановленого Законом України «Про альтернативні джерела енергії». Договір купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом повинен передбачати зобов'язання суб'єкта господарювання щодо бу-

дівництва та введення в експлуатацію об'єкта електроенергетики або черги будівництва електричної станції (пускового комплексу) протягом двох років з дня укладення договору – для об'єкта, що виробляє електричну енергію з енергії сонячного випромінювання, та протягом трьох років з дня укладення договору – для об'єкта, що виробляє електричну енергію з інших видів альтернативних джерел енергії. У разі якщо об'єкт електроенергетики або черга будівництва електричної станції (пусковий комплекс), щодо якого укладено договір купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом, не введено в експлуатацію протягом двох років з дня укладення зазначеного договору – для об'єкта, що виробляє електричну енергію з енергії сонячного випромінювання, та протягом трьох років з дня укладення договору – для об'єкта, що виробляє електричну енергію з інших видів альтернативних джерел енергії, такий договір припиняється. Суб'єкти господарювання, які мають намір виробляти електричну енергію з альтернативних джерел енергії та за результатами аукціону набули право на підтримку відповідно до статті 9-3 Закону України «Про альтернативні джерела енергії», укладають з гарантованим покупцем договір купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку. Зазначений договір укладається на підставі типового договору купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку. Форма типового договору затверджується Регулятором після погодження з Антимонопольним комітетом України. Такий договір укладається на строк надання підтримки, визначений відповідно до статті 9-3 Закону України «Про альтернативні джерела енергії». Згідно з договором купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, гарантований покупець гарантує викуп всього обсягу електричної енергії, відпущеної таким суб'єктом господарювання, за аукціонною ціною, визначеною за результатами аукціону з розподілу квоти підтримки. Договір повинен передбачати зобов'язання суб'єкта господарювання, який за результатами аукціону набув

право на підтримку, щодо будівництва та введення об'єкта електроенергетики в експлуатацію протягом двох років – для об'єктів електроенергетики, що виробляють електричну енергію з енергії сонячного випромінювання, та протягом трьох років – для об'єктів електроенергетики, що виробляють електричну енергію з інших видів альтернативних джерел енергії. Суб'єкт господарювання надає гарантованому покупцеві сертифікат, що підтверджує готовність об'єкта до експлуатації, або декларацію про готовність об'єкта до експлуатації. Зобов'язання гарантованого покупця щодо викупу всього обсягу електричної енергії, відпущеної таким суб'єктом господарювання, виникають з дня, наступного за днем надання суб'єктом господарювання гарантованому покупцеві одного зі зазначених документів та початку відпуску електричної енергії в мережу. У разі якщо суб'єкт господарювання не надав сертифікат, що підтверджує готовність об'єкта до експлуатації, або декларацію про готовність об'єкта до експлуатації протягом строку, передбаченого статтею 9-3 Закону України «Про альтернативні джерела енергії», укладений договір є недійсним. Типовий договір купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом і типовий договір купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, мають передбачати право виробника за «зеленим» тарифом та суб'єкта господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, під час укладення договору обрати порядок вирішення спорів, що виникають між сторонами договору у зв'язку з договором купівлі-продажу чи на його підставі, в арбітражі за Арбітражним регламентом Міжнародної торгової палати (ІСС) з місцем арбітражу у місті Парижі (Французька Республіка), за умови що такий виробник за «зеленим» тарифом і суб'єкт господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, є підприємством з іноземними інвестиціями в розумінні Господарського кодексу України. У разі обрання зазначеного порядку вирішення спорів виробник за «зеленим» тарифом або суб'єкт господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, під час укладення договору одночасно зобов'язуються сплачувати на користь гарантованого покупця внески для створення

спеціального (цільового) фонду, призначеного для покриття арбітражних витрат гарантованого покупця. Внески для створення спеціального фонду гарантованого покупця сплачуються протягом дії договору купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом або договору купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку. Незалежно від використання виробником за «зеленим» тарифом або суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, права на вирішення спорів у міжнародному арбітражі сплачені внески платнику не повертаються. Внески для створення спеціального фонду гарантованого покупця сплачуються платниками періодично, але не рідше одного разу на квартал, у строки та в розмірі, що затверджуються Регулятором. Розмір внесків визначається Регулятором як частина чистого доходу платника внесків від його діяльності з виробництва електричної енергії на об'єкті електроенергетики або черзі будівництва (пусковому комплексі) об'єкта електроенергетики, щодо якого укладений відповідний договір купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом або договір купівлі-продажу електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, та не може перевищувати 1 відсотка чистого доходу платника внеску від його діяльності на відповідному об'єкті за попередній звітний період. Кошти спеціального фонду гарантованого покупця мають цільовий характер та можуть використовуватися виключно для здійснення витрат гарантованого покупця на вирішення спорів в арбітражі. Контроль за використанням коштів спеціального фонду гарантованого покупця здійснює Регулятор. За відхилення фактичних погодинних обсягів відпуску електричної енергії виробників за «зеленим» тарифом від їхніх погодинних графіків відпуску електричної енергії виробниками, які входять до балансуючої групи гарантованого покупця, відшкодовується частка вартості врегулювання небалансу електричної енергії гарантованого покупця відповідно до правил функціонування балансуючої групи гарантованого покупця. Виробники за «зеленим» тарифом і виробники, які за результатами аукціону набули право

на підтримку, що вводять об'єкти електроенергетики, черги (пускові комплекси) об'єктів електроенергетики в експлуатацію до 1 січня року, що настає за роком, в якому внутрішньодобовий ринок визнано ліквідним, але не пізніше ніж до 1 січня 2024 року, за відхилення власних фактичних погодинних обсягів відпуску електричної енергії від їхніх погодинних графіків відпуску електричної енергії відшкодовують частку вартості врегулювання небалансу електричної енергії гарантованого покупця відповідно до правил функціонування балансуючої групи гарантованого покупця. За відхилення власних фактичних погодинних обсягів відпуску електричної енергії від їхніх погодинних графіків відпуску електричної енергії виробники за «зеленим» тарифом та виробники, які за результатами аукціону набули право на підтримку, відшкодовують вартість врегулювання небалансу гарантованого покупця у повному обсязі відповідно до правил функціонування балансуючої групи гарантованого покупця, за умови що такі виробники ввели об'єкти електроенергетики, черги (пускові комплекси) об'єктів електроенергетики в експлуатацію з 1 січня року, який настає за роком, в якому внутрішньодобовий ринок визнано ліквідним, або з 1 січня 2024 року, якщо внутрішньодобовий ринок не буде визнано ліквідним. Рішення про визнання внутрішньодобового ринку ліквідним приймається Регулятором.

Також НКРЕКП прийнято постанови «Про затвердження правил ринку» від 14.03.2018 р. № 307, «Про затвердження правил ринку на добу вперед і внутрішньодобового ринку» від 14.03.2018 р. № 308, «Про затвердження кодексу системи розподілу» від 14.03.2018 р. № 310, «Про затвердження кодексу комерційного ринку обліку електроенергії» від 14.03.2018 р. № 311, «Про затвердження правил роздрібного ринку електроенергії» від 14.03.2018 р. № 312. Кодекс системи передачі затверджений Постановою НКРЕКП від 14.03.2018 р. № 309.

§ 3. Договори про постачання електричної і теплової енергії

Користування електричною і тепловою енергією допускається на умовах договору. Він є обов'язковим як для споживачів (замовників), так і для підприємств та організацій не-

залежно від форми власності, які здійснюють виробництво, передачу та постачання електричної або теплової енергії. Відпуск енергії без оформлення договору енергопостачання не допускається.

Кодекс системи передачі затверджений Постановою НКРЕКП від 14.03.2018 р. № 309. Кодекс системи передачі регулює взаємовідносини Оператора системи передачі (далі – ОСП) та користувачів системи передачі (далі – Користувач) щодо планування, розвитку та експлуатації (зокрема оперативно-технологічного управління) системи передачі у складі об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) України, а також приєднання й доступу до системи передачі. Кодекс системи передачі є обов'язковим для виконання ОСП та у визначених цим Кодексом випадках користувачами систем розподілу та всіма користувачами і застосовується на недискримінаційних умовах.

Також НКРЕКП прийнято постанови «Про затвердження правил ринку» (яка набирає чинності) від 14.03.2018 р. № 307, «Про затвердження правил ринку на добу вперед і внутрішньодобового ринку» від 14.03.2018 р. № 308, «Про затвердження кодексу системи розподілу» від 14.03.2018 р. № 310, «Про затвердження кодексу комерційного ринку обліку електроенергії» від 14.03.2018 р. № 311, «Про затвердження правил роздрібного ринку електроенергії» від 14.03.2018 р. № 312.

Попри певні технічні і правові відмінності у постачанні електричної і теплової енергії, з одного боку, енергії та газу з другого, названі договори мають багато спільних рис, які об'єднують їх в один структурний тип договору, дають можливість відрізнити його від інших договорів, зокрема договору поставки. Предметом цього договору може бути лише електрична енергія у вигляді електричного струму і тепла енергія у вигляді пари або гарячої води, які є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу. На відміну від договору поставки, енергія і газ передаються споживачеві через приєднану до постачальної організації мережу, внаслідок чого забезпечується безперебійне постачання ними споживачів. Електрична чи тепла мережа – це сукупність енергетичних і трубопровідних установок для передачі та розподілу електричної енергії, гарячої води та пари. Такі договори є формою

постачання енергії повного виду споживачеві і сукупно утворюють роздрібний ринок певного виду енергії.

За договором енергопостачання енергопостачальне підприємство (енергопостачальник) відпускає електричну енергію, пару, гарячу і перегріту воду (далі – енергію) споживачеві (абоненту), який зобов'язаний оплатити прийняту енергію та дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується (ч. 1 ст. 275 ГК України).

Учасники ринку електричної енергії провадять свою діяльність на ринку електричної енергії на договірних засадах. Задля забезпечення функціонування ринку електричної енергії укладаються такі види договорів (ст. 4 Закону № 2019-VIII):

- двосторонній договір купівлі-продажу електричної енергії (двосторонній договір);

- про участь у ринку «на добу наперед» та/або внутрішньодобовому ринку;

- про купівлю-продаж електричної енергії на ринку «на добу наперед»;

- про купівлю-продаж електричної енергії на внутрішньодобовому ринку;

- про участь у балансуєчому ринку;

- про врегулювання небалансів;

- про надання послуг з розподілу;

- про надання послуг з передачі;

- про надання допоміжних послуг;

- про надання послуг з диспетчерського (оперативно-технологічного) управління;

- про приєднання до системи передачі;

- про приєднання до системи розподілу;

- про доступ до пропускної спроможності міждержавних перетинів;

- про постачання електричної енергії споживачеві;

- про постачання електричної енергії постачальником універсальних послуг;

- про постачання електричної енергії постачальником «останньої надії»;

- про надання послуг комерційного обліку електричної енергії;
- про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом;
- про купівлю-продаж електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку, тощо.

Регулювання договірних відносин в електроенергетиці має свої особливості, обумовлені об'єктивними умовами функціонування цієї галузі, а саме постійним і безперервним збалансуванням виробництва та споживання електроенергії, для забезпечення якого встановлюється єдине диспетчерське (оперативно-технологічне) управління об'єднаною енергетичною системою України, а також централізованим теплопостачанням споживачів теплоелектроцентралями і котельнями, що входять до об'єднаної енергетичної системи.

Відповідно до ст. 66 Закону № 2019-VIII (положення статті набрали чинності 1 липня 2019 року), купівлю-продаж електричної енергії за двосторонніми договорами здійснюють виробники, електропостачальники, оператор системи передачі, оператори систем розподілу, трейдери, гарантований покупець та споживачі. Учасники ринку мають право вільно обирати контрагентів за двосторонніми договорами, укладати ці договори у довільній формі та на умовах, що визначаються за домовленістю сторін з урахуванням таких обмежень:

- виробники мають право продавати електричну енергію за двосторонніми договорами, крім обсягів, які, згідно з нормами Закону № 2019-VIII, підлягають обов'язковому продажу на ринку «на добу наперед»;
- учасники ринку мають право продавати імпортовану електричну енергію за двосторонніми договорами, крім обсягів, які, відповідно до норм Закону № 2019-VIII, підлягають обов'язковому продажу на ринку «на добу наперед»;
- оператор системи передачі та оператори систем розподілу не мають права продавати електричну енергію за двосторонніми договорами;
- оператор системи передачі та оператори систем розподілу мають право купувати електричну енергію за двосторонніми договорами з метою компенсації технологічних витрат

електричної енергії на її передачу та розподіл електричними мережами відповідно, крім обсягів, які з цією метою, згідно з нормами Закону № 2019-VIII, підлягають обов'язковій купівлі на ринку «на добу наперед»;

– виробники, що здійснюють виробництво електричної енергії на гідроакумулюючих станціях, мають право купувати електричну енергію за двосторонніми договорами з метою покриття технологічних потреб гідроакумулюючих станцій, крім обсягів, які з цією метою, відповідно до норм Закону № 2019-VIII, підлягають обов'язковій купівлі на ринку «на добу наперед»;

– виробники електричної енергії – державні підприємства, а також господарські товариства, частка держави у статутному капіталі яких становить 50 відсотків і більше, господарські товариства, у статутному капіталі яких 50 відсотків і більше акцій (часток, паїв) належать іншим господарським товариствам, акціонером яких є держава і володіє в них контрольним пакетом акцій, а також дочірні підприємства, представництва та філії таких підприємств і товариств здійснюють продаж електричної енергії за двосторонніми договорами на електронних аукціонах, порядок проведення яких затверджується Кабінетом Міністрів України;

– розрахунки за двосторонніми договорами здійснюються виключно у грошовій формі.

Відповідний двосторонній договір має встановлювати: предмет договору; ціну електричної енергії та/або порядок її розрахунку (формування); обсяг електричної енергії та графіки погодинного обсягу купівлі-продажу електричної енергії; строки й порядок постачання електричної енергії; порядок повідомлення про договірні обсяги купівлі-продажу електричної енергії за укладеним двостороннім договором; порядок і форму розрахунків; строки та порядок оформлення актів приймання-передачі обсягів купівлі-продажу електричної енергії; права, обов'язки та відповідальність сторін; строк дії договору.

Регулятор має право встановлювати максимальний строк дії двосторонніх договорів, який не може бути меншим ніж шість місяців. Сторони двостороннього договору, відповідно до правил ринку, інформують про договірні обсяги купівлі-продажу електричної енергії за укладеним договором. Таке

повідомлення є підставою для внесення зазначених обсягів до добових графіків електричної енергії відповідних учасників ринку згідно з правилами ринку.

Постачання електричної енергії здійснюється за договором, що укладається між споживачем та постачальником електричної енергії. До речі, у Правилах роздрібного ринку електричної енергії, затверджених постановою НКРЕКП від 14.03.2018 р. № 312 (далі – Постанова № 312), визначено такі договори:

- договір про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом – домовленість між побутовим споживачем та постачальником універсальних послуг, яка спрямована на врегулювання цивільних прав та обов'язків під час купівлі-продажу за «зеленим» тарифом електричної енергії, виробленої з енергії сонячного випромінювання та/або з енергії вітру генеруючими установками приватного домогосподарства;

- договір про надання послуг з компенсації перетікань реактивної електричної енергії – домовленість двох сторін, яка є документом певної форми і встановлює зміст та регулює правовідносини між споживачем і власником технологічних електричних мереж та/або мереж системи розподілу/передачі електричної енергії, до яких приєднані електроустановки споживача, під час визначення плати за перетікання реактивної електричної енергії;

- договір про постачання електричної енергії постачальником «останньої надії» – домовленість між постачальником «останньої надії» та споживачем, яка передбачає постачання всього обсягу фактичного споживання електричної енергії споживачем у певний період часу на термін до 90 днів постачальником «останньої надії» за цінами постачальника «останньої надії»;

- договір про постачання електричної енергії постачальником універсальних послуг – домовленість між постачальником універсальних послуг та побутовим або малим непбутовим споживачем, яка передбачає постачання всього обсягу фактичного споживання електричної енергії побутовим та малим непбутовим споживачем у певний період часу постачальником універсальних послуг за цінами постачальника універсальних послуг;

– договір про постачання електричної енергії споживачеві – домовленість двох сторін (електропостачальника і споживача), що є документом певної форми, яка передбачає постачання всього обсягу фактичного споживання електричної енергії споживачем у певний період часу одним електропостачальником за вільними цінами;

– договір про спільне використання технологічних електричних мереж – домовленість двох сторін, яка встановлює зміст і регулює правовідносини між оператором системи розподілу та основним споживачем, мережі якого розташовані на території ліцензованої діяльності оператора системи розподілу, під час транспортування електричної енергії технологічними електричними мережами основного споживача, що укладається за типовою формою, затвердженою Регулятором, та згідно з якою передбачається оплата вартості послуг з використання технологічних електричних мереж основного споживача, визначеної за затвердженою Регулятором методикою.

Договірна величина споживання електричної енергії – це узгоджена в договорі між електропостачальником і споживачем величина обсягу електричної енергії на відповідний розрахунковий період.

Крім цього, Правила передбачають укладення договорів між споживачами та іншими учасниками роздрібного ринку електричної енергії відповідно до вимог Правил, шляхом приєднання споживачів до публічних договорів приєднання (договору споживача про надання послуг з розподілу електричної енергії, відповідних договорів про постачання електричної енергії), шляхом подання заяви-приєднання за формою, наведеною у додатку до Постанови № 312.

Оператор системи не має права відмовити в розподілі (передачі) електричної енергії електропостачальникам та споживачам до межі балансової належності їхніх електроустановок, у приєднанні до його мереж інших операторів системи, зокрема оператора малої системи розподілу, або інших замовників послуги приєднання до електричних мереж за умови дотримання ними вимог законодавства України, також законодавства у сфері енергетики.

Власник технологічних електричних мереж (основний споживач) не має права відмовити оператору системи розподілу,

на території ліцензованої діяльності якого приєднані мережі власника, в укладенні (переукладенні) договору про спільне використання технологічних електричних мереж, а субспоживачеві в разі дотримання ним вимог цих Правил – в укладенні (переукладенні) договору про надання послуг з компенсації перетікань реактивної електричної енергії (Додаток 2 до Правил) у передбачених Правилами випадках.

Договір споживача про надання послуг з розподілу електричної енергії має містити такі умови, що є істотними та обов'язковими для цього виду домовленостей: найменування оператора системи та споживача, узгоджений паспорт точки розподілу; місце й дату укладення договору споживача про надання послуг з розподілу електричної енергії; режими розподілу, порядок контролю показників якості електричної енергії та якості електропостачання; порядок розрахунків, включаючи умови їх призупинення та поновлення; відповідальність сторін за невиконання умов договору, підстави і порядок її застосування; строк дії договору; умови та порядок внесення змін до договору та його розірвання; місцезнаходження, банківські реквізити сторін; заходи з підтримання стійкості енергосистеми, порядок введення обмежень і відключень за умов дефіциту електричної енергії та потужності в енергосистемі; перелік випадків, коли розподіл (передача) електричної енергії може бути обмежений споживачеві, та порядок обмеження.

Договір про постачання електричної енергії споживачеві містить такі істотні умови: загальні положення; предмет договору; умови постачання; якість постачання електричної енергії; ціна та/або порядок її розрахунку, порядок обліку та оплати електричної енергії; права й обов'язки споживача; права й обов'язки електропостачальника; відповідальність сторін; порядок зміни електропостачальника; порядок врегулювання спорів; умови форс-мажорних обставин; строк дії договору; реквізити сторін; порядок організації комерційного обліку електричної енергії та надання даних комерційного обліку електричної енергії відповідно до забезпечення послуг комерційного обліку, інші умови.

Користування тепловою енергією у вигляді гарячої води або пари допускається також лише на підставі договору. Договір укладається між енергопостачальною організацією

та споживачем, обладнання якого приєднане безпосередньо до теплових мереж енергопостачальної організації або до теплових мереж від бойлерної з незалежною системою тепло забезпечення, водночас із урахуванням вимог Правил подання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2005 р. № 630. Енергопостачальними організаціями у договорах на постачання теплової енергії виступають організації енергетики, володільці відомчих котелень тощо.

За договором про постачання теплової енергії в гарячій воді чи у вигляді пари, енергопостачальна організація, як правило, бере на себе зобов'язання постачати споживачеві теплову енергію в потрібних йому обсягах, а споживач зобов'язується оплачувати одержану теплову енергію за встановленими тарифами (цінами) в терміни, передбачені договором. Договір визначає умови і порядок постачання теплової енергії, права та обов'язки споживача, права та обов'язки енергопостачальної організації, відповідальність сторін, порядок обліку теплової енергії, порядок розрахунків та інші умови. Теплова енергія постачається споживачеві в обумовлених обсягах у вигляді гарячої води чи пари на такі потреби: опалення та вентиляцію в період опалювального сезону, гаряче водопостачання протягом року, технологічні потреби, кондиціонування повітря.

Споживач має право на:

- зменшення розміру плати у разі: надання послуг не в повному обсязі, зниження їхньої якості, зокрема відхилення їх кількісних та/або якісних показників від затверджених нормативів (норм) споживання; тимчасової відсутності споживача та/або членів його сім'ї на підставі письмової заяви споживача та офіційного документа, що підтверджує його/їхню відсутність (довідка з місця тимчасового проживання, роботи, лікування, навчання, проходження військової служби, відбування покарання);

- усунення виконавцем виявлених недоліків у наданні послуг;

- несплату вартості послуг за період тимчасової відсутності споживача і членів його сім'ї (за умови відключення виконавцем холодної та гарячої води і опломбування запірних

вентилів у квартирі (будинку садибного типу) та відновлення надання послуг шляхом зняття пломб за свій рахунок протягом доби згідно з письмовою заявою;

- перевірку кількісних і якісних показників надання послуг (якості та тиску води, температури гарячої води, температури повітря у приміщеннях тощо) у порядку, встановленому цими Правилами;

- установа кватирних засобів обліку та взяття їх на абонентський облік;

- періодичну повірку, обслуговування та ремонт (зокрема демонтаж, транспортування та монтаж) кватирних засобів обліку;

- ознайомлення з нормативно-правовими актами у сфері житлово-комунальних послуг;

- внесення за погодженням з виконавцем у договір змін, що впливають на розмір плати за послуги;

- звільнення від плати за послуги у разі їх ненадання та отримання компенсації за перевищення строків проведення аварійно-відбудовних робіт;

- відшкодування збитків, завданих його майну та/або приміщенню, шкоди, заподіяної його життю чи здоров'ю внаслідок неналежного надання або ненадання послуг.

Споживач теплової енергії зобов'язується:

- оплачувати послуги в установлені договором строки;

- забезпечувати доступ до мережі, арматури, кватирних засобів обліку, розподільчих систем представника виконавця за наявності в нього відповідного посвідчення: для ліквідації аварій – цілодобово; для встановлення і заміни санітарно-технічного й інженерного обладнання, проведення технічного і профілактичного огляду, зняття контрольних показників кватирних засобів обліку – згідно з умовами договору;

- дотримуватися вимог нормативно-правових актів у сфері житлово-комунальних послуг;

- забезпечувати цілісність кватирних засобів обліку та не втручатися в їхню роботу;

- у разі несвоєчасного внесення плати за послуги сплачувати пеню у встановлених законом і договором розмірі;

- виконувати інші обов'язки відповідно до законодавства.

Енергопостачальна організація має право пропонувати споживачеві послуги, пов'язані з постачанням теплової енергії та обслуговуванням теплового господарства, у будь-який час перевіряти стан роботи приладів обліку, теплоспоживального обладнання споживача та знімати показники, обмежувати або повністю припиняти постачання теплової енергії у випадках та порядку, визначених Правилами користування тепловою енергією, іншими нормативними актами тощо. Енергопостачальна організація зобов'язана забезпечувати постачання теплової енергії споживачеві в обсягах, передбачених договором, гарантувати безпечно користування тепловою енергією за умови дотримання споживачем умов договору, Правил користування тепловою енергією, правил експлуатації теплоспоживального обладнання, виконувати інші обов'язки згідно з договором та законодавством.

Розрахунки за тепловою енергією, що споживається, проводяться тільки в грошовій формі відповідно до встановлених тарифів. Розрахунковим періодом є календарний місяць.

Порушення постачальною організацією або споживачем їхніх обов'язків за договором тягне за собою майнові наслідки. Особливо відчутними для споживачів є перерви у поданні енергії або інших ресурсів.

У разі переривання електропостачання, спричиненого неправомірними діями (бездіяльністю) оператора системи, він несе відповідальність перед споживачем та електропостачальником електричної енергії за законодавством. Оператор системи несе відповідальність за дотримання умов договору та цих Правил щодо припинення або часткового обмеження електропостачання. У разі отримання претензії споживача щодо перерв (обмеження) в електропостачанні, що виникли внаслідок технологічних порушень у роботі мереж оператора системи або планових робіт без повідомлення споживачів в установленому порядку, оператор системи складає акт про застосування обмеження, в якому зазначається тривалість перерви (обмеження) в електропостачанні. Акт про застосування обмеження складається за формою у двох примірниках та підписується уповноваженими представниками споживача та оператора системи. Сторони можуть додати до акта документи, які підтверджують вину іншої сторони або відсут-

ність своєї вини. Тривалість перерви (обмеження) визначається спільно за документацією споживача та оператора системи відповідно до диспетчерських оперативних документів оператора системи. Якщо перерва в електропостачанні спричинена технологічними порушеннями в роботі мереж оператора системи, то для розрахунку обсягу недовідпущеної електричної енергії тривалість перерви зменшується на проміжок часу, який регламентується Правилами улаштування електроустановок відповідно до категорії надійності електропостачання струмоприймачів споживача. Обсяг недовідпущеної електричної енергії споживачеві протягом розрахункового періоду визначається як добуток середньодобового споживання, визначеного за фактом споживання в попередньому розрахунковому періоді, а за його відсутності – за профілем споживання, на час перерви (обмеження) електропостачання з вини оператора системи. Оператор системи зобов'язаний відшкодувати споживачеві збитки, що включають, зокрема, розрахунковий обсяг недовідпущеної електричної енергії та ціну на ринку «на добу наперед» у період перерви (обмеження).

Відповідно до ч. 5 ст. 276 ГК України, кількість енергії, недоодержаної у попередній період з вини енергопостачальника, підлягає поповненню на вимогу абонента. Якщо енергію не вибрано абонентом або недоодержано ним для обігрівання у зв'язку зі сприятливими погодними умовами, поповнення недоодержаної енергії здійснюється за погодженням сторін. Постачальник електричної енергії не несе відповідальності за завдані споживачеві збитки у разі недоотримання договірних обсягів постачання електричної енергії, якщо таке недоотримання відбулося внаслідок дій або бездіяльності оператора системи. Постачальник електричної енергії не несе відповідальності за майнову шкоду, заподіяну споживачеві або третім особам внаслідок припинення або обмеження електропостачання, здійсненого у порядку, встановленому цими Правилами.

У разі розподілу (передачі) електричної енергії, параметри якості якої перебувають поза межами показників, зазначених у відповідному договорі про надання послуг з розподілу (передачі) електричної енергії, оператор системи несе перед споживачем відповідальність, передбачену умовами договору.

Оператор системи не несе відповідальності перед споживачем за розподіл (передачу) електричної енергії, яка не відповідає показникам якості електричної енергії, за той час, протягом якого споживач не дотримувався встановленого договором режиму електроспоживання, допускав перевищення дозволеної (договірної) величини електричної потужності та не виконував інших умов договору, що підтверджено відповідними документами.

Оператор системи розподілу несе відповідальність за дотримання показників якості електропостачання за умовами договору споживача про надання послуг з розподілу електричної енергії перед споживачем, електроустановки якого приєднані до мереж основного споживача. Якщо недотримання показників якості електропостачання в точці приєднання субспоживача виникло внаслідок дії чи бездіяльності основного споживача, оператор системи розподілу має право вимагати від основного споживача відшкодування збитків, що виникли за зобов'язаннями оператора перед субспоживачем.

Споживач (основний споживач) відшкодовує учасникам роздрібного ринку збитки, виникнення яких пов'язане з вимушеним порушенням умов договору інших споживачів (субспоживачів) щодо обсягів постачання, показників якості електропостачання та/або договірної потужності, що зумовлені діями та/або бездіяльністю споживача (основного споживача).

Обов'язком споживача є своєчасна і повна оплата одержаних енергоресурсів за цінами (тарифами), встановленими договором. Зокрема, розрахунки зі споживачами за користування електроенергією, яка відпускається електропостачальними організаціями та електростанціями споживачів (блок-станціями), здійснюються відповідно до діючих тарифів згідно з договором на користування електроенергією.

За несвоєчасну оплату рахунків за використану енергію споживач несе відповідальність у формі пені. Незалежно від стягнення пені енергопостачальна організація може припинити відпуск енергії споживачеві до погашення ним заборго-

---

⁵ Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 р. № 2633-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15/print> (дата звернення: 07.06.2019).

ваності. Так, за відсутності оплати за електричну енергію, яка спожита за розрахунковий період, після розрахунку електропостачальна організація письмово або телефонограмою повідомляє споживача про дату і час відключення або обмеження споживання електроенергії. Термін, з якого запроваджується обмеження відпуску електричної енергії, встановлює постачальна організація залежно від категорії споживача. При цьому має враховуватися можливість завершення технологічного циклу виробництва, розпочатого споживачем до дати одержання повідомлення про обмеження.

Згідно з ч. 1 ст. 31 Закону України від 02.06.2005 р. № 2633-IV «Про теплопостачання»⁵, до суб'єктів господарювання юридичних осіб за правопорушення у сфері теплопостачання уповноваженими органами застосовуються такі штрафні санкції:

- за неподання передбаченої законом інформації уповноваженим державним органам або подання завідомо недостовірної інформації – у розмірі до п'ятиста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- за невиконання (ухилення від виконання) або несвоєчасне виконання рішень чи приписів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері енергозбереження, або центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) у галузі теплопостачання, або національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, – у розмірі до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- за перешкоджання або недопущення до систем теплопостачання і теплоспоживання працівників органу державного нагляду або представників теплогенеруючих (теплопостачальних) організацій під час виконання ними службових обов'язків – у розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- за порушення ліцензійних умов або діяльність з простроченою ліцензією – до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- за необґрунтоване застосування тарифів на виробництво теплової енергії та її транспортування чи постачання

або завищення нарахування плати за фактично відпущену теплову енергію споживачеві (покупцеві) – у розмірі до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– за постачання теплової енергії, параметри якої не відповідають державним стандартам, затвердженим нормативам на теплову енергію, умовам договору купівлі-продажу, що зафіксовано представниками тепlopостачальної (теплогенеруючої) організації та споживача у відповідному акті, – у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; після трьох таких порушень постачальник теплової енергії сплачує штраф як за порушення ліцензійних умов;

– за самовільне (несанкціоноване) від'єднання споживача від теплової мережі тепlopостачальної (теплогенеруючої) організації до закінчення строку дії договору купівлі-продажу теплової енергії – у розмірі до п'ятиста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– за водорозбір зі систем опалення через крани та інші пристрої; самовільне підключення до систем опалення без укладання договору купівлі-продажу теплової енергії; роботу з пошкодженими пломбами на вузлах комерційного обліку теплової енергії або їхню роботу з простроченим строком метрологічної повірки – у розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– за неприєднання власниками теплових мереж до теплової мережі теплогенеруючої установки або споживача теплової енергії, які розташовані на території, закріпленій за власниками, в разі виконання ними умов на приєднання, – у розмірі до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– за порушення вимог нормативно-правових актів та/або нормативних документів щодо забезпечення належного технічного стану теплових, тепловикористальних установок і мереж, а також їх експлуатації – у розмірі від ста до п'ятиста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

На підставі аналізу договорів з енергопостачання можна визначити такі їх особливості:

– попереднє погодження договірних величин (обсягів поставок), зокрема на конкретний період споживання та доведення їх до споживачів;

- граничні величини споживання як невід’ємної частини договору;
- предмет договору визначається в максимально допустимих величинах, яких не можна збільшити;
- кінцева вартість договору встановлюється згідно з фактичним споживанням;
- договірні відносини в електроенергетиці обов’язкові на всіх етапах передачі електроенергії;
- договори укладаються зазвичай на тривалий час, з уточненням певних періодів;
- за загальним положенням ЦК України і ГК України, про договори, набутою власністю покупці розпоряджаються на свій розсуд, а придбана електроенергія повинна використовуватися за цільовим призначенням;
- отриманий неякісний товар, за ЦК України і ГК України, можна повернути, обміняти, а щодо електричної і теплової енергії це неможливо.

§ 4. Державний нагляд і контроль у галузі енергетики

Метою енергетичного нагляду є сприяння забезпеченню сталого функціонування об’єднаної енергетичної системи України і сфери тепlopостачання, енергетичної безпеки держави шляхом здійснення контролю за дотриманням суб’єктами електроенергетики, суб’єктами відносин у сфері тепlopостачання та споживачами електричної енергії вимог нормативно-правових і нормативно-технічних актів у сфері виробництва та споживання енергії.

Періодичність здійснення заходів державного нагляду (контролю) в галузі електроенергетики та у сфері тепlopостачання залежить від ступеня ризику суб’єктів господарювання. Постановою Кабінету Міністрів від 28.11.2018 р. № 1106 «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюються ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері електроенергетики, господарської діяльності з транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, господарської діяльності на ринку природного газу, з виробництва теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами

та постачання теплової енергії, з централізованого водопостачання та водовідведення, з перероблення та захоронення побутових відходів, яка підлягає ліцензуванню Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, та визначається періодичність проведення планових заходів державного контролю» визначені ступені ризику – високий, середній або незначний. До критеріїв, за якими оцінюється прийнятий ступінь ризику від провадження господарської діяльності для безпеки життя і здоров'я населення, навколишнього середовища, належать: встановлені факти перевищення нормативів гранично допустимої концентрації забруднюючих речовин у підземних та поверхневих водах, атмосферному повітрі, ґрунті протягом року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю; відсутність протифільтраційного екрана та інженерних споруд, які забезпечують мінімально допустимий вплив на навколишнє природне середовище та здоров'я людини, протягом року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю; обсяг передачі, розподілу, постачання або перепродажу електричної енергії протягом року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю; встановлена потужність електроустановок з виробництва електричної енергії; індекс середньої тривалості довгих перерв в електропостачанні споживачів (SAIDI) протягом року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю; індекс середньої частоти довгих перерв в електропостачанні споживачів (SAIFI) протягом року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю; дотримання стандартів та вимог до якості обслуговування споживачів (надання компенсації споживачам за недотримання стандартів та вимог) протягом року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю; кількість споживачів електричної енергії, яким здійснюється постачання електричної енергії, станом на кінець року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю; обсяг постачання природного газу протягом року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю; обсяг виробленої або транспортованої, або поставленої тепло-

вої енергії протягом року, що передує року, в якому формується річний план заходів державного контролю тощо.

Планові заходи державного нагляду і контролю за суб'єктами та їхніми виробничими об'єктами, сума нарахованих балів яких за всіма критеріями у відповідній сфері становить від 41 до 100 (високий ступінь ризику), здійснюються не частіше одного разу на два роки.

Планові заходи державного нагляду (контролю) за суб'єктами господарювання зі середнім ступенем ризику, сума нарахованих балів яких за всіма критеріями у відповідній сфері становить від 21 до 40, здійснюються не частіше одного разу на три роки.

До суб'єктів господарювання з незначним ступенем ризику належать суб'єкти, сума нарахованих балів яких за всіма критеріями у відповідній сфері становить від 0 до 20. Періодичність перевірки таких суб'єктів – не частіше ніж один раз на п'ять років.

Державний нагляд (контроль) в електроенергетиці здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в галузі електроенергетики (Державна інспекція енергетичного нагляду України (далі – Держенергонагляд), діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра згідно зі законодавством. Діяльність Державної інспекції енергетичного нагляду України координується Положенням про Державну інспекцію енергетичного нагляду України, яке затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 77.

Предметом державного енергетичного нагляду в електроенергетиці є господарська діяльність, пов'язана з виробництвом, передачею та розподілом електричної енергії, а також з використанням енергії для власних потреб учасниками ринку (крім споживачів) у частині технічної експлуатації електричних станцій і мереж, енергетичного обладнання, випробування та ремонту електроустановок і мереж, виконання робіт з проектування електроустановок і мереж. Способом здійснення державного енергетичного нагляду в електроенергетиці є проведення центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю)

в галузі електроенергетики, відповідних обстежень, перевірок, оглядів щодо обладнання електричних мереж учасників ринку електричної енергії (крім споживачів) у порядку, передбаченому Законом України від 5 квітня 2007 р. № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності».

Державні інспектори з енергетичного нагляду, які мають право доступу в установленому законом порядку до електричних, теплових, тепловикористальних установок і мереж суб'єктів електричної енергії і споживачів енергії-суб'єктів господарювання для проведення в межах повноважень, визначених законом, відповідних перевірок, також мають інші права, згідно зі законом.

Держенергонагляд з метою організації своєї діяльності:

1) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх виконанням в апараті Держенергонагляду, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління;

2) здійснює добір кадрів до апарату Держенергонагляду та на керівні посади в його територіальні органи, на підприємства, в установи та організації, що належать до сфери його управління, організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і працівників апарату Держенергонагляду;

3) координує та контролює діяльність територіальних органів Держенергонагляду;

4) організовує планово-фінансову роботу в апараті Держенергонагляду, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку в установленому законодавством порядку;

5) забезпечує ефективне і цільове використання бюджетних коштів;

6) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань з мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;

7) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, разом з відповідними центральними органами виконавчої влади контроль за цільовим використанням державних коштів, передбачених для реалізації проектів, виконання програм, зокрема міжнародних;

8) організовує ведення діловодства та архівне зберігання документів відповідно до встановлених правил.

Держенергонагляд задля виконання покладених на нього завдань має право:

1) вимагати від учасників ринку електричної енергії та суб'єктів відносин у сфері теплопостачання усунення виявлених порушень вимог відповідних нормативно-правових актів та нормативних документів з питань технічної експлуатації електричних станцій і мереж, технічного стану електричних, теплових, тепловикористальних установок і мереж, експлуатації, проектування, будівництва, підтвердження готовності до роботи, теплових, тепловикористальних установок і мереж, користування енергією у сфері теплопостачання;

2) вимагати від учасників ринку електричної енергії та суб'єктів відносин у сфері теплопостачання припинення дій, які перешкоджають здійсненню державного енергетичного нагляду (контролю);

3) видавати учасникам ринку електричної енергії та суб'єктам відносин у сфері теплопостачання обов'язкові для виконання розпорядчі документи щодо усунення порушень вимог нормативно-правових актів, нормативних документів з питань технічної експлуатації електричних станцій і мереж, технічного стану електричних установок і мереж, з питань технічного стану теплових, тепловикористальних установок та мереж, їх експлуатації, проектування, будівництва, користування енергією у сфері теплопостачання;

4) вносити керівникам суб'єктів господарської діяльності або їхніх уповноваженим представникам подання про усунення від виконання обов'язків відповідальної за теплове господарство посадової особи теплотехнічного профілю, дії чи бездіяльність якої призвели до порушення вимог нормативно-правових актів, нормативних документів з питань експлуатації, проектування та будівництва енергообладнання і мереж у сфері теплопостачання або яка не пройшла в установленому

порядку перевірку знань правил технічної експлуатації теплових установок і мереж;

5) ініціювати зупинення експлуатації електричних, теплових, тепловикористальних установок і мереж, енергетичного обладнання у зв'язку з їх незадовільним технічним станом та/або організацією їх експлуатації шляхом подання відповідного позову до адміністративного суду на підставі акта, складеного за результатами здійснення заходу, в ході якого виявлено їх незадовільний технічний стан та/або організацію їх експлуатації;

6) залучати в установленому порядку науковців, фахівців, працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їхніми керівниками) до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань з метою вирішення питань, що належать до його компетенції;

7) скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до його компетенції;

8) одержувати в установленому законодавством порядку від центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, учасників ринку електричної енергії та суб'єктів відносин у сфері тепlopостачання інформацію, необхідну для виконання покладених на Держенергонагляд завдань;

9) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, зокрема урядовими, системами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами;

10) одержувати на письмовий запит безоплатно, відповідно до законодавства, необхідну для виконання покладених на нього завдань інформацію з питань, що виникають під час здійснення державного енергетичного нагляду (контролю);

11) фіксувати процес проведення державного енергетичного нагляду чи кожен окрему дію за допомогою засобів аудіо- та відеотехніки;

12) здійснювати в установленому законодавством порядку претензійну та позовну роботу, спрямовану на реалізацію його повноважень відповідно до Конституції та законів України;

13) застосовувати, відповідно до закону, штрафні санкції до учасників ринку електричної енергії та суб'єктів відносин у сфері теплопостачання за порушення вимог нормативно-правових актів, нормативних документів з питань технічної експлуатації електричних станцій і мереж, технічного стану електричних установок і мереж, з питань технічного стану теплових, тепловикористальних установок та мереж, їх експлуатації, проектування, будівництва, користування енергією у сфері теплопостачання;

14) складати протоколи та розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

15) приймати рішення про відбір зразків продукції (частин енергетичного обладнання тощо) для проведення експертизи і технічної діагностики;

16) надавати у межах компетенції учасникам ринку електричної енергії та суб'єктам відносин у сфері теплопостачання консультаційну допомогу та розглядати спірні питання, що виникають між учасниками ринку електричної енергії, суб'єктами відносин у сфері теплопостачання;

17) вимагати від суб'єктів відносин у сфері теплопостачання додержання встановлених нормативно-правовими актами режимів постачання та споживання теплової енергії;

18) за письмовим зверненням замовника, надавати висновок щодо обґрунтування вимог технічних умов на приєднання.

Держенергонагляд очолює Голова, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за пропозицією Комісії з питань вищого корпусу державної служби. Голова Держенергонагляду за посадою є Головним державним інспектором з енергетичного нагляду.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – Регулятор), є постійним незалежним державним колегіальним органом, мета діяльності якого – державне регулювання, моніторинг і контроль за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Регулятор здійснює державний контроль за дотриманням суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства

у відповідних сферах і ліцензійних умов шляхом проведення планових та позапланових виїзних, а також невіїзних перевірок відповідно до затвердженого ним порядку контролю. Перевірка проводиться на підставі рішення Регулятора. Для проведення перевірки створюється комісія з перевірки, що складається не менш як із трьох представників центрального апарату та/або територіальних органів Регулятора. Здійснюючи державний контроль, Регулятор має право:

- вимагати від суб'єкта господарювання усунення виявлених порушень вимог Закону № 2019-VIII і законів, що регулюють діяльність у сфері енергетики та комунальних послуг, і ліцензійних умов;

- фіксувати процес здійснення планового або позапланового заходу чи кожен окрему дію засобами аудіо- та відеотехніки, не перешкоджаючи здійсненню такого заходу;

- вимагати припинення дій, що перешкоджають здійсненню державного контролю;

- призначати експертизу, одержувати пояснення, довідки, копії документів, відомості з питань, що виникають під час державного контролю;

- приймати обов'язкові до виконання суб'єктом господарювання, що провадить діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, рішення про усунення виявлених порушень;

- накладати штрафні санкції та вживати заходів, що передбачені законом.

Планові перевірки суб'єктів господарювання, що займаються діяльністю у сферах енергетики та комунальних послуг, проводяться не частіше одного разу на рік відповідно до річних планів, які затверджуються Регулятором до 1 грудня року, що передує плановому, та оприлюднюються на його офіційному веб-сайті. План здійснення заходів державного контролю на відповідний плановий період оприлюднюється на офіційному веб-сайті Регулятора не пізніше як за п'ять днів до початку відповідного планового періоду. Планова виїзна перевірка проводиться за умови письмового повідомлення суб'єкта господарювання про проведення планового заходу не пізніше як за 10 днів до дня його початку. Строк проведення планової виїзної перевірки не може перевищувати 15 робочих днів, а щодо

суб'єктів малого підприємництва – п'яти робочих днів. У разі великих обсягів перевірки за рішенням Регулятора строк проведення планової виїзної перевірки може бути збільшений до 20 робочих днів, а для суб'єктів малого підприємництва – до семи робочих днів із внесенням відповідних змін до посвідчення на проведення перевірки.

Задля забезпечення виконання покладених на неї завдань і функцій НКРЕКП має право:

1) приймати рішення з питань, що належать до її компетенції, які є обов'язковими до виконання;

2) вимагати від операторів систем передачі та розподілу електричної енергії або операторів газотранспортної та газорозподільних систем за необхідності змінювати умови і положення, також тарифи або методики, з метою забезпечення їхньої пропорційності і застосовування на недискримінаційній основі;

3) отримувати безоплатно на свій запит потрібні для виконання покладених функцій:

– від суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, – копії документів, статистичну та іншу інформацію про їхню діяльність;

– від органів державної влади – документи, матеріали, статистичну та іншу інформацію, необхідну для виконання покладених функцій;

4) вимагати від суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, надання у визначені Регулятором строки, але не менш як протягом 10 робочих днів, завірених в установленому законодавством порядку копій документів, пояснень та іншої інформації, пов'язаної з провадженням такими суб'єктами ліцензованої діяльності, що потрібні для виконання покладених функцій;

5) передавати у порядку, встановленому законодавством, відповідним державним органам матеріали про виявлені факти порушення законодавства;

6) звертатися до суду з підстав, передбачених законом, та здійснювати захист своїх прав і законних інтересів у суді;

7) залучати вчених та спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їхніми керівниками) до розроблення

проектів нормативно-правових актів, проведення консультацій та експертиз у сферах енергетики й комунальних послуг;

8) укладати угоди про співробітництво з питань своїх повноважень з іноземними і міжнародними органами та організаціями, зокрема з регулюючими органами інших держав;

9) співпрацювати з регулюючими органами інших держав і Радою регуляторних органів Енергетичного Співтовариства, отримувати і надавати будь-яку інформацію, необхідну для виконання покладених на них завдань відповідно до Закону № 2019-VIII;

10) утворювати за потреби у межах своєї компетенції робочі групи, постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи тощо.

За порушення законодавства у сферах енергетики та комунальних послуг до суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у відповідній сфері, Регулятор може застосовувати санкції у вигляді: застереження та/або попередження про необхідність усунення порушень; накладення штрафу; зупинення дії ліцензії; анулювання ліцензії. За порушення законодавства у сферах енергетики та комунальних послуг до посадових осіб суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у відповідній сфері, Регулятор може застосовувати адміністративні стягнення. У разі виявлення порушень законодавства у сферах енергетики та комунальних послуг Регулятор розглядає питання відповідальності суб'єкта господарювання, його посадових осіб на своєму засіданні та приймає рішення про застосування до суб'єкта господарювання санкцій та/або адміністративного стягнення до посадової особи такого суб'єкта господарювання. Застосовуючи санкції, Регулятор має дотримуватися принципів пропорційності порушення і покарання та ефективності санкцій, які мають стримуючий вплив.

Контрольні запитання

1. Опишіть особливості електричної енергії як товару.
2. Розкрийте зміст енергозбереження.
3. Назвіть і поясніть принципи державної політики в електроенергетиці.
4. Перелічіть функції НКРЕКП.

5. У чому полягає зміст оптового ринку електричної енергії?
6. Яка особливість розрахунків за закуплену електроенергію?
7. Охарактеризуйте форми відповідальності енергопостачальника.
8. Розкрийте особливості договорів на постачання теплової енергії.
9. Перелічіть і поясніть форми відповідальності споживача електричної енергії.
10. Назвіть підстави для зупинення й анулювання ліцензії на провадження підприємницької діяльності в галузі електроенергетики.

Ситуаційне завдання

Суб'єкт господарювання у 2015 році від'єднався від системи центрального опалення. Проте дозволу на від'єднання йому не надавала жодна інстанція. Натомість він встановив індивідуальне опалення в офісному приміщенні багатоквартирного будинку. Зараз йому приходять квитанції за центральне опалення, і він самостійно оплачує кошти за електроенергію та газопостачання, які споживає для опалення офісного приміщення індивідуальним котлом.

Чи потрібно здійснювати оплату коштів за послуги з центрального опалення? Чи мав право суб'єкт господарювання від'єднатись від системи центрального опалення без жодних дозволів? Чи передбачена в Україні можливість від'єднатися від центрального опалення?

Глава 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

§ 1. Державне регулювання сільськогосподарської діяльності

Сільськогосподарське виробництво у світі є основою життєдіяльності людей та сировинною базою харчової і легкої промисловості. В Україні, крім того, це одна з небагатьох галузей народного господарства, яка забезпечує позитивне сальдо у зовнішньоекономічній діяльності в умовах фінансово-економічної кризи. Українське зерно експортується в 50 країн світу, кожна друга продана на світовому ринку тонна олії – з України. За експортом зернових ми – треті у світі. За даними Всесвітньої продовольчої прогарами ООН, Україна, використавши свій ресурсний потенціал, може нагодувати 300 млн людей з 1 мільярда голодуючих в усьому світі.

За таких умов оптимальне державне регулювання виробництва сільськогосподарської продукції має економічне, політичне і міжнародне значення. Враховуючи наведене, вивчення і розуміння державного регулювання сільськогосподарської діяльності сприятиме формуванню позитивного соціального середовища для його удосконалення.

Тимчасом в Україні посягання на суб'єкти господарювання уже протягом тривалого часу здійснюють рейдери. За минулі роки рейдерські атаки почастишали на аграрні підприємства через відсутність ефективної системи їх захисту. Посягання на аграрний бізнес спричиняє вкрай негативні наслідки для економіки країни загалом¹.

---

¹ Смолин Г. В., Туркот О. А. Щодо захисту підприємств аграрного сектору економіки // *Perspectives of science and education»: Advances of science: Proceedings of articles the international scientific conference: IV Міжнародна науково-практична конференція (Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 28 September 2018). Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněný Můstek – Ukraine, Kyiv: MCNIP, 2018. С. 1650–1653.*

Світова практика свідчить, що сільське господарство як галузь народного господарства, позбавлена державного регулювання, спеціально орієнтованого на захист майнових інтересів виробників і сільськогосподарської продукції, та відповідної підтримки виробничої і соціально-побутової сфер, не може ефективно функціонувати. Виробничий процес у сільському господарстві, навіть за наявності найвищого рівня науково-технічного й сервісного забезпечення, може контролюватися людиною у повному обсязі, а державна підтримка його повинна відбуватися з урахуванням соціально-побутової специфіки сільського життя.

Вітчизняні дослідники з-поміж особливостей сільськогосподарського виробництва в Україні називають такі: 1) головний засіб виробництва – земля, якість і родючість якої впливають на результати господарської діяльності; 2) виробництво здійснюється на великих площах та має сезонний характер; 3) наявна багаторічна збитковість значної частини сільськогосподарських підприємств; 4) існує залежність від природно-економічних умов регіону країни; 5) процес відтворення поєднується з процесом зростання та розвитку тваринництва і рослинництва, а також із відтворенням родючості землі².

Юридично забезпечити реалізацію визначених органами влади й управління України організаційно-економічних напрямів державного регулювання сільськогосподарської діяльності повинні відповідні нормативно-правові акти. Одним із перших таких законодавчих актів є Закон України від 15.05.1992 р. № 2581-VIII «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України»³.

Цим Законом виокремлено найістотніші проблеми регулювання сільгоспвиробництва, а саме: надання агропромисловим товаровиробникам права вільного вибору форм власності і напрямків трудової та сільськогосподарської діяльності;

² Господарське право: навч. посіб. у схемах і таблицях / за заг. ред. М. Л. Шелухіна. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.

³ Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України: Закон України від 15.05.1992 р. № 2581-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12> (дата звернення 07.06.2019).

створення належної ресурсної основи для всебічного задоволення виробничих та інших потреб; державне інвестування розвитку соціальної інфраструктури; спрямування інвестиційної політики, зокрема в напрямку інвестицій на першочергове створення матеріально-технічної бази з виготовлення засобів виробництва, хімізації, переробної індустрії та ін.; створення умов для еквівалентного товарообміну між промисловістю і сільським господарством на основі паритетного ціноутворення на їхню продукцію; регулювання відносин агропромислових товаровиробників і держави за допомогою системи бюджетного фінансування, кредитування, оподаткування, страхування зі широким застосуванням комплексу пільг тощо. Однак положення цього Закону здебільшого мають декларативний характер. Неможливість його практичної реалізації призвела до необхідності прийняття цілої низки законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Розвиток правового забезпечення державного регулювання сільськогосподарської діяльності, яка розглядається як основна складова аграрної політики, передбачено Законом України від 18.10.2005 р. № 2982-IV «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»⁴ (далі – Закон). Стратегічними цілями такої політики є: гарантування продовольчої безпеки держави; збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації; комплексний розвиток сільських територій та розв’язання соціальних проблем на селі.

Основними пріоритетами державної аграрної політики, відповідно до ст. 3 цього Закону, є:

- забезпечення в сільськогосподарському виробництві за допомогою системи державних організаційно-правових заходів прибутку на авансований капітал, включаючи вартість земельних ресурсів, не нижче середнього рівня в економіці держави;

- створення умов для реалізації та захисту прав селян на землю, формування ринкових земельних відносин, охорони земель;

---

⁴ Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15> (дата звернення 07.06.2019).

– посилення соціального захисту сільського населення, встановлення заробітної плати та пенсійного забезпечення працівників сільського господарства не нижче середнього рівня в галузях економіки, держави;

– створення рівних умов для функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі, які сприяють гармонізації інтересів власників та найманих працівників;

– розроблення і запровадження державних та регіональних програм комплексного розвитку сільських територій, удосконалення державної підтримки розвитку підприємництва з метою розв'язання проблеми зайнятості сільського населення;

– державна підтримка розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на засадах кооперації та інтеграції;

– запровадження сучасних механізмів і методів формування прозорого ринку сільськогосподарської продукції, продовольства, капіталу, зокрема виробничих ресурсів та робочої сили;

– державна підтримка суб'єктів аграрного сектору шляхом концентрації державних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку, формування сприятливої цінової, фінансово-кредитної, страхової, податкової та бюджетної політики, забезпечення раціональних внутрішньогалузевих і міжгалузевих економічних відносин;

– створення сприятливих умов для реалізації експортного потенціалу аграрного сектору економіки;

– державна підтримка підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів, виконання наукових досліджень для аграрного сектору;

– створення умов для закріплення у сільській місцевості кваліфікованих спеціалістів сільського господарства, культури, охорони здоров'я та побутового обслуговування;

– державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників, які використовують меліоровані землі, особливо щодо утримання внутрішньогосподарських меліоративних систем та оплати електроенергії, яка витрачається на подачу води для поливу;

– удосконалення системи поєднання загальнодержавної і регіональної політики в аграрному секторі.

Перелічені принципи державної аграрної політики мають реалізовуватися шляхом проведення таких організаційно-економічних і правових заходів, як-от: підвищення рівня менеджменту в організації господарської діяльності суб'єктів аграрного сектору, вдосконалення державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, посилення державної підтримки створення та функціонування системи сільськогосподарського дорадництва та ринку консультативних послуг; поліпшення наукового забезпечення розвитку аграрного сектору; вдосконалення державної регуляторної політики щодо побудови збалансованих міжгалузевих економічних відносин, недопущення монопольної діяльності у забезпеченні потреб суб'єктів аграрного сектору в ресурсах; розвиток системи державної підтримки сільськогосподарського виробництва з урахуванням вимог Світової організації торгівлі (далі – СОТ) та міжнародних зобов'язань України стосовно аграрного сектору, зокрема запровадження механізмів державної підтримки страхування ризиків у сільському господарстві; створення та функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, розвиток довготермінового кредитування інноваційних проектів, створення системи іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників; удосконалення системи підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників шляхом запровадження дотацій державного і місцевих бюджетів на утримання маточного поголів'я тварин, посівів стратегічно важливих видів сільськогосподарських культур, збільшення фінансової підтримки господарств у регіонах з несприятливими для ведення сільськогосподарства природно-кліматичними умовами; розвиток фінансово-кредитних механізмів, зокрема тих, що передбачають удосконалення часткової компенсації кредитних ставок у разі значного перевищення облікових ставок, формування фонду кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та гарантій повернення кредитів, запровадження бюджетного фінансування на умовах пріоритетності власних коштів, створення належної ринкової фінансової інфраструктури; створення умов для технічного переоснащення заводів сільськогосподарського машинобудування з метою випуску

техніки, яка забезпечуватиме впровадження сучасних, високопродуктивних та ресурсозберігаючих технологій в агропромисловому виробництві; переоснащення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств шляхом удосконалення довготермінового кредитування, часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки коштом Державного бюджету України, завдяки системі фінансового лізингу, підтримці розвитку інфраструктури матеріально-технічного забезпечення; створення та вдосконалення елементів сучасної ринкової інфраструктури (оптових ринків, торгових домів, бірж, аукціонів, ярмарків) для реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства, стимулювання розвитку приватних і приватно-кооперативних підприємств у сфері агросервісу, переробки, збуту продукції та маркетингового обслуговування особистих селянських і фермерських господарств тощо.

Удосконалення системи державного регулювання, ефективне поєднання загальнодержавної і регіональної політики в аграрному секторі повинно відбуватися за такими напрямками: реформування системи органів виконавчої влади, що здійснюють державне регулювання аграрного сектору, шляхом перегляду та чіткого розмежування їхніх повноважень і підпорядкованості, починаючи з районного рівня, стандартам Європейського Союзу; розроблення та впровадження з урахуванням положень загальнодержавних програм регіональних програм розвитку аграрного сектору; вдосконалення державного регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності, запровадження квотування імпорту окремих стратегічних видів господарської продукції та продовольчих товарів; недопущення їх неконтрольованого переміщення через кордон; спрямування діяльності органів виконавчої влади на посилення стратегічного аналізу, прогнозування та моніторингу, інспекційних і контрольних функцій тощо.

Наступне комплексне правове забезпечення державного регулювання сільськогосподарської діяльності передбачено Законом України від 24.06.2004 р. № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України»⁵,

⁵ Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/card6#Public> (дата звернення: 07.06.2019).

яким визначено основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення. Зокрема, в Законі наголошено на тому, що держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні чи максимальні закупівельні ціни, також застосовуючи інші заходи, за умов дотримання правил антимонопольного законодавства та правил добросовісної конкуренції. Законом трактовано аграрний ринок як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції.

Одним із учасників аграрного ринку є Аграрний фонд. Відповідно до ст. 9 цього Закону, він є державною бюджетною спеціалізованою організацією, упровадженою Кабінетом Міністрів України здійснювати державні закупівлі зерна і проводити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України. Відповідно до Статуту, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. «Про затвердження статуту публічного товариства «Аграрний фонд» № 869⁶, він є публічним акціонерним товариством. Засновником Аграрного фонду є держава в особі Кабінету Міністрів України, а його єдиним акціонером – Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Метою діяльності Товариства, відповідно до ст. 17 Статуту, є створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства, функціонування ринку сільськогосподарської продукції, підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, а також одержання прибутку від провадження господарської діяльності відповідно до законодавства.

Предметом діяльності Товариства є:

– оптова торгівля зерном, необробленим тютюном, насінням і кормами для тварин; діяльність посередників у тор-

---

⁶ Про затвердження статуту публічного товариства «Аграрний фонд»: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 869. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2013-%D0%BF> (дата звернення: 07.06.2019).

гівлі сільськогосподарською сировиною, живими тваринами, текстильною сировиною та напівфабрикатами;

- складське господарство;
- надання в оренду сільськогосподарських машин і устаткування;

- вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур;

- оброблення насіння для відтворення;

- лізингові операції;

- інвестиційна діяльність;

- виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості;

- оптова торгівля цукром, шоколадом і кондитерськими виробами;

- оптова торгівля іншими харчовими продуктами;

- неспеціалізована оптова торгівля харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами;

- роздрібна торгівля (роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами; роздрібна торгівля хлібобулочними виробами, борошняними та цукровими кондитерськими виробами в спеціалізованих магазинах; роздрібна торгівля іншими харчовими продуктами в спеціалізованих магазинах);

- інші види роздрібної торгівлі в неспеціалізованих магазинах (роздрібна торгівля квітами, рослинами, насінням, добривами, домашніми тваринами – та кормами для них у спеціалізованих магазинах);

- вирощування цукрової тростини, тютюну, прядивних культур, олійних плодів, пряних, ароматичних і лікарських культур;

- надання послуг з перевезення;

- надання послуг зі зберігання зерна, обробки та технологічної переробки зерна; виробництва борошна, крупів, хліба та хлібобулочних виробів;

- виробництво інших харчових продуктів;

- виробництво однорідних кормів та комбікормів, готових кормів для громадського тваринництва і для тварин, що утримуються населенням;

- виробництво готових кормів для домашніх тварин, кормових добавок та інших кормових продуктів;

- ведення товарного сільськогосподарського виробництва; змішане сільське господарство;
- поставка мінеральних добрив, засобів захисту рослин і насіння, агрохімічної продукції;
- оптова торгівля мінеральними добривами та засобами захисту рослин;
- оптова торгівля промисловими товарами;
- організація та утримання закладів громадського харчування (діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування);
- виробництво, закупівля та реалізація сировини, товарів виробничо-технічного призначення і широкого вжитку;
- надання транспортно-експедиторських послуг;
- здійснення внутрішніх та міжнародних перевезень вантажів;
- ремонт і технічне обслуговування машин та устаткування виробничого призначення; надання послуг із технічного обслуговування та ремонту транспортних засобів;
- збирання та переробка вторинної сировини і відходів виробництва; оброблення та видалення небезпечних відходів;
- відновлення відсортованих відходів;
- проведення будівельних (спорудження житлових і нежитлових будівель; будівництво інших споруд), ремонтних, реставраційних, дизайнерських, монтажно-налагоджувальних робіт на підприємствах, житлових і нежитлових об'єктах та об'єктах соціальної сфери;
- переробка деревини, зокрема виробництво інших дерев'яних будівельних конструкцій і столярних виробів, виробництво дерев'яної тари;
- провадження редакційно-видавничої і поліграфічної діяльності та надання пов'язаних із нею послуг;
- провадження інноваційної діяльності, зокрема виконання науково-дослідних, проектних, експериментально-конструкторських робіт і маркетингових досліджень, впровадження винаходів, науково-технічних розробок; дослідження та експериментальні розробки у сфері природничих і технічних наук, інших природничих і технічних наук;
- організація та проведення виставки-продажу, виставок, конгресів, аукціонів, конференцій, семінарів, культурно-освітніх заходів, благодійних акцій;

- виробництво та реалізація альтернативних видів палива (повна переробка соломи, відходів зерна, відходів переробки деревини на паливні брикети та гранули);

- провадження інших видів діяльності, не заборонених законодавством, відповідно до мети діяльності Товариства.

Види діяльності, для провадження яких за законом потрібно отримати спеціальний дозвіл або ліцензію, Товариство здійснює після отримання відповідних дозволів або ліцензій.

З метою подальшої адаптації сільськогосподарського виробництва до забезпечення потреб населення доступним і якісним продовольством та подальшого входження України до європейського економічного простору, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 11.08.2010 р. № 764, утворено публічне акціонерне товариство «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (ПАТ «ДПЗКУ»). Статутний капітал підприємства сформований шляхом передачі йому цілих майнових комплексів ліквідованих дочірніх підприємств ДАК «Хліб України». На їхній базі створено понад 53 філії ПАТ «ДПЗКУ», наприклад, філія «Львівський комбінат хлібопродуктів», «Стрийський № 2 комбінат хлібопродуктів» і т. ін.

Мета і завдання діяльності ПАТ «ДПЗКУ» – ефективне корпоративне управління державними активами; розвиток елеваторної, зернопереробної, транспортної і портової інфраструктури; залучення кредитних та інвестиційних ресурсів у сільськогосподарське виробництво; пошук і розширення зарубіжних ринків збуту українського зерна та продуктів його переробки; утвердження і зміцнення іміджу України як потужного виробника й експортера на світовому ринку зерна.

Основними напрямками діяльності ПАТ «ДПЗКУ» є:

- приймання, зберігання, доведення до базових кондицій та відвантаження зерна;

- виробництво широкого асортименту борошна, круп, пластівців, кормів і кормових добавок;

- портова перевалка зернових та олійних культур;

- закупівля та експорт зернових культур і продуктів їхньої переробки;

- реалізація міждержавних і міжурядових угод з постачання сільгосппродукції.

ПАТ «ДПЗКУ» закупає зернові культури (пшеницю, ячмінь, кукурудзу, жито, овес, сою, гречку) за форвардними і спотовими програмами у всіх областях України. Закупівельна діяльність здійснюється за принципами EXW, CPN та FCA*, перевезення зерна забезпечують і авто-, і залізничні компанії експедиторів.

Важливо звернути увагу на те, що система договірних відносин ПАТ «ДПЗКУ» на зерновому ринку є доволі складною, і її характерні відмінні або нові права й обов'язки сторін. Через це вона пропонує зразки таких документів:

1. Зразок заявки на укладення договору поставки зерна майбутнього врожаю (форвардного контракту).

2. Перелік документів для укладання Договору поставки зерна майбутнього врожаю та пов'язаних із ним договорів.

3. Алгоритм реалізації програми форвардних закупівель (Інструкція).

4. Форми договорів з поставки окремих видів зерна (пшениці, ячменю, кукурудзи тощо).

5. Пам'ятка для заявника (перелік пунктів договору та їхній зміст).

Окрім цього, програма форвардних закупівель ПАТ «ДПЗКУ» передбачає обов'язкове страхування врожаю.

Однією з форм кредитування сільськогосподарського виробництва є форвардні закупівлі через аграрний фонд, замість так званої заставної закупівлі. Так, при укладенні форвардних контрактів, переважно у місяці квітні поточного року, товариство оплачує 50% їх вартості за цінами, що склалися у цьому році. За таких умов ця сума фактично є безвідсотковим кредитом. На дату, передбачену в контракті, продавець зобов'язаний передати продукцію Товариству, яке повинно її прийняти і оплатити за ціною, означеною під час укладання контракту.

---

* EXW – Продавець вважається таким, що виконав свої зобов'язання з постачання, коли він надасть товар у розпорядження покупця на самому підприємстві чи в іншому обумовленому місці (на заводі, складі, фабриці тощо).

CPN – Продавець доставить товар у назване перевізником місце призначення.

FCA – Продавець доставить вантаж, який пройшов митне очищення, зазначеному покупцям перевізнику до призначеного місця.

Окрім того, Законом встановлено таку підтримку виробників сільськогосподарської продукції, як кредитна субсидія. Режим кредитної субсидії передбачає субсидування частини плати (відсотків) за використання короткострокових і середньострокових кредитів, наданих банками в національній валюті. Наголошуємо, що така субсидія надається лише сільськогосподарським підприємствам, які виробляють об'єкти державного ціноутворення. Відповідно до ст. 3 Закону «Про державну підтримку сільського господарства України», об'єктами державного цінового регулювання є такі товари: пшениця і суміш пшениці та жита (меслин), жито, ячмінь, овес, кукурудза, борошно пшеничне або суміші пшениці та жита (меслину), насіння льону лише неподрібнене, насіння тільки з ріпаку неподрібнене, соєві боби тільки неподрібнені, насіння соняшнику тільки неподрібнене, шишки хмелю свіжі або сухі, цукор з цукрових буряків.

Також передбачено бюджетну тваринницьку дотацію, метою якої є підтримка рівня платоспроможного попиту українських споживачів продукції тваринництва та запобігання виникненню середньостатистичної збитковості українських виробників такої продукції.

Гарантовано сільськогосподарські товаровиробники одержують компенсацію та відшкодування за рахунок коштів державного бюджету вартості збудованих у сільській місцевості соціально-побутових об'єктів (житлові будинки, гуртожитки, дитячі садки та ясла, школи, медичні пункти), інженерно-технічних комунікацій (дороги, водопровідні, каналізаційні, газові мережі та мережі електропередачі, альтернативних видів тепло- та енергопостачання) за умови, що вони забезпечуватимуть діяльність цих соціально-побутових об'єктів і не здійснюватимуть відчуження, продаж тощо.

Важливим напрямом удосконалення роботи з поліпшення розбудови аграрного сектора економіки і сільськогосподарського виробництва є розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (далі – СОК), які працюють, скажімо, у США, Канаді та багатьох країнах Європи, а також Китаї. За допомогою СОК у цих країнах розв'язано проблему реалізації продукції, вирощеної фермером, шляхом підтримки створення її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової і переробної промисловості.

Перехід України до ринкової економіки та здійснення аграрної реформи сприяло розвитку підприємництва, зокрема в агропромисловому комплексі.

Згідно зі статистичними даними, в Україні у 2012 році було зареєстровано 49 415 сільськогосподарських суб'єктів господарювання, в 2013 р. – 49 046, в 2014 р. – 46 199, в 2015 р. – 45 379, в 2016 р. – 47 697, в 2017 р. – 45 558⁷.

Суб'єктами аграрного господарювання на селі є зонай-перше фермерські господарства, сільськогосподарські товариства, приватні агрофірми, особисті селянські господарства тощо.

Об'єднує всіх суб'єктів агровиробництва сільськогосподарське землевикористання, тобто процес використання земель як основного засобу виробництва; поєднання праці людини з дією об'єктивних природних факторів, внаслідок чого трудові відносини в усіх аграрних структурах виступають не у «відокремленому» і «чистому» вигляді, а у формі земельно-трудова відносин.

Правовим статусом суб'єктів аграрного господарювання є сукупність суб'єктивних прав та обов'язків, якими володіють товаровиробники сільського господарства.

Їх створення і організація діяльності в Україні розпочалися з прийняттям Закону України від 17.07.1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію»⁸. Ми погоджуємося з думкою більшості вчених і практиків стосовно того, що без державної підтримки вони не набули поширення. Власне, СОК мали забезпечити розвиток суб'єктів сільськогосподарського виробництва – від особистих підсобних господарств та фермерів і до колективних підприємств, але без державної підтримки виявилися безперспективними. Як наслідок, в Україні практично зупинився процес створення СОК, а в окремих регіонах вони припинили свою господарську діяльність.

---

⁷ Сільське господарство України. Статистичний збірник-2017. К., 2017. С. 171.

⁸ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/469/97> (дата звернення: 17.05.2019).

До речі, перший хлібний кооператив було створено в 1894 році на Херсонщині, і вже наприкінці 1890-х років у селах Херсонської губернії діяло 125 аналогічних кооперативів⁹.

За час аграрної реформи П. Столипіна, яка здійснювалася з 1906 року до початку Першої світової війни, кооперативний рух набув значного зростання, оскільки селяни вважали, що участь у таких добровільних об'єднаннях сприяє захисту їхніх економічних інтересів¹⁰.

В Україні в 1902 році налічувалося 257 сільськогосподарських кооперативів, а вже на початок 1915-го їх стало 1500¹¹.

Кооперативна форма господарювання вважається однією з найефективніших. Проте досі в Україні належно не оцінено потенціал кооперативів, зокрема сільськогосподарських. Прийняття Конституції України 1996 р. створило нові правові засади розвитку сільськогосподарських кооперативів як однієї з основних організаційно-правових форм кооперативної агропідприємницької діяльності¹².

На 1 січня 2018 р., за статистичними даними, в Україні сільськогосподарською діяльністю займалися 448 сільськогосподарських кооперативів.

Віднедавна кількість кооперативів наразі щорічно скорочується, як-от: у 2012 році в державі діяло 848 сільськогосподарських кооперативів, у 2013-ому – 809, у 2014 р. – 674, у 2015-ому – 596. При цьому зауважимо, що у 2016 році дещо зросла кількість діючих сільськогосподарських кооперативів (738), на жаль, наступного року знову зменшилася – на 290 одиниць.

---

⁹ Беренштейн Б. Л., Третьяк О. М. Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні. URL: <http://vuzlib.com/content/view/2544/13> (дата звернення: 07.06.2019).

¹⁰ Бурбика М. М., Горевий В. І. Деякі питання історії виникнення і становлення виробничих сільськогосподарських кооперативів в Україні і Російській Федерації та їх правове положення в сучасних умовах. *Форум права*. 2014. № 3. С. 44.

¹¹ Беренштейн Б. Л., Третьяк О. М. Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні. URL: <http://vuzlib.com/content/view/2544/13> (дата звернення: 07.06.2019).

¹² Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України: навч. посіб. К.: Істина, 2008. 107 с.

Як зауважує А. Бурак, з огляду на те що в економіці їх кількість становить незначну частку порівняно з іншими організаційно-правовими формами діяльності, то за умови збереження такої тенденції кооператив як форма організації може припинити свою діяльність¹³.

У статті 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (в новій редакції Закону від 20 листопада 2012 року) наведено визначення і сільськогосподарського кооперативу, і його видів – сільськогосподарського виробничого кооперативу та сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», установчим документом сільськогосподарського кооперативу є його статут, який розробляється згідно з вимогами статті 8 Закону України «Про кооперацію». Водночас примірні статuti сільськогосподарських кооперативів розробляються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, – Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, положення про яке затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1119.

Право на створення сільськогосподарського кооперативу залежить від виду створюваного сільськогосподарського кооперативу.

Як результат, через кооперацію реалізується не більше одного відсотка вирощеної продукції, натомість у розвинутих країнах цей показник становить 80–90 відсотків. Значна частина вирощеної продукції, особливо у віддалених від приміських зон селах, згодовується худобі або псується. Частина її потрапляє до кінцевих споживачів, але через посередників за завищеними цінами, або продається сільгоспвиробниками поза межами організованих аграрних ринків.

Вирішення зазначеного питання в Україні можливе за умови державної підтримки розвитку мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як важливого чинника підвищення конкурентоспроможності особистих селянсь-

---

¹³ Бурак А. Організаційно-економічна характеристика розвитку сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК»*. 2013. № 20(1). С. 48–55.

ких і фермерських господарств та фізичних осіб, які займаються сільськогосподарським виробництвом, поліпшення їхнього соціально-економічного стану та розширення сфери їх зайнятості.

З метою вирішення цього питання Кабінетом Міністрів України 03.06.2009 р. прийнято Постанову «Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року». Завданням Програми є удосконалення правових, соціально-економічних та організаційних умов для створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, формування їхньої інфраструктури, зняття перешкод на шляху до організованого аграрного ринку особистим селянським, фермерським господарствам та фізичним особам – сільськогосподарським товаровиробникам, підвищення рівня добробуту і зайнятості сільського населення.

Виконання Програми мало сприяти: підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва завдяки скороченню витрат на впровадження нових технологій, маркетингові, дорадчі та інші послуги; розвитку конкурентного середовища на аграрних ринках, оптимальному співвідношенню якості та ціни продукції; підвищенню економічної ефективності діяльності особистих селянських господарств та фізичних осіб, які займаються сільськогосподарським виробництвом, підвищенню рівня товарності їхньої продукції та зменшенню втрат під час просування до кінцевого споживача; підвищенню рівня і якості життя сільського населення; комплексному розвитку місцевих, регіональних та загальнодержавного аграрних ринків; створенню до 2015 року 10 500 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, однак аналіз статистичний даних свідчить про зворотне.

Фермерські господарства за кількісними показниками утворювали основну частину в господарських формуваннях на селі та становили на початок 2018 року 34 137 господарств, тобто 75% від загальної кількості.

Безпосередньою правовою підставою для створення фермерських господарств у державі став прийнятий Верховною Радою України 20 грудня 1991 року спеціальний Закон України «Про селянське (фермерське) господарство». Цим законом

офіційно запроваджено новий суб'єкт агровиробництва – селянське (фермерське) господарство.

Законом України від 22 червня 1993 року «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» було затверджено нову редакцію фермерського закону, який вважають основоположним актом фермерського законодавства.

Наступним нормативним актом, присвяченим діяльності фермерських господарств, є Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року¹⁴, який діє з численними змінами.

Відповідно до частини 1 статті 1 вказаного Закону, фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, зокрема в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства.

Аналізуючи норми Закону України «Про фермерське господарство» у редакції Закону України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств», доходимо висновку, що в Україні фермерське господарство може функціонувати у двох формах господарських формувань – як юридична особа та фізична особа-підприємець, а саме:

1. Фермерське господарство-юридична особа може бути створено як:

а) юридична особа, що має статус сімейного фермерського господарства, тобто таке утворення, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України;

---

¹⁴ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 17.05.2019).

б) юридична особа, створена одним громадянином України;

в) юридична особа, створена кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до статті 9 Закону України «Про фермерське господарство». Членами такого господарства є дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати і сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, зокрема усиновлені ними діти)¹⁵.

2. Фермерське господарство без статусу юридичної особи, тобто така форма підприємницької діяльності – фізична особа-підприємець, яка, своєю чергою, може функціонувати у двох видах:

а) фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця та членів його сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України та має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства;

б) фермерське господарство без статусу юридичної особи, яке організовується на основі одноосібної діяльності фізичної особи-підприємця.

Отже, фактично Законом України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» дозволено створення п'яти видів фермерських господарств¹⁶.

¹⁵ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 17.05.2019).

¹⁶ Долинська М. С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 865. С. 392–397.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець. Фермерське господарство діє на основі установчого документа (для юридичної особи – статуту, для господарства без статусу юридичної особи – договору (декларації) про створення фермерського господарства). В установчому документі зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього й інші положення, що не суперечать законодавству України.

Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України.

Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї.

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа-підприємець та члени її сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України.

Сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується фізичною особою самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства.

Договір про створення сімейного фермерського господарства укладається фізичною особою спільно з членами її сім'ї в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем розташування майна та земельних ділянок фермерського господарства.

Декларація про створення сімейного фермерського господарства (у разі одноосібного ведення такого господарства) складається фізичною особою самостійно в письмовій формі.

Головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, визначений договором (декларацією) про створення сімейного фермерського господарства, який реєструється як фізична особа-підприємець.

Після укладання (складання) договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства голова сімейного фермерського господарства має зареєструватися як фізична особа-підприємець або зареєструвати зміни до відомостей про фізичну особу-підприємця в порядку, встановленому законом.

Від імені сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи має право виступати голова цього господарства або уповноважений ним у встановленому цивільним законодавством порядку один із членів господарства.

Законодавець закріпив такі умови договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства:

а) найменування, місцезнаходження (адресу) господарства, мету і види його діяльності;

б) порядок прийняття рішень та координації спільної діяльності членів господарства;

в) правовий режим спільного майна членів господарства;

г) порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами;

г) порядок вступу до господарства та виходу з нього;

д) трудові відносини членів господарства;

е) прізвище, ім'я та по батькові членів господарства, ступінь їх родинного зв'язку, паспортні дані та реєстраційні номери облікових карток платників податків (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті, реєстраційні номери облікових карток платників податків не зазначаються);

є) інші положення, що не суперечать чинному законодавству.

Аналізуючи перелічені умови, слід зауважити, що цим переліком не охоплені всі життєві ситуації, які можуть складатися під час ведення сімейного фермерського господарства. Наприклад, власність у такому господарстві може бути: спільною сумісною власністю між подружжям (членами господарства і не членами), а між іншими членами такого господарства – спільною частковою.

Відповідно до статті 5 фермерського Закону, громадяни, які створили фермерське господарство, мають право облаштувати житло в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса. Відокремленою фермерською садибою є земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями, яка знаходиться за межами населеного пункту.

Прівнюючи фермерські господарства зі сільськогосподарськими кооперативами, можна зробити висновок про існування між ними спільної членської основи їхніх внутрішніх (а певною мірою і зовнішніх) відносин.

Особливість фермерських господарств полягає в тому, що в основі фермерського господарства лежать родинно-сімейні зв'язки осіб, які спільно ведуть сільськогосподарську діяльність.

До суб'єктів аграрного господарювання також слід віднести особисті селянські господарства.

Згідно зі ст. 1 Закону «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р., особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка провадиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, зокрема й у сфері сільського зеленого туризму.

Наведемо юридичні ознаки особистого селянського господарства:

1. Це не вид, а організаційно-правова форма господарської діяльності. Ведення особистого селянського господарства – це діяльність, яка не належить до підприємницької діяльності.

2. Особисті селянські господарства створюються на засадах членства (крім випадків, коли особисте селянське господарство ведеться індивідуально). Його членами можуть бути лише фізичні особи-громадяни України, яким у встановленому законом порядку передано у власність або в оренду земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства. Члени особистого селянського господарства – це сімейно-родинне об'єднання, особи, які повинні спільно проживати.

3. Особисте селянське господарство не є юридичною особою, а уособлює певне об'єднання.

4. Змістом діяльності особистого селянського господарства є виробництво, переробка і споживання сільськогосподарської продукції, реалізація її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, зокрема у сфері сільського зеленого туризму.

5. Метою ведення особистого селянського господарства є задоволення особистих потреб, зокрема споживчі потреби членів особистого селянського господарства.

6. Особисті селянські господарства підлягають обліку відповідно до Закону України «Про державну статистику», ст. 4 Закону України «Про особисте селянське господарство».

Засобом забезпечення інтересів сільськогосподарських товаровиробників є сільськогосподарська дорадча служба, яка створена і здійснює діяльність згідно зі Законом України від 17.06.2004 р. «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»¹⁷. Завданням працівників цієї служби є надання соціально спрямованих дорадчих послуг суб'єктам господарювання, які провадять господарську діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню. Вона сприяє підвищенню рівня ефективності господарювання у сільському господарстві через: організацію навчання і надання дорадчої допомоги сільськогосподарським товаровиробникам та сільському населенню з питань врегулювання відносин власності на землю і майно та ефективного їх використання; інформування про новітні досягнення аграрної науки і техніки, впровадження у виробництво сучасних технологій, поширення передового досвіду господарювання, дотримання стандартів якості та безпеки

---

¹⁷ Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>

сільськогосподарської продукції; сприяння диверсифікації сільськогосподарського виробництва; сприяння освоєнню методів виробництва нових видів сільськогосподарської продукції; залучення до розв'язання проблем села закладів вищої освіти аграрного спрямування; роз'яснення питань, пов'язаних з реалізацією державної аграрної політики.

Сільськогосподарська дорадча служба бере участь у: налагодженні взаємовигідних партнерських відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками та іншими суб'єктами аграрного ринку; поширенні інформації про ціни і кон'юнктуру ринків, переваги та загрози розширенню збуту сільськогосподарської продукції та придбанню ресурсів для її виробництва, про порядок участі у державних і галузевих програмах підтримки розвитку сільського господарства та сільських територій.

Дорадча служба також сприяє самоорганізації сільських громад і проведенню зборів для розв'язання соціальних, побутових та екологічних проблем, надає консультаційну допомогу під час розроблення та виконання програм соціально-економічного й культурного розвитку сільських територіальних громад, районів, областей тощо.

Юридичні та організаційно-правові напрями державного регулювання розвитку сільськогосподарського виробництва як високорентабельного і конкурентоспроможного що на внутрішньому, що на зовнішньому ринку забезпечувало Міністерство аграрної політики та продовольства України, яке, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 829, оптимізовано в Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства далі – Мінекономіки).

Мінекономіки є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує в галузі сільського господарства:

- формування та реалізацію державної аграрної політики, державну політику у сферах сільського господарства і з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, тваринництва, насінництва та розсадництва;

- формування та реалізацію державної політики у сферах рибного господарства і рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання ри-

бальства і безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, лісового та мисливського господарства, ветеринарної медицини, безпечності й окремих показників якості харчових продуктів, у сферах карантину та захисту рослин, у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів;

– формування державної політики у сфері нагляду (контролю) в системі інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу.

Відповідно до покладених на нього завдань, Мінекономіки бере участь у розробленні й реалізації державної фінансової, державної бюджетної та податкової політики.

Зокрема, Мінекономіки узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Мінекономіки, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президента України та Кабінету Міністрів України; розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції; готує у межах повноважень, передбачених законом, зауваження і пропозиції до прийнятих Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президентів України; проводить аналіз діяльності сфер агропромислового виробництва, визначає пріоритети, стратегію та прогнозує їхній розвиток; вживає заходів, спрямованих на техніко-технологічне переоснащення сфер агропромислового виробництва, сприяє розвитку машинобудування для агропромислового комплексу, енергозбереження, координації інноваційних проектів; забезпечує підтримку підприємств сфер агропромислового виробництва, особистих селянських і фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації; готує пропозиції щодо формування та розвитку ринкових механізмів і принципів забезпечення підприємств агропромислового комплексу технічними засобами, обладнанням, зокрема для виробництва біопалива, запасними частинами, пально-мастильними матеріалами та іншими енергоресурсами;

здійснює державний перепис та списання виноградників; визначає з виділенням у природі зони виробництва винограду; здійснює відповідно до закону функції технічного регулювання у визначеній законодавством сфері, замовляє розроблення національних стандартів та кодексів усталеної практики; здійснює заходи щодо економічного стимулювання виробників харчової продукції, задоволення потреб населення у продуктах харчування та насичення продовольчого ринку харчовими продуктами; здійснює заходи, спрямовані на вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності, захист інтересів вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції на зовнішньому ринку та розвиток внутрішнього ринку; розробляє і здійснює заходи щодо розвитку інфраструктури аграрного та продовольчого ринку, зокрема біржового, оптових ринків сільськогосподарської продукції, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок, страхових компаній, виставок, ярмарків тощо; бере участь у реалізації державної політики у сфері виробництва продуктів дитячого харчування; забезпечує у межах повноважень, передбачених законом, здійснення державного нагляду (контролю) у визначених законом сферах; здійснює державне управління та регулювання у сфері насінництва й розсадництва; затверджує форми документації на насіння і садивний матеріал, технологічні й методичні вимоги у сфері насінництва та розсадництва щодо збереження сортових якостей, біологічних і урожайних властивостей сорту та посівних якостей насіння; розробляє та організовує виконання державних програм розвитку селекції, насінництва та розсадництва; уповноважує підприємства, установи, організації чи їхні підрозділи, акредитовані національним органом з акредитації, на провадження діяльності з оцінки відповідності у сфері насінництва; здійснює контроль за діяльністю органу з оцінки відповідності виконанню функцій, на які його уповноважено у сфері насінництва та розсадництва.

Згідно з законодавством, забезпечує: здійснення проведення породовипробувань та апробації селекційних досягнень; державну апробацію (випробування) та державну реєстрацію створених на основі генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин, порід тварин, мікробіологічних сільськогосподарських препаратів; роз-

роблення, затвердження, перевірку, перегляд, внесення змін, скасування стандартів у сфері землеустрою та охорони земель; здійснення землеустрою, а також розроблення та виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань землеустрою, відтворення родючості ґрунтів; розроблення рекомендацій та заходів щодо забезпечення родючості ґрунтів і застосування агрохімікатів, а також механізмів економічного стимулювання здійснення заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів; організацію, здійснення підготовки та атестацію осіб на отримання свідоцтва аудитора зі сертифікації (агронома-інспектора), видачу та скасування свідоцтва аудитора зі сертифікації (агронома-інспектора), підвищення кваліфікації аудиторів зі сертифікації (агрономів-інспекторів); ведення Реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва, Реєстру аудиторів зі сертифікації (агрономів-інспекторів), Реєстру органів з оцінки відповідності, Реєстру сертифікатів на насіння та/або садивний матеріал, а також забезпечує відкритість і загальнодоступність зазначених реєстрів.

Мінекономіки в галузі регулювання сільського господарства держави також здійснює:

- видачу дозвільних документів, сертифікатів, ліцензій, передбачених законодавством;
- моніторинг ґрунтів та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення;
- реєстрацію насадження технічних і столових сортів винограду у господарствах усіх форм власності, а також списання виноградників усіх форм власності, які закладені за рахунок державних коштів;
- державну науково-технічну експертизу сортів рослин як об'єктів інтелектуальної власності;
- координацію діяльності підприємств, пов'язаної з проведенням державного випробовування сортів сільськогосподарських рослин;
- забезпечення організаційно-технічного та інших видів діяльності представника і заступника представника України у Раді Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин;
- сприяння функціонуванню та розвитку ринку сортів рослин як об'єктів інтелектуальної власності, налагодженню співробітництва у сфері охорони прав на сорти рослин

з міжнародними організаціями, суб'єктами господарювання, іноземними фізичними та юридичними особами;

- державну реєстрацію суб'єктів племінної справи у тваринництві, племінних і підконтрольних тварин та селекційних досягнень у тваринництві;

- визначення (проведення) процедури присвоєння відповідного статусу суб'єктам племінної справи у тваринництві;

- проведення бонітування тварин і ведення племінного обліку;

- сертифікацію племінних (генетичних) ресурсів, присвоєння відповідного статусу суб'єктам племінної справи у тваринництві; у межах повноважень, передбачених законом, державне управління у сфері ідентифікації та реєстрації тварин.

Слід вказати на те, що Мінекономіки веде:

- 1) інформаційний банк даних про стан ґрунтів земель сільськогосподарського призначення;

- 2) галузевий фонд нормативних документів у сфері стандартизації;

- 3) реєстри сільськогосподарських дорадників, експертів-дорадників і дорадчих служб; Державний реєстр заявок на сорти рослин (Реєстр заявок), Державний реєстр прав власників сортів рослин (Реєстр патентів), Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні (Реєстр сортів); Реєстр представників з питань інтелектуальної власності на сорти рослин; державні книги племінних тварин, Державний реєстр суб'єктів племінної справи у тваринництві та Державний реєстр селекційних досягнень у тваринництві; Державний реєстр технічних засобів для агропромислового комплексу України; інші реєстри відповідно до закону.

Мінекономіки організовує розроблення загальнодержавних і регіональних програм відтворення родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, виступає у межах повноважень, передбачених законом, замовником виконання робіт з районування (зонування) земель сільськогосподарського призначення.

Воно також розробляє та організовує виконання державних цільових, галузевих та інших програм охорони, захисту, використання і відтворення лісів та бере участь у:

- формуванні та реалізації бюджетної, цінової, лізингової, інноваційної, інвестиційної, страхової, гендерної політи-

ки, політики у сфері інформатизації та технічного захисту інформації, сільського туризму;

- проведенні розрахунків поточної та прогнозної потреби сфер агропромислового виробництва у спеціалістах та кваліфікованих робітниках;

- розробленні і здійсненні заходів щодо формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду та здійсненні контролю за його формуванням і використанням;

- розробленні та здійсненні заходів з нарощення експортного потенціалу сфер агропромислового виробництва, відновлення традиційних та освоєння нових ринків збуту продукції;

- розробленні загальнодержавних балансів попиту і пропонування основних видів сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки; координації роботи зі складення між-регіональних балансів попиту і пропонування основних видів сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, здійснює їх моніторинг.

Доречно виокремити повноваження міністерства щодо: розроблення та забезпечення виконання державних цільових, галузевих та інших програм розвитку сфер агропромислового виробництва, комплексного розвитку сільських територій, удосконалення системи управління агропромисловим комплексом; здійснення державного регулювання у сфері дорадчої діяльності, координування діяльності саморегулювальної організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності; забезпечення у межах повноважень, передбачених законом, вирішення питань у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, здійснення заходів цивільного захисту; здійснення контролю за діяльністю державних підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління; участі в діяльності міжнародних організацій, зокрема в роботі комітетів СОТ; здійснення у межах повноважень, передбачених законом, заходів щодо інтеграції до ЄС, здійснення управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління; а також виконання інших функцій, що впливають із покладаєних на нього завдань.

Підпорядковуюються Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства центральні органи виконавчої влади:

1. Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів.

2. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру.

3. Державне агентство лісових ресурсів України.

4. Державне агентство рибного господарства України.

Питання державного регулювання сільськогосподарського виробництва на регіональному рівні вирішують департаменти агропромислового розвитку обласних адміністрацій і Севастопольської міської та держадміністрації Автономної Республіки Крим. Вони провадять діяльність передбачену положеннями про департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій, які затверджуються головами облдержадміністрацій відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 26.09.2012 р. № 887 «Про затвердження Типового положення про структурні підрозділи місцевої державної адміністрації» і наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 21.11.2012 р. № 722 «Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положень про структурний підрозділ агропромислового розвитку місцевої державної адміністрації».

Департамент агропромислового розвитку обласної державної адміністрації є структурним підрозділом обласної державної адміністрації, підзвітним та підконтрольним її голові та на сьогодні Мінекономіки. Він бере участь у формуванні та реалізації державної аграрної політики і соціальної політики на селі, організовує розроблення і здійснення заходів щодо гарантування продовольчої безпеки держави, щодо державної підтримки і захисту товаровиробників, сприяє демонополізації виробництва і розвитку конкуренції в агропромислово-му комплексі, формуванню ринкової інфраструктури та виконує інші покладені на нього завдання. У процесі своєї діяльності він взаємодіє з іншими підрозділами обласної (міської) державної адміністрації, представницькими органами та органами місцевого самоврядування, а також із підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян; го-

тує пропозиції до проектів програм соціально-економічного розвитку відповідної території та до проектів місцевого бюджету; складає місцеві баланси забезпечення сільської місцевості трудовими, сировинними, продовольчими, матеріально-технічними й енергетичними ресурсами.

Управління агропромислового розвитку районної державної адміністрації є її структурним підрозділом, підзвітне та підконтрольне Департаменту агропромислового розвитку обласної державної адміністрації і Мінекономіки. Основними завданнями управління (відділу) є організація виробництва і закупівлі сільськогосподарської продукції та продовольства для регіональних потреб, економічний аналіз та прогнозування стану розвитку сільського господарства на рівні району, здійснення моніторингу аграрної реформи, сприяння демонополізації виробництва і розвитку конкуренції, розвиток ринкової інфраструктури та інші.

Мінагрополітики, крім вирішення питань формування та реалізації державної політики розвитку сільського господарства, здійснює на підприємствах всіх форм власності державний контроль за якістю сільськогосподарської продукції та сировини під час їх виробництва, переробки, зберігання та реалізації, зокрема під час проведення експортно-імпортних операцій, а також за якістю насіння і племінних ресурсів. Для цього при Мінагропрод створені і діють відповідні структурні підрозділи.

Скажімо, в Україні певний час функціонувала Державна інспекція сільського господарства України, відповідно до Положення, затвердженого Указом Президента України від 13.04.2011 р. № 459/2011. Однак Державну інспекцію сільського господарства України ліквідовано згідно з рішенням Уряду щодо оптимізації системи центральних органів виконавчої влади.

Замість вказаної інспекції, Уряд України прийняв рішення покласти її функції на Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Положення про Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. за № 667¹⁸.

Основними завданнями Держпродспоживслужби є:

1) реалізація державної політики у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій зі здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і реклами в цій сфері;

2) здійснення, відповідно до закону, державного ветеринарно-санітарного контролю, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) й у сфері гігієни праці та функцій зі здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), здоров'ям і благополуччям тварин, безпечністю та окремими показниками якості харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження, репродуктивним матеріалом, племінною справою у тваринництві, біологічними продуктами, патологічним матеріалом, ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами, кормами та іншими об'єктами санітарних заходів, застосуванням санітарних та ветеринарно-санітарних заходів, профілактичних і протиепідемічних заходів щодо

---

¹⁸ Про Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF> (дата звернення: 07.06.2019).

охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей, тварин та рослин з території інших держав або карантинних зон, вимог законодавства у сфері насінництва та розсадництва, за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, за додержанням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами, законодавства щодо зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин, показників вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин та інгредієнтів у тютюнових виробах, які реалізуються на території України, за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони прав на сорти рослин, у сфері туризму та курортів, за якістю зерна і продуктів його переробки, за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, перевезення, зберігання, реалізацію органічної продукції (сировини);

3) здійснення контролю за виконанням фітосанітарних заходів;

4) здійснення ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності;

5) здійснення метрологічного нагляду;

6) здійснення в межах компетенції контролю за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення.

Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів України, відповідно до покладених на неї завдань:

1) організовує та здійснює реалізацію державної політики у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину

та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного й епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій зі здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і реклами в цій сфері;

2) здійснює, згідно з законом, державний ветеринарно-санітарний контроль, державний нагляд (контроль) за дотриманням санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій зі здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), здоров'ям та благополуччям тварин, безпечністю й окремими показниками якості харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження, репродуктивним матеріалом, племінною справою у тваринництві, біологічними продуктами, патологічним матеріалом, ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами, кормами та іншими об'єктами санітарних заходів, застосуванням санітарних та ветеринарно-санітарних заходів, профілактичних і протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей, тварин і рослин з території інших держав або карантинних зон, вимог законодавства у сфері насінництва та розсадництва, за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, за додержанням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами, законодавства щодо зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин, показників вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин та інгредієнтів у тютюнових виробах, які реалізуються

на території України, дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, за здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері охорони прав на сорти рослин, у сфері туризму й курортів, за якістю зерна та продуктів його переробки, за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, перевезення, зберігання, реалізацію органічної продукції (сировини);

3) здійснює контроль за виконанням фітосанітарних заходів;

4) здійснює ринковий нагляд у межах сфери своєї відповідальності;

5) здійснює метрологічний нагляд;

6) здійснює в межах компетенції контроль за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення.

Держпродспоживслужба для виконання покладених на неї завдань має доволі широкі повноваження, а саме:

1) залучати в установленому порядку до участі у проведенні карантинних заходів, наданні практичної допомоги в організації і здійсненні контролю та нагляду за виконанням ветеринарно-санітарних заходів, вивченні окремих питань учених і фахівців, працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій;

2) мати безперешкодний доступ у межах повноважень, передбачених законом, до потужностей та інших об'єктів державного нагляду (контролю);

3) одержувати безоплатно від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їхніх посадових

осіб, а також громадян і громадських об'єднань інформацію, документи і матеріали, потрібні для виконання покладених на неї завдань і функцій, зокрема з метою планування здійснення заходів державного нагляду (контролю);

4) скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до її компетенції;

5) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів та органів місцевого самоврядування, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;

6) засновувати в установленому порядку засоби масової інформації;

7) обмежувати, забороняти, тимчасово припиняти діяльність, вживати відповідно до закону інших заходів реагування, зокрема обмежувати або забороняти ввезення (пересилання) на митну територію України, перевезення митною територією України (транзит) живих тварин, репродуктивного матеріалу, біологічних продуктів, патологічного матеріалу, кормів, засобів ветеринарної медицини, засобів догляду за тваринами, неістівних продуктів тваринного походження і харчових продуктів;

8) здійснювати заходи державного нагляду (контролю) згідно зі законом;

9) вимагати, відповідно до закону, від суб'єктів господарювання усунення виявлених порушень;

10) вживати у межах повноважень, передбачених законом, заходів до усунення порушень вимог закону і притягнення винних у таких порушеннях осіб до відповідальності згідно зі законом;

11) забороняти експлуатацію машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу, якщо їхній технічний стан не відповідає вимогам нормативних документів щодо показників якості, технологічності й безпеки, охорони праці та охорони навколишнього природного середовища та якщо вони загрожують життю і здоров'ю працівників чи створюють можливість виникнення аварії;

12) зупиняти машини для перевірки технічного стану в разі наявності ознак, що свідчать про їх технічну несправність;

13) одержувати від посадових осіб та громадян, які мають у власності машини й інші технічні засоби для агропромислового комплексу, документи, потрібні для вирішення питань, що належать до їх компетенції;

14) перевіряти наявність у трактористів-машиністів документів на право користування і керування машинами;

15) робити у передбачених законодавством випадках трактористам-машиністам попередження, а в разі грубого порушення правил техніки безпеки й дорожнього руху – порушувати питання про позбавлення їх права керування машинами;

16) вимагати припинення дій, що перешкоджають здійсненню державного технічного нагляду;

17) складати в передбачених законом випадках протоколи про адміністративні правопорушення, розглядати відповідно до закону справи про адміністративні правопорушення і приймати за результатами розгляду рішення про накладення штрафів та застосовування інших санкцій згідно зі законом;

18) викликати громадян для одержання усних або письмових пояснень у зв'язку з порушенням ними вимог законодавства у сфері експлуатації машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу;

19) використовувати технічні прилади, призначені для перевірки технічного стану машин;

20) фіксувати процес здійснення планового (позапланового) заходу чи кожну окрему дію за допомогою засобів аудіо- та відеотехніки;

21) призначати проведення експертизи, технічної діагностики машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу, одержувати пояснення, довідки, документи, матеріали, відомості з питань, що виникають під час здійснення державного технічного нагляду;

22) залучати в установленому порядку незалежних експертів і спеціалізовані організації для проведення перевірок та підготовки висновків з питань, що належать до їх компетенції;

23) брати в установленому порядку участь у роботі комісій з розслідування причин і наслідків аварій, що сталися під час експлуатації машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу;

24) передавати правоохоронним органам акти перевірок та інші матеріали з питань, що належать до їх компетенції.

Держпродспоживслужба здійснює свої повноваження безпосередньо та через свої територіальні органи. Керівники самостійних структурних підрозділів територіальних органів Держпродспоживслужби, на яких покладено здійснення повноважень Держпродспоживслужби у сфері санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення, забезпечують виконання функцій зі затвердження та підписання передбачених законодавством документів, повноваження щодо затвердження та підписання яких належить до компетенції головних державних санітарних лікарів відповідної адміністративно-територіальної одиниці (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій зі здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), у межах повноважень відповідного територіального органу.

Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12.04.2017 р. № 209 було затверджено Положення про Головне управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області, в місті Києві¹⁹.

Цим Наказом надано широкі повноваження головним управлінням Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області, в місті Києві. Зокрема, головним управлінням підпорядковуються установи та організації, що належать до сфери управління Держпродспоживслужби та розташовані на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Голова відповідної місцевої державної адміністрації має право координувати діяльність Головного управління та сприяти йому у виконанні покладених на цей орган завдань.

---

¹⁹ Про затвердження Положення про Головне управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області, в місті Києві: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12.04.2017 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0604-17> (дата звернення: 07.06.2019).

Головне управління, відповідно до покладених на нього завдань, здійснює такі повноваження:

- надає адміністративні послуги згідно зі законом;
- вживає у межах повноважень, передбачених законом, заходів щодо усунення порушень вимог закону і притягнення винних у таких порушеннях осіб до відповідальності за законом;
- застосовує фінансові санкції до суб'єктів господарювання за порушення законодавства про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення;
- у межах повноважень, передбачених законом, складає протоколи та розглядає справи про порушення законодавства у відповідній сфері;
- проводить перевірки характеристик продукції, організовує відбір зразків для цілей державного контролю та забезпечує проведення їх експертизи (випробування);
- організовує проведення в лабораторіях досліджень (випробувань) для цілей державного контролю;
- надсилає матеріали перевірок до правоохоронних органів для вирішення питань про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, у діях яких містяться ознаки кримінального правопорушення;
- приймає у передбачених законом випадках рішення про знищення продукції або інше рішення щодо подальшого поводження з нею;
- подає в установленому порядку пропозиції з удосконалення форм державної статистичної звітності;
- бере участь у розробленні, атестації, виробництві та впровадженні стандартних зразків;
- розробляє, виконує та/або організовує виконання загальнодержавних програм та/або планів у галузі небезпечних факторів, показників безпечності, окремих показників якості харчових продуктів у визначених сферах;
- бере участь у реалізації науково-технічної, технологічної та інноваційної політики, впровадженні у виробництво науково-технічних досягнень та передового досвіду у визначених сферах;

– надає пропозиції щодо формування державного замовлення на підготовку кадрів у сфері санітарного й епідемічного благополуччя населення;

– готує пропозиції щодо вдосконалення законодавства з питань, які належать до його компетенції;

– обмежує, забороняє або припиняє, відповідно до нормативно-правових актів України, господарську діяльність юридичних і фізичних осіб, звертається у порядку та в строки, встановлені законом, до суду, обмежує ввезення (пересилання) вантажів, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України, затримує вантажі, визначає шляхи поведження з вантажами, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України, згідно зі законами України «Про ветеринарну медицину» та «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»;

– організовує проведення науково-дослідної роботи у визначених сферах, а також здійснює інші повноваження, передбачені законами України.

Головне управління Держпродспоживслужби має право:

1) залучати до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань учених і фахівців (за їхньою згодою), спеціалістів органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій (за погодженням з їхніми керівниками), представників інститутів громадянського суспільства (за їхньою згодою);

2) одержувати в установленому законодавством порядку інформацію, документи і матеріали від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та їхніх посадових осіб;

3) скликати наради, утворювати консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (ради, комісії, колегії, робочі групи тощо) задля сприяння здійсненню покладених завдань;

4) користуватися інформаційними базами даних державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;

5) організовувати відбір зразків харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження, патологічного матеріалу, репродуктивного матеріалу, біологічних продуктів, ветеринарних препаратів, субстанцій, кормових добавок, пре-

міксів та кормів, інших об'єктів державного ветеринарно-санітарного, санітарно-епідеміологічного та фітосанітарного контролю й нагляду, а також відповідно до компетенції інших об'єктів регулювання;

6) забезпечувати здійснення протиепізоотичних заходів юридичними та фізичними особами, що проводять професійну діяльність у галузі ветеринарної медицини;

7) проводити фітосанітарні процедури щодо рослин і продуктів рослинного походження та інших об'єктів регулювання;

8) затримувати рослини, продукти рослинного походження та інші об'єкти регулювання для інспектування, огляду та фітосанітарної експертизи, якщо вони переміщуються без відповідних фітосанітарних документів або не відповідають фітосанітарним вимогам;

9) проводити дослідження у сферах, що належать до компетенції Держпродспоживслужби;

10) здійснювати заходи державного нагляду (контролю) відповідно до закону;

11) вимагати, згідно зі законом, від суб'єктів господарювання усунення виявлених порушень;

12) вживати у межах повноважень, передбачених законом, заходів щодо усунення порушень вимог закону і притягнення винних у таких порушеннях осіб до відповідальності згідно зі законом;

13) здійснювати державний контроль за вмістом залишкових кількостей пестицидів, агрохімікатів та важких металів у поверхневих водах, призначених для сільськогосподарських потреб, ґрунті на землях сільськогосподарського призначення, кормах, а також у сільськогосподарській продукції та сировині;

14) залучати в установленому порядку незалежних експертів і спеціалізовані організації для проведення перевірок та підготовки висновків з питань, що належать до їхньої компетенції;

15) фіксувати процес здійснення планового (позапланового) заходу чи кожну окрему дію за допомогою засобів аудіо-та відеотехніки;

16) забороняти експлуатацію машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу, якщо їхній технічний стан не відповідає вимогам нормативних документів щодо показників якості, технологічності та безпечності, охорони праці й охорони навколишнього природного середовища та якщо вони загрожують життю і здоров'ю працівників чи створюють можливість виникнення аварії;

17) зупиняти машини для перевірки технічного стану в разі наявності ознак, що свідчать про їх технічну несправність;

18) одержувати від посадових осіб та громадян, які мають у власності машини й інші технічні засоби для агропромислового комплексу, документи, потрібні для вирішення питань, що належать до їхньої компетенції;

19) перевіряти наявність у трактористів-машиністів документів на право користування і керування машинами;

20) робити у передбачених законодавством випадках трактористам-машиністам попередження, а в разі грубого порушення правил техніки безпеки та дорожнього руху – порушувати питання про позбавлення їх права керування машинами;

21) вимагати припинення дій, що перешкоджають здійсненню державного технічного нагляду;

22) складати в установлених законом випадках протоколи про адміністративні правопорушення, розглядати відповідно до закону справи про адміністративні правопорушення і приймати за результатами розгляду рішення про накладення штрафів та застосування інших санкцій, передбачених законом;

23) викликати громадян для одержання усних або письмових пояснень у зв'язку з порушенням ними вимог законодавства у сфері експлуатації машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу;

24) використовувати технічні прилади, призначені для перевірки технічного стану машин;

25) призначати проведення експертизи, технічної діагностики машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу, одержувати пояснення, довідки, документи, матеріали, відомості з питань, що виникають під час здійснення державного технічного нагляду;

26) брати в установленому порядку участь у роботі комісії з розслідування причин і наслідків аварій, що сталися під час експлуатації машин та інших технічних засобів для агропромислового комплексу;

27) передавати правоохоронним органам акти перевірок та інші матеріали з питань, що належать до їхньої компетенції.

Головне управління під час виконання покладених на нього завдань на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці взаємодіє з місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами, організаціями.

Головне управління у межах своїх повноважень видає накази організаційно-розпорядчого характеру.

Акти Головного управління можуть бути скасовані Головою Держпродспоживслужби повністю чи в окремій частині, зокрема за дорученням міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, а також вказаним міністром у разі відмови Голови Держпродспоживслужби скасувати такий акт.

Законом України від 25.06.1992 р. (з наступними змінами) «Про ветеринарну медицину»²⁰ передбачено здійснення державного ветеринарного та фітосанітарного контролю. Органом, який виконував ці функції, була Державна ветеринарна та фітосанітарна служба згідно з Положенням про неї, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.2011 р. № 853, та її регіональні підрозділи. Однак, згідно з наказом Держветфітослужби України від 16 січня 2016 року, реорганізація терорганів Державної ветеринарної та фітосанітарної служби відбувалася шляхом їх приєднання до відповідних територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Таке нормативно-правове забезпечення розвитку аграрного, зокрема сільськогосподарського виробництва, яке має ситуативний характер, не дало бажаних соціально-економічних

---

²⁰ Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12> (дата звернення: 27.05.2019).

результатів. В цій ситуації слід погодитися з висновками вчених-юристів, економістів і практиків про доцільність провести насамперед моніторинг законодавства, пов'язаного зі сільськогосподарським виробництвом, щоб установити: адекватність правового забезпечення діяльності організаційних структур, створених у сільському господарстві та агропромисловому комплексі, найбільш виправданого часом, ефективність використання землі і результативність роботи КСП, фермерських господарств, орендних товариств, особистих селянських господарств та інших структур, надходження від них податків, сплату дивідендів, розбудову соціальної інфраструктури на селі тощо.

§ 2. Забезпечення суб'єктів сільськогосподарської діяльності засобами виробництва

Відносини між покупцями сільськогосподарських машин та їх виробниками, продавцями, виконавцями робіт і послуг з технічного сервісу, механізм реалізації державного захисту покупців та відповідальність виробників регулюється Законом України від 05.06.2003 р. № 900-IV «Про захист прав покупців сільськогосподарських машин»²¹. У нашому випадку такими машинами вважаються всі види техніки й обладнання для виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Покупцем їх є юридична особа-суб'єкт господарювання або фізична особа, яка використовує, придбаває, замовляє чи має намір придбати або замовити машину, обладнання, роботу, послугу.

Відповідно до ст. 4 Закону, покупці сільськогосподарських машин, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання машин, робіт, послуг з технічного сервісу для виробництва сільськогосподарської продукції мають право на: вільний вибір продавця машини і способів її доставки, а також виконавця робіт, послуг з технічного сервісу; інформацію про машини, їхніх виробників та виконав-

---

²¹ Про захист прав покупців сільськогосподарських машин: Закон України від 05.06. 2003 р. № 900-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-15> (дата звернення: 27.05.2019).

ців робіт, послуг; безпечність для їх життя і здоров'я, навколишнього середовища і майна, придбаних машин або виконаних робіт, послуг за звичайних умов їх використання, зберігання, обслуговування, транспортування та утилізації; належну якість машин та робіт, послуг з технічного сервісу; відшкодування збитків, завданих машинами, роботами, послугами неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечними (шкідливими) для життя і здоров'я людей машинами, роботами, послугами у випадках, передбачених законом; звернення до суду, органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій по захист порушених прав.

Покупці машин мають право на одержання необхідної, достовірної та своєчасної інформації про машини, роботи, послуги, яка забезпечує можливість їх компетентного вибору. Інформація про машину, роботу, послугу повинна містити: назву машини; зазначення нормативно-правових актів, вимогам яких мають відповідати сільськогосподарські машини, роботи, послуги; дані про основні властивості машини, роботи, послуги, умови використання та зберігання, застереження щодо безпечності використання, а також іншу інформацію, що поширюється на конкретну машину, роботу, послугу; відомості про ймовірність утворення шкідливих для здоров'я умов праці з машиною і протипоказання щодо її застосування; дані про ціну, умови та правила придбання машин, виконання робіт, надання послуг; дату виготовлення машини; гарантійні зобов'язання виробника, виконавця; правила та умови ефективного і безпечного використання машин, робіт, послуг; ресурс машини, відомості про необхідні дії покупця після його закінчення, а також про вірогідні наслідки в разі невиконання цих дій; найменування та адресу виробника, виконавця, продавця і підприємств, які здійснюють їх функції щодо прийняття претензій від покупців, а також виконують роботи, надають послуги з технічного сервісу.

Покупцеві також повинна надаватись інформація про наявність документального засвідчення відповідності машин, робіт, послуг установленим законодавством вимогам.

У разі виявлення недоліків у машині протягом гарантійного строку в порядку та строки, встановлені законом

чи договором, покупці мають право за своїм вибором вимагати від виробника, продавця машин та виконавця робіт і послуг з технічного сервісу: безоплатного усунення недоліків машини або відшкодування витрат на їх усунення покупцем чи виконавцем робіт, послуг з технічного сервісу та відшкодування збитків; надання їм (з доставкою на місце) на час ремонту неякісної машини справної машини аналогічної марки (моделі, модифікації); повернення виробнику несправної машини для усунення недоліків в умовах виробництва та відшкодування збитків; заміни машини на нову, якщо машина з вини виробника має істотні недоліки (три відмови третьої групи складності), та відшкодування збитків; повернення машини неналежної якості, повернення коштів, відшкодування збитків і розірвання договору. Вимоги, зазначені у цій частині, щодо машин, що були у використанні й реалізовані іншому покупцеві, строк гарантії на які не закінчився, задовольняються за умови своєчасного повідомлення виробника, продавця про зміну власника.

Виставлені покупцем вимоги про усунення недоліків машини, відповідно до ч. 5 ст. 15 Закону, повинні задовольнятися у такі строки: для машин у рослинництві й кормовиробництві – протягом трьох діб з часу надходження заяви покупця про відмову, якщо немає потреби у розбиранні основних вузлів; п'яти діб – якщо така потреба є; семи діб – коли необхідно розбирати й замінювати базисні деталі, для машин сезонного використання, у міжсезонний період, – не більше двадцяти діб; для машин у тваринництві – у технічно можливі строки, але не більше 3 годин з часу надходження заяви покупця про відмову обладнання для інкубації, доїння, первинної переробки молока; не більше 5 годин – для обладнання із забезпечення поїння, кормоприготування та кормороздавання; не більше 6 годин – для вентиляційного обладнання і не більше 20 годин – для гноєвидалення.

За кожен день затримки усунення недоліків понад установлені строки покупцям машин виплачується неустойка в розмірі вартості машино-дня роботи машини. Крім того, виробник зобов'язаний відшкодувати покупцеві збитки від простою машин, включаючи упущену вигоду в частині, не покритій неустойкою.

Виробник, продавець може реалізовувати тільки такі машини, які за якістю відповідають умовам договору, вимогам стандартів, технічних умов та інших документів, що встановлюють ці вимоги, мають сертифікат відповідності з маркуванням національним знаком відповідності. Договорами також можуть передбачатися підвищені порівняно зі стандартами, технічними умовами чи іншою документацією вимоги щодо якості машин, а також щодо їхньої комплектності.

Машини мають поставлятися комплектними. Відповідальність за комплектність машин несуть головне підприємство-виробник та продавець незалежно від того, які підприємства-суміжники виготовляють окремі вузли й агрегати машин. Якщо комплектність не передбачена стандартами, технічними умовами, вона може визначатися договором. Договором може передбачатися постачання машин з додатковими складовими частинами або без окремих, не потрібних покупцеві частин, що включені до комплекту машини. Захист прав покупців сільськогосподарських машин і можливість придбання або одержання іншими законними способами машин, робіт, послуг з технічного сервісу в обсягах, що забезпечують їхні потреби для організації виробництва сільськогосподарської продукції, в межах своєї компетенції здійснюють центральні органи виконавчої влади з питань технічного регулювання та споживчої політики, з нагляду за охороною праці, інспекція з нагляду за технічним станом машин, обладнання та якістю паливно-мастильних матеріалів, а також їхні територіальні органи, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, судові органи.

Забезпечення сільгоспвиробників засобами виробництва можливе через систему прямих договорів на ринку технічних засобів, на аграрній біржі і посередницькі організації. Складність тут полягає у диспаритеті цін на промислову і сільськогосподарську продукцію за відсутності потрібних коштів.

До речі, кількість наявної в господарствах техніки становить менше 45–50% від технічної потреби, лише 20% тракторів використовуються в межах експлуатаційного терміну, а майже 30% відпрацювало понад 20 років, через технічні несправності та фізичну зношеність до поля щорічно не доїжджає майже третина тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин.

Для успішного ведення землеробства Україні потрібно 400 тис. одиниць техніки. У зв'язку з вищенаведеним Постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2007 р. була затверджена Державна цільова програма реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2015 року²².

Водночас кошти, які виділяються сільськогосподарським товаровиробникам з Державного бюджету України за всіма бюджетними програмами для закупівлі сільськогосподарської техніки, використовуються ними на придбання зазначеної техніки лише вітчизняного виробництва, яке є дещо мало-потужним.

У ситуації, що склалася, альтернативною формою забезпечення суб'єктів сільськогосподарського виробництва необхідною технікою й обладнанням коштом державного бюджету вбачається фінансовий лізинг. У загальноекономічному розумінні *лізинг* – це кредит, що дається лізингодавцем лізингоодержувачу у формі устаткування, що передається у користування на взаємовигідній основі. Лізинг, як і будь-яке інше вагоме явище, має складну й суперечливу природу. З одного боку, його двоїстість виявляється в тому, що за своєю економічною сутністю лізинг є вкладенням засобів на зворотній основі в основний капітал реального сектору економіки. За надану в такий спосіб послугу власник одержує винагороду у вигляді комісійних, чим забезпечується дотримання принципу платності. Очевидно, що за своїм змістом лізинг відповідає кредитній угоді. З іншого боку, оскільки лізингодавець і лізингоодержувач оперують капіталом не в грошовій, а у виробничій формі, то лізинг подібний до прямого інвестування. Лізинг базується на ідеї поділу права власника на право володіння, користування і розпорядження та можливості одержати вигоду з володіння такою власністю.

Основними нормативними актами в сфері регулювання лізингових відносин у сільськогосподарському виробництві

---

²² Про затвердження Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2007 р. № 785. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2007-%D0%BF> (дата звернення: 27.05.2019).

тві є ГК України (ст. 292), ЦК України (§ 6 гл. 58), а також Закон України від 16.12.1997 р. «Про фінансовий лізинг» в редакції від 11.12.2003 р.²³ Нагадуємо, що поняття й основні положення договору лізингу визначено в ч. 1 ст. 292 ГК України і ч. 1 ст. 806 ЦК України. Його поділ на фінансовий і оперативний передбачений ч. 2 ст. 292, проте без визначення цих понять. Крім того, оскільки операції фінансового лізингу вважаються фінансовими послугами, на них поширюються вимоги Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. і відповідних підзаконних нормативних актів. Із-поміж таких, що регулюють відносини лізингу, доцільно відзначити Порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються на придбання вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу та заходи по операціях фінансового лізингу, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1904.

У зазначених нормативно-правових актах, *фінансовий лізинг* – господарська операція фізичної або юридичної особи, яка передбачає відповідно до договору фінансового лізингу передання орендареві майна, що підпадає під визначення основного фонду.

Більш повну і змістовну дефініцію фінансового лізингу запропоновано В. С. Щербіною, який вважає, що фінансовий лізинг (лізинг з повною окупністю) – це господарська операція фізичної чи юридичної особи, що передбачає придбання орендодавцем на замовлення орендаря основних фондів з подальшою їх передачею у користування орендареві на строк, що не перевищує строку повної амортизації таких основних фондів, з обов'язковою передачею права власності на такі основні фонди орендареві²⁴.

Окрім цього, лізинг вважається фінансовим, якщо лізинговий (орендний) договір містить одну з таких умов: об'єкт

---

²³ Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997 р. № 723/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.05.2019).

²⁴ Щербина В. С. Господарське право: підручник. 5-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2012. С. 397.

лізингу передається на строк, протягом якого амортизується не менше 75 відсотків його первісної вартості за нормами амортизації, і орендар зобов'язаний придбати об'єкт лізингу у власність протягом строку дії лізингового договору або в момент його закінчення за ціною, визначеною в такому лізинговому договорі; сума лізингових (орендних) платежів з початку строку оренди дорівнює або перевищує первісну вартість об'єкта лізингу; якщо у лізинг передається об'єкт, що перебував у складі основних фондів лізингодавця протягом строку перших 50 % амортизації його первісної вартості, загальна сума лізингових платежів має дорівнювати або бути більшою 90 відсотків від звичайної ціни на такий, об'єкт лізингу, чинної на початок строку дії лізингового договору, збільшеної на суму процентів, розрахованих виходячи з облікової ставки Національного банку України, визначеної на дату початку дії лізингового договору на весь його строк; майно, яке передається у фінансовий лізинг, є виготовленим на замовлення лізингоотримувача (орендаря), та після закінчення дії лізингового договору не може бути використаним іншими особами, крім лізингоотримувача (орендаря), з огляду на його технологічні та якісні характеристики.

Саме використовуючи законодавство про фінансовий лізинг держава підтримує сільськогосподарських товаровиробників, допомагаючи їм придбати трактори, комбайни та інші найрізноманітніші засоби виробництва.

З цією метою, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються на придбання вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу та заходи по операціях фінансового лізингу» від 10.12.2003 р., було створено спершу лізингове підприємство, а згодом на його базі – національна акціонерна компанія «Укragenrolizing» (далі – НАК). Її діяльність направлена на: забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств та інших суб'єктів господарювання сільськогосподарською технікою, тракторами, автомобілями, обладнанням і запасними частинами.

Основними напрямками діяльності НАК є: впровадження нових організаційних форм поставки та використання

сільськогосподарської техніки, тракторів, автомобілів, обладнання і запасних частин; організація та контроль за лізинговими операціями в агропромисловому комплексі, що здійснюються за договорами, укладеними дирекцією державного лізингового фонду, зокрема щодо повернення коштів до цього фонду; організація фірмового обслуговування сільськогосподарської техніки тракторів, автомобілів і обладнання; організація торгівлі для проведення розрахунків за поставлену сільськогосподарську техніку, трактори, автомобілі, обладнання і запасні частини; надання послуг зі сервісного технічного обслуговування і ремонту сільськогосподарської техніки, тракторів, автомобілів і обладнання; розроблення і реалізація інвестиційних та інноваційних проектів для забезпечення потреб агропромислового комплексу у високоефективній техніці та обладнанні; створення інформаційно-комп'ютерних мереж і систем для організації та супроводу лізингових операцій; визначення попиту сільськогосподарських товаровиробників і промислових підприємств на сільськогосподарську техніку, трактори, автомобілі, обладнання і запасні частини; створення машинно-технологічних станцій (механізованих загонів) для виконання сільськогосподарських робіт; проведення на замовлення споживачів закупівлі та розміщення додаткового виробництва сільськогосподарської техніки, тракторів, автомобілів, обладнання і запасних частин; надання транспортно-експедиційних послуг тощо.

Інвестором і гарантом українського лізингу є держава. Вона закуповує та передає сільськогосподарські машини і техніку у фінансовий лізинг, повертає кошти до бюджету, регулярно збирає лізингові платежі зі своїх клієнтів. Правове становище НАК «Укragролізинг» визначено її Статутом, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 11.04.2001 р. № 354. Порядок використання коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на фінансування державного лізингового фонду для технічного переоснащення агропромислового комплексу, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1904 і передбачає таке:

– використання коштів державного бюджету, запланованих Мінагрополітики у загальному та спеціальному фондах

державного бюджету для забезпечення сільськогосподарських підприємств та інших суб'єктів підприємницької діяльності агропромислового комплексу (лізингодержувачів) технікою та обладнанням вітчизняного виробництва (далі – техніка) на умовах фінансового лізингу, що здійснюється на підставі договорів, укладених між НАК «Укragenrolizing» і лізингодержувачами;

– джерелом фінансування закупівлі техніки для її передачі у користування на умовах фінансового лізингу та заходів за операціями фінансового лізингу є передбачені в державному бюджеті на цю мету кошти, які використовуються на умовах поворотності згідно з укладеними договорами; Мінагрополітики надає НАК зі зазначених джерел фінансування кредит на підставі угоди шляхом перерахування зі свого реєстраційного рахунку, відкритого у Державному казначействі, на рахунок НАК у Державному казначействі;

– НАК використовує кредит для проведення розрахунків з постачальниками на підставі договорів поставки і договорів фінансового лізингу; примірні договори поставки та фінансового лізингу затверджуються НАК за погодженням з Мінекономіки;

– техніка надається у фінансовий лізинг за умови внесення лізингодержувачем попереднього платежу, що становить не менше 15 відсотків вартості техніки, на який не нараховується лізинговий платіж у частині винагорода лізингодавцю;

– за користування технікою лізингодержувачі вносять плату (лізингові платежі), що складається зі суми на відшкодування частини вартості техніки та суми, що виплачується як винагорода лізингодавцеві за передану в лізинг техніку за договором фінансового лізингу, яка становить 7 відсотків річних її невідшкодованої вартості; кошти, що надходять як винагорода за передану в лізинг техніку, використовуються НАК згідно зі затвердженим фінансовим планом;

– НАК щокварталу до 10 числа наступного місяця подає Мінагропрод інформацію про кількість закупленої та переданої на умовах фінансового лізингу техніки; Мінекономіки в установлений для фінансової звітності строк подає Мінфіну звіт про використання бюджетних коштів для придбання техніки на умовах фінансового лізингу;

– НАК також здійснює контроль: за використанням коштів державного бюджету, які спрямовуються на придбання техніки на умовах фінансового лізингу та заходи за операціями фінансового лізингу, що виконуються уповноваженими на це органами відповідно до законодавства; за поверненням лізингових платежів у частині відшкодування вартості техніки, які надходять на рахунки НАК, відкриті в органах Державного казначейства, що забезпечує НАК.

Мінекономіки щороку на підставі визначених переліків та замовлень сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств складає баланс потреби техніки, зокрема в частині її поставки на умовах фінансового лізингу, а після прийняття доводить у встановленому порядку до лізингодавців відповідні показники (кошториси) фінансування закупівлі техніки за кошти державного бюджету на умовах фінансового лізингу.

Мінекономіки як головний розпорядник бюджетних коштів укладає з НАК агентську угоду про оперативне управління коштами державного лізингового фонду та ведення казначейської мережі в частині здійснення лізингових операцій. НАК «Укراгролізинг» за поданням Мінекономіки та обласних державних адміністрацій визначає лізингодавців та сублізингодавців з числа суб'єктів господарювання незалежно від форм власності.

Використання коштів Державного бюджету, що надходять для закупівлі техніки у фінансовий лізинг, здійснюється на підставі укладених договорів:

- між НАК і лізингодавцями про умови виділення та повернення коштів;
- між лізингодавцями і лізингоодержувачами про умови лізингу техніки, її поставки, повернення коштів за надану в лізинг техніку та здійснення інших платежів;
- між лізингодавцями та заводами-виробниками або постачальниками техніки про умови її купівлі-продажу, гарантійне та післягарантійне обслуговування;
- застави або поруки на забезпечення виконання умов договору лізингу.

Договір фінансового лізингу з лізингоодержувачами техніки укладається відповідно до ГК і ЦК України та вказаного Закону. Договір має містити вимоги, визначені у названому

законодавстві, а також порядок організації технічного обслуговування і ремонту техніки, наданої в лізинг, у гарантійний та післягарантійний періоди.

Перерахування коштів заводам-виробникам або постачальникам за поставлену техніку здійснюється НАК. Кошти, що надходять як лізингові платежі у частині відшкодування вартості техніки, протягом трьох робочих днів перераховуються на рахунки, відкриті в органах Державного казначейства.

Плату за техніку, надану в лізинг, лізингоодержувачі вносять лізингодавцям у вигляді лізингових платежів. Вона містить суму, якою відшкодовується частина вартості техніки, що амортизується, та суму, що сплачується за надані кошти для придбання техніки за договором лізингу, і погоджується з Мінфіном, Мінекономіки, але не може перевищувати 50 відсотків облікової ставки Національного банку на момент укладення договору. Трактор, комбайн та інша техніка на умовах фінансового лізингу поставляється після проведення лізингоодержувачами попередньої оплати в розмірі 10 відсотків її вартості. Лізингоодержувачі зобов'язані своєчасно виплачувати лізингодавцям 7 відсотків річних неповернутої вартості техніки протягом 5–7 років. Ціна на техніку не міняється упродовж усього терміну для лізингової угоди, натомість виробник може піднімати її декілька разів протягом одного року. Окрім того, ціна на техніку, взяту на умовах фінансового лізингу, не прив'язана до курсу американського долара і не залежить від індексу інфляції.

Лізинг зручний ще й тим, що лізингоодержувач починає користуватися новою технікою відразу ж після першого внеску. У разі прострочення сплати коштів на суму платежу нараховується пеня відповідно до договірних зобов'язань. Коли лізингоодержувач прострочив сплату двох чергових лізингових платежів, на вимогу НАК поставлена у лізинг техніка підлягає поверненню у безспірному порядку, з подальшою поставкою її платоспроможному лізингоодержувачу. Витрати на утримання техніки, наданої в лізинг, пов'язані з її експлуатацією, технічним обслуговуванням і ремонтом, страхуванням, здійснюються коштом лізингоодержувачів у разі, коли інше не передбачено відповідними договорами.

Відповідальність за цільове використання та повернення бюджетних коштів, які спрямовані до лізингового фонду, покладається на лізингодавців. Контроль за використанням цих коштів та їх поверненням здійснює НАК. Відповідальність за якість та своєчасну поставку техніки за укладеними договорами, а також проведення її ремонту в гарантійний та після-гарантійний період експлуатації покладається на виробника. Заборгованість оплати лізингових платежів юридична служба НАК стягує у судовому порядку.

Важливе значення для товаровиробників у сфері виробничо-технічного обслуговування мають також: договори технічного обслуговування машинно-тракторного та гаражного парку (тракторів, комбайнів, автомобілів), устаткування тваринницьких ферм; договори на агрохімічне обслуговування; договори про перевезення; договори на капітальне будівництво та інші.

Для цього компанія «Украгролізинг» співпрацює з усіма провідними заводами вітчизняного сільгоспмашинобудування, зокрема з Харківським тракторним заводом імені С. Орджонікідзе, «Червоною зіркою», Херсонським машинобудівним заводом, «Уманьферммаш», Первомайським заводом «Фрегат», виробничим об'єднанням «Техніка» та іншими. У фінансовий лізинг передано близько 70 відсотків випущених комбайнів «Славутич».

За даними компанії, з моменту її створення (з 1998 року) аграріями постановлено сільгосптехніки та обладнання на умовах фінансового лізингу (термін від 3 до 7 років) біля 22 тисяч одиниць на майже 2,6 млрд грн, зокрема: понад 7 тисяч тракторів на 766 млн грн, 972 комбайни на 730 млн грн, 10,5 тисячі одиниць ґрунтообробної та посівної техніки на 339 млн грн.

Головними проблемними питаннями діяльності компанії вбачаються:

- недостатнє фінансування. Здебільшого через недофінансування компанія змогла виконати замовлення аграріїв на сільгосптехніку та обладнання в середньому лише на 20–30 відсотків;

- розтягнутість фінансування у часі. Скажімо, більша частина видатків відповідно до помісячного розпису загального

фонду держбюджету припадає на грудень-листопад. Для оптимального задоволення потреб аграріїв у техніці для своєчасного проведення весняно-польових робіт, а також задля повного виконання укладених договорів поставки зі заводами-виробниками техніки для АПК основна частина фінансування має надходити до компанії у першому півріччі;

- обмеженість переліку техніки та обладнання, які компанія може закуповувати й передавати у фінансовий лізинг.

§ 3. Правові форми реалізації сільськогосподарської продукції

Реалізація сільськогосподарської продукції опосередковується договорами на її реалізацію, що укладаються безпосередньо між виробниками різних організаційно-правових форм господарювання, особистими підсобними господарствами та споживачами і заготівельниками. Завдяки застосуванню договірних умов реалізації забезпечується свобода волевиявлення сільгосптоваровиробників у виборі виду договорів на реалізацію виробленої продукції, у розробленні змісту умов і порядку укладання договорів та їх виконання.

До таких договорів, що опередковують переміщення сільськогосподарської продукції, відносять *договір контрактації* сільськогосподарської продукції, який укладається безпосередньо між виробником і споживачем. Відносини між ними регулюються ст. 713 ЦК України. Згідно з нею, за договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати заготівельникові продукції у власність вироблену ним продукцію в обумовлені договором строки, у кількості та асортименті, передбачених договором, а заготівельник зобов'язується сприяти виробникові у виробництві ним сільгосппродукції, прийняти та оплатити її за узгодженими цінами.

Відносини між виробниками сільськогосподарської продукції – господарськими товариствами різних організаційно-правових форм (виробничими кооперативами, фермерськими та підсобними господарствами) (далі – виробники продукції) і споживачами – зацікавленими юридичним особами та гро-

мадянами щодо її реалізації здійснюються шляхом укладання прямих договорів контрактації, які є цивільно-правовими. Сторонами договору контрактації є продавець (виробник продукції) і заготівник (контрактант). Виробником продукції виступають юридичні особи-підприємці. Ними можуть бути як підприємці-юридичні особи, так і громадяни, котрі здійснюють виробництво сільгосппродукції для переробки, продажу або власних потреб.

До такого договору контрактації застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом. Провідну роль у регулюванні таких відносин виконує ЦК України, зокрема, ст. 713 передбачено можливість визначення законом особливостей укладення та виконання договорів контрактації. Це положення дає можливість визначити співвідношення положень між Цивільним і Господарським кодексами щодо регулювання відношень за договором контрактації. З одного боку, положення ГК (статті 272–274) є спеціальними стосовно положень ст. 713 ЦК, тому вони мають переважне значення в регулюванні відносин зі закупівлі сільськогосподарської продукції за договором контрактації. З іншого, якщо спеціальним законом окремі питання не врегульовано, мають застосовуватися загальні положення ЦК – про купівлю-продаж, про договір поставки, якщо вони відповідають природі відносин, які існують між сторонами згідно з конкретним договором, та іншим спеціальним законом не встановлені окремі правила про регулювання того чи іншого питання. З огляду на це, положеннями ст. 272 ГК визначаються можливості застосування договору контрактації щодо державної закупівлі сільськогосподарської продукції, яка здійснюється за договорами контрактації, що укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

Розглядаючи цей договір і за цивільним, і за господарським правом, слід визначити його особливості щодо реалізації сільськогосподарської продукції в господарській діяльності.

Договір контрактації на закупки для державних потреб укладається на основі державного замовлення на поставку сільськогосподарської продукції. Він також укладається на підставі типових договорів щодо конкретних видів продукції

(зернових, овочів, картоплі, цукрових буряків, м'яса, молока, риби тощо). Визначаючи пріоритет державного замовлення у контрактацийних відносинах, ГК України при укладенні договорів контрактації ставить державне підприємство у рівні умови з контрактантами-юридичними особами, заснованими на приватній чи колективній власності. Одночасно, розміщуючи державне замовлення на державні закупки сільськогосподарської продукції, держава стимулює укладення договорів контрактації. Це проявляється в тому, що за законами у договорі має встановлюватися обов'язок контрактанта сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції. Незалежно від умов договору контрактант зобов'язаний прийняти вироблену продукцію та оплатити її. Таким чином держава забезпечує товаровиробнику гарантію збуту виробленої продукції в узгоджених договором асортименті, кількості, якості і за узгодженими, вигідними для виробника, цінами.

Заразом прийняття на виконання державного замовлення на виробництво і поставку сільськогосподарської продукції посилює юридичну відповідальність виробника за виконання замовлення з виробництва продукції, своєчасне і неухильне виконання умов договору щодо строків, асортименту, кількості і якості продукції, а контрактанта – за своєчасне прийняття виробленої продукції у кількості і на умовах, передбачених договором, та її оплату за визначеними договором цінами.

Треба також мати на увазі, що у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника продукції. Необхідно також зважати на те, що ст. 232 ГК України передбачено, що якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язань встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються у частині, не покритій цими санкціями. Крім цього, законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли: допускається стягнення тільки штрафних санкцій; збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції; за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

Окрім договору контрактації сільськогосподарської продукції, товаровиробники можуть її реалізувати на підставі договорів купівлі-продажу, що укладаються на аграрних біржах, аукціонах, а також через оптові продовольчі ринки.

У сучасних ринкових умовах дедалі більшого значення набуває реалізація сільськогосподарської продукції через біржовий ринок, який виражається у діяльності аграрних бірж. Правовий статус Аграрної біржі, порядок її створення та діяльності регулюються Законом України «Про державну підтримку сільського господарства». На виконання ст. 17 цього Закону Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про створення Аграрної біржі» (далі – Біржа), затвердив її статут і склад наглядової ради. Згідно з цією постановою і призначенням, біржа – це юридична особа, яка з урахуванням певних особливостей підпадає під регулювання норм закону та надає послуги суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції, товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечних сертифікатів та іпотечних закладних, а також із проведення розрахунково-клірингової діяльності за ними. Відповідно до Статуту (п. 13), біржа створюється з метою підвищення рівня продовольчої безпеки країни під час надання біржових послуг суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції, продажу товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечних сертифікатів та іпотечних закладних, а також з проведення та/або організації розрахунково-клірингової діяльності.

Предметом діяльності біржі є: належна організація біржових торгів (аукціонів) товарами, товарними деривативами, іпотечними сертифікатами та іпотечними закладними, створення розрахунково-клірингових систем для обслуговування укладених біржових договорів (контрактів); формування ринкової ціни на сільськогосподарську продукцію (пов'язані з нею послуги) та інші біржові товари; дослідження кон'юнктури організованого аграрного ринку та вивчення суспільної думки стосовно такого ринку, надання консультацій з питань комерційної діяльності; надання біржових послуг, необхідних для проведення Аграрним фондом інтервенційних або фінансових інтервенцій з метою підтримання рівня мінімальних або недопущення перевищення рівня максимальних закупівельних цін об'єктів державного цінового регулювання; виконання рішень Аграрного фонду про запровадження режиму

адміністративного регулювання ціни окремого об'єкта державного цінового регулювання у випадках, передбачених законом; організація біржових торгів з придбання та продажу об'єктів державного цінового регулювання для потреб формування державного інтервенційного продовольчого фонду, а також з продажу об'єктів державного цінового регулювання, що були конфісковані або підлягають продажу відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2008 р. № 1128 «Деякі питання використання зерна державного інтервенційного фонду». Цією постановою затверджено Порядок постачання та використання борошна, виробленого зі зерна державного інтервенційного фонду для випікання хліба та хлібобулочних виробів, що користуються найвищим споживчим попитом у відповідному регіоні.

Біржова торгівля продукцією сільського господарства здійснюється відповідно до Типових правил біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, що були затверджені наказами № 103/44/62 Міністерства сільського господарства і продовольства України, Міністерства економіки України та Міністерства фінансів України 03.04.1996 р. Однак цей наказ втратив чинність у жовтні 2015 року.

Ціни на кожен вид сільськогосподарської продукції визначаються залежно від співвідношення попиту і пропозиції. На сьогодні під час біржових торгів встановлюється ціна, яка є остаточною з тих, які було названо покупцем – біржовим маклером.

З огляду на сказане, *ціна біржових угод* (біржового товару) – це ціна, за якою здійснюються операції купівлі-продажу великих партій матеріально-сировинних ресурсів, продукції виробничо-технічного призначення, сільськогосподарської продукції, товарів народного споживання на товарних біржах. Така ціна формується на базі біржової котировки (попиту й пропозиції) та надбавок або знижок із неї залежно від якості товару, віддалі товару від місця поставки, які вказуються у біржовому контракті. Угоду за такою ціною укладає той, хто першим прийняв пропозицію. Для завершення операції мають бути зафіксовані три параметри; ціна, сума і строк поставки.

Ціна біржових угод є одним із різновидів вільних цін, що дає змогу повніше з'ясувати попит і пропозицію на товари у

масштабі регіону, країни та світового ринку як на час проведення торгів, так і в майбутній період. У країнах із ринковою економікою ціни біржових котирувань регулярно публікуються в періодичній пресі та електронній інформаційній мережі.

Біржова торгівля сільгосппродукцією здійснюється шляхом проведення біржових операцій. До біржових торгів допускається сільськогосподарська продукція певного переліку, затвердженого біржею, стандартної якості, що є реальним товаром, а також стандартні контракти на цю продукцію, що допущені біржею у встановленому порядку до торгів. Стандартним контрактом на біржовий товар є контракт, у якому кількість, якість, базис поставки та строки виконання є стандартними. Єдиною змінною величиною стандартного контракту є ціна, що визначається в процесі біржового торгу. За рішенням біржового комітету до торгів може бути допущена також продукція, що забезпечує виробництво сільгосппродукції, кількість якої не може перевищувати 40 відсотків від загального обсягу товару.

Заявки на купівлю чи продаж реальної сільгосппродукції подаються брокерами на біржу до початку торгів. Одночасно зі заявкою на продаж брокер подає довідку сертифікованого складу про наявність заявленої кількості сільгосппродукції, сертифікат її якості, виданий незалежною інстанцією, та документ про сплату біржі гарантійного внеску. На основі заявок формується бюлетень продажу та купівлі на цей біржовий торг, позиції якого є підставою для оголошення інформації маклером, що веде торги. Бюлетень формується за групами сільгосппродукції, найменуваннями та за принципом зниження цін. Бюлетень за форвардними пропозиціями формується аналогічно бюлетеню зі спотового продажу та додатково розподіляється за строком виконання.

Під час біржових торгів за критерієм виокремлюють різні біржові угоди.

З негайним виконанням («угоди на реальний товар», «спотові угоди» або «касові угоди») – така назва угод зумовлена тим, що придбання або відчуження товару передбачає у цьому разі саме «негайне», від 1 до 30 днів, його виконання. За такою угодою товар має знаходитися на одному з указаних біржею складів і передаватися покупцеві негайно за ціною, яка фіксується на час укладення контракту.

Форвардний контракт – це стандартний строковий документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) реальну сільськогосподарську продукцію у визначений час і на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого продажу під час укладення цього форвардного контракту. Такі угоди ще називаються угодами з відстроченою (від 30 до 360 днів) поставкою реальної сільськогосподарської продукції. За разом будь-яка сторона форвардного контракту має право відмовитися від його виконання лише за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, передбачених цивільним законодавством.

Претензії щодо невиконання або неналежного виконання форвардного контракту можуть пред'являтися виключно емітентові такого форвардного контракту. Продавець форвардного контракту не може передати (продати) зобов'язання за цим контрактом іншим особам без згоди покупця форвардного контракту.

Покупець форвардного контракту має право без погодження з іншою стороною контракту в будь-який момент до закінчення строку дії (ліквідації) форвардного контракту продати такий контракт будь-якій іншій особі, включаючи продавця такого форвардного контракту.

До угод на строк належать також біржові угоди щодо сільськогосподарської продукції, яка в дорозі, а також з подальшим надходженням. Характерною особливістю угоди на строк є те, що договори такого роду можна багаторазово перепродувати на біржі аж до моменту остаточної поставки товару.

Ф'ючерсний контракт – це стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) товари певної якісної характеристики у визначений час і на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

При цьому будь-яка сторона ф'ючерсного контракту має право відмовитися від його виконання виключно за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, передбачених цивільним законодавством. Покупець ф'ючерсного контракту має право продати такий контракт протягом строку його дії іншим особам без погодження умов такого продажу з

продавцем контракту. Особливості ф'ючерсної угоди, як стверджує О. М. Вінник, полягають у тому, що: предметом ф'ючерсної угоди є купівля-продаж біржового контракту на певний товар, а не реального товару; предмет контракту і сам контракт мають бути стандартними (зокрема щодо кількості та якості товару, способу встановлення ціни тощо), оскільки це необхідно для підтримки біржового обігу ф'ючерсів; біржовий контракт (предмет ф'ючерса) укладається за умови, що він має вказане біржею стандартне місце поставки, але може вільно продаватися і купуватись на біржі протягом усього строку своєї дії (до визначеного біржею «ліквідаційного строку»); особливістю прав продавця ф'ючерса є можливість зворотного його викупу за біржовим курсом (ціною ф'ючерсного ринку) у будь-який момент до закінчення ліквідаційного строку. Зі свого боку, покупець має право вільного продажу ф'ючерса за таким же курсом і з тим же строком²⁵.

Наступним видом біржових угод є опціон, тобто стандартний документ, який характерний поступкою права, що засвідчує право придбати (продати) товар на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни на час укладення такого опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту.

Перший продавець опціону (емітент) несе безумовне та безвідкличне зобов'язання щодо продажу цінних паперів (товарів, коштів) на умовах укладеного опціонного контракту. Будь-який покупець опціону має право відмовитися у будь-який момент від придбання таких цінних паперів (товарів, коштів). Претензії стосовно неналежного виконання або невиконання зобов'язань опціонного контракту можуть пред'являтися виключно емітенту опціону. Опціон може бути проданий без обмежень іншим особам протягом строку його дії.

Біржова угода умовно проходить два етапи укладання. Перший – починається з оголошення біржовим маклером, що веде торги, пропозиції продавця і закінчується в момент оголошення ним реєстраційного номера покупця та ціни продажу, одночасно брокери-покупці та брокери-продавці

---

²⁵ Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. 2-ге вид., змін та доп. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 503-504.

підтверджують підписами на тікетах згоду на купівлю та продаж. На другому етапі угода оформлюється письмово біржовим контрактом, що підписується брокером-покупцем і брокером-продавцем та уповноваженою особою біржі і стає чинною з моменту її підписання. Вона має бути зареєстрована і оформлена як біржовий контракт не пізніше наступного за її укладенням робочого дня. Оплата контракту проводиться через біржу на підставі акта прийняття-здачі сільгосп-продукції за кількістю і якістю, який підписаний покупцем та продавцем.

Однією з організаційно-правових форм реалізації сільськогосподарської продукції, яка виробляється сільськогосподарськими підприємствами усіх форм і способів організації в цілому світі, є система *оптових ринків сільськогосподарської продукції* (як передбачено в економічній літературі – оптовий продовольчий ринок).

З метою оптимізації організаційно-правового регулювання переміщення сільгосппродукції від виробників до переробних підприємств та інших споживачів Верховною Радою України 25.06.2009 р. прийнято Закон «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»²⁶.

Положення цього Закону поширюються на правовідносини, пов'язані з організацією діяльності оптових ринків сільгосппродукції в Україні, на яких здійснюється оптова торгівля. У цьому випадку *оптовий ринок сільськогосподарської продукції* – юридична особа, предметом діяльності якої є надання послуг, що забезпечують здійснення оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, та укладення торговельних договорів. Такий ринок забезпечує тривалі, стабільні, взаємовигідні зв'язки в системі: «виробник – оптовик – роздрібний продавець – споживач».

Оптова торгівля сільгосппродукцією, згідно зі ст. 1 цього Закону, – діяльність з купівлі-продажу сільськогосподарської продукції партіями для подальшого її продажу кінцевому споживачеві через роздрібну торгівлю або для виробничого

---

²⁶ Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-17> (дата звернення: 27.05.2019).

чи іншого використання, а також допоміжна діяльність, що забезпечує таку купівлю-продаж шляхом надання пов'язаних з цим послуг.

Основними напрямками діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції, відповідно до ст. 6 Закону, є: створення операторам оптових ринків сільськогосподарської продукції належних умов для купівлі-продажу сільськогосподарської продукції; сприяння прискореному просуванню сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача у торговельному ланцюгу; надання можливості для виходу на ринок сільськогосподарської продукції всім постачальникам і споживачам такої продукції; визначення необхідного переліку сільськогосподарської продукції, що має включати переважну більшість загальної номенклатури виробленої продукції, скорочення втрат сільськогосподарської продукції; забезпечення постачання населенню якісної сільськогосподарської продукції; облаштування єдиного місця купівлі-продажу сільськогосподарської продукції; забезпечення концентрації сільськогосподарської продукції у визначеному місці; сприяння вітчизняним виробникам сільськогосподарської продукції в одержанні прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції; забезпечення достовірною інформацією операторів оптових ринків сільськогосподарської продукції про кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції та споживчу якість такої продукції; сприяння операторам оптових ринків сільськогосподарської продукції у підготовці сільськогосподарської продукції до купівлі та продажу; забезпечення здійснення ветеринарно-санітарного контролю та нагляду відповідно до Правил здійснення ветеринарно-санітарного контролю та нагляду для оптових ринків сільськогосподарської продукції, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Сторонами оптової торгівлі сільгосппродукції є покупці і продавці. Зокрема, покупці – це юридичні та фізичні особи, які купують партію (партії) сільськогосподарської продукції для подальшого її продажу кінцевому споживачеві через роздрібну торгівлю або для виробничого чи іншого використання, та уповноважені ними особи. Продавцями є юридичні та фізичні

особи, які є власниками сільськогосподарської продукції і продають покупцям партію (партії) сільськогосподарської продукції, та уповноважені ними особи.

Продавці, покупці, їх об'єднання та інші юридичні та фізичні особи, які виконують роботу та/або надають послуги (банківські, фінансові, юридичні, консультаційні, страхові, дорадчі, рекламні тощо), що потрібні для функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції, є їхніми операторами. Відносин між операторами оптових ринків сільськогосподарської продукції ґрунтуються зазвичай на договірних засадах.

Статус оптового ринку сільськогосподарської продукції надається Мніекономіки на конкурсній основі в установленому Кабінетом Міністрів України порядку. Юридична особа, яка має намір набути статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції, подає до Міністерства такі документи:

- заяву про набуття статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції;
- проект (бізнес-план) організації діяльності юридичної особи у статусі оптового ринку сільськогосподарської продукції;
- нотаріально посвідчені копії установчих документів;
- проект Правил роботи оптового ринку сільськогосподарської продукції;
- нотаріально посвідчені копії свідоцтва про державну реєстрацію;
- довідку про включення юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України;
- документально підтвержені відомості про засновників (учасників) юридичної особи.

Надані юридичною особою для набуття статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції документи розглядаються Мінекономіки, протягом тридцяти календарних днів з дня їх отримання. У процесі розгляду поданих юридичною особою документів для набуття статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції перевіряється інформація про цю особу, що міститься в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Відсутність такої інформації або її невідповідність поданим документам є підставою для відмови у наданні цього статусу. Відомості про це залишаються

в матеріалах щодо видачі наказу про надання юридичній особі статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції. Після того він видає наказ про надання або вмотивовану відмову у наданні юридичній особі статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції. Відмова у наданні юридичній особі статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції може бути оскаржена нею до суду.

Для забезпечення здійснення оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією оптовий ринок створює належні умови шляхом надання певних послуг, як-от:

- забезпечення операторів оптових ринків сільськогосподарської продукції спеціально облаштованими робочими місцями;
- підготовка партій сільськогосподарської продукції до продажу;
- документальне оформлення (у разі потреби) купівлі-продажу сільськогосподарської продукції;
- формування партій стандартизованої сільськогосподарської продукції; організація торгів, аукціонів;
- складування, зберігання, відвантаження і доставка партій сільськогосподарської продукції;
- контроль якості сільськогосподарської продукції;
- забезпечення операторів оптових ринків сільськогосподарської продукції достовірною інформацією про кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції та споживчу якість такої продукції;
- рекламні послуги;
- узагальнення і поширення достовірної інформації щодо попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції, рівня цін;
- організація виставок, тренінгів, семінарів, конференцій, навчальних курсів, конкурсів;
- транспортування партій сільськогосподарської продукції;
- забезпечення продавців та покупців необхідною вантажно-розвантажувальною технікою, ваговимірвальним обладнанням тощо;
- охорона майна операторів оптових ринків сільськогосподарської продукції;

– інші послуги, необхідні для здійснення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Оптовий ринок сільськогосподарської продукції повинен забезпечувати надання послуг, необхідних для здійснення оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, на постійній і регулярній основі. Послуги оптових ринків сільськогосподарської продукції надаються на договірній основі, якщо інше не встановлено законодавством.

Робота оптових ринків сільськогосподарської продукції регламентується правилами роботи кожного окремого оптового ринку, які розробляються на підставі Типових правил роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції, затверджених Мінекономіки. У таких правилах, згідно зі ст. 11 Закону, визначаються: режим роботи сільськогосподарської продукції; порядок проведення торгів, аукціонів, конкурсів; порядок регулювання відносин між операторами оптових ринків сільськогосподарської продукції; порядок організаційного, матеріального і технічного забезпечення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції; порядок реєстрації та обліку обсягу продажу сільськогосподарської продукції; порядок інформування операторів оптових ринків сільськогосподарської продукції про стан попиту і пропозиції, про ціни і кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції; вимоги до якості сільськогосподарської продукції; порядок визначення окремих партій сільськогосподарської продукції; гарантії оптових ринків сільськогосподарської продукції щодо дотримання санітарно-гігієнічних норм; правила користування мірами і вимірювальними приладами; вимоги щодо дотримання Правил роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції; відповідальність за порушення Правил роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Правила роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції можуть містити інші положення, що відображають особливості їхньої діяльності.

Оптовим ринкам сільськогосподарської продукції незалежно від форми власності та організаційно-правової форми у період їх становлення надається фінансова допомога коштом Державного бюджету України на безповоротній та/або поворотній основі.

Державна фінансова допомога для оптових ринків сільськогосподарської продукції може також здійснюватися шляхом надання позик, кредитів та будь-яким іншим шляхом.

Період становлення оптового ринку сільськогосподарської продукції дорівнює терміну виконання проекту (бізнес-плану) створення та організації діяльності юридичної особи у статусі оптового ринку сільськогосподарської продукції, але не може перевищувати семи років з дня набуття оптовим ринком сільськогосподарської продукції такого статусу.

Кабінет Міністрів України у проекті Закону України про Державний бюджет України на наступний рік може передбачати видатки на створення та забезпечення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Головним розпорядником бюджетних коштів, що передбачаються у проекті Закону України про Державний бюджет України на наступний рік на створення та забезпечення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції, є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства.

Кабінет Міністрів України може передбачати у проекті Закону України про Державний бюджет України субвенції з Державного бюджету України бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам з їх подальшим перерозподілом для бюджетів місцевого самоврядування на виконання інвестиційних проектів і створення оптового ринку сільськогосподарської продукції та забезпечення його діяльності. Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рад у проектах рішень про відповідні місцеві бюджети можуть передбачати видатки на створення та забезпечення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції. Програма розвитку мережі оптових ринків на виконання цього Закону була передбачена Постановою Кабінету Міністрів України від 13.06.2009 р. № 562 «Про затвердження Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції», однак втратила чинність згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 704 «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм».

§ 4. Правове регулювання ринку зерна

Україна за своїми кліматичними умовами, якістю ґрунтів, трудовим потенціалом, традиціями зерновиробництва, безумовно, в умовах продовольчої кризи може бути не тільки провідним сільгоспвиробником зернових в Європі, Африці, а потенційно провідним світовим експортером цієї продукції. Для цього потрібні відповідні економіко-правові умови державного регулювання виробництва та продажу зерна як на внутрішньому, так і на світовому ринку. Викладене пов'язане з інтересами сільгоспвиробників та держави загалом і може стати важливим чинником гарантування продовольчої безпеки України.

Зерно, за Законом, – це плоди зернових, зернобобових та олійних культур, які використовуються для харчових, насінневих, кормових і технічних цілей. За цільовим призначенням воно буває таких видів: зерно продовольче, зерно, що використовується для переробки та виготовлення харчових продуктів, зерно технічного призначення – зерно для промислової переробки та інших продуктів (спирт, крохмаль, медичні препарати й т. ін.).

Зерно фуражне – зерно групи фуражних та інших зернових культур, призначене для годівлі худоби та птиці у вигляді комбікормів, дерті тощо.

Ринок зерна трактується як система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна і визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням. Комплекс виробничих і невиробничих формувань, які забезпечують умови виробництва зерна, його заготівлі, зберігання, переробки, реалізації, страхування, кредитно-фінансові та інші послуги, формує інфраструктуру ринку зерна.

На вирішення цієї проблеми насамперед спрямовані положення Закону України від 04.07.2002 р. «Про зерно та ринок зерна в Україні»²⁷ зі змінами і доповненнями. Як передба-

---

²⁷ Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.07.2002 р. № 37-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15> (дата звернення: 27.05.2019).

чено в Преамбулі, Закон спрямований на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна задля забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насінневому та фуражному зерні, нарощування його експортного потенціалу.

Метою Закону, відповідно до ст. 2, є: забезпечення продовольчої безпеки держави; формування сприятливої для ринку зерна кредитної, податкової, митної політики; оптимізація структури та ефективності зернового виробництва з урахуванням потенціалу природно-кліматичних умов та ринкової кон'юнктури; забезпечення функціонування ринку зерна на засадах поєднання вільної конкуренції та державного регулювання з метою збалансування інтересів суб'єктів господарювання і держави; встановлення державного контролю за якістю зерна, продуктів його переробки й сортового насіння; стабілізація ринкових ресурсів зерна; нарощування експортного потенціалу ринку зерна; визнання пріоритетності розвитку ринку зерна; застосування режиму державних заставних закупівель; визначення порядку експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами.

Держава, відповідно до ст. 9 Закону, визнає пріоритетність ринку зерна, сприяє його розвитку та стабільному функціонуванню.

Основними засадами державної політики регулювання ринку зерна є: надання пріоритетної бюджетної, кредитної та інвестиційної підтримки суб'єктам здійснення режиму заставних закупівель зерна та суб'єктам державної аграрної інтервенції; забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насінневому, фуражному, технічному зерні та заходів щодо нарощування його експорту; визначення розміру суми бюджетної позики, розрахованої з розміру встановленої мінімальної закупівельної ціни; гарантування сільськогосподарським товаровиробникам права вільного вибору використання зерна та ціни його реалізації; недопущення обмежень у пересуванні зерна і продуктів його переробки; контроль якості зерна та його зберігання; розвиток мережі кооперативних формувань, що обслуговують зерновий ринок; впровадження сучасних ресурсозберігальних технологій у виробництві, зберіганні та переробці зерна; лізингове обслуговування ринку зерна.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади сприяють першочерговому залученню інвестицій для розвитку матеріальної бази сільськогосподарських товаровиробників, заготівельних і зернопереробних підприємств, підприємств, які виготовляють машини устаткування, обладнання для зернового господарства, удосконалення інфраструктури ринку зерна.

Урожай зерна підлягає страхуванню, яке здійснюється сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності та господарювання відповідно до закону.

Державне регулювання ринку зерна здійснює Кабінет Міністрів України шляхом: запровадження режиму державних закупівель; формування державного продовольчого резерву зерна з метою підтримки належного рівня продовольчої безпеки; забезпечення фінансування Аграрного фонду; сертифікації послуг зі зберігання зерна та продуктів його переробки; проведення цінової політики на ринку зерна та страхування ризиків для суб'єктів зернового ринку; впровадження механізму експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами; забезпечення фінансування програм експорту та імпорту зерна за міжнародними договорами коштом державного бюджету; запровадження декларування зерна, що перебуває на зберіганні, а також зерна, що зберігається суб'єктами виробництва зерна у власних або орендованих зерносховищах; забезпечення моніторингу ринку зерна; здійснення митно-тарифної політики; забезпечення розробки балансів зерна та періодичного їх уточнення; фінансування науково-селекційної роботи та насінництва, впровадження їхніх досягнень; фінансової підтримки виробників насіння, науково-дослідних установ, сортовипробувальних станцій коштом державного бюджету; часткової компенсації сільськогосподарським товаровиробникам сортових надбавок за придбане ними насіння високих репродукцій за рахунок державного бюджету; запровадження системи державних форвардних закупівель; запровадження режиму тимчасового адміністративного регулювання цін; надання тимчасової бюджетної дотації.

Відповідно до ст. 5 Закону, суб'єктами ринку зерна є: суб'єкти виробництва зерна; суб'єкти зберігання зерна; Аграр-

ний фонд, ПАТ «ДПЗКУ» та інші суб'єкти державних закупівель зерна; акредитовані біржі; фонд аграрних страхових субсидій України та інші суб'єкти державного регулювання ринку страхування сільськогосподарської продукції; інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна; суб'єктами виробництва зерна є власники, орендарі та користувачі земельних ділянок, які використовують їх для виробництва зерна; суб'єктами зберігання зерна є: зернові склади (елеватори, хлібні бази, хлібоприймальні, борошномельні і комбікормові підприємства та інші суб'єкти виробництва зерна, які зберігають його у власних або орендованих зерносховищах). Такі суб'єкти, відповідно до укладених договорів зі суб'єктами ринку зерна, гарантують забезпечення якості та дотримання нормативів природних втрат зерна протягом терміну його зберігання; суб'єктами заставних закупівель зерна є: сільськогосподарські товаровиробники, зернові склади, Аграрний фонд та інші суб'єкти державних заставних закупівель зерна.

Відповідно до ст. 18 Закону, суб'єктам ринку зерна гарантується вільно розпоряджатися власними ресурсами зерна та продуктами його переробки, укладати угоди щодо їх продажу, зокрема на експорт, брати участь у формуванні зернових ресурсів України.

Забороняється, крім випадків, передбачених законами України, встановлювати обмеження у переміщенні зерна та продуктів його переробки. З метою визначення обсягів зерна для розподілу за цільовим призначенням ст. 19 Закону запроваджено його декларування. Під декларуванням розуміється діяльність суб'єктів зберігання зерна із визначення обсягів зерна, що знаходиться на зберіганні. Інформація про власників зерна є конфіденційною і при декларуванні зерна не розголошується. Порядок декларування зерна суб'єктами зберігання зерна затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.2002 р. № 1877.

Декларації подаються щомісяця: зерновими складами – щодо обсягів зерна державного продовольчого резерву державного резервного насіннєвого фонду, регіональних ресурсів, іншого зерна, що знаходиться на зберіганні (крім зерна, закладеного до державного матеріального резерву); суб'єктами виробництва зерна – щодо обсягів власного зерна, що зберігається ними у власних або орендованих зерносховищах.

Залежно від обсягів задекларованого зерна і державних потреб визначаються зернові ресурси і певні їх види.

Ресурси зерна державного продовольчого резерву. Формування обсягів зерна до цього фонду здійснюється Аграрним фондом шляхом укладення договорів купівлі-продажу на аграрній біржі, а порядок його використання визначається законодавством. Реалізація зерна державного продовольчого резерву за необхідності його поновлення узгоджується із Кабінетом Міністрів України.

Ресурси зерна державного насінневого страхового фонду формуються за кошти державного бюджету в межах визначеного Кабінетом Міністрів України обсягу. Формування ресурсів цього фонду та його використання здійснюються за рішенням Кабінету Міністрів України, відповідно до Закону України від 26.12.2002 р. «Про насіння і садивний матеріал» та Порядку формування, зберігання та використання державного резервного насінневого фонду, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27.06.2003 р. № 977.

Регіональні ресурси зерна формуються шляхом укладення договорів в акредитованих біржах за кошти бюджету Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя в межах визначених ними обсягів. Уряд Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, здійснюють моніторинг наявності продовольчого і фуражного зерна та визначають поточний і прогнозний рівень забезпеченості ним.

Захист прав споживачів та суб'єктів ринку зерна щодо їх забезпечення якісним зерном і, відповідно, продуктами його переробки, встановлення показників якості гарантується правовим інститутом державного контролю за якістю. Державний контроль за якістю у цій сфері покладається на Держсільгоспінспекцію.

Зерно, згідно зі ст. 24 Закону, підлягає зберіганню. До суб'єктів зберігання зерна належать зернові склади та суб'єкти виробництва зерна. Останні декларують лише обсяги власного зерна, яке зберігається ними у власних або орендованих зернохосвищах. Зернові склади мають подавати декларацію щодо обсягів зерна державного продовольчого резерву, державного

насіннєвого фонду, регіональних ресурсів, іншого зерна, що перебуває на зберіганні, крім зерна, закладеного до державного матеріального резерву. Коли суб'єкт виробництва зерна не має власного зерносховища, він зберігає зерно на зерновому складі згідно з договором складського зберігання. Зерновий склад є юридичною особою, що має на праві власності зерносховище (спеціально обладнане приміщення, будівлю) для зберігання зерна і сертифікат на відповідні послуги зі зберігання зерна та продуктів його переробки. Видача сертифіката на такі послуги проводиться відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 11.04.2003 р. № 510 «Про забезпечення сертифікації зернових складів на відповідність послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки, запровадження складських документів на зерно», яка нині діє у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 07.10.2015 р. № 806 «Про затвердження Порядку випуску бланків складських документів на зерно, їх передачі та продажу зерновим складам та типового договору складського зберігання зерна». Вказаною Постановою затверджено Порядок випуску бланків складських документів на зерно, їх передачі та продажу зерновим складам і Типовий договір складського зберігання зерна.

Зерно зберігається на платній основі спеціально уповноваженим державним органом у сфері державного контролю за якістю зерна, продуктів його переробки.

Підставою для видачі складських документів на зерно (далі – складські документи) є прийняття зерна зерновим складом на зберігання.

Бланки, а також копії складських документів, виданих зерновими складами, зберігаються на складі.

Інформація про складські документи вноситься до реєстру складських документів на зерно (далі – реєстр) у порядку, що встановлений Кабінетом Міністрів України.

Поклажодавець має право на отримання інформації про складські документи, видані йому зерновим складом.

Держпродспоживслужба видає бланки складських документів протягом трьох днів після реєстрації замовлення.

У складських документах мусять бути заповнені всі передбачені реквізити.

У разі застави зерна, зданого на зберігання за простим складським свідоцтвом, зазначаються відомості про найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи, від якої прийнято зерно на зберігання, а також місцезнаходження (місце проживання) такої особи, номер свідоцтва про державну реєстрацію (перереєстрацію) юридичної особи, ідентифікаційний код суб'єкта підприємницької діяльності, документ, що посвідчує фізичну особу.

Інші записи у складських документах, не передбачені чинних законодавством і цим Порядком, не допускаються.

Бланк подвійного складського свідоцтва складається з двох частин: складського свідоцтва (частина А) та заставного свідоцтва-варанта (частина Б), які можуть бути відокремлені один від одного.

Бланк подвійного складського свідоцтва розміщується на аркуші паперу формату А3. У кожній з двох частин бланків подвійного складського свідоцтва на зерно мають бути однаково зазначені:

- 1) поточний номер свідоцтва згідно з реєстром;
- 2) дата видачі свідоцтва;
- 3) найменування та місцезнаходження зернового складу, що прийняв зерно на зберігання, ідентифікаційний код суб'єкта підприємницької діяльності;
- 4) найменування юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, від якої прийнято зерно на зберігання, а також місцезнаходження (місце проживання) такої особи;
- 5) посилання на договір складського зберігання зерна;
- 6) найменування та кількість прийнятого на зберігання зерна, рік збирання урожаю, посилання на державний стандарт або нормативний акт, якому відповідає прийняте на зберігання зерно, та документ, що засвідчує якість зерна;
- 7) вказівка про знеособлене або відокремлене зберігання зерна;
- 8) строк, на який прийнято зерно на зберігання, якщо такий строк встановлюється, або застереження, що зерно прийняте на зберігання до запитання;
- 9) розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона нараховується, та порядок оплати послуг за зберігання;
- 10) дані про отриманий кредит (подаються в разі відокремлення заставного свідоцтва), а саае: розмір та умови

кредиту, строк платежу, річна ставка (відсотки), дата індосаменту, найменування індосата (юридична або фізична особа), місцезнаходження (місце проживання), ідентифікаційний код суб'єкта підприємницької діяльності, документ, що посвідчує фізичну особу, підпис;

11) назва страхової компанії, що застрахувала зерно.

Бланки скріплюються підписом уповноваженої особи зернового складу.

У разі отримання кредиту за заставним свідоцтвом обидві частини подвійного складського свідоцтва на зерно мають містити всі реквізити, передбачені його формою, зокрема підпис уповноваженого працівника юридичної особи (громадянина). Строк видачі кредиту не повинен перевищувати строку зберігання зерна.

На зворотному боці бланка складського і заставного свідоцтва міститься передавальний напис (індосамент), що потрібний у разі передачі його іншій особі.

Просте складське свідоцтво видається на пред'явника.

Бланк простого складського свідоцтва розміщується на аркуші паперу формату А4. На лицьовому боці бланка простого складського свідоцтва зазначаються такі відомості:

- 1) поточний номер свідоцтва згідно з реєстром;
- 2) дата видачі свідоцтва;
- 3) найменування та місцезнаходження зернового складу, що прийняв зерно на зберігання, ідентифікаційний код суб'єкта підприємницької діяльності;
- 4) найменування юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, від якої прийнято зерно на зберігання, а також місцезнаходження (місце проживання) такої особи;
- 5) посилання на договір складського зберігання зерна;
- 6) найменування та кількість прийнятого на зберігання зерна, рік збирання урожаю, посилання на державний стандарт або нормативний акт, якому відповідає прийняте на зберігання зерно, і документ, що засвідчує якість зерна;
- 7) вказівка про знеособлене або відокремлене зберігання зерна;
- 8) строк, на який прийнято зерно на зберігання, якщо такий строк встановлюється, або застереження, що зерно прийняте на зберігання до запитання;

9) розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона нараховується, та порядок оплати послуг зі зберігання;

10) дані про отриманий кредит (подаються у разі застосування правил, встановлених для заставного свідоцтва), а саме: розмір та умови кредиту, строк платежу, річну ставку (відсотки), дату індосаменту, найменування індосата (юридичної або фізичної особи), місцезнаходження (місце проживання), ідентифікаційний код суб'єкта підприємницької діяльності, документ, що посвідчує фізичну особу, підпис;

11) назва страхової компанії, що застрахувала зерно.

Бланк скріплюється підписом уповноваженої особи зернового складу.

На зворотному боці бланка простого складського свідоцтва може міститися передавальний напис (індосамент).

Бланк складської квитанції розміщується на аркуші паперу формату А5 і включає такі дані:

- 1) найменування зернового складу;
- 2) дату видачі квитанції;
- 3) серію та номер квитанції;
- 4) найменування юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, від якої прийнято зерно на зберігання, а також місцезнаходження (місце проживання) такої особи;
- 5) номер і дату накладної;
- 6) вказівку про знеособлене або відокремлене зберігання зерна;
- 7) найменування та кількість прийнятого на зберігання зерна, рік збирання урожаю, посилання на державний стандарт або нормативний акт, якому відповідає прийняте на зберігання зерно;
- 8) якісні характеристики зерна з посиланням на документ, що їх засвідчує.

Бланк скріплюється підписом уповноваженої особи зернового складу.

Знищення бланків складських документів проводиться у порядку, передбаченому Мінекономіки.

Складське та заставне свідоцтво можуть передаватися разом або окремо за передавальними написами (індосаменентами).

Просте складське свідоцтво передається шляхом вручення його новому володільцеві.

Вручення простого складського свідоцтва, не обтяженого заставою, здійснюється шляхом підписання акта приймання-передачі простого складського свідоцтва.

Застава зерна, зданого на зберігання за простим складським свідоцтвом, здійснюється шляхом передачі заставодавцеві цього свідоцтва за передавальним написом (індосаментом).

На вимогу боржника зерновим складом може видаватися дублікат простого складського свідоцтва з поміткою про заставу.

Після видачі зерна володільцям складських документів зерновий склад погашає прийняті складські документи зі здійсненням напису «погашено».

Погашені складські документи до повторного обігу не вводяться і вилучаються з реєстру складських документів.

Погашені складські документи, зокрема їхні копії та дублікати, а також документи, що підтверджують сплату суми боргу за заставним свідоцтвом, письмові звернення володільців складських документів зберігаються зерновим складом не менше трьох років після закінчення строку зберігання зерна.

Договір складського зберігання зерна є публічним договором, типова форма його затверджується Кабінетом Міністрів України. За цим договором зерновий склад зобов'язується за плату зберігати зерно, що передане йому суб'єктом ринку зерна. Договір може передбачати, що зерновий склад має право розпоряджатися зерном (або його частиною). Укладається в письмовій формі. Письмова форма договору складського зберігання вважається дотриманою, якщо прийняття зерна на склад посвідчене відповідним документом. Порядок повернення зерна обумовлюється окремо в договорі його зберігання. Приймаючи зерно на зберігання, зерновий склад зобов'язаний здійснити аналіз його якості. Він мусить уживати всіх заходів, що передбачені Законом, нормативно-правовими актами, договором, для забезпечення схоронності зерна, переданого йому на зберігання. Кожна зі сторін договору складського зберігання при відвантаженні зерна має право вимагати перевірки його якості. Витрати, пов'язані з проведенням аналізу якості, несе сторона, що зажадала перевірки.

Зерновий склад зобов'язаний зберігати зерно протягом строку, встановленого у договорі складського зберігання зерна.

Якщо строк зберігання зерна договором не встановлений і не може бути визначений виходячи з його умов, зерновий склад зобов'язаний зберігати зерно до подання покладавцем вимоги про його повернення. Плата за зберігання зерна, строки її внесення, відповідно до ст. 28 Закону, встановлюються договором. Якщо зберігання зерна припинилося достроково не з вини зернового складу, то він має право на відшкодування понесених витрат. Якщо покладавець після закінчення строку дії договору складського зберігання зерна не забрав зерно назад, він зобов'язаний внести плату за весь фактичний час його зберігання. Договором може бути передбачено безоплатне зберігання зерна. Гранничний рівень плати (тариф) за зберігання зерна, що придбане за кошти державного бюджету, встановлює Кабінет Міністрів України з урахуванням пропозицій Мінекономіки.

Зерновий склад, який зобов'язався взяти зерно на зберігання у передбачений договором строк, не має права вимагати передання йому цього зерна на зберігання. Власник зерна, який не передав його на зберігання у цей строк, зобов'язаний відшкодувати зерновому складу завдані збитки.

Витрати, які сторони не могли передбачити при укладенні договору складського зберігання зерна (надзвичайні витрати), відшкодовуються понад плату, яка належить зерновому складу, якщо інше не передбачено договором.

Згідно зі ст. 31 Закону, покладавець зерна зобов'язаний забрати зерно у зернового складу після закінчення строку його зберігання. Зерновий склад зобов'язаний письмово за сім днів до закінчення строку зберігання попередити покладавця про закінчення строку та запропонувати термін витребування зерна. Якщо покладавець у запропонований зерновим складом термін не забрав зерно, зерновий склад має право продати його на конкурентних засадах. Кошти, одержані від продажу зерна, передаються покладавцеві за вирахуванням сум, належних зерновому складу, також його витрат на продаж зерна.

Зерновий склад зобов'язаний повернути покладавцеві або особі, зазначеній ним як одержувач, зерно у стані, передбаченому договором складського зберігання та законодавством. За втрату, нестачу чи пошкодження зерна, прийнятого

на зберігання, зерновий склад несе відповідальність на підставах, передбачених законодавством. Щодо зерна, прийнятого на зберігання після того, як настав обов'язок поклажодавця взяти це зерно назад, зерновий склад несе відповідальність лише за наявності з його боку умислу чи грубої необережності. Збитки, завдані поклажодавцеві втратою, нестачею чи пошкодженням зерна, відповідно до ст. 34 Закону, відшкодовуються зерновим складом: за втрату та нестачу зерна – у розмірі вартості втраченого або такого, що його не вистачає, зерна; за пошкодження зерна – у розмірі суми, на яку знизилася його вартість. У разі якщо внаслідок пошкодження якості зерна змінилася настільки, що воно не може бути використано за первісним призначенням, поклажодавець має право відмовитися від нього і зажадати від зернового складу відшкодування вартості цього зерна.

Зерновий склад зобов'язаний за першою вимогою поклажодавця (володільця складського документа) повернути зерно, навіть якщо передбачений договором строк його зберігання ще не закінчився, з відшкодуванням зерновому складу витрат, спричинених достроковим припиненням зобов'язання, якщо інше не передбачено договором складського зберігання.

На підтвердження прийняття зерна склад видає один із таких документів: подвійне складське свідоцтво; просте складське свідоцтво; складська квитанція.

Подвійне складське свідоцтво, відповідно до ст. 38 Закону, складається з двох частин – складського свідоцтва та заставного свідоцтва (варанта), які можуть бути відокремлені одне від одного. У кожній з двох частин подвійного складського свідоцтва мають бути однаково зазначені: найменування та місцезнаходження зернового складу, що прийняв зерно на зберігання; поточний номер складського свідоцтва за реєстром складських документів складу; найменування юридичної особи або ім'я фізичної особи, від якої прийнято зерно на зберігання, а також місцезнаходження (місце проживання) такої особи; найменування та кількість прийнятого на зберігання зерна, а за потреби – якісні характеристики зерна; строк, на який прийнято зерно на зберігання, якщо такий строк встановлюється, або ж вказівка, що зерно прийнято на зберігання до запитання, у межах дії сертифіката на відповідність послуг

зі зберігання зерна та продуктів його переробки, виданого зерновому складу; розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона обчислюється, та порядок оплати зберігання; дата видачі складського свідоцтва; підпис уповноваженої особи та печатка зернового складу. Якщо зерно приймається на зберігання зі знеособленням, то в обох частинах подвійного складського свідоцтва на зерно робиться відповідний запис.

У разі отримання кредиту за заставним свідоцтвом обидві частини подвійного складського свідоцтва на зерно повинні містити найменування (ім'я) і місцезнаходження (місце проживання) юридичної особи (громадянина), що видала кредит, дату видачі й розмір кредиту, умови, на яких він виданий, і підпис уповноваженого працівника юридичної особи (громадянина), завірений печаткою юридичної особи (нотаріусом). Термін видачі кредиту не повинен перевищувати терміну зберігання зерна. Документ, що не відповідає вимогам статті закону, не є подвійним складським свідоцтвом.

Володілець складського та заставного свідоцтва має право розпоряджатися зерном, що зберігається на зерновому складі. Володілець лише складського свідоцтва має право розпоряджатися зерном, але це зерно не може бути взято зі зернового складу до погашення кредиту, виданого за заставним свідоцтвом. Володілець лише заставного свідоцтва має право вимагати від особи, яка отримала кредит (першого надписувача), повернення всієї суми боргу та процентів, а також застави на зерно на суму відповідно до суми кредиту та процентів за користування ним. У разі застави зерна відмітка про це робиться на складському свідоцтві. Він також має право на одержання грошових коштів, які були внесені зерновому складу володільцем складського свідоцтва при отриманні зерна, у разі якщо зерно було видано зерновим складом в обмін на відповідне складське свідоцтво. При отриманні грошових коштів право вимоги до першого надписувача заставного свідоцтва закінчується.

Якщо закінчився термін погашення кредиту, зазначеного у заставному свідоцтві, зерновий склад зобов'язаний продати зерно у порядку, встановленому законодавством для продажу заставленого зерна, за письмовою вимогою володільця заставного свідоцтва.

Просте складське свідоцтво видається на пред'явника з обов'язковим записом у ньому про це. Володільць простого складського свідоцтва має право розпоряджатися зерном, що зберігається на зерновому складі. Водночас до передачі зерна прирівнюється передача простого складського свідоцтва. Таке свідоцтво передається шляхом вручення його новому володільцеві. Застава зерна, зданого на зберігання за простим складським свідоцтвом, здійснюється шляхом передачі заставодавцеві цього свідоцтва за передавальним написом (індосаментом). На вимогу боржника йому може бути виданий дублікат простого складського свідоцтва з поміткою про заставу. У разі застави зерна, зданого на зберігання за простим складським свідоцтвом, до простого складського свідоцтва застосовуються правила, встановлені для заставного свідоцтва, а до дубліката простого складського свідоцтва – правила, встановлені для складських свідоцтв.

Якщо зерновий склад приймає зерно на зберігання без видачі простого або подвійного складського свідоцтва, то для підтвердження прийняття зерна на зберігання він повинен видати складську квитанцію.

Найважливіші дані складської квитанції визначаються Кабінетом Міністрів України.

Зерновий склад видає зерно володільцеві складського і заставного свідоцтва (подвійного складського свідоцтва) лише в обмін на обидва свідоцтва разом. Володільцеві складського свідоцтва, який не має заставного свідоцтва, але вніс суму боргу за ним, зерновий склад видає зерно в обмін на складське свідоцтво та за умови надання разом з ним документа, що підтверджує сплату суми боргу за заставним свідоцтвом.

Якщо склад видав зерно володільцеві складського свідоцтва, котрий не має заставного свідоцтва та не вніс суми боргу за ним, то він несе відповідальність перед володільцем заставного свідоцтва за платіж усієї суми, забезпеченої за ним. Володільць складського і заставного свідоцтва має право вимагати видачу зерна частинами. До того ж в обмін на первісні свідоцтва йому видаються нові свідоцтва на зерно, що залишилося на зерновому складі.

Зернові склади ведуть реєстр складських документів на зерно. Вимоги до реєстру складських документів на зерно

та порядок його ведення передбачені Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2004 р. № 1569 «Про ведення реєстру складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання».

Складське та заставне свідоцтво можуть передаватися разом або окремо за передавальними написами (індосаментами). Індосамент повинен містити найменування юридичної особи або ім'я громадянина та її місцезнаходження (його місце проживання), що стали новими утримувачами складського свідоцтва або заставного свідоцтва, дату здійснення індосаменту і підпис уповноваженого працівника юридичної особи (громадянина), завірений печаткою юридичної особи або нотаріусом. Порядок здійснення передавальних написів (індосаментів) визначається законодавством України про цінні папери.

Після видачі зерна володільцям складських документів на зерно зернові склади мусять погасити прийняті складські документи на зерно шляхом відмітки на складському документі «погашено». Погашені складські документи на зерно в повторний обіг не допускаються і вилучаються з реєстру складських документів на зерно, про що робиться відповідний запис. Погашені складські документи зберігаються зерновим складом упродовж трьох років.

Основний реєстр складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання (далі – основний реєстр), є електронною базою даних, що складається на основі інформації реєстрів, які ведуться на зернових складах (далі – реєстр зернового складу), через електронну мережу. Реєстр зернового складу ведеться в електронному вигляді та у письмовій формі (книга реєстрації). Інформація в електронному реєстрі та книзі реєстрації має бути ідентичною.

Форму і порядок ведення електронного реєстру та книги реєстрації затверджує держатель реєстру, яким є державне підприємство «Держреєстри України», що належить до сфери управління Мінекономіки. Воно має доступ до бази даних реєстру і відповідає за її збереження, поставляє реєстраторам засоби програмного забезпечення для ведення реєстру в електронному вигляді; видає установам, організаціям та підприємствам дозвіл на користування інформацією, що міститься в основному реєстрі, а також витяги з нього.

Реєстратором є зерновий склад, який виконує функції відповідно до договору з адміністратором основного реєстру і передає інформацію для внесення до основного реєстру, а також видає власникам зерна витяги з реєстру зернового складу. Форма бланків та порядок видачі витягів з реєстру встановлюються держателем реєстру.

Інформація, внесена до основного реєстру та реєстру зернового складу, повинна зберігатися не менш як три роки після закінчення строку зберігання зерна. Користування основним реєстром та реєстром зернового складу здійснюється шляхом видачі витягів на бланках та/або надання можливості для доступу до певної частини електронної бази даних відповідного реєстру. Підключення до цієї бази даних здійснюється адміністратором основного реєстру на підставі договору з користувачем.

Державним органам видаються витяги з основного реєстру та реєстру зернового складу на підставі запитів, зроблених у зв'язку зі здійсненням ними своїх повноважень, що визначені законодавством.

За підключення до електронної бази даних відповідного реєстру та видачу витягів з основного реєстру та реєстру зернового складу справляється плата, розміри якої встановлюються держателем реєстру. Державні органи звільняються від плати за видачу їм зазначених витягів.

Кошти, що надходять від внесення записів до реєстру зернового складу і змін до них, видачі витягів з основного реєстру та реєстру зернового складу і підключення до електронної бази даних відповідного реєстру, зараховуються до державного бюджету.

Контрольні запитання

1. Обґрунтуйте пріоритетність розвитку сільськогосподарського виробництва.
2. Перелічіть джерела фінансування закупівлі сільгосптехніки у лізинг.
3. У чому полягає особливість державної контрактації сільськогосподарської продукції?
4. Опишіть функції аграрної біржі.

5. Який зміст біржових контрактів з реальним товаром?
6. Який зміст біржових контрактів щодо відсутнього товару?
7. Роз'ясніть поняття «зерно», «зернові ресурси» і «ринок зерна».
8. Перелічіть види складських документів зерна.
9. Охарактеризуйте функції Аграрного фонду.
10. Яка мета створення і функції ПАТ «ДПЗКУ»?
11. Розтлумачте функції і права Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Ситуаційне завдання

Між Агрофірмою «Рубежівка» та малим приватним підприємством «Берегиня» було досягнуто усної угоди при укладанні договору про реалізацію останньому 300 т пшениці 3-го класу. Агрофірма «Рубежівка» мала подати МПП «Берегиня» протягом 7 днів проект договору поставки пшениці з обумовленням строків поставки та вартості товару. Отримавши проект договору, МПП «Берегиня» не погодилося з ним і направило Агрофірмі «Рубежівка» протокол розбіжностей з підписаним договором. Агрофірма «Рубежівка» з редакцією протоколу розбіжностей не погодилася і запропонувала свої зауваження до протоколу.

Чи правомірні дії Агрофірми «Рубежівка»? Яким чином мають бути врегульовані розбіжності?

Глава 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття, види та правове регулювання будівельної діяльності

Будівнича справа з давніх-давен означає створення матеріальних благ і комфортного середовища для людини. Колись це були будівлі для проживання, задоволення культурних і релігійних потреб, згодом – споруди для різноманітних виробничих потужностей. З цього приводу народна мудрість каже: «Бог створив землю, все інше на ній – будівельники».

На підставі аналізу будівельного законодавства і публікацій в аспекті будівельних правовідносин доречно сказати, що *будівельна діяльність* – це господарська діяльність, пов'язана зі створенням нових, відновленням, розширенням і вдосконаленням наявних об'єктів виробничого та невиробничого призначення, що належать до основних фондів. Така діяльність охоплює комплекс робіт: проектних, будівельних, монтажних, пусконаладжувальних та інших, – що стосуються будівництва об'єкта і виконуються у технологічній послідовності з метою створення будівельної продукції.

Будівельна діяльність відображається через будівництво. З огляду на це потребує визначення термін «будівництво», що охоплює:

– будівельні роботи, які передбачають: земляні роботи і спорудження, конструкційні зміни, реставраційні роботи, капітальний і поточний ремонт (зокрема чистка й фарбування) та знесення усіх видів будівель чи споруд;

– цивільне будівництво, до якого належать земляні роботи й спорудження, конструкційні зміни, капітальний і поточний ремонт та знесення, наприклад, аеропортів, доків, гаваней, внутрішніх водних шляхів, гребель, захисних споруд на берегах річок і морів поблизу зон обвалів, автомобільних доріг і шосе, залізниць, мостів, тунелів, віадуків та об'єктів, пов'язаних з наданням послуг, таких як комунікації, дренаж, каналізація, водопостачання й енергопостачання;

– монтаж, демонтаж будов і конструкцій з елементів заводського виробництва, а також виробництво збірних елементів на будівельному майданчику.

Отже, *будівництво* – це види робіт, що пов'язані зі спорудженням нових, відновленням, реконструкцією, вдосконаленням наявних об'єктів виробничого і невиробничого призначення, які належать до основних фондів.

З наведеного очевидно, що поняття «будівельна діяльність» і «будівництво» не тотожні. Позаяк *будівельна діяльність* – це сукупність організаційно-правових засобів, спрямованих на забезпечення і координацію роботи проектних будівельних контролюючих суб'єктів організаційно-правових повноважень з метою забезпечення будівництва.

Окрім термінів «будівельна діяльність» і «будівництво», у юридичній літературі виокремлюється «капітальне будівництво». Найповніше воно розглянуто О. М. Вінник у навчальному посібнику «Господарське право» при вивченні теми «Правове регулювання капітального будівництва», де, зокрема, передбачено, що термін «капітальне будівництво» вживається в двох основних значеннях.

У першому з них капітальне будівництво – це комплексна галузь економіки, сфери матеріального виробництва, завдання якої – інвестування в основні фонди (будівлі, споруди, їхні частини) шляхом їх створення, відтворення та консервації основних фондів, перетворення інвестицій в будівельну продукцію. В іншому значенні воно розглядається як форма інвестиційної діяльності, а саме: господарської діяльності з виробництва основних фондів народного господарства, що полягає у здійсненні суб'єктами інвестиційної діяльності практичних дій щодо реалізації інвестицій в будівельну продукцію¹.

На нашу думку, наукову і практичну значущість має визначення капітального будівництва у Порядку державного фінансування капітального будівництва (п. 2), який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1764: *капітальне будівництво* – це процес створення нових, а також розширення, реконструкція, технічне переоснащення

---

¹ Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. 2-ге вид., змін. та допов. К.: Правова єдність, 2009. С. 530–531.

діючих підприємств, об'єктів виробничого і невиробничого призначення, пускових комплексів (з урахуванням проектних робіт, проведення торгів (тендерів) у будівництві, консервації, розконсервації об'єктів, утримання дирекцій підприємств, що будуються, а також придбання технологічного обладнання, що не входить до кошторису об'єктів).

Капітальне будівництво може проводитися підрядним, господарським, підрядно-господарським, змішаним способами.

Підрядний спосіб – це господарські правовідносини, що складаються відповідно до договору підряду на капітальне будівництво. Передбачається, що замовник як суб'єкт інвестиційної діяльності підряджає на будівництво об'єкта будівельного підрядчика на відповідних договірних умовах. Відносини, які складаються при цьому, регулюються договором підряду на капітальне будівництво.

Господарський спосіб полягає у виконанні робіт і введенні об'єкта в експлуатацію силами самого забудовника, тобто того підприємства чи організації, яке є розпорядником інвестицій і має затверджену будівельну (проектно-кошторисну) документацію. Будівництво за цього способу здійснюється силами власних будівельних підрозділів певної організації (підприємства) поряд з основною господарською діяльністю. Відносини, що складаються при цьому, є внутрішньогосподарськими.

Підрядно-господарський (змішаний) спосіб – вважається таким, коли частину робіт виконує організація-збудовник власними силами, а на виконання решти робіт підряджає відповідні будівельні організації, укладаючи з ними договір підряду на капітальне будівництво, виконання будівельних і пов'язаних з ними робіт.

Залежно від форм виробництва і відтворення основних фондів розрізняють такі види капітального будівництва:

– *нове будівництво* основних або допоміжних будівель і споруд або їхніх комплексів зі заданими техніко-економічними показниками та призначенням, які споруджуються за єдиним проектом в першу та наступні черги, на визначених для цього об'єктах, нових майданчиках або майданчиках, звільнених від колишніх будівель;

– *реновація* – відтворення основних фондів діючих підприємств, будівель, споруд. Своєю чергою, реновація поділяється на такі підвиди: *розширення* – будівництво додатково до існуючих приміщень, будівель, споруд, які будуються в межах єдиного комплексу за окремими проектами, що призводить до збільшення будівельних габаритів об'єкта та/або поліпшення його техніко-економічних показників; *реконструкція* – комплекс будівельних робіт, пов'язаних зі зміною техніко-економічних показників або використання об'єкта за новим призначенням у межах існуючих будівельних габаритів; складовою реконструкції об'єкта може бути його капітальний ремонт; *капітальний ремонт* – це комплекс будівельних робіт, пов'язаних з відновленням або поліпшенням експлуатаційних показників, зі зміною або відновленням несучих чи огорожувальних конструкцій та інженерного обладнання без зміни будівельних габаритів об'єкта, його техніко-економічних показників; *реставрація* – повне чи часткове відновлення пошкоджених або втрачених будівель та художніх якостей об'єкта у первісному чи відновленому вигляді на пам'ятниках архітектури; складовою реставрації може бути консервація або капітальний ремонт;

– *консервація* (як ще один вид капітального будівництва) – це комплекс будівельних робіт, призначених для зберігання об'єкта (на якому припинено чи не ведеться будівництво на визначений час), які включають тимчасові чи постійні захисні або конструктивні заходи, що запобігають руйнуванню об'єкта.

Результатом будівельної діяльності є *будівельна продукція*. Вона означає закінчену виробництвом будову або об'єкт, які підготовлені до використання й прийняття в експлуатацію. У цьому розумінні *будова* – це сукупність будинків і споруд (об'єктів) різного призначення, будівництво, розширення чи реконструкція яких здійснюється, як правило, за єдиною проектно-кошторисною документацією в обсязі, що визначений зведеним кошторисом; об'єкт – це окремий будинок, споруда з інженерним обладнанням, а також їхні комплекси з визначеними будівельними та виробничими показниками, на будівництво (розширення, реконструкцію, капітальний ремонт, реставрацію чи консервацію) якого складається

окремий проект (самостійний, об'єктний кошторис) і надається дозвіл на виконання будівельно-монтажних робіт.

Залежно від галузей народного господарства, для яких створюється (відтворюється) будівельна продукція, розрізняють об'єкти промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку тощо.

Центральним органом державного управління в будівельній галузі є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (далі – Мінрегіон), яке здійснює свою діяльність згідно з Положенням, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197.

Мінрегіон, відповідно до Положення, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що формує та реалізує державну регіональну політику, державну житлову політику і політику у сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-комунального господарства, а також забезпечує формування державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства.

Основними завданнями Мінрегіону є:

1) забезпечення формування та реалізація державної регіональної політики, державної житлової політики і політики у сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-комунального господарства, зокрема щодо:

- територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою, розвитку місцевого самоврядування;
- збереження традиційного характеру середовища населених пунктів;

- промисловості будівельних матеріалів;
- благоустрою населених пунктів, поводження з побутовими відходами, поховання, увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій, технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, питної води та питного водопостачання;

2) забезпечення формування державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства, у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

3) забезпечення технічного регулювання у сфері будівництва, містобудування, промисловості будівельних матеріалів, житлово-комунального господарства.

Мінрегіон, відповідно до покладених на нього завдань, визначає пріоритетні напрями розвитку відповідних сфер і затверджує:

- державні будівельні норми, зокрема з питань реставрації, консервації, ремонту і пристосування пам'яток архітектури і містобудування, планування їхньої території та визначення меж, режимів використання їхніх зон охорони, порядок консервації та розконсервації об'єктів будівництва; положення про Атестаційну архітектурно-будівельну комісію та її склад; типові положення про архітектурно-містобудівні ради, форму будівельного паспорта; склад, зміст і порядок розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту, занесеного до Списку історичних населених місць;

- програми підвищення енергоефективності у будівельній галузі; кваліфікаційні вимоги до виконавців робіт, пов'язаних зі створенням об'єктів архітектури;

- методологію проектування, будівництва та реконструкції об'єктів цивільного і промислового призначення, інженерно-транспортної інфраструктури у звичайних і складних інженерно-геологічних умовах;

- порядки, норми і правила у сфері житлово-комунального господарства, житлової політики, благоустрою населених пунктів, поводження з побутовими відходами, поховання, увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій; порядок розроблення та затвердження технічних умов у сфері питної води та питного водопостачання; інструкцію з проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна; регламенти енергетичного аудиту об'єктів житлової та соціальної сфери, у визначених законом випадках форму типових договорів у сфері житлово-комунального господарства; індекси балансової вартості об'єктів житлового фонду;

- порядок проведення моніторингу якості питної води і технічного стану об'єктів централізованого питного водопостачання, методичні рекомендації щодо проведення моніторингу процесів підтоплення міст і селищ міського типу;

– уніфіковані форми актів перевірок, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного нагляду (контролю) з питань, що належать до його компетенції;

– разом із Мінагрополітики – склад та вимоги щодо змісту, порядок формування запиту на інформацію, що надходить з метою обміну інформацією між містобудівним кадастром і Державним земельним кадастром, порядок та структуру формування відповіді, форму обміну інформацією, обмінний формат даних, вимоги до коректності, відповідності та повноти інформації, процедуру взаємодії інформаційних систем, порядок внесення змін до встановлених вимог щодо обміну інформацією;

– нормативно-правові акти з питань архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства.

В межах повноважень, передбачених законом, Мінрегіон здійснює:

– реєстрацію саморегульвних організацій у сфері архітектурної діяльності та внесення відомостей про них до державного реєстру саморегульвних організацій у сфері архітектурної діяльності, контроль за діяльністю саморегульвних організацій у сфері архітектурної діяльності, прийняття рішень про делегування саморегульвним організаціям у сфері архітектурної діяльності повноважень щодо проведення професійної атестації виконавців робіт (послуг), пов'язаних зі створенням об'єктів архітектури, визначення офіційного видання, в якому публікуються такі рішення;

– перевірку, перегляд, скасування галузевих нормативних документів у визначених сферах діяльності;

– нормативне, науково-технічне та експертне супроводження будівельних робіт на об'єкті «Укриття» та інших об'єктах Чорнобильської АЕС;

– стійку систему управління щодо формування, ведення та використання страхового фонду документації України;

– формування кошторисної нормативної бази, визначення порядку її застосування у будівництві, що здійснюється із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, кредитів, наданих під державні гарантії.

Мінрегіон реалізує:

- повноваження центрального органу виконавчої влади з нормування у будівництві;

- управління у сфері містобудування шляхом планування територій на державному рівні, визначення державних інтересів для їх урахування під час розроблення містобудівної документації та проведення моніторингу за дотриманням законодавства у сфері містобудування; проведення містобудівного моніторингу на державному рівні;

- організаційне забезпечення з питань державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла, формування житлового фонду соціального призначення, розгортання молодіжного житлового будівництва, кредитування індивідуальних сільських забудовників, реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду та реалізації інфраструктурних проектів; підтвердження придатності будівельних виробів до застосування (видачу технічних свідоцтв) та оцінку відповідності у визначеній сфері діяльності;

- організаційне, науково-технічне забезпечення виконання завдань з реформування і розвитку житлово-комунального господарства;

- методичне забезпечення з питань інженерно-сейсмометричних спостережень, інженерного захисту територій та об'єктів, сейсмічного мікрорайонування територій; технічного регулювання стосовно будівельних виробів, будинків і споруд, розроблення технічних регламентів;

- заходи щодо інженерного захисту територій населених пунктів від небезпечних геологічних процесів, прогнозування і запобігання їх розвитку, створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення.

Взаємодіє з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань застосування єдиної державної геодезичної системи координат і картографічної основи для розроблення містобудівної документації та встановлення меж адміністративно-територіальних одиниць.

Перевіряє в межах повноважень, передбачених законом, дотримання нормативних документів і нормативів обчислення вартості будівництва об'єктів, що споруджуються зі залу-

ченням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, кредитів, наданих під державні гарантії.

Мінрегіон розробляє і подає Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо:

- актів законодавства з питань організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; розмежування повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; адміністративно-територіального устрою; об'єднання територіальних громад;

- нормативно-правового забезпечення з питань регіональної політики і місцевого самоврядування, державної підтримки розвитку місцевого самоврядування; нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування з питань здійснення наданих їм законом повноважень органів виконавчої влади;

- адаптації національного законодавства у сфері місцевого самоврядування до положень Європейської хартії місцевого самоврядування та інших міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- вдосконалення механізмів інвестування та фінансування у будівництві та житлово-комунальному господарстві, державних програм у сфері будівництва і житлово-комунального господарства; проведення експертизи і затвердження проєктів будівництва, державного фінансування капітальних вкладень і договірних відносин у будівництві;

- нормативного забезпечення ведення містобудівного кадастру на державному, регіональному, районному та міському рівні;

- здійснення архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства.

Мінрегіон також:

- веде містобудівний кадастр на державному рівні та забезпечує ведення Єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов;

- затверджує перелік базових організацій з науково-технічної діяльності у будівництві; подає відповідному центральному органу виконавчої влади пропозиції щодо призначення органів з оцінки відповідності вимогам технічних регламентів;

- погоджує в межах повноважень, передбачених законом, умови конкурсу на передачу в оренду чи концесію об'єктів у сферах водо-, тепlopостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності; схеми тепlopостачання населених пунктів із кількістю жителів понад 20 тис. осіб та регіональні програми модернізації систем тепlopостачання; регіональні програми у сфері житлово-комунального господарства;
- проводить у межах повноважень, передбачених законом: галузеву експертизу науково-дослідних (науково-технічних) установ у галузі будівництва, житлово-комунального господарства та промисловості будівельних матеріалів; архітектурно-містобудівні конкурси; професійну атестацію виконавців робіт, пов'язаних зі створенням об'єктів архітектури; моніторинг реалізації Генеральної схеми планування території України та іншої містобудівної документації; вартості будівництва і тенденцій розвитку будівельної галузі; стану реформування та розвитку житлово-комунального господарства, підготовки та проходження опалювального сезону, розрахунків підприємств житлово-комунального господарства за енергоносії, а також оплати населенням, юридичними особами наданих їм житлово-комунальних послуг;
- утворює та забезпечує функціонування центрального фонду будівельних норм, здійснює наповнення фонду;
- утворює та визначає в межах повноважень, передбачених законом, функції, права та обов'язки метрологічної служби для координації (проведення) робіт, пов'язаних зі забезпеченням єдності вимірювань і здійсненням метрологічного контролю і нагляду у визначених сферах діяльності;
- готує та оприлюднює національну доповідь про якість питної води і стан питного водопостачання в Україні;
- розробляє та координує програми підвищення енергоефективності та енергозбереження в житлово-комунальному господарстві, обладнання житлових будинків засобами обліку і регулювання споживання води й теплової енергії; формує прогнозні баланси споживання теплової енергії;
- забезпечує виконання державних цільових програм у відповідних сферах, функціонування системи базових організацій з науково-технічної діяльності у будівництві;

– організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників сфери будівництва, житлово-комунального господарства;

– організовує проведення щорічного всеукраїнського конкурсу «Населений пункт найкращого благоустрою і підтримання громадського порядку», щорічної акції «За чисте довкілля» та Дня благоустрою територій населених пунктів;

– сприяє створенню виконавцями/виробниками систем управління якістю житлово-комунальних послуг відповідно до національних та міжнародних стандартів;

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції з удосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України;

– інформує та надає роз'яснення щодо реалізації державної політики у відповідних сферах тощо.

З метою організації своєї діяльності Мінрегіон:

1) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, разом із відповідними центральними органами виконавчої влади контроль за цільовим та ефективним використанням державних коштів, передбачених для реалізації проектів, виконання програм;

2) виступає державним замовником наукових досліджень комплексного характеру з питань, що належать до його компетенції;

3) сприяє, відповідно до законодавства, забезпеченню виконання міжнародних договорів України; забезпечує здійснення адаптації національного законодавства до законодавства ЄС з питань, що належать до його компетенції; здійснює в межах повноважень, передбачених законом, заходи з імплементації в національне законодавство положень міжнародних договорів, стороною яких є Україна, подає пропозиції щодо розвитку міжнародного співробітництва та укладення міжнародних договорів України;

4) координує та здійснює методичне забезпечення діяльності структурних підрозділів місцевих держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань, що належать до його компетенції та ін.

Задля виконання покладених на нього завдань Мінрегіон має право:

1) залучати в установленому порядку до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань учених і фахівців, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням із їхніми керівниками);

2) одержувати безоплатно від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їхніх посадових осіб, а також громадян та їхніх об'єднань інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на міністерство завдань;

3) скликати наради, утворювати комісії, робочі та експертні групи, проводити наукові конференції, семінари з питань, що належать до його компетенції;

4) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, зокрема урядовими, системами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами;

5) скасовувати відповідно до закону накази керівників структурних підрозділів місцевих держадміністрацій, підзвітних та підконтрольних міністерству, з питань, що належать до його компетенції.

Під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами, організаціями.

Контроль за дотриманням вимог будівельного законодавства здійснюють Державна архітектурно-будівельна інспекція України та інспекції державного архітектурно-будівельного контролю у складі органів містобудування й архітектури в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, містах обласного підпорядкування, районах. Такий

контроль вони проводять на підставі: Закону від 14.10.1994 р. № 208/94-ВР «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування»; Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197, Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 09.07.2014 р. № 294 та ін.

Відповідно до Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію (далі – Держархбудінспекція), вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через віце-прем'єр-міністра України – міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства і який реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду.

Головним завданням Держархбудінспекції є реалізація державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, а саме:

- підготовка і внесення на розгляд віце-прем'єр-міністра України – міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства пропозицій щодо забезпечення формування державної політики з питань, які належать до компетенції Держархбудінспекції;

- здійснення в межах повноважень, визначених законом, державного архітектурно-будівельного контролю за дотриманням замовниками, проєктувальниками, підрядниками та експертними організаціями вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил під час виконання підготовчих і будівельних робіт;

- здійснення державного архітектурно-будівельного нагляду за дотриманням вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил уповноваженими органами містобудування та архітектури, структурними підрозділами Київської та Севастопольської міських держадміністрацій та виконавчими органами сільських, селищних, міських рад з питань державного архітектурно-будівельного контролю, іншими органами, що здійснюють

контроль у сфері містобудівної діяльності (далі – об'єкти нагляду), під час провадження ними містобудівної діяльності;

- виконання дозвільних та реєстраційних функцій у будівництві у визначених законодавством випадках;

- ліцензування видів господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, та здійснення контролю за додержанням суб'єктами господарювання ліцензійних умов провадження видів господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками.

Держархбудінспекція, відповідно до покладених на неї завдань:

- 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції з удосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх віце-прем'єр-міністру України – міністру регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства;

- 2) проводить перевірки:

- відповідності виконання підготовчих та будівельних робіт вимогам будівельних норм, стандартів і правил, затвердженим проектним вимогам, рішенням, технічним умовам, своєчасності та якості проведення передбачених нормативно-технічною і проектною документацією зйомки, замірів, випробувань, а також ведення журналів робіт, наявності у передбачених законодавством випадках паспортів, актів та протоколів випробувань, сертифікатів та іншої документації;

- відповідності будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що використовуються під час будівництва об'єктів, вимогам стандартів, норм і правил згідно зі законодавством;

- дотримання порядку обстеження та паспортизації об'єктів, а також здійснення заходів щодо забезпечення надійності та безпеки під час їх експлуатації;

- законності рішень у сфері містобудівної діяльності, прийнятих об'єктами нагляду;

- додержання суб'єктами господарювання ліцензійних умов провадження видів господарської діяльності з будів-

ництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками;

2¹) здійснює державний ринковий нагляд у межах сфери своєї відповідальності;

3) видає обов'язкові для виконання приписи щодо:

– усунення порушення вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил;

– зупинення підготовчих та будівельних робіт;

– усунення порушень вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності об'єктами нагляду;

– усунення порушень ліцензійних умов провадження видів господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками;

4) скасовує чи зупиняє дію прийнятих об'єктами нагляду, відповідно до визначених законом повноважень, рішень, які порушують вимоги законодавства у сфері містобудівної діяльності, з одночасним складенням протоколу згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення та подальшим оприлюдненням такої інформації на офіційному вебсайті Держархбудінспекції;

5) складає акти перевірок, протоколи про вчинення правопорушень, розглядає справи про правопорушення у сфері містобудівної діяльності та справи про адміністративні правопорушення із прийняттям відповідних рішень, накладає штрафи відповідно до закону;

6) здійснює ліцензування видів господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками;

7) отримує повідомлення про початок виконання підготовчих робіт, повідомлення про початок виконання будівельних робіт, здійснює внесення змін до них, а також скасовує право на початок виконання підготовчих або будівельних робіт, набуте на підставі поданого повідомлення;

8) видає дозволи на виконання будівельних робіт, повідомлення про внесення змін до них, відмовляє у видачі таких дозволів, анулює дозволи на виконання будівельних робіт;

9) приймає в установленому порядку в експлуатацію закінчені будівництвом об'єкти (видає відповідні сертифікати або відмовляє у їх видачі, реєструє декларації про готовність об'єкта до експлуатації, внесення змін до них, а також повертає такі декларації та скасовує їх реєстрацію);

10) веде єдиний реєстр документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт і засвідчують прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, відомостей про повернення на доопрацювання, відмову у видачі, скасування та анулювання зазначених документів (далі – реєстр);

11) розглядає в порядку нагляду рішення про реєстрацію або повернення декларації про готовність об'єкта до експлуатації (без права реєстрації декларацій), рішення про видачу або анулювання дозволу на виконання будівельних робіт (без права видачі дозволу), рішення про відмову у видачі сертифіката (без права видачі сертифіката);

12) ініціює притягнення посадових осіб об'єктів нагляду до дисциплінарної відповідальності;

13) вносить подання про звільнення посадової особи об'єкта нагляду до органу, який здійснив її призначення;

14) вносить подання про позбавлення посадової особи об'єкта нагляду права виконувати певні види робіт до органу, яким таке право надавалося;

15) забороняє за вмотивованим письмовим рішенням експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, не прийнятих в експлуатацію;

16) здійснює контроль за виконанням виданих приписів у визначених законодавством випадках;

17) перевіряє на відповідність вимогам законодавства, будівельних норм, стандартів і правил рішення, прийняті територіальними органами Держархбудінспекції;

18) проводить у встановленому порядку конкурс на кращі будинки і споруди, збудовані та прийняті в експлуатацію на території України, та інші конкурси згідно зі законодавством;

19) організовує проведення або проводить навчання, підвищення кваліфікації, підготовку та перепідготовку фахівців для здійснення державного архітектурно-будівельного контролю, ліцензування, обстеження та інших функцій, здійснення

яких належить до передбачених законом повноважень Держархбудінспекції;

20) бере участь у підготовці міжнародних договорів України з питань державного архітектурно-будівельного контролю, укладає відповідно до законодавства міжнародні договори України міжвідомчого характеру та здійснює міжнародне співробітництво з питань, що належать до її компетенції.

Держархбудінспекція з метою виконання покладених на неї завдань має право:

1) залучати в установленому порядку до участі у вивченні окремих питань вчених і фахівців, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ та організацій (за погодженням із їхніми керівниками);

2) залучати до проведення перевірок представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, експертних і громадських об'єднань (за погодженням із їхніми керівниками), фахівців науково-дослідних та науково-технічних організацій;

3) одержувати в установленому законодавством порядку від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їхніх посадових осіб, а також громадян і громадських об'єднань інформацію, документи й матеріали, необхідні для виконання покладених на неї завдань і функцій;

4) скликати наради, утворювати комісії та робочі групи, проводити наукові конференції та семінари з питань, що належать до її компетенції;

5) вимагати у випадках, визначених законодавством, вибіркового розкриття окремих конструктивних елементів будинків і споруд, проведення зйомки і замірів, додаткових лабораторних та інших випробувань будівельних матеріалів, виробів і конструкцій;

6) витребовувати з метою здійснення державного архітектурно-будівельного нагляду від органів державної влади, фізичних та юридичних осіб документи і матеріали стосовно предмета державного архітектурно-будівельного нагляду, одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та баз даних, створених органами державної влади;

7) вимагати від органів державного архітектурно-будівельного контролю проведення перевірок у разі наявності ознак порушення вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил;

8) одержувати в установленому законодавством порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, фізичних осіб інформацію та документи, необхідні для здійснення державного архітектурно-будівельного контролю;

9) використовувати у своїй діяльності власні акредитовані лабораторії та контрольно-вимірвальні засоби, сертифіковані в установленому законодавством порядку;

10) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів та органів місцевого самоврядування, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;

11) брати в установленому законодавством порядку участь у роботі комісій, що утворюються з метою розслідування причин і наслідків аварій на будівництві;

12) проводити претензійно-позовну роботу, звертатися до суду з позовами щодо захисту своїх прав та законних інтересів;

13) здійснювати фіксування процесу проведення перевірки засобами аудіо-, фото- та відеотехніки;

14) залучати у разі потреби до здійснення державного архітектурно-будівельного нагляду фахівців підприємств, установ, організацій (за погодженням із їхніми керівниками), контролюючих і фінансових органів.

Посадові особи Держархбудінспекції та її територіальних органів під час проведення планових і позапланових перевірок мають право безперешкодного доступу до місць будівництва об'єктів, приміщень, документів та матеріалів, необхідних для проведення перевірки, а також з метою здійснення контролю за додержанням суб'єктами господарювання ліцензійних умов провадження господарської діяльності у визначених законодавством випадках до місць провадження діяльності таких суб'єктів.

Держархбудінспекція здійснює свої повноваження безпосередньо через апарат та свої територіальні органи. Держархбудінспекція під час виконання покладених на неї завдань

взаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, профспілками та організаціями роботодавців, а також підприємствами, установами й організаціями. Держархбудінспекція в межах повноважень, передбачених законом, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України і постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України та наказів міністерств видає накази організаційно-розпорядчого характеру, організовує та контролює їх виконання.

Відповідно до ст. 28 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI, тимчасовою спорудою торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності вважається одноповерхова споруда, що виготовляється з полегшених конструкцій з урахуванням основних вимог до споруд, визначених технічним регламентом будівельних виробів, будівель і споруд, і встановлюється тимчасово, без улаштування фундаменту. Тимчасова споруда для здійснення підприємницької діяльності може мати закрите приміщення для тимчасового перебування людей (павільйон площею не більше 30 квадратних метрів по зовнішньому контуру) або не мати такого приміщення. Розташування малих архітектурних форм здійснюється відповідно до Закону України «Про благоустрій населених пунктів». Розміщення тимчасових споруд для провадження підприємницької діяльності здійснюється в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування.

Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» від 06.09.2005 р. № 2807-IV (далі – Закон № 2807-IV), елементами (частинами) об'єктів благоустрою є:

1) покриття площ, вулиць, доріг, проїздів, алей, бульварів, тротуарів, пішохідних зон і доріжок відповідно до чинних норм і стандартів;

2) зелені насадження (зокрема снігозахисні та проти-ерозійні) уздовж вулиць і доріг, в парках, скверах, на алеях, бульварах, в садах, інших об'єктах благоустрою загального користування, санітарно-захисних зонах, на прибудинкових територіях;

3) будівлі та споруди системи збирання і вивезення відходів;

4) засоби та обладнання зовнішнього освітлення та зовнішньої реклами;

5) технічні засоби регулювання дорожнього руху;

6) будівлі та споруди системи інженерного захисту території;

7) комплекси та об'єкти монументального мистецтва, декоративні фонтани і басейни, штучні паркові водоспади;

8) обладнання (елементи) дитячих, спортивних та інших майданчиків;

9) малі архітектурні форми;

10) інші елементи благоустрою, визначені нормативно-правовими актами.

Мала архітектурна форма – це елемент декоративного чи іншого оснащення об'єкта благоустрою. До малих архітектурних форм належать: альтанки, павільйони, навіси; паркові арки (аркади) і колони (колонади); вуличні вази, вазони і амфори; декоративна та ігрова скульптура; вуличні меблі (лавки, лави, столи); сходи, балюстради; паркові містки; огорожі, ворота, ґрати; інформаційні стенди, дошки, вивіски та інші елементи благоустрою, визначені законодавством.

Відповідно до ст. 34 Закону № 2807-IV, Правилами благоустрою території населеного пункту (далі – Правила) вважається нормативно-правовий акт, яким установлюються вимоги щодо благоустрою території населеного пункту. Правила розробляються на підставі Типових правил благоустрою території населеного пункту (далі – Типові правила) для всіх сіл, селищ, міст і затверджуються відповідними органами місцевого самоврядування. Типові правила розробляються та затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства. У разі якщо відповідною сільсь-

кою, селищною, міською радою не прийнято рішення про затвердження Правил, застосовуються Типові правила. Правила включають порядок розміщення малих архітектурних форм.

Згідно з Ухвалою ЛМР від 21.04.2011 р. №376 «Про Правила благоустрою м. Львова», мала архітектурна форма для провадження підприємницької діяльності – це невелика споруда для здійснення підприємницької діяльності торговельно-побутового призначення, що виконується з полегшених конструкцій і встановлюється тимчасово без влаштування заглиблених у ґрунт фундаментів з розмірами, окресленими чинними нормативними документами.

Мала архітектурна форма – штучний архітектурно-об'ємний елемент – передбачає лави, урни, зупинки громадського транспорту, паркани, огорожі, альтанки, декоративні скульптури та композиції, пам'ятники, меморіальні дошки, обладнання дитячих та спортивних майданчиків, вази для квітів, фонтани та декоративні басейни, вуличні телефонні апарати, покажчики найменування вулиць, вуличні годинники, інформаційні колони тощо.

П. 12 Ухвали ЛМР від 21.04.2011 р. №376 «Про Правила благоустрою м. Львова» визначає порядок розміщення та утримання МАФ для здійснення підприємницької та господарської діяльності:

– тимчасове розміщення та утримання МАФ для здійснення підприємницької діяльності у місцях, визначених для проведення загальноміських заходів, проводиться відповідно до нормативно-розпорядчих документів міської ради, в яких обов'язково передбачаються заходи зі запобігання пошкодженню об'єктів благоустрою, укладання угод на вивезення відходів, забезпечення контролю за організацією постійного прибирання закріплених і прилеглих територій, своєчасного вивезення вмісту контейнерів та урн для сміття, належного утримання громадських вбиралень (біотуалетів);

– розміщення та утримання МАФ для здійснення підприємницької діяльності на прилеглий до підземних переходів території та у переходах вулиць і транспортних пересадочних вузлів допускається у встановленому порядку за умови виконання окремого проекту здійснення цих робіт;

– біля кожної МАФ має бути зовнішнє штучне освітлення, а також безпосередньо біля неї – покриття вдосконаленого типу завширшки:

- на всю довжину фасаду (незалежно від конструкції споруди) – 2 м;
  - з боку вітрини і службового входу – 1 м;
  - з боку входу для покупців – 1,5 м;
- у разі розміщення МАФ на відстані понад 2 метри від тротуару до неї з тротуару мусить бути влаштована пішохідна доріжка завширшки 1,5 метра;

– біля стаціонарних МАФ (павільйонів, кіосків) власник повинен встановити урну для збирання твердих побутових відходів, а також забезпечити прибирання прилеглої території у межах 10 м;

– власники (балансоутримувачі) зобов'язані проводити (за потреби, але не рідше одного разу на рік) відновлення зовнішнього вигляду МАФ згідно з паспортом, затвердженим департаментом містобудування. Нагляд за дотриманням вимог нормативно-правових документів здійснюють посадові особи, визначені у переліку, наведеному у додатку 3 до цих Правил;

– самочинно встановлені МАФи підлягають демонтажу без попереднього судового розгляду. Демонтаж, перевезення та зберігання самочинно збудованих МАФів здійснює особа, яка самочинно встановила МАФ, за власні кошти або відповідна районна адміністрація з подальшим відшкодуванням власниками витрат на демонтаж перевезення та зберігання самочинно збудованих МАФів їхніми власниками. Якщо у процесі демонтажу не звернулися зацікавлені особи і не надали документи, що засвідчують право власності на МАФ, то МАФ демонтується і перевозиться на майданчик тимчасового зберігання і знаходиться там до прийняття остаточного рішення відповідно до законодавства України;

– забороняється розміщення МАФ в охоронних зонах інженерних мереж і на зелених насадженнях, зокрема на газонах, квітниках тощо.

Розміщення малої архітектурної форми здійснюється на підставі рішення відповідної сільської, селищної, міської ради, а для власників земельних ділянок – на підставі рішення виконавчого комітету відповідної місцевої ради. Для цього суб'єкт

господарювання подає відповідній сільській, селищній, міській раді заяву про розміщення малої архітектурної форми, у якій зазначається бажане місце та строк розміщення малої архітектурної форми, її призначення і загальний опис. До заяви додаються: виписка з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; копія державного акта на право власності на земельну ділянку, право постійного користування земельною ділянкою або договору оренди (за наявності).

У разі відсутності у суб'єкта господарювання державного акта на право власності на земельну ділянку чи на право постійного користування земельною ділянкою або договору оренди такої земельної ділянки сільська, селищна, міська рада укладає з таким суб'єктом господарювання в десятиденний строк з дня прийняття рішення договір особистого строкового сервітуту в порядку, передбаченому законодавством. Строк розміщення малої архітектурної форми не може перевищувати строк дії договору оренди земельної ділянки або договору особистого строкового сервітуту. Умови договору особистого строкового сервітуту визначаються сільською, селищною, міською радою. Розмір плати за таким договором не може перевищувати розмір орендної плати для цієї земельної ділянки.

У разі зміни власника малої архітектурної форми відповідна сільська, селищна, міська рада вносить зміни до рішення щодо розміщення малої архітектурної форми, а уповноважений представник вносить інформацію про нового власника до схеми прив'язки або паспорта прив'язки малої архітектурної форми, або схеми розміщення групи малих архітектурних форм та паспорта прив'язки відповідної окремої малої архітектурної форми.

Проте, згідно з Ухвалою від 02.03.2017 р. № 1568 «Про продовження терміну здійснення підприємницької діяльності у тимчасових спорудах на території м. Львова», встановлено мораторій на доповнення Комплексної схеми розміщення тимчасових споруд для здійснення підприємницької діяльності у м. Львові, затвердженої ухвалою міської ради від 23.04.2015 р. № 4526, новими тимчасовими спорудами – терміном до 31.12.2019 р.

§ 2. Умови здійснення будівництва

Будівельна діяльність як вид господарської діяльності провадиться не спонтанно і навмання, а за наявності певних обов'язкових умов, які встановлюються законами і підзаконними нормативно-правовими актами. Нині одним із основних є прийнятий Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності»² (далі – Закон № 3038-VI). На підставі аналізу Закону можна зробити такі висновки: його положення здебільшого дублюють норми, які не виконуються і на державному, і тим більше на місцевому рівні. По суті він є новою редакцією безліч разів змінюваних положень про регулювання містобудівної діяльності. Розглянемо його особливості.

Як і раніше, основним видом містобудівної документації, за ст. 17 Закону № 3038-VI, є генеральний план населеного пункту, призначений для обґрунтування довгострокової стратегії планування та забудови певної території. Рішення про розроблення генерального плану приймає відповідно сільська, селищна, міська рада.

Замовниками, які організовують розроблення, внесення змін та подання генерального плану населеного пункту на розгляд відповідної сільської, селищної, міської ради, є виконавчі органи сільських, селищних і міських рад, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації.

Генеральні плани населених пунктів та зміни до них розглядаються і затверджуються відповідними сільськими, селищними, міськими радами на чергових сесіях протягом трьох місяців із дня їх подання.

Загальна доступність матеріалів генерального плану населеного пункту забезпечується згідно з вимогами Закону України «Про доступ до публічної інформації» шляхом надання їх за запитом на інформацію, оприлюднення на вебсайті органу місцевого самоврядування, зокрема у формі відкритих даних, на єдиному державному вебпорталі відкритих даних,

---

² Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17/print> (дата звернення: 07.06.2019).

у місцевих періодичних друкованих засобах масової інформації, у загальнодоступному місці в приміщенні органу місцевого самоврядування.

Отож за Законом № 3038-VI (ст. 18) План зонування території розробляється з метою створення сприятливих умов для життєдіяльності людини, забезпечення захисту територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, запобігання надмірній концентрації населення й об'єктів виробництва, зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища, охорони та використання територій з особливим статусом, зокрема ландшафтів, об'єктів історико-культурної спадщини, а також земель сільськогосподарського призначення і лісів та підлягає стратегічній екологічній оцінці.

Уточнює положення генерального плану населеного пункту детальний план у межах населеного пункту. Такий план розробляється з метою визначення планувальної організації та функціонального призначення, просторової композиції та параметрів забудови і ландшафтної організації кварталу, мікрорайону, іншої частини території населеного пункту, призначених для комплексної забудови чи реконструкції, та підлягає стратегічній екологічній оцінці.

За межами населених пунктів він розробляється відповідно до схеми планування території (частини території) району та/або області з урахуванням державних і регіональних інтересів.

Розроблення детального плану території за межами населених пунктів та внесення змін до нього здійснюються на підставі розпорядження відповідної районної державної адміністрації. На підставі та з урахуванням положень затвердженого детального плану території може розроблятися проект землеустрою щодо впорядкування цієї території для містобудівних потреб, який після його затвердження стає невід'ємною частиною детального плану території.

З метою убезпечення проведення з корупційних мотивів змін до генеральних планів забудови населених пунктів, ст. 21 Закону № 3038-VI передбачено обов'язкове проведення громадських слухань щодо таких планів, а також плани зонування території, детальні плани території. Затвердження

на місцевому рівні містобудівної документації, зазначеної у частині першій цієї статті, без проведення громадського обговорення проектів такої документації забороняється. Законом № 3038-VI (ст. 22) передбачається введення містобудівного кадастру – це державна система зберігання і використання геопросторових даних про територію, адміністративно-територіальні одиниці, екологічні, інженерно-геологічні умови, інформаційних ресурсів будівельних норм, державних стандартів і правил для задоволення інформаційних потреб у плануванні територій та будівництві, формування галузевої складової державних геоінформаційних ресурсів.

Закон № 3038-VI встановлює конкретні умови, порядок проектування і об'єктів (ст. 26), який передбачає таке:

1. Забудова територій здійснюється шляхом розміщення об'єктів будівництва.

2. Суб'єкти містобудування зобов'язані додержуватися містобудівних умов та обмежень під час проектування і будівництва об'єктів.

3. Виконавчий орган сільської, селищної, міської ради вживає заходів щодо організації комплексної забудови територій відповідно до вимог цього Закону.

4. Право на забудову земельної ділянки реалізується її власником або користувачем за умови використання земельної ділянки відповідно до вимог містобудівної документації.

5. Проектування та будівництво об'єктів здійснюється власниками або користувачами земельних ділянок у такому порядку:

1) отримання замовником або проектувальником вихідних даних;

2) розроблення проектної документації та проведення у випадках, передбачених статтею 31 цього Закону, її експертизи;

3) затвердження проектної документації;

4) виконання підготовчих та будівельних робіт;

5) прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів;

6) реєстрація права власності на об'єкт містобудування.

На відміну від попередньої дозвільної процедури на проведення будівельних робіт, Закон диференціював оформлен-

ня дозвільної документації залежно від категорії складності об'єкта. Відповідно до ст. 32 Закону, всі об'єкти будівництва поділяються за такими класами наслідків (відповідальності):

- незначні наслідки – СС1;
- середні наслідки – СС2;
- значні наслідки – СС3.

Віднесення об'єкта до певного класу наслідків (відповідальності) здійснюється проектною організацією за погодженням із замовником будівництва.

До незначних наслідків (СС1) не можуть бути віднесені об'єкти:

- характеристики можливих наслідків від відмови (стану об'єкта, при якому неможливо використовувати його або складову частину за функціональним призначенням) яких перевищують:

- рівень можливої небезпеки для здоров'я і життя людей, які постійно перебуватимуть на об'єкті, – 50 осіб;
- рівень можливої небезпеки для здоров'я і життя людей, які періодично перебуватимуть на об'єкті, – 100 осіб;
- рівень матеріальних збитків чи соціальних втрат, пов'язаних із припиненням експлуатації або з втратою цілісності об'єкта, – 2500 мінімальних заробітних плат (до розрахунку збитків не включаються збитки замовників будівництва, які будують об'єкти без залучення коштів державного або місцевого бюджетів, кредитних коштів, наданих під державні гарантії, коштів державних та комунальних підприємств, бюджетних установ);
- пам'ятки культурної спадщини національного та місцевого значення, визначені відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини»;
- нове будівництво яких здійснюється в охоронній зоні пам'яток культурної спадщини національного та місцевого значення (розміри охоронної зони не можуть бути менші за два горизонтальні або два вертикальні розміри пам'ятки);
- об'єкти підвищеної небезпеки, ідентифіковані відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»;
- житлові будинки понад чотири поверхи;
- об'єкти, які підлягають оцінці впливу на довкілля відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»

(крім об'єктів, які виробляють електричну енергію з енергії вітру, за умови позитивного висновку уповноваженого органу з оцінки впливу на довкілля).

До значних наслідків (ССЗ) належать такі об'єкти:

– пам'ятки культурної спадщини, визначені відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини»;

– об'єкти підвищеної небезпеки, ідентифіковані відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»;

– житлові, громадські або багатофункціональні будівлі заввишки понад 100 метрів та/або з рівнем можливої небезпеки для здоров'я і життя людей понад 400 осіб, які постійно перебувають на об'єкті.

У ст. 27 Закону № 3038-VI передбачено, що забудова присадибних, дачних і садових земельних ділянок може здійснюватися на підставі будівельного паспорта забудови земельної ділянки (далі – будівельний паспорт). Будівельний паспорт визначає комплекс містобудівних та архітектурних вимог до розміщення і будівництва індивідуального (садибного) житлового будинку, садового, дачного будинку не вище двох поверхів (без урахування мансардного поверху) з площею до 500 квадратних метрів, господарських будівель і споруд, гаражів, елементів благоустрою та озеленення земельної ділянки. Проектування на підставі будівельного паспорта здійснюється без отримання містобудівних умов та обмежень. Для об'єктів, зазначених у частині першій цієї статті, розроблення проекту будівництва здійснюється виключно за бажанням замовника.

Порядок видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки і пакет документів до нього затверджені Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у редакції від 05.07.2011 р. № 103.

Зважаючи на важливість визначення категорії складності будівництва, доречно розглянути вимоги щодо оформлення дозвільної документації.

I. Наявність проектною документації на будівництво. Відповідно до ст. 31 Закону № 3038-VI, Проектна документація на будівництво об'єктів розробляється у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері містобудування, з ураху-

ванням вимог містобудівної документації та вихідних даних і дотриманням вимог законодавства, будівельних норм, державних стандартів і правил та затверджується замовником.

До проектної документації на будівництво об'єктів, що підлягають оцінці впливу на довкілля згідно зі Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», додаються результати оцінки впливу на довкілля.

Експертиза проектів будівництва проводиться в установленому Кабінетом Міністрів України порядку експертними організаціями незалежно від форми власності, які відповідають критеріям, визначеним центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері будівництва, архітектури, містобудування, відомості про які внесені таким органом або на підставі делегованих повноважень саморегулювальною організацією у сфері архітектурної діяльності за відповідним напрямом підприємницької діяльності (у разі її утворення) до переліку експертних організацій. До проведення експертизи залучаються (зокрема на підставі цивільно-правових договорів) експерти з питань санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, які пройшли професійну атестацію, що проводилася зі залученням представників відповідних центральних органів виконавчої влади, та отримали відповідний кваліфікаційний сертифікат. Порядок проведення професійної атестації таких експертів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Не підлягають обов'язковій експертизі проекти будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), крім проектів будівництва об'єктів, які підлягають обов'язковій експертизі:

1) за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, – щодо додержання нормативів з питань санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, міцності, надійності, довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення, зокрема щодо додержання нормативів з питань

створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення;

2) споруджуються на територіях зі складними інженерно-геологічними та техногенними умовами, – в частині міцності, надійності та довговічності будинків і споруд;

3) споруджуються із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також кредитів, наданих під державні гарантії, якщо їхня кошторисна вартість перевищує 300 тисяч гривень, – щодо кошторисної частини проектної документації;

4) підлягають оцінці впливу на довкілля, згідно зі Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», – в частині врахування результатів оцінки впливу на довкілля.

За рішенням замовника може проводитися також експертиза проектів будівництва інших об'єктів, не передбачених у цій частині, або окремих розділів проектної документації.

Встановлення випадків та порядку проведення експертизи проектів будівництва іншими законами не допускається.

Проектна документація на будівництво об'єктів не потребує погодження державними органами, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, юридичними особами, утвореними такими органами.

II. Підготовчі роботи. Підготовчі роботи в будівництві, відповідно до ст. 35 Закону і Порядку виконання підготовчих та будівельних робіт, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 466, – це роботи з підготовки земельної ділянки, влаштування огороження будівельного майданчика та знесення будівель і споруд, порушення елементів благоустрою в межах відведеної земельної ділянки, вишукувальні роботи, роботи зі спорудження тимчасових виробничих і побутових споруд, необхідних для організації та обслуговування будівництва, улаштування під'їзних шляхів, складування будівельних матеріалів, підведення тимчасових інженерних мереж, а також із винесення інженерних мереж та видалення зелених насаджень.

Підготовчі роботи можуть виконуватися замовником після набуття права на земельну ділянку відповідного цільового призначення та подання повідомлення про початок виконан-

ня підготовчих робіт до Держархбудінспекції або її територіального органу. Виконання підготовчих робіт може здійснюватися на підставі повідомлення про початок виконання будівельних робіт або дозволу на виконання будівельних робіт.

Повідомлення про початок виконання підготовчих робіт, повідомлення про початок виконання будівельних робіт щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта, та повідомлення про початок виконання будівельних робіт щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1) (далі – повідомлення), повідомлення про зміну даних у зазначених повідомленнях за формою згідно з додатками 1, 2 і 2¹ до цього Порядку подається замовником (його уповноваженою особою) особисто або надсилається рекомендованим листом з описом вкладення чи через електронну систему здійснення декларативних та дозвільних процедур у будівництві до відповідного органу державного архітектурно-будівельного контролю за місцезнаходженням об'єкта не пізніше ніж за один календарний день до початку виконання підготовчих або будівельних робіт. У разі якщо право на будівництво об'єкта передано іншому замовнику або змінено осіб, відповідальних за проведення авторського і технічного нагляду під час виконання підготовчих робіт, або змінено осіб, відповідальних за проведення авторського та технічного нагляду під час виконання будівельних робіт, а також у разі коригування проектної документації на виконання будівельних робіт в установленому законодавством порядку під час виконання будівельних робіт, замовник (його уповноважена особа) протягом трьох робочих днів повідомляє про такі зміни відповідному органу державного архітектурно-будівельного контролю шляхом подання з дотриманням вимог повідомлення про зміну даних у повідомленні про початок виконання підготовчих робіт чи повідомлення про зміну даних у повідомленні про початок виконання будівельних робіт за формою.

Виконання підготовчих робіт без подання повідомлення про зміну даних у повідомленні про початок підготовчих робіт не може продовжуватися.

Замовник згідно зі законом відповідає за повноту та достовірність даних, зазначених у поданому ним повідомленні.

У разі зміни генерального підрядника чи підрядника (якщо підготовчі або будівельні роботи здійснюються без залучення субпідрядників) замовник (його уповноважена особа) повідомляє органу державного архітектурно-будівельного контролю (Державній архітектурно-будівельній інспекції України або її територіальному органу) про такі зміни листом.

Повідомлення про внесення змін подається замовником (його уповноваженою особою) особисто або надсилається рекомендованим листом з описом вкладення чи через електронну систему здійснення декларативних та дозвільних процедур у будівництві до відповідного органу державного архітектурно-будівельного контролю. Орган державного архітектурно-будівельного контролю забезпечує внесення інформації, зазначеної у повідомленні, до реєстру згідно з цим Порядком. Відомості щодо внесених даних, зазначених у декларації, підлягають вилученню з реєстру в установленому порядку. Виконання підготовчих або будівельних робіт без подання такого повідомлення забороняється. У разі зміни генерального підрядника чи підрядника (якщо підготовчі або будівельні роботи виконуються без залучення субпідрядників) замовник (його уповноважена особа) повідомляє органу державного архітектурно-будівельного контролю про такі зміни листом.

Відповідальність за порушення вимог, визначених цим Порядком, несе замовник за законом.

Згідно з Положенням про порядок консервації та розконсервації об'єктів будівництва, затвердженим Наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України 21.10.2005 р. № 2, консервація об'єкта – це комплекс робіт та заходів, пов'язаних зі забезпеченням зберігання на визначений довготривалий час об'єкта, на якому припинено будівництво, що включає тимчасові та постійні захисні або конструктивні заходи, які запобігають руйнації об'єкта.

Розконсервація об'єкта – це комплекс робіт та заходів, пов'язаних зі забезпеченням відновлення будівництва законсервованого об'єкта.

Консервації підлягають об'єкти, будівництво та прийняття в експлуатацію яких не забезпечене фінансуванням або технічний рівень яких не відповідає сучасним вимогам.

Рішення про консервацію об'єкта приймаються органами виконавчої влади – головними розпорядниками бюджетних коштів, за поданням відповідних органів виконавчої влади – розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, та суб'єктами господарської діяльності – замовниками будівництва, які приймали рішення про будівництво об'єкта, що консервується.

Органи виконавчої влади, суб'єкти господарської діяльності, які прийняли рішення про консервацію об'єкта, видають наказ або інший розпорядчий документ (далі – розпорядчий документ) про консервацію об'єкта. Розпорядчий документ про консервацію об'єкта підлягає обов'язковому узгодженню з усіма інвесторами, що забезпечували фінансування будівництва. Після закінчення робіт з консервації об'єкта замовником направляються відповідному органу державного архітектурно-будівельного контролю розпорядчий документ про консервацію об'єкта і документ, що дає право на виконання підготовчих та/або будівельних робіт згідно з вимогами законодавства. Рішення про розконсервацію об'єкта та подальше поновлення будівництва приймається органами виконавчої влади або суб'єктами господарської діяльності, які приймали рішення про консервацію об'єкта, або їхніми правонаступниками. Підрядник зобов'язаний здати, а Замовник прийняти законсервований об'єкт за актом про прийняття законсервованого об'єкта, а також конструкції, устаткування і матеріали, які залишаються на об'єкті та підлягають консервації, за відомістю незмонтованих конструкцій, устаткування і матеріалів, які залишаються на об'єкті та підлягають консервації. Вартість зазначених конструкцій, устаткування і матеріалів, які придбані Підрядником за його кошти і залишаються на об'єкті та підлягають консервації, відшкодовуються Замовником.

III. Отримання дозволу на виконання будівельних робіт. Насамперед зазначимо, що такі роботи – це роботи з нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту. Відповідно до положень ст. 37 Закону № 3038-VI і Порядку виконання підготовчих та будівельних робіт, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 466, дозволяється проводити будівельні роботи після

реєстрації відповідною інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю декларації про початок виконання будівельних робіт.

У разі якщо органом державного архітектурно-будівельного контролю протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви не видано дозвіл або відмову в його видачі, замовник звертається до Держархбудінспекції для вжиття упродовж десяти робочих днів заходів, пов'язаних з видачею зазначеного дозволу або відмовою в його видачі.

Якщо протягом зазначеного строку не буде видано дозвіл або відмову в його видачі, право на виконання будівельних робіт виникає на десятий робочий день з дня реєстрації письмового звернення, надісланого рекомендованим листом до Держархбудінспекції, а дозвіл вважається виданим.

Право на виконання будівельних робіт виникає після отримання документа, що дає право на виконання будівельних робіт, згідно з цим Порядком як для об'єкта з вищим класом наслідків (відповідальності).

Дозвіл на виконання будівельних робіт видається відповідними інспекціями державного архітектурно-будівельного контролю протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви.

Після отримання вказаних погоджень додаткових дозвільних документів на будівництво не вимагається.

Не пізніше ніж за один календарний день до початку виконання будівельних робіт щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта, які не потребують реєстрації декларації або отримання дозволу на виконання будівельних робіт, внесених до переліку об'єктів, будівництво яких здійснюється після подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт про зміну даних у повідомленні про початок виконання будівельних робіт), замовник (його уповноважена особа) подає особисто або надсилає рекомендованим листом з описом вкладення до Інспекції повідомлення про початок виконання будівельних робіт (про зміну даних у повідомленні про початок виконання будівельних робіт).

У разі якщо право на будівництво об'єкта передано іншому замовнику або змінено генерального підрядника чи підрядни-

ка (якщо будівельні роботи виконуються без залучення субпідрядників) або осіб, відповідальних за проведення авторського і технічного нагляду, чи відповідальних за виконання будівельних робіт, замовник протягом трьох робочих днів подає до Інспекції, до якої подавалося повідомлення про початок виконання будівельних робіт, повідомлення про такі зміни.

Виконання будівельних робіт без повідомлення про зміни до повідомлення про початок виконання будівельних робіт не може продовжуватися.

IV. Прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів.

По-новому визначено ст. 39 Закону № 3038-VI і Порядком прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 р. № 461, прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів (далі – об'єкти).

Так, прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), та об'єктів, будівництво яких здійснювалося на підставі будівельного паспорта, здійснюється шляхом реєстрації відповідним органом державного архітектурно-будівельного контролю на безоплатній основі поданої замовником декларації про готовність об'єкта до експлуатації протягом десяти робочих днів з дня реєстрації заяви.

Акт готовності об'єкта до експлуатації підписується замовником, генеральним проектувальником, генеральним підрядником або підрядником (у разі якщо будівельні роботи виконуються без залучення субпідрядників), субпідрядниками, страховиком (якщо об'єкт застрахований).

Інспекція державного архітектурно-будівельного контролю у разі потреби під час розгляду питань, пов'язаних з видачею сертифіката, може звернутися до державних органів з метою отримання відповідних висновків.

Прийняття рішення про реєстрацію (повернення) декларації про готовність об'єкта до експлуатації, видачу (відмову у видачі) сертифіката здійснюється органами державного архітектурно-будівельного контролю протягом десяти робочих днів з дати подання відповідних документів.

Датою прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта є дата реєстрації декларації про готовність об'єкта до експлуатації або видачі сертифіката.

Реєстрацію декларації здійснює Держархбудінспекція за місцезнаходженням об'єкта на безоплатній основі.

За видачу сертифіката, який видається у разі прийняття в експлуатацію закінченого будівництва, замовник зобов'язаний внести відповідну плату. Розмір плати за видачу сертифіката становить для закінчених будівництвом об'єктів:

- зі середніми (СС2) наслідками – 4,6 прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- зі значними (СС3) наслідками – 5,2 прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Плата за видачу сертифіката вноситься замовником шляхом перерахування коштів через банки чи відділення поштового зв'язку.

Підтвердженням внесення плати за видачу сертифіката є платіжне доручення з позначкою про дату проведення платежу або касовий документ банку чи відділення поштового зв'язку, що прийняли платіж.

Зареєстрована декларація про готовність об'єкта до експлуатації або сертифікат є підставою для укладення договорів про постачання на прийнятий в експлуатацію об'єкт необхідних для його функціонування ресурсів – води, газу, тепла, електроенергії, включення даних про такий об'єкт до державної статистичної звітності та оформлення права власності на нього.

Підключення закінченого будівництвом об'єкта, прийнятого в експлуатацію, до інженерних мереж здійснюється протягом десяти днів з дня відповідного звернення замовника до осіб, які є власниками відповідних елементів інженерної інфраструктури або здійснюють їх експлуатацію.

Визначає основні техніко-економічні показники титулу будови (об'єкта) на місці, який передбачений у Порядку затвердження титулів об'єктів, будівництво яких здійснюється із залученням бюджетних коштів, коштів державних підприємств, установ та організацій, а також кредитів, наданих під державні гарантії, затверженому Постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.1997 р. № 995. У ньому обов'язковими є такі

відомості: найменування будови та її місцезнаходження, сфера управління, до якої вона належить, галузь, характер будівництва, обсяг капіталовкладень та завдання щодо введення у дію потужностей і основних фондів на весь період будівництва з розподілом за роками та врахуванням нормативних термінів тривалості будівництва. Титул є документом, обов'язковим для міністерств, інших органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, банків, що здійснюють супроводження, фінансування та реалізацію проекту будівництва зі залученням бюджетних коштів або коштів підприємств державної власності. На основі погодженого та затвердженого титулу будови замовником складається внутрішньобудівельний титул будови (об'єкта), у якому визначаються об'єкти та споруди, будівництво яких здійснюватиметься у плановому році, зазначається їхня кошторисна вартість та залишок її на початок року, обсяг капіталовкладень на рік, зокрема витрати замовника.

Під час будівництва об'єкта, згідно зі Законом України від 20.05.1999 р. № 687-XIV «Про архітектурну діяльність»³, здійснюється *авторський нагляд*. Цей нагляд здійснюють архітектор – автор затвердженого проекту відповідно до укладеного договору на розроблення проекту цього об'єкта архітектури. У разі виявлення відхилень від проектних рішень, допущених під час будівництва об'єкта архітектури, та відмови підрядника щодо їх усунення особа, яка здійснює авторський або технічний нагляд, повідомляє про це замовника і орган державного архітектурно-будівельного контролю для вжиття заходів відповідно до законодавства.

Наостанок слід зазначити, що Закон від 17.02.2011 р. №3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності», передбачаючи деякі зміни в процедурі планування, проектування, здійснення будівництва та введення готового об'єкта в експлуатацію, а також скорочення термінів виконання певних дій, фактично не змінює основний підхід до містобудівної

---

³ Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14/print> (дата звернення: 07.06.2019).

діяльності, залишаючи за місцевою владою можливість перешкоджати здійсненню проектування і будівництва шляхом незатвердження необхідних документів.

§ 3. Будівельні правовідносини

У процесі прийняття рішення про будівництво, його здійснення та експлуатації побудованого об'єкта виникають різноманітні відносини. Якщо такі відносини регулюються нормами права, вони набувають статусу будівельних правовідносин. Зазначені правовідносини є комплексними, що зумовлено складністю будівництва. Комплексність будівельних правовідносин полягає в тому, що вони включають: відносини щодо прийняття інвестором рішення про інвестування у формі капітального будівництва, розробки, експертизи та затвердження інвестиційного проекту будівництва; підрядні відносини щодо здійснення вишукувальних і проектних робіт; відносини щодо будівельних підрядів; відносини щодо будівельних поставок; відносини щодо фінансування капітального будівництва; відносини щодо надання послуг, пов'язаних з капітальним будівництвом; відносини щодо державного регулювання та контролю за будівництвом.

У науково-практичному коментарі Господарського кодексу Е. І. Харитонові, Е. О. Харитонова, В. М. Коссака та інших наведено дефініцію поняття «будівельні відносини» – це двосторонні і багатосторонні відносини, які виникають між суб'єктами будівельного права, між уповноваженою і зобов'язаною сторонами⁴.

Віднедавна Україна встала на шлях набуття членства в ЄС. Зрозуміло, що це процес на багато років, і він передбачає дотримання значної кількості вимог. Однією з основних серед них є адаптація національного законодавства до законодавства ЄС, зокрема в частині боротьби з корупцією, на яку припадає 10–15% ВВП. Корупція в усіх сферах життя спричиняє негативні наслідки в державі. Вона руйнує вітчизняну економіку, зупиняє економічний розвиток та знижує економічну продуктивність. Однією зі сфер господарювання, де на державному рівні

---

⁴ Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України / Е. І. Харитонова, Е. О. Харитонова, В. М. Коссака та ін. Х.: Одісей, 2007. 752 с.

активно розпочалася боротьба з корупцією, є сфера публічних закупівель. Зокрема, 25 грудня 2015 року прийнято нову редакцію відповідного Закону України – «Про публічні закупівлі» (далі – ЗУ «Про публічні закупівлі») за № 922-VIII. Цей Закон повинен стати безумовно позитивним кроком у подоланні корупції у сфері публічних закупівель. Треба зазначити, що договори у сфері будівельної діяльності укладають на сайті «Публічних закупівель PROZORRO. Часто переможцями торгів стають постачальники, вартість пропозиції продукції, робіт та/чи послуг яких є нижчою від собівартості. Це може бути пов'язано з прихованими недоліками технологічного процесу, низькою якістю продукції, що дає можливість постачальнику демпінгувати на ринку. Крім цього, постачальник може значно занижувати ціну своєї продукції за наявності умислу на шахрайські дії – не виконувати умови договору, проте привласнити грошові кошти замовника, які одночасно є й державними коштами. Вже нині завдяки ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС уряд намагається проводити боротьбу з корупцією у різних галузях економіки, а також адаптувати національне законодавство до законодавства ЄС. Для протидії корупційним діям у сфері закупівель за державні кошти створено сайт публічних закупівель PROZORRO та моніторинговий портал DoZorro. Ці сайти перебувають у відкритому та вільному доступі, а це надає можливість компетентним державним органам та громадським організаціям здійснювати контроль і нагляд у сфері публічних закупівель, використовувати інформацію для здійснення перевірок і притягнення до відповідальності за проведення процедур публічних закупівель з порушенням положень законодавства. На вимогу Закону України «Про публічні закупівлі», всі замовники, вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) яких дорівнює або перевищує 200 тисяч гривень, робіт – 1,5 мільйона гривень, повинні проводити закупівлі товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави й територіальної громади через електронну систему державних закупівель PROZORRO. Ця система спрямована на забезпечення максимальної прозорості на ринку публічних закупівель, адже договори і тендерна документація розміщується на сайті⁵.

⁵ Деревянко Б. В., Смолин Г. В., Туркот О. А. Окремі шляхи боротьби з порушеннями у сфері публічних закупівель. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5 (20). С. 65–68.

Суб'єктами правовідносин у будівництві є, насамперед, суб'єкти господарювання, що здійснюють будівельну діяльність і можуть виконувати функції забудовника, замовника, підрядника інвестора і т. ін.

Розглянемо їх правовий статус.

Правовий статус замовника (збудовника). Відповідно до ст. 1 Закону України «Про архітектурну діяльність», збудовником (замовником) є фізична або юридична особа, яка за законом має у власності або користуванні земельну ділянку, подала у встановленому законодавством порядку заяву (клопотання) щодо її забудови для здійснення будівництва або зміни, зокрема шляхом знесення об'єкта містобудування. Статус збудовника особа отримує з моменту одержання дозволу на проектування і будівництво певного об'єкта.

Після отримання статусу збудовника у нього з'являються контрагенти, які мають бажання отримати право на виконання частини функцій, здійснення яких спочатку було прерогативою збудовника. Серед них – замовники будівництва, зацікавлені запрацювати на виконанні цих функцій, інвестори, що мають намір взяти участь у фінансуванні та частку в розділенні прав на побудований об'єкт.

Якщо збудовник має статус суб'єкта організаційно-господарських повноважень, то замовники набувають своїх повноважень на частку в будівельному процесі в договірному порядку. Тобто збудовник шляхом укладення договору про передачу частини своїх функцій здійснює введення замовника в свій будівельний процес. Такий договір за своєю природою є змішаним господарським договором, що містить у собі істотні умови договору доручення (комісії), договори про надання послуг, а в деяких випадках і договори управління майном (ч. 2 ст. 317 ГК). Загальні умови договорів підряду визначаються відповідно до положень Глави 61 ЦК, якщо інше не передбачено ГК.

Практика укладення відповідних договорів свідчить, що, з огляду на потреби сучасного будівельного процесу, основними функціями замовника є такі: отримання технічних умов, архітектурно-планувального завдання, необхідних матеріалів для розробки проектно-кошторисної документації; підготовка завдання на проектування, передача його проектній

організації; замовлення у відповідній проектній організації виготовлення проектної і технічної документації; забезпечення проходження державної інвестиційної експертизи проекту; отримання позитивного висновку комплексної державної експертизи інвестиційного проекту та узгодження проектно-кошторисної документації з відповідними організаціями і установами; отримання дозволу в органах державного архітектурно-будівельного контролю на виконання підготовчих робіт і будівельно-монтажних робіт; забезпечення проведення авторського і технічного нагляду в процесі будівництва; виконання функцій генерального підрядника в будівництві; забезпечення введення завершеного будівництвом об'єкта в експлуатацію.

При здійсненні будівництва об'єктів функції замовника можуть виконувати дирекції з будівництва, що створюються міністерствами, відомствами або іншими органами, яким законодавством надано таке право. Дирекція може створюватися як окрема юридична особа або у складі юридичної особи як відокремлений структурний підрозділ. Після завершення будівництва об'єкта та затвердження акта про прийняття його в експлуатацію дирекція ліквідується рішенням органу, що її створив. Дирекція з будівництва розпоряджається коштами і майном, виділеними на фінансування капіталовкладень, а також усіма матеріальними цінностями, що обліковуються на балансі будівництва, з метою виконання своїх основних функцій – замовника будівництва відповідного об'єкта. До функцій дирекції не входить здійснення фінансово-господарської діяльності з метою отримання прибутку, а кошти та майно, виділені на фінансування капіталовкладень, якими дирекція розпоряджається відповідно до покладених на неї функцій, не належать їй на праві повного господарського відання і не можуть використовуватися на її розсуд (на поповнення обігових коштів, технічне переоснащення виробництва тощо).

Таким чином, забудовник є первинним учасником будівельно-інвестиційного процесу на підставі дозволів на будівництво і проектування, а замовник будівництва є представником, повіреним забудовником або виконавцем частини функцій, що належать забудовникові. Запропоноване співвідношення статусу забудовника і замовника будівництва

ґрунтується на положеннях нормативної бази в Україні і систематизації договірних відносин, що існують між учасниками будівельного процесу.

Правовий статус підрядника. Підрядники є опорною ланкою будівельного процесу. Відповідно до встановленого Порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, *підрядник* – це юридична особа, яка укладає договір підряду (контракт) на будівництво (проектування) об'єктів, відповідно до визначених у ньому умов виконує передбачені договором підряду (контрактом) роботи і передає їх замовникові.

Слід наголосити, що для забезпечення належного і безпечного будівництва господарська діяльність суб'єктів господарювання, пов'язана зі створенням об'єктів будівництва, підлягає ліцензуванню. Воно проводиться згідно зі Стандартом адміністративної послуги з видачі (переоформлення, внесення змін до переліків робіт діючих ліцензій, анулювання та видачі дублікатів) ліцензій на впровадження господарської діяльності, пов'язаної зі створенням об'єктів архітектури, затвердженим Наказом Мінрегіонбуду від 08.09.2009 р. № 367 (далі – Стандарт).

Відповідно до п. 3 Порядку ліцензування господарської діяльності, пов'язаної зі створенням об'єктів архітектури, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1396, органом ліцензування є Держархбудінспекція та її територіальні органи – інспекції державного архітектурно-будівельного контролю в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Кваліфікаційні, організаційні, технологічні та інші вимоги для провадження господарської діяльності, пов'язаної зі створенням об'єктів архітектури, визначені Ліцензійними умовами провадження господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми та значними наслідками, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 256.

Для одержання ліцензії юридичні особи незалежно від форми власності та організаційно-правової форми або фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності до органу лі-

цензування подають такі документи: заяву про отримання ліцензії (до заяви додаються такі підтвердні документи: відомості про виробничо-технічну базу, склад працівників за професійним та кваліфікаційним рівнем, технологію виробництва, інформаційно-правове забезпечення, чинну систему контролю якості виконання робіт, виконані заявником будівельно-монтажні роботи; за наявності у суб'єкта господарювання відокремленого підрозділу, який має намір провадити господарську діяльність з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми та значними наслідками, у таких відомостях зазначається інформація про виробничо-технічну базу, склад працівників за професійним та кваліфікаційним рівнем, технологію виробництва, чинну систему контролю якості виконання робіт, виконані відокремленим підрозділом будівельно-монтажні роботи); копію паспорта керівника здобувача ліцензії (тільки для фізичної особи-підприємця, який через свої релігійні переконання відмовився від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомив про це відповідному контролюючому органу та має відповідну відмітку в паспорті); опис документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії.

Одержувач подає або надсилає поштою до органу ліцензування документи щодо надання адміністративної послуги щоденно з 9.00 до 18.00 (окрім вихідних).

У разі потреби у зазначеному порядку можна вносити зміни до переліку робіт, наведених у додатку до діючої ліцензії. Заява про переоформлення ліцензії на провадження господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми наслідками або зі середніми та значними наслідками; заява про анулювання ліцензії на провадження господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми наслідками або зі середніми та значними наслідками; заява про внесення змін до переліку видів робіт із провадження господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі середніми наслідками або зі середніми та значними наслідками, які підлягають ліцензуванню, –

подаються за формами згідно з додатками 4–6 до цих Ліцензійних умов.

Термін дії ліцензії на провадження господарської діяльності, пов'язаної зі створенням об'єктів архітектури, для одержувачів, які отримують ліцензію вперше, становить три роки, інших – п'ять років.

Орган ліцензування приймає рішення про видачу ліцензії або про відмову у її видачі у строк не пізніше ніж 27 робочих днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви. Повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії або про відмову у видачі ліцензії надсилається (видається) одержувачу в письмовій або усній формі протягом трьох робочих днів з дати прийняття відповідного рішення.

Орган ліцензування повинен оформити ліцензію не пізніше ніж за три робочі дні з дня надходження документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії.

Підрядники в процесі здійснення будівництва відповідно до виконуваних функцій і робіт бувають кількох рівнів.

Генеральний підрядник (генпідрядник) – підрядник, який відповідає за виконання всього комплексу робіт, передбачених замовленням, передачу їх замовникові і забезпечує координацію діяльності субпідрядників.

Підрядник може, якщо інше не встановлено договором підряду, залучати до виконання робіт інших осіб (субпідрядників). При цьому договори субпідряду укладаються та виконуються з дотриманням вимог, визначених цими Загальними умовами. Підрядник відповідає за результати роботи субпідрядників і виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядниками – як замовник. Генеральний підрядник несе відповідальність перед субпідрядниками за невиконання або неналежне виконання замовником своїх зобов'язань за договором підряду, а перед замовником – за невиконання зобов'язань субпідрядниками. Генеральний підрядник координує виконання робіт субпідрядниками на будівельному майданчику, створює умови та здійснює контроль за виконанням ними договірних зобов'язань. Замовник і субпідрядник не можуть заявляти один одному претензії, пов'язані з порушенням умов договорів, укладених кожним з них із генераль-

ним підрядником, якщо інше не встановлено договором або законом. Генеральний підрядник у порядку, передбаченому договором підряду, погоджує зі замовником питання про залучення до виконання робіт субпідрядників. Замовник може відмовити у такому погодженні, письмово обґрунтувавши своє рішення. Генеральний підрядник може залучати до виконання робіт субпідрядників на конкурсній основі, зокрема за результатами проведення торгів (тендеру). В такому разі у договорі підряду може передбачатися участь замовника у визначенні переможця торгів (тендеру). Субпідрядники, котрі залучаються до виконання робіт, мусять відповідати кваліфікаційним та іншим вимогам, окресленим у договорі підряду (мати ліцензію (дозвіл) на виконання робіт, передбачених договором субпідряду, досвід виконання аналогічних робіт та ресурси, достатні для їх виконання, тощо).

Підрядник зобов'язаний у визначеному договором підряду порядку інформувати замовника про: хід виконання робіт, відхилення від графіка їх виконання (причини, заходи з усунення відхилення тощо); забезпечення виконання робіт матеріальними ресурсами; залучення до виконання робіт робочої сили та субпідрядників; результати здійснення контролю за якістю виконуваних робіт, матеріальних ресурсів; загрозу виконанню договору підряду з вини замовника. Підрядник повинен зберігати на будівельному майданчику один комплект проектної документації разом зі змінами до неї та надавати її замовнику на його прохання для користування. Підрядник у порядку, визначеному нормативними документами та договором підряду, веде і передає замовнику після завершення робіт документи про виконання договору підряду. Підрядник зобов'язаний звільнити будівельний майданчик (фронт робіт) після завершення робіт (очистити від сміття, непотрібних матеріальних ресурсів, тимчасових споруд, приміщень тощо). Якщо підрядник не виконає зазначені зобов'язання, замовник після попередження підрядника у порядку, передбаченому договором підряду, може звільнити будівельний майданчик (фронт робіт) своїми силами або зі залученням третіх осіб. Витрати замовника, пов'язані з виконанням зазначених робіт, компенсуються підрядником.

Обов'язками субпідрядника є: виконати згідно з договором субпідряду окремі види комплексних робіт у встановлені календарним планом виконання монтажних і спеціальних робіт терміни згідно з робочим кресленням, будівельними нормами; провести індивідуальне випробування змонтованого устаткування; брати участь у комплексному випробуванні устаткування, передачі робочій комісії закінчених будівництвом об'єктів.

Підсумовуючи можна констатувати, що *генеральний підрядник* – це сторона договору підряду, яка виконує та передає замовнику закінчені роботи (об'єкт будівництва), передбачені договором підряду. Він є учасником господарсько-виробничих відносин, які виникають зі забудовником або замовником у сфері будівельної діяльності.

За Законом «Про інвестиційну діяльність» (статті 5, 7), *інвестор* – це суб'єкт, який приймає рішення про інвестування капіталовкладень (власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей) в об'єкти будівництва. Інвесторами можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави в особі їх уповноважених органів. Закон закріплює права та обов'язки інвестора, який самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, зокрема шляхом організації конкурсів і торгів. Інвестор має право володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктами та результатами інвестицій згідно з законодавством, має право передавати ці повноваження на основі договорів іншим суб'єктам у встановленому порядку. До обов'язків інвестора, зокрема, належить одержання: необхідного дозволу або згоди відповідних державних органів на будівництво, висновку з оцінки впливу на довкілля, письмового звіту експертизи проекту будівництва у випадках та порядку, передбачених статтею 31 Закону України від 17.02.2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності», а також позитивного висновку державної експертизи інвестиційного проекту у випадках та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Крім суб'єктів господарсько-виробничих відносин, що здійснюють будівництво і виконують функції замовників, під-

рядників, інвесторів тощо, суб'єктами будівельної діяльності є також суб'єкти організаційно-господарських повноважень, як-от: Кабінет Міністрів України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, його управління, відділи обласних і районних державних адміністрацій, інспекції державного архітектурно-будівельного контролю, а також районні й обласні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

У розрізі питання організаційно-господарських будівельних відносин доречно погодитися з визначенням критеріїв їх класифікації на групи і види О. П. Віхровим. Він, зокрема, виокремив такі, що впливають з основних видів організаційно-господарських правовідносин, специфічні для галузі будівельної діяльності організаційно-господарські зобов'язання: з надання дозволу на будівництво об'єкта містобудування; з надання вихідних даних на проектування; із затвердження проекту будівництва; з надання дозволу на виконання будівельних робіт; з прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, яке, своєю чергою, об'єднує три організаційно-господарські зобов'язання: з утворення державної приймальної комісії, з фактичного прийняття об'єкта в експлуатацію, з усунення недоліків об'єкта⁶. Йдеться про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Держархбудінспекцію, державні будівельні корпорації («Укрбуд», «Укрбудматеріали» та інші), місцеві адміністрації в особі правління з капітального будівництва, органи місцевого самоврядування тощо.

Вважаємо, що об'єкти будівельного права не просто визначити вичерпно, оскільки вони збігаються з об'єктами цивільного права (розділ 3 ЦК). Водночас вони мають свої специфічні особливості і закономірності використання в цивільному (будівельному) обороті. Виходячи з будівельної практики в Україні, що склалася, і тенденцій її подальшого розвитку, результатами будівництва є: об'єкти будівництва (будівельні роботи); будинки, будівлі, споруди, квартири, котеджні містечка як нерухоме майно.

---

⁶ Віхров О. Організаційно-господарські відносини у галузі будівельної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 10. Ст. 37.

Об'єкти будівельного права включають і об'єкти інвестиційної діяльності, до яких відносять будь-яке майно, зокрема основні фонди й оборотні кошти у всіх галузях економіки, цінні папери (крім векселів), цільові грошові вклади, науково-технічну продукцію, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права (ст. 4 Закону «Про інвестиційну діяльність»).

Як уже зазначалося, забороняється інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, установлених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом.

При цьому будівництво об'єктів виробничого та іншого призначення, підготовка будівельних ділянок, роботи з завершення будівництва, прикладні та експериментальні дослідження і розробки тощо, які виконуються суб'єктами господарювання для інших суб'єктів або на їх замовлення, здійснюються на умовах підяду. Реалізація будівельних проектів стосовно будь-якого об'єкта в разі застосування підрядного чи змішаного способу повністю або частково здійснюється за договором підяду на капітальне будівництво, який є одним із основних у сфері будівництва, про що здобувачі вищої освіти мають відповідні знання з навчальної дисципліни «Цивільне право».

Зауважимо, що порядок укладення та виконання договорів підяду на проведення робіт з нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будівель, споруд, технічного переоснащення підприємств, зокрема комплексів, а також приймання об'єктів (роботи) регулюється Загальними умовами укладення та виконання договорів підяду в капітальному будівництві, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668⁷. Примірні договори в капітальному будівництві затверджує Мінрегіон.

---

⁷ Загальні умови укладення та виконання договорів підяду в капітальному будівництві: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF/conv> (дата звернення: 07.06.2019).

§4. Відповідальність за порушення законодавства про будівельну діяльність

Господарсько-правова відповідальність за правопорушення в галузі будівництва, зокрема за договором підряду на капітальне будівництво, передбачає застосування до порушників різних господарсько-правових санкцій.

Так, до суб'єктів господарських правовідносин у будівельній галузі, відповідно до ч. 1 і 2 ст. 322 ГК, за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво винна сторона сплачує штрафні санкції, а також відшкодовує другій стороні збитки (через спричинені другою стороною витрати, втрату або пошкодження її майна неодержані доходи) в сумі, не покритій штрафними санкціями, якщо інакше не встановлено законом. Склад і розмір недоробок, виявлених під час прийняття робіт (об'єкта), підрядник зобов'язаний усунути своїм коштом у строки, погоджені зі замовником У разі порушення строків усунення недоліків підрядник несе відповідальність, передбачену договором. Заразом, за цивільним законодавством (ч. 1 ст. 622 ЦК), сплата неустойки і відшкодування збитків, завданих порушенням договірною зобов'язання, не звільняє від обов'язку виконувати його в натурі.

За загальним правилом, встановленим ст. 883 ЦК щодо відповідальності підрядника, ст. 886 ЦК щодо відповідальності замовника та ч. 1 ст. 322 ГК про відповідальність за порушення договору підряду на капітальне будівництво, передбачено застосування штрафних санкцій, а також відшкодування другій стороні збитків.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, котра зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

При визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, – на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Виходячи з конкретних обставин, суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

Учасник господарських відносин, який вчинив господарське правопорушення, зобов'язаний вжити належних заходів задля запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин або для зменшення їхнього розміру, а у разі якщо збитків завдано іншим суб'єктам, – зобов'язаний відшкодувати на вимогу цих суб'єктів збитки у добровільному порядку в повному обсязі, якщо законом або договором сторін не передбачено відшкодування збитків в іншому обсязі.

Відповідно до ч. 3 ст. 226 ГК, сторона господарського зобов'язання, яка була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, – позбавляється права на відшкодування збитків, окрім випадків, коли законом або договором не передбачено інше. Не підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання.

У разі порушення договірних зобов'язань, стороною, яка потерпіла від правопорушення (замовником, підрядником, інвестором), без попереднього пред'явлення претензії, відповідно до ст. 236 ГК, можуть вжитися такі *оперативно-господарські санкції*: одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управленою стороною, зі звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою, стороною; відмова від оплати за зобов'язанням, яке ненаlejно виконано або достроково виконано боржником без згоди другої сторони; відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт унаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок

тощо; відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо); встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їхньої якості тощо; відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин зі стороною, яка порушує зобов'язання.

Українські дослідники наводять значну кількість адміністративно-господарських та оперативно-господарських санкцій, що можуть застосовуватися до порушника договірних зобов'язань при будівництві. З-поміж останніх називають також відмову від оплати недоброякісно виконаних робіт (об'єктів) і додаткових робіт, виконаних підрядником без узгодження, призупинення робіт, розірвання контракту⁸.

У сфері будівництва за договором підряду на капітальне будівництво застосовуються ще такі оперативно-господарські санкції: відмова замовника від прийняття недоброякісно виконаних робіт (об'єктів) та додаткових робіт, виконаних підрядником без узгодження з замовником; відмова від оплати вказаних робіт (об'єктів); призупинення робіт і розірвання контракту.

Зауважимо, що перелік оперативно-господарських санкцій не є вичерпним. Сторони можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції.

У разі виявлення замовником протягом гарантійних строків недоліків (дефектів) у закінчених роботах (об'єкті будівництва) і змонтованих конструкціях він повідомляє про них підрядника в порядку, передбаченому договором підряду. Гарантійні строки продовжуються на час, упродовж якого закінчені роботи (об'єкт будівництва) і змонтовані конструкції не могли

---

⁸ Господарське право: навч. посіб. у схемах і таблицях / за заг. ред. М. Л. Шелухіна. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.

експлуатуватися внаслідок виявлених недоліків (дефектів), відповідальність за які несе підрядник. Підрядник відповідає за недоліки (дефекти), виявлені в закінчених роботах (об'єкті будівництва) і змонтованих конструкціях протягом гарантійних строків, якщо він не доведе, що: недоліки були відомі або могли бути відомі замовнику на момент їх прийняття, але не зазначені в акті; недоліки виникли внаслідок: неналежної підготовки проектної документації, якщо відповідно до договору підряду обов'язок щодо забезпечення робіт (будівництва об'єкта) проектною документацією було покладено на замовника; природного зносу результату закінчених робіт (об'єкта будівництва), змонтованих конструкцій; неправильної експлуатації або неправильності інструкцій щодо експлуатації змонтованих конструкцій та/або об'єкта будівництва, розроблених самим замовником або залученими ним третіми особами; неналежного ремонту змонтованих конструкцій, об'єкта будівництва, проведеного самим замовником або залученими ним третіми особами; інших не залежних від підрядника обставин. У разі виявлення замовником недоліків (дефектів) протягом гарантійних строків, він зобов'язаний у порядку, визначеному договором підряду, повідомити про це підрядника і запросити його для складення відповідного акта про порядок і строки усунення виявлених недоліків (дефектів). Якщо підрядник відмовився взяти участь у складенні акта, замовник має право в порядку, визначеному договором підряду, скласти такий акт зі залученням незалежних експертів і надіслати його підряднику. Підрядник зобов'язаний усунути виявлені недоліки (дефекти) в порядку, визначеному актом про їх усунення. У разі відмови підрядника усунути виявлені недоліки (дефекти) замовник може усунути їх своїми силами або зі залученням третіх осіб у порядку, визначеному договором підряду. У такому разі підрядник зобов'язаний повністю компенсувати замовнику витрати, пов'язані з усуненням зазначених недоліків, та завдані збитки. Якщо між замовником і підрядником виник спір щодо усунення недоліків (дефектів) або їх причин, на вимогу будь-якої сторони може бути проведено незалежну експертизу. Фінансування витрат, пов'язаних з проведенням такої експертизи, покладається на підрядника, крім випадків, коли за результатами експертизи буде встановлено

відсутність порушень умов договору підяду підрядником або причинного зв'язку між діями підрядника та виявленими недоліками (дефектами). У такому випадку витрати, пов'язані з проведенням експертизи, фінансує сторона, яка вимагала її проведення, а якщо експертизу проведено за згодою сторін, такі витрати покладаються на обидві сторони в рівних частинах, якщо інше не передбачено договором підяду.

У разі порушення зобов'язань за договором підяду можуть настати такі правові наслідки: припинення виконання зобов'язань за договором підяду внаслідок односторонньої відмови від нього, якщо це встановлено договором підяду або законом, чи розірвання договору підяду; зміна умов договору підяду; сплата неустойки; відшкодування збитків та моральної шкоди.

Внесення змін у договір підяду чи його розірвання допускається тільки за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором підяду або законом. У разі відсутності такої згоди заінтересована сторона має право звернутися до суду. Внесення змін у договір підяду оформлюється додатковою угодою, про що робиться застереження у договорі підяду. Сторона договору підяду, яка вважає за необхідне внести зміни у договір підяду чи розірвати його, повинна надіслати відповідну пропозицію другій стороні. Сторона договору, яка одержала пропозицію про внесення змін у договір підяду або розірвання його, у двадцятиденний строк повідомляє другу сторону про своє рішення. У разі якщо сторони не досягли згоди щодо внесення змін у договір підяду або розірвання його чи у разі неодержання відповіді в установлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона може звернутися до суду. Якщо судовим рішенням у договір підяду внесено зміни або його розірвано, він вважається зміненим або розірваним з дня набрання чинності відповідним рішенням, якщо інше не встановлено рішенням суду.

Підрядник має право: залучати за згодою замовника до виконання договору підяду третіх осіб (субпідрядників); зупиняти роботи у разі невиконання замовником своїх зобов'язань за договором підяду, що призвело до ускладнення або до неможливості проведення підрядником робіт; вимагати від замовника підвищення договірної ціни у разі істотного

зростання після укладення договору підряду цін на ресурси, відповідальність за забезпечення якими покладено на підрядника, а також цін на послуги, що надавалися йому третіми особами, а у разі відмови замовника – розірвання договору підряду в установленому порядку; вимагати виплати авансу, якщо така виплата та розмір авансу передбачені договором підряду; відмовитися від договору підряду і вимагати відшкодування збитків у разі внесення до проектної та кошторисної документації змін, що потребують виконання додаткових робіт, вартість яких перевищує 10 відсотків договірної ціни; відмовитися від договору підряду та вимагати від замовника сплати договірної ціни пропорційно виконаним роботам, а також відшкодування збитків, не покритих цією сумою, у разі неможливості використання ресурсів, наданих замовником; відмовитися від договору підряду з відшкодуванням збитків у разі, якщо використання матеріальних ресурсів, забезпечення якими здійснює замовник, або додержання його вказівок стосовно способу виконання робіт загрожує життю та здоров'ю людей чи призводить до порушення екологічних, санітарних правил, правил безпеки та інших передбачених законодавством вимог; на відшкодування завданих йому збитків згідно зі законодавством та договору підряду; ініціювати внесення змін у договір підряду й т. ін.

Відповідно до ст. 884 ЦК, підрядник гарантує досягнення об'єктом будівництва визначених у проектній документації показників і можливість експлуатації об'єкта відповідно до договору протягом гарантійного строку, якщо інше не встановлено договором підряду. У ст. 885 ЦК зазначено, що договором будівельного підряду може бути передбачений обов'язок підрядника усувати на вимогу замовника та за його рахунок недоліки, за які підрядник не відповідає. Підрядник має право відмовитися від виконання цього обов'язку, якщо усунення недоліків не пов'язане безпосередньо з предметом договору або не може бути здійснено підрядником з не залежних від нього причин.

Відповідно до ст. 864 ЦК, гарантійний строк на будівельні роботи становить десять років від дня прийняття об'єкта замовником, якщо більший гарантійний строк не встановлений договором або законом. Тобто гарантійний строк на частини

робіт, що були прийняті замовником у різні проміжки часу, починаються одночасно, з моменту прийняття об'єкта (усіх робіт) замовником.

Слід зазначити, що українським законодавством не заборонено зменшувати гарантійні строки за домовленістю сторін, що доволі часто відбувається на практиці. Зокрема, сторони можуть скоротити десятирічний гарантійний строк на весь об'єкт в цілому або ж визначити в договорі окремі роботи, гарантія на які не поширюється або ж поширюється на менший термін.

З гарантійним строком пов'язаний строк позовної давності. Відповідно до ст. 256 ЦК, *позовна давність* – це строк, протягом якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки. Позовна давність, встановлена законом, може бути збільшена, але не може бути скорочена за домовленістю сторін. ГК (ч. 3 ст. 322) встановлено особливі вимоги стосовно позовної давності для вимог, що впливають з неналежної якості робіт за договором підяду на капітальне будівництво (відповідно Загальних умов укладення та виконання договорів підяду в капітальному будівництві, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668, до капітального будівництва відносять роботи з нового будівництва, реконструкції будівель і споруд та технічного переоснащення діючих підприємств), а саме:

- один рік – щодо недоліків некапітальних конструкцій, а у разі якщо недоліки не могли бути виявлені за звичайного способу прийняття роботи, – два роки;

- три роки – щодо недоліків капітальних конструкцій, а у разі якщо недоліки не могли бути виявлені за звичайного способу прийняття роботи, – десять років;

- тридцять років – щодо відшкодування збитків, завданих замовникові протиправними діями підрядника, які призвели до руйнувань чи аварій.

У чинному законодавстві також передбачена відповідальність за правопорушення у сфері містобудування, яка регулюється наведеними нормами. Насамперед, ідеться про Закон України від 22.12.2011 р. № 4220-VI «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності та вдосконалення державного регулювання у сфері містобудівної діяльності». Закон змінює 18 нормативно-правових актів. З них відповідальності стосується Кодекс України про адміністративні правопорушення України (далі – КУпАП).

Правопорушеннями у сфері містобудівної діяльності, відповідно до ст. 1 Закону, є протиправні діяння (дії чи бездіяльність) суб'єктів містобудування – юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (які теж одержали статус суб'єкта відповідальності), що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених законодавством, будівельними нормами, державними стандартами і правилами.

Порушення тягнуть за собою накладення господарсько-адміністративного штрафу, розмір якого залежить від категорії складності об'єкта. Наприклад, виконання робіт без повідомлення про початок їх виконання, а також наведення недостовірних даних у такому повідомленні, вчинене щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), – у розмірі 36 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, а на об'єктах, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі значними наслідками (СС3), – у розмірі 900 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Отже – що об'єкт складніший, то штраф вищий.

Закон про відповідальність визначає 26 груп правопорушень і видів штрафів у сфері містобудівної діяльності. Групи правопорушень визначаються технологічним процесом у будівництві та його документальним забезпеченням від проектування і дозволів на будівництво до виконання будівельних робіт і будівельних матеріалів та невиконання приписів посадових осіб Держбудінспекції.

Справи про порушення у сфері містобудівної діяльності розглядають Держархбудінспекція та її територіальні органи. Порядок накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1995 р. № 244. Постанови про накладання штрафів, винесені посадовими особами Держархбудінспекції та її територіальних органів, визнано виконавчими документами.

Постанова про накладення штрафу складається у трьох примірниках. Перший примірник постанови у триденний строк після її прийняття вручається під розписку керівникові або уповноваженому представникові суб'єкта містобудування чи надсилається йому поштою, про що робиться відмітка у постанові. Другий примірник у разі несплати штрафу в установленний строк пред'являється інспекцією до примусового виконання у порядку та в строки, визначені Законом України «Про виконання провадження», а третій – залишається в інспекції, яка винесла постанову. Оскаржити таку постанову можна протягом п'ятнадцяти днів з дня її винесення. Доречніше було би починати строк для оскарження не з дати винесення, а з дати вручення або надіслання, як це передбачено для сплати штрафу.

Контрольні запитання

1. Визначте співвідношення понять «будівельна діяльність» і «будівництво».
2. Охарактеризуйте генеральний план забудови населеного пункту та його призначення.
3. Опишіть особливості правового статусу забудовника і замовника будівництва.
4. У чому полягає презумпція винуватості підрядника?
5. Назвіть і поясніть умови започаткування будівництва.
6. Розкажіть про дозвіл на будівництво малих архітектурних форм.
7. Охарактеризуйте I, II і III категорії складності об'єкта будівництва.
8. Ідентифікуйте IV і V категорії складності об'єкта будівництва.
9. Роз'ясніть умови виконання підготовчих і будівельних робіт.
10. Який порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів.
11. З'ясуйте відповідальність за невиконання або неналежне виконання договору підряду на капітальне будівництво.
12. Перелічіть оперативно-господарські санкції у будівництві. Хто і як застосовує оперативно-господарські санкції?
13. Наведіть підстави для застосування адміністративно-господарських санкцій у будівництві.

Ситуаційне завдання

Підприємство-замовник капітального будівництва уклало договір підряду на капітальне будівництво із будівельною компанією на зведення торговельного комплексу та здійснило попередню оплату. Натомість, до завершення будівництва будівельна компанія пред'явила вимогу до підприємства щодо збільшення кошторису у зв'язку зі суттєвим зростанням вартості будівельних матеріалів протягом будівництва. Підприємство відмовилося збільшувати оплату. Досудове врегулювання не вирішило спір. Будівельна компанія звернулася до суду з вимогою про розірвання договору.

Визначте юридичну перспективу вирішення спору.

Глава 4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

§ 1. Правові засади забезпечення якості харчової продукції

Виробництво харчових продуктів – це особлива галузь суспільного виробництва, у якій створюються товари і надаються послуги для задоволення потреби людини у харчових продуктах (їжі) та до якої належать харчосмакова, м'ясо-молочна, мукомольно-круп'яна, лікєро-горілчана, цукрова промисловість тощо. Продукція, що ними виробляється, як зазначає О. П. Віхров, безпосередньо споживається населенням, і це висуває особливі вимоги до виробників щодо її якості та безпеки, обумовлює створення державних гарантій дотримання вказаних вимог з метою збереження і зміцнення здоров'я людини, забезпечення її права на повну інформацію про властивості, якість та безпеку харчових продуктів. Окрім того, виробництво, обіг і реалізація окремих видів продуктів, зокрема алкогольних напоїв, тютюнових виробів, цукру, мають істотну специфіку та особливе значення, що зумовило прийняття спеціальних законодавчих актів¹.

З огляду на це актуальності набуває головний обов'язок держави, закріплений у ст. 3 Конституції України, яка декларує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Ще однією конституційною гарантією громадян України на забезпечення їхнього життя і здоров'я виступає ч. 2 ст. 50 Конституції України, яка кожному гарантує право вільного доступу до інформації про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її отримання. Така інформація ніким не може бути засекречена. Через це діяльність держави зі забезпечення безпечності та якості харчових продуктів з метою убезпечення життєдіяльності та здоров'я громадян слід вважати її функцією.

---

¹ Віхров О. П. Господарське право. Спеціальна частина: навч. посіб. К.: Видавничий дім «Слово», 2006. С. 103.

Харчові продукти, вироблені в Україні, повинні бути безпечними, придатними до споживання, правильно маркованими та відповідати санітарним заходам і технічним регламентам.

Правове регулювання господарської діяльності виробництва харчової продукції для забезпечення життєздатності громадян визначено у Законі України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»² (далі – Закон № 771/97-ВР) з практично щорічними змінами і доповненнями.

З огляду на імплементацію законодавства України в ЄС і задля досягнення європейських стандартів Верховна Рада України прийняла Закон від 22.07.2014 р. № 1602-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів». Цим Законом внесено зміни до 9 законів, Кодексу України про адміністративні правопорушення і в новій редакції викладено Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Набрання Законом чинності є поступовим з 2015 року, а окремих його положень – з 2020 року.

Закон № 771/97-ВР регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку харчових продуктів та споживачами харчових продуктів і регламентує порядок забезпечення безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, імпортуються та експортуються. Дія Закону № 771/97-ВР не поширюється на харчові продукти, призначені (вироблені) для особистого споживання, на допоміжні матеріали для переробки та матеріали, що контактують з харчовими продуктами, якщо інше прямо не встановлено в Законі.

Харчовим продуктом (їжею), згідно зі ст. 1 Закону № 771/97-ВР, є: речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. До харчових продуктів належать напої (зокрема вода питна), жувальна гумка та будь-яка інша речовина,

² Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 07.06.2019).

що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки. Харчовий продукт не включає: корми; тварин, які не призначені для споживання людиною живими; рослини (до збору врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини у межах визначень Єдиної Конвенції ООН про наркотики 1961 року і Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 року; залишки та забруднюючі речовини.

Окрім загальних, вживаних, передбачено харчовий продукт для спеціальних медичних цілей – спеціально розроблений та виготовлений продукт, який споживається під наглядом лікаря. Цей продукт призначений для часткової або повної заміни звичайного раціону харчування пацієнтів з обмеженою, ослабленою або порушеною здатністю приймати, перетравлювати, засвоювати звичайні харчові продукти або певні поживні речовини, що містяться в них, або їх метаболіти. Харчові продукти для спеціальних медичних цілей також можуть призначатися для повного або часткового годування пацієнтів з іншими, визначеними лікарями, потребами, які неможливо задовольнити шляхом модифікації звичайного раціону харчування.

Відповідно до ст. 4 Закону № 771/97-ВР, державне забезпечення безпечності та якості харчових продуктів з метою захисту життя і здоров'я та інтересів споживачів здійснюється шляхом: встановлення санітарних заходів; встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів; державної реєстрації визначених цим Законом об'єктів санітарних заходів; видачі, припинення, анулювання та поновлення експлуатаційного дозволу; інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів; встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей; участі у роботі відповідних міжнародних організацій; здійснення державного контролю; притягнення операторів ринку, їхніх посадових осіб до відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

Харчові продукти, які знаходяться в обігу на території України, мають відповідати вимогам законодавства про безпечність та окремим показникам якості харчових продуктів.

Операторам ринку забороняється здійснювати обіг харчових продуктів, отриманих з потужностей, що не пройшли державної реєстрації або не отримали експлуатаційного дозволу, відповідно до Закону № 771/97-ВР, та/або використовувати такі харчові продукти у виробництві інших харчових продуктів.

Під час виробництва харчових продуктів в Україні забороняється:

1) використання харчових добавок, які не зареєстровані в Україні згідно з вимогами цього Закону;

2) використання ароматизаторів, не зареєстрованих відповідно до вимог цього Закону;

3) використання допоміжних матеріалів для переробки та матеріалів, що контактують з харчовими продуктами, якщо вони не зареєстровані згідно з вимогами цього Закону.

За ст. 37 Закону № 771/97-ВР, забороняється:

1) обіг харчових продуктів на потужностях, що не відповідають вимогам санітарних заходів;

2) продаж харчових продуктів власного домашнього виробництва не на агропродовольчих ринках;

3) обіг неперероблених туш парнокопитних та/або однокопитних тварин, на яких безпосередньо або на упаковці відсутня позначка придатності;

4) обіг харчових продуктів, вироблених на потужностях, щодо яких не отримано експлуатаційного дозволу, передбаченого цим Законом, або дія якого тимчасово припинена;

5) обіг харчових продуктів, вироблених на потужностях, повідомлення про реєстрацію яких не було зроблено оператором ринку на вимогу цього Закону;

6) обіг харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням, до проведення їх державної реєстрації;

7) обіг неперероблених харчових продуктів зі свинини для споживання людиною без відповідних ветеринарних документів у разі підтвердження спалаху хвороб, що є небезпечними для здоров'я людей або тварин, за рішенням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів.

Також заборонено обіг об'єктів санітарних заходів, якщо ці об'єкти: небезпечні, не придатні до споживання; неправильно марковані, не зареєстровані відповідно до вимог Закону № 771/97-ВР, ввезені (переслані) на територію України контрабандно.

Об'єкти санітарних заходів, що вилучені з обігу у зв'язку з неправильним маркуванням або не зареєстровані відповідно до вимог Закону № 771/97-ВР, можуть бути повернуті в обіг за умови забезпечення виправлення маркування або проведення державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

Вилучені об'єкти санітарних заходів, які неможливо повернути в обіг, використовуються для інших, окрім споживання населенням, цілей або підлягають знищенню у порядку, передбаченому законом. Знищення об'єктів санітарних заходів, повернення їх в обіг для споживання людиною або для інших цілей здійснюються оператором ринку за його кошт. Порядок знищення об'єктів санітарних заходів або умови, які мають виконуватися оператором ринку для повернення їх в обіг для споживання людиною або для інших цілей, встановлюється центральним органом виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів.

Харчові продукти підлягають обов'язковому *маркуванню*. Відповідно до ст. 38 Закону № 771/97-ВР, усі харчові продукти, що перебувають в обігу на території України, повинні маркуватися державною мовою. За рішенням оператора ринку поруч із текстом, викладеним державною мовою, може розміщуватися його переклад іншими мовами. У маркуванні можуть бути зазначені певні речовини та їхня кількість без зазначення властивостей, які харчовий продукт має завдяки цим речовинам. При цьому оператор ринку мусить мати докази щодо вмісту цих речовин, якими, зокрема, можуть бути результати досліджень (випробувань), що належать оператору ринку, інших суб'єктів або дані постачальників інгредієнтів. У разі наявності у харчовому продукті генетично модифікованих організмів (ГМО), якщо їх частка у харчовому продукті перевищує 0,9 відсотка в будь-якому інгредієнті харчового продукту, що містить, складається або вироблений з генетично модифікованих організмів, маркування харчового продукту повинно

включати позначку «з ГМО». Оператор ринку за бажанням може включити до маркування позначку «без ГМО». В такому разі відсутність ГМО у харчовому продукті має бути підтверджена відповідно до вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. Відсутність даних від постачальників про наявність в інгредієнтах ГМО є достатнім підтвердженням для нанесення такої позначки на харчовий продукт. Маркування харчових продуктів повинно забезпечувати споживача інформацією, яка надає йому можливість здійснити вибір харчового продукту за своїми потребами. Забороняється обіг харчових продуктів, маркування яких не відповідає вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. Забороняється для реклами дієтичних добавок використовувати: вислови стосовно можливої лікувальної дії, втамування болю; листи подяки, визнання, поради, якщо вони пов'язані з лікуванням чи полегшенням умов перебігу захворювань, а також посилення на таку інформацію; вислови, які спричиняють чи сприяють виникненню відчуття негативного психологічного стану.

Харчовий продукт вважається неправильно маркованим, якщо маркування не відповідає вимогам, зазначеним вище.

У разі якщо будь-які небезпечні харчові продукти є частиною партії або вантажу харчових продуктів одного найменування, вважається, що всі харчові продукти цього найменування в цій партії або вантажі також є небезпечними і їх подальший обіг забороняється, якщо тільки після проведення подальшої детальної оцінки не буде доведено, що решта партії або вантажу є безпечною. Якщо інше не передбачено законом, єдиним документом, яким мають супроводжуватися об'єкти санітарних заходів під час їх перевезення (пересилання), не пов'язаного зі здійсненням експортних або імпортних операцій, є товарно-транспортна накладна.

Забороняється реалізація об'єктів санітарних заходів, які не зареєстровані відповідно до вимог цього Закону. Державній реєстрації підлягають:

- новітні харчові продукти;
- харчові добавки;
- ароматизатори, за винятком окремої групи ароматизаторів, визначених центральним органом виконавчої влади,

що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я;

- ензими;
- допоміжні матеріали для переробки та матеріали, що контактують з харчовими продуктами, які вперше вводяться в обіг та/або вперше використовуються на території України;
- вода питна, яку планується віднести до категорії «вода природна мінеральна».

Забороняється вимагати реєстрації інших об'єктів санітарних заходів. Для проведення державної реєстрації об'єктів санітарних заходів оператором ринку або його уповноваженим представником до центрального органу виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, подається заява в довільній формі, яка має супроводжуватися документацією згідно з вимогами цього Закону. Державна реєстрація зазначених об'єктів санітарних заходів здійснюється безкоштовно. Державна реєстрація об'єктів, зазначених у частині другій цієї статті, за винятком новітніх харчових продуктів та харчових добавок, проводиться протягом 30 робочих днів після отримання заяви про таку реєстрацію. Державна реєстрація новітніх харчових продуктів проводиться протягом 180 робочих днів після отримання заяви. Державна реєстрація харчових добавок проводиться протягом 120 робочих днів після отримання заяви. Якщо державна реєстрація не закінчена протягом строку, визначеного у частині восьмій цієї статті, замовнику надається письмове обґрунтування причин продовження строку проведення реєстрації, який не може бути продовжений більше ніж на 30 робочих днів.

Центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я (Міністерство охорони здоров'я України), затверджує процедури проведення державної реєстрації, ведення реєстрів та надання інформації з реєстрів заінтересованим суб'єктам.

У виробництві харчових продуктів та в харчових продуктах, що перебувають в обігу, дозволяється використання лише тих харчових добавок, які включені до Державного реєстру харчових добавок, дозволених до використання в харчових продуктах. Центральний орган виконавчої влади,

який формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, здійснює їх державну реєстрацію та веде Державний реєстр харчових добавок. У Державному реєстрі харчових добавок, зокрема, зазначаються їх максимально допустимі рівні у випадках, коли їх невизначення ставить під загрозу здоров'я споживачів. У Державному реєстрі харчових добавок також зазначаються харчові продукти, в яких вони використовуються.

Отож центральний орган виконавчої влади, формуючи та забезпечуючи реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я (МОЗ України), вносить зміни до Державного реєстру харчових добавок:

1) за власною ініціативою у випадках:

- створення початкового Державного реєстру харчових добавок;
- виключення харчової добавки з Державного реєстру харчових добавок за наявності доказів її невідповідності вимогам, установленим законодавством;

2) за зверненнями операторів ринку або їхніх об'єднань після державної реєстрації.

Частиною Державного реєстру харчових добавок вважаються харчові добавки, які визнані Європейським Союзом такими, що є безпечними для споживання людиною. Включення зазначених харчових добавок до Державного реєстру харчових добавок не залежить від затвердження чи якихось інших дій стосовно створення та/або ведення центральним органом виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, Державного реєстру харчових добавок.

Під час державної реєстрації харчової добавки треба:

1) визначати харчові продукти, до яких ця добавка може додаватися, та у разі потреби умови, за яких вона може додаватися;

2) обмежувати харчову добавку до найнижчого рівня використання, який є необхідним для досягнення бажаного ефекту;

3) враховувати будь-яке допустиме щоденне споживання або обсяг споживання харчової добавки та її вірогідне щоденне споживання від усіх джерел, включаючи можливе

щоденне споживання харчової добавки спеціальними групами споживачів.

Харчова добавка може бути зареєстрована, тільки якщо:

- існує обґрунтована технологічна необхідність у харчовій добавці;

- використання харчової добавки не вводить споживача в оману;

- харчова добавка згідно з наявними науковими даними не спричиняє шкідливого впливу на здоров'я людини в тому об'ємі, в якому її планується застосовувати.

За ст. 20 Закону № 771/97-ВР, оператори ринку відповідають за виконання вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів у межах діяльності, яку вони здійснюють. Оператори ринку зобов'язані:

- забезпечувати дотримання вимог цього Закону щодо гігієнічних вимог до харчових продуктів на всіх стадіях їх виробництва та обігу;

- розробляти, вводити в дію та застосовувати постійно діючі процедури, що засновані на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, а також забезпечувати належну підготовку з питань застосування постійно діючих процедур, що базуються на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, осіб, які є відповідальними за ці процедури, під час виробництва та обігу харчових продуктів;

- надсилати компетентному органу повідомлення у випадках, передбачених частинами третьою–п'ятою цієї статті, і отримувати експлуатаційний дозвіл у випадках, передбачених Законом № 771/97-ВР;

- реєструвати потужності у випадках, визначених цим Законом;

- забезпечувати виконання вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів щодо окремих показників якості;

- забезпечувати простежуваність і надавати інформацію, передбачену статтею 22 Закону № 771/97-ВР;

- вилучати та/або відкликати у наведених Законом випадках харчові продукти, які перебувають в обігу, якщо з'ясовано, що ці продукти можуть спричинити шкідливий вплив для здоров'я людини;

– забезпечувати безперешкодний доступ державних інспекторів, які здійснюють державний контроль, до потужностей під час роботи цих потужностей і дозволяти відбір зразків об'єктів санітарних заходів на зазначених потужностях, а також надавати на вимогу державного інспектора документи, необхідні для здійснення державного контролю;

– компенсувати, відповідно до Закону, шкоду, заподіяну споживачам внаслідок споживання харчового продукту, якщо судом буде доведено причинно-наслідковий зв'язок між цією шкодою і діяльністю та/або бездіяльністю оператора ринку, крім випадків, установлених Законом.

Якщо оператор ринку вважає або має підстави вважати, що харчові продукти, які він ввіз (переслав) на митну територію України, виробив, переробив або обіг яких здійснює, не відповідають вимогам безпечності, він негайно розпочинає процедуру вилучення цих харчових продуктів з обігу та у строк не більше двох робочих днів письмово інформує про виявлену невідповідність компетентний орган. Якщо такі харчові продукти могли потенційно потрапити до споживача, оператор ринку інформує споживачів про причини їх вилучення та у разі потреби відкликає харчові продукти, якщо застосування інших заходів є недостатнім для досягнення прийнятого рівня захисту здоров'я споживачів. Оператор ринку, що здійснює роздрібну торгівлю або розповсюдження харчових продуктів і оминає при цьому пакування або маркування чи інакше не впливає на безпечність та цілісність харчових продуктів, у межах своєї діяльності ініціює процедури вилучення з обігу продуктів, що не відповідають параметрам безпечності. Такий оператор ринку повинен сприяти забезпеченню безпечності харчових продуктів, передавати інформацію, необхідну для забезпечення простежуваності харчових продуктів та будь-яких речовин, що використовуються для виробництва харчових продуктів, на вимогу відповідних осіб, а також співпрацювати з операторами ринку та/або компетентним органом. Якщо оператор ринку має підстави вважати, що харчові продукти, які він ввів в обіг, можуть бути шкідливими для здоров'я людей, він у строк не більше одного робочого дня письмово інформує про це компетентний орган, а також про вжиті заходи задля запобігання виникненню ризиків

для споживача. Операторам ринку забороняється здійснювати обіг харчових продуктів, отриманих з потужностей, що не пройшли державної реєстрації або не отримали експлуатаційного дозволу відповідно до цього Закону, та/або використовувати такі харчові продукти у виробництві інших харчових продуктів.

Непридатний харчовий продукт – це такий харчовий продукт, який містить сторонні речовини та/або предмети, пошкоджений в інший спосіб та/або зіпсований у результаті механічних, та/або хімічних, та/або мікробних факторів. Непридатний продукт, у разі споживання за призначенням за звичайних умов такого споживання, не має шкідливого впливу на здоров'я людини.

Використання харчових добавок у виробництві харчових продуктів та у харчових продуктах, що перебувають в обігу, дозволяється після їх реєстрації центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

Харчова добавка – речовина, яка зазвичай не вважається харчовим продуктом або його складником, але додається до харчового продукту з технологічною метою в процесі виробництва та в результаті стає невід'ємною частиною продукту.

Ароматизатори – це продукти (за винятком тих, що мають виключно солодкий, кислий чи солоний смак), які не вживаються окремо та додаються до харчових продуктів з метою надання їм аромату та/або смаку, або модифікації аромату та/або смаку і можуть містити харчові продукти та/або ароматизатори, та/або харчові добавки. До ароматизаторів належать ароматичні речовини, ароматичні препарати, термічно оброблені ароматизатори, ароматизатори копильні, попередники аромату, а також інші ароматизатори та їхні суміші, що не підпадають під зазначені категорії. Центральний орган виконавчої влади, який формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я (Міністерство охорони здоров'я України), здійснює державну реєстрацію та веде державні реєстри новітніх харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, ензимів, вод питних мінеральних за встановленими критеріями.

Будь-який виробник може звернутися зі запитом на реєстрацію харчової добавки або ароматизаторів шляхом подання

до МОЗ заяви в довільній формі про державну реєстрацію харчової добавки, що супроводжується відповідною документацією, яка свідчить про те, що харчова добавка може бути зареєстрована.

Якщо харчова добавка дозволена до використання відповідними міжнародними організаціями, то інформація, яка це підтверджує, додається до заяви про реєстрацію. Рішення щодо реєстрації або відмови в реєстрації харчової добавки для виробництва харчових продуктів в Україні чи обігу харчових продуктів, які містять таку харчову добавку, приймається протягом 120 робочих днів після одержання заяви.

Будь-яка харчова добавка, будь-які ароматизатори, стосовно реєстрації яких було подано запит і які були дозволені до використання відповідними міжнародними організаціями, підлягає експрес-реєстрації. Експрес-реєстрація включає огляд звіту відповідних міжнародних організацій, які обґрунтовують можливість використання харчової добавки. Цей огляд повинен враховувати обставини та умови, специфічні для населення України (якщо такі існують), а також технічні та економічні можливості визначення присутності та/або рівні використання харчових добавок у харчових продуктах стосовно рівнів включень, що затверджені відповідними міжнародними організаціями. Згідно з процедурою експрес-реєстрації, рішення щодо реєстрації або відмови в реєстрації харчової добавки для виробництва харчових продуктів в Україні чи обігу харчових продуктів, які містять таку харчову добавку, приймається протягом 30 робочих днів після одержання заяви й документів і повідомляється заявнику.

Допоміжні матеріали для переробки та матеріали, що контактують з харчовими продуктами, обіг яких здійснюється в Україні, не повинні сприяти присутності небезпечних факторів у харчових продуктах у кількості, що перевищує максимальні межі залишків.

З метою забезпечення безпеки тваринницької продукції регламентується також забій тварин. Забороняється забій тварин, які не супроводжуються ветеринарним документом, що засвідчує здоров'я тварин. Забороняється здійснювати забій свійських копитних тварин, диких ссавців, вирощених на фермі, відмінних від зайцеподібних, а також забій свійської птиці

та кролів не на бійні, що має експлуатаційний дозвіл. Ця норма не стосується забою зазначених тварин в обсязі, що не перевищує трьох голів свійських парнокопитних тварин або інших копитних тварин на тиждень, за умови проведення передзабійного та післязабійного огляду державним ветеринарним інспектором або уповноваженим ветеринаром у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини, а також п'яти голів свійської птиці, кролів на день.

Державний контроль за діяльністю операторів ринку щодо забою тварин, переробки, зберігання, транспортування й реалізації харчових продуктів, продукції тваринного походження, зокрема неперероблених харчових продуктів, харчових продуктів здійснює компетентний орган, його територіальні органи та уповноважені особи у випадках, визначених Законом України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» (далі – Закон № 2042-VIII). Територіальний орган проводить перевірки уповноважених осіб у разі потреби, але не рідше одного разу на рік. Офіційні ветеринарні лікарі та уповноважені ветеринари підпорядковуються відповідним головним державним ветеринарним інспекторам областей, міста Києва, перебувають у штаті районної (міської) державної лікарні ветеринарної медицини, а в місті Києві – Об'єднання ветеринарної медицини в м. Києві. У м'ясопереробних цехах, на бойнях малої потужності, незалежно від форми власності, без поточного процесу переробки тварин та в забійних цехах птахофабрик та інших потужностях державний контроль здійснює офіційний ветеринарний лікар. У такому разі офіційні ветеринарні лікарі здійснюють свої повноваження одночасно у декількох м'ясопереробних цехах, на бойнях та інших підприємствах без поточного процесу переробки тварин. Для проведення лабораторних досліджень харчових продуктів тваринного походження за показниками, встановленими ветеринарно-санітарними правилами, технологічними інструкціями тощо, оператор ринку направляє

матеріали, що підлягають дослідженню, до уповноважених лабораторій, де такі дослідження проводяться коштом операторів ринку згідно зі Законом № 2042-VIII.

Держпродспоживслужба відповідно до покладених на неї завдань у галузі ветеринарної медицини, сферах безпеки та окремих показників якості харчових продуктів та кормів, санітарного й епідемічного благополуччя населення, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, карантину та захисту рослин, пестицидів та агрохімікатів:

- розробляє, виконує та/або організовує виконання загальнодержавних програм та/або планів у галузі ветеринарної медицини, зокрема державного моніторингу здоров'я тварин та рослин, залишкових кількостей ветеринарних препаратів і забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, небезпечних факторів та показників безпеки й окремих показників якості харчових продуктів у визначених сферах;

- проводить передзабійне та післязабійне інспектування тварин на відповідних потужностях, а також післязабійне інспектування тварин, забитих на полюванні, тощо.

Під час здійснення державного контролю свіжого м'яса державний ветеринарний інспектор у межах аудиту постійно діючих процедур, заснованих на принципах НАССР, перевіряє також ефективність процедур, розроблених оператором ринку для дотримання вимог щодо:

- 1) забезпечення відсутності у свіжому м'ясі будь-якого забруднення та ознак патологічних аномалій або змін;

- 2) забезпечення відсутності у свіжому м'ясі ризикового матеріалу, крім випадків, передбачених законодавством;

- 3) виробництва свіжого м'яса з дотриманням законодавства щодо трансмісивної губкоподібної енцефалопатії.

Під час здійснення державного контролю свіжого м'яса державний ветеринарний інспектор у межах аудиту постійно діючих процедур, розроблених оператором ринку з метою дотримання гігієнічних вимог, перевіряє також безперервність дотримання оператором ринку його власних процедур у частині практики збирання, транспортування, зберігання, поводження, переробки, використання та знищення побічних

продуктів тваринного походження, зокрема ризикового матеріалу. Державний контроль на бійнях, потужностях з переробки диких тварин та потужностях з розбирання та обвалювання м'яса може включати: перевірку інформації про харчовий ланцюг щодо тварин, призначених для забою; передзабійний огляд; перевірку дотримання законодавства про благополуччя тварин під час їх транспортування та забою; післязабійний огляд; перевірку процедур, що запобігають забрудненню м'яса ризиковим матеріалом; відбір зразків для лабораторних досліджень (випробувань).

Перевірка державним ветеринарним інспектором інформації про харчовий ланцюг передбачає аналіз:

- інформації, отриманої з господарства походження, про тварину, призначену для забою, зокрема про стан її здоров'я, лікування та застосування ветеринарних препаратів;

- інформації, що міститься у ветеринарних та інших документах, які супроводжують тварину.

Державний ветеринарний інспектор здійснює передзабійний огляд птиці протягом 12 годин, а інших тварин – протягом 24 годин після їх прибуття на бійню (крім визначених у встановленому законодавством порядку боєнь, на яких не вимагається присутність державного ветеринарного інспектора). Державний ветеринарний інспектор має право у будь-який час провести повторний передзабійний огляд тварини. Забій тварини повинен бути здійснений протягом 24 годин після її передзабійного огляду на бійні або протягом 72 годин після її передзабійного огляду в господарстві походження. Якщо тварина, яка пройшла передзабійний огляд в господарстві походження, не була забита протягом 72 годин, вона підлягає повторному передзабійному огляду. Безпосередньо після забою державний ветеринарний інспектор здійснює післязабійний огляд усіх зовнішніх поверхонь туші та нутрощів з цієї туші, звертаючи особливу увагу на виявлення ознак інфекційних захворювань. У разі виявлення невідповідності або появи обгрунтованої підозри щодо невідповідності державний ветеринарний інспектор здійснює заходи з метою встановлення (перевірки): 1) остаточного діагнозу; 2) наявності інфекційних захворювань; 3) перевищення встановлених законодавством максимальних меж залишків (рівнів) забруднюючих та інших речовин; 4) відповідності мікробіологічним критеріям;

5) наявності інших факторів, через які м'ясо визнається не придатним для споживання людиною або підлягає використанню з відповідними обмеженнями.

Цілі туші або частини туш парнокопитних та інших копитних тварин, туші свійської птиці, кроликів та малих диких тварин, риба, мед, яйця, молоко необроблене, сир домашнього виробництва і продукти рослинного походження можуть продаватися на агропродовольчих ринках за умови підтвердження їхньої придатності за результатами випробувань (досліджень) акредитованої лабораторії, яка розташована на агропродовольчому ринку, державним інспектором, який знаходиться на цьому ж ринку. Не підлягають зазначеним випробуванням харчові продукти недомашнього виробництва, які супроводжуються документами, що забезпечують простежуваність продукції. Позначка придатності ставиться державним інспектором, який перебуває на агропродовольчому ринку, на цілі туші або частини туш парнокопитних та інших копитних тварин, на кожну тушу малих диких тварин та свійської птиці, кролів, щодо яких підтверджено придатність для споживання людиною, за результатами випробувань (досліджень) акредитованої лабораторії, яка знаходиться на агропродовольчому ринку. Придатність для споживання людиною продуктів рослинного походження, а також необробленого молока та сиру домашнього виробництва підтверджується державним інспектором за результатами випробувань (досліджень) акредитованої лабораторії. На тушах, не придатних для споживання людиною, які на підставі результатів лабораторних досліджень (випробувань) не можуть використовуватися для споживання людиною, наносяться насічки на поверхні усієї туші, що вказують на непридатність продукту для споживання людиною. Харчовий продукт, який є не придатним для споживання людиною, але не становить безпосередньої загрози (низький ризик) для здоров'я людини, не допускається до реалізації та утилізується власником. Харчовий продукт, який є не придатним для споживання людиною, але становить безпосередню загрозу (високий ризик) для здоров'я людини, підлягає негайному вилученню власником та утилізації або знищенню під контролем державного інспектора відповідно до законодавства. Забороняється функціонування агропродовольчого ринку за відсутності акредитованої лабораторії.

Як уже зазначалося, у разі якщо будь-які небезпечні харчові продукти є частиною партії чи вантажу харчових продуктів одного найменування, вважається, що всі харчові продукти цього найменування в даній партії або вантажі також є небезпечними і їх подальший обіг забороняється, якщо тільки після проведення подальшої детальної оцінки не буде доведено, що решта партії або вантажу є безпечною.

Законодавством також встановлені окремі вимоги щодо ввезення харчових продуктів для власного споживання в Україну. Зокрема, забороняється ввезення на територію України її громадянами, іноземцями та особами без громадянства для власного споживання харчових продуктів тваринного походження без упаковки виробника. Відповідно до ст. 60 Закону № 771/97-ВР, якщо цього вимагає країна-імпортер, вантажі з експортованими харчовими продуктами повинні супроводжуватися оригіналами міжнародних сертифікатів або інших документів, які вимагаються законодавством країни призначення, виданих компетентним органом. Міжнародні сертифікати видаються виключно за зверненням оператора ринку і заповнюються українською мовою та/або англійською мовою або мовою країни призначення. Міжнародні сертифікати на вантажі з окремими видами харчових продуктів нетваринного походження видаються за формою, погодженою компетентним органом України та компетентним органом країни призначення, або за формою, встановленою країною призначення. Компетентний орган розробляє, затверджує та оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті методичні рекомендації щодо здійснення експорту вантажів з окремими видами харчових продуктів нетваринного походження та порядку оформлення (заповнення) відповідних міжнародних сертифікатів. Якщо інше не встановлено законом, розмір плати, яка стягується з оператора ринку на користь компетентного органу за видачу міжнародного сертифіката на вантаж з харчовими продуктами нетваринного походження, становить 0,05 місячного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на дату відповідного звернення оператора ринку. Якщо інше не встановлено законом, міжнародний сертифікат на вантаж із харчовими продуктами нетваринного походження видається державним інспектором не пізніше одного робочого дня

з дати звернення оператора ринку до територіального органу компетентного органу (без урахування часу, необхідного для проведення лабораторних досліджень (випробувань), якщо такі вимагаються країною призначення) за умови, що в результаті перевірки вантажу встановлено його відповідність вимогам країни призначення.

Держпродспоживслужба відповідно до покладених на неї завдань у галузі ветеринарної медицини, сферах безпеки та окремих показників якості харчових продуктів і кормів, санітарного й епідемічного благополуччя населення, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, карантину та захисту рослин, пестицидів та агрохімікатів:

- затверджує експортні потужності, а також приймає рішення про виключення експортних потужностей або певних видів об'єктів санітарних заходів, вироблених/вирощених на таких потужностях, з реєстру затверджених експортних потужностей;

- установлює обмеження або заборону на імпорт, транзит та експорт об'єктів державного контролю, що можуть переносити особливо небезпечні хвороби, включені до списку Міжнародного епізоотичного бюро, або інші хвороби, що підлягають повідомленню, з окремих держав або карантинних зон у разі підтвердження факту спалаху таких хвороб та ін.

Харчові продукти, які експортуються з України, повинні відповідати вимогам законодавства України про безпеку та окремі показники якості харчових продуктів, за винятком випадків, коли: такі вимоги до харчових продуктів встановлені країною, до якої експортуються харчові продукти; або такі вимоги до харчових продуктів встановлені у двосторонніх угодах України з країною, до якої експортуються харчові продукти. Підприємствам, включеним до реєстру експортерів, заборонено використовувати сировину, отриману шляхом забою тварин не на потужностях, що мають експлуатаційний дозвіл. Виключно державний ветеринарний інспектор (головний державний ветеринарний інспектор) має право здійснювати керівництво призначеним прикордонним інспекційним постом. Повноваження щодо державного контролю харчових продуктів тваринного походження та кормів тваринно-

го походження, побічних продуктів тваринного походження та живих тварин здійснюються виключно державним ветеринарним інспектором (головним державним ветеринарним інспектором), якщо інше не передбачено цим Законом. Повноваження державного ветеринарного інспектора щодо здійснення заходів державного контролю, визначені розділом VI Закону № 2042-VIII, можуть виконуватися офіційним ветеринарним лікарем, якщо він є не залежним від оператора ринку, який експлуатує відповідну потужність (господарство), та здійснює свою діяльність у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері безпечності й окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини. Під час здійснення державного контролю на кордоні вантажів, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України, державні інспектори заповнюють відповідну частину загального документа на ввезення, а державні ветеринарні інспектори – відповідну частину загального ветеринарного документа на ввезення. Якщо інше не передбачено законодавством, вантажі з продуктами, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України, підлягають заходам державного контролю, що здійснюються державним ветеринарним інспектором у формі перевірок на призначеному прикордонному інспекційному посту. Ввезення (пересилання) на митну територію України вантажів із продуктами, включеними до затвердженого відповідно до частини четвертої цієї статті переліку, дозволяється тільки через призначені прикордонні інспекційні пости. Вантаж із продуктами приймається до перевірки державним ветеринарним інспектором, якщо оператор ринку або особа, відповідальна за вантаж, надіслала щонайменше за один робочий день на відповідний призначений прикордонний інспекційний пост повідомлення в електронному або письмовому вигляді про його надходження, що містить усю необхідну інформацію (опис продуктів у вантажі, копії міжнародного сертифіката й інших документів, які вимагаються згідно зі законом, орієнтовний час прибуття вантажу на призначений прикордонний інспекційний пост), або відповідну заповнену частину загального ветеринарного документа на ввезення. Вантаж із продуктами, який ввозиться

(пересилається) на митну територію України через призначений прикордонний інспекційний пост, має супроводжуватися оригіналами міжнародного сертифіката й інших документів, які вимагаються згідно зі законом, а також оригіналом загального ветеринарного документа на ввезення, форма якого затверджується Кабінетом Міністрів України. Загальний ветеринарний документ на ввезення заповнюється англійською та українською мовами, крім найменування відправника (експортера) та отримувача (імпортера) вантажу, їхніх адрес, торговельної марки та назви (опису) продукту, зазначення яких українською мовою не є обов'язковим. Оригінали міжнародного сертифіката й інших документів (крім загального ветеринарного документа на ввезення), які вимагаються згідно зі законом, залишаються на призначеному прикордонному інспекційному посту.

Усі забраковані харчові продукти, що становлять високий ризик для здоров'я людини та тварин і не підлягають переробці (обробці), знищуються відповідно до Закону України від 14.01.2000 р. № 1393-XIV «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»³. Вантажі з продуктами, переміщення яких до митних складів, вільних митних зон заборонено державним ветеринарним інспектором, підлягають поверненню до країни-експортера, знищенню, переробці або іншому поводженню відповідно до законодавства.

Харчові продукти у вантажі, які визнані небезпечними, не придатними до споживання, *неправильно маркованими* або такими, що в інший спосіб не відповідають технічним регламентам чи санітарним заходам, не допускаються до ввезення для споживання людиною (далі – забраковані харчові продукти). Усі забраковані харчові продукти, що становлять високий ризик для здоров'я людини та тварин і не підлягають переробці (обробці), знищуються у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. Забраковані харчові продукти, що не підпадають під дію частини другої цієї статті, підлягають поверненню

---

³ Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 р. № 1393-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-14/conv/print> (дата звернення: 07.06.2019).

ню, окрім випадків, коли імпортер або його уповноважений представник, після консультації з відповідним прикордонним інспектором, погоджується на проведення обробки забракованих харчових продуктів або переведення їх до категорії, іншої ніж для споживання людиною. Забраковані харчові продукти, які виключено з категорії харчових продуктів для споживання людиною, маркуються на кожній упаковці добре видимим попередженням «Не для споживання людиною», а в разі відсутності упаковок маркуються або пакуються так, щоби проставити на упаковці попередження «Не для споживання людиною». Імпортер проводить обробку забракованих харчових продуктів, зазначених у частині третій цієї статті, та маркування забракованих харчових продуктів, як зазначено у частині четвертій цієї статті, під наглядом санітарного або ветеринарного інспектора в межах їхньої компетенції⁴.

У разі спалаху на території іншої країни хвороб, внесених до списку хвороб, затвердженого МЕБ, чи інших хвороб, які становлять загрозу для здоров'я людини та/або тварини, або у разі виявлення таких хвороб у вантажі з продуктами компетентний орган має право залежно від рівня загрози вжити один із таких заходів:

1) заборонити ввезення (пересилання) вантажів із продуктами з усієї території зазначеної країни або її окремої частини (зони або компартмента) та, за необхідності, з країни транзиту;

2) встановити спеціальні умови щодо вантажів з продуктами, які надходять з цієї країни або її окремої території (зони або компартмента).

Якщо за результатами державного контролю з'ясовано, що вантаж з продуктами становить загрозу для здоров'я людини, державний ветеринарний інспектор призначеного прикордонного інспекційного поста негайно вживає таких заходів:

– затримує вантаж з продуктами та приймає рішення про поводження з ним;

– негайно повідомляє інші призначені прикордонні інспекційні пости та компетентний орган про такий вантаж,

---

⁴ Мандра Г. Щодо питання маркування імпортованих товарів державною мовою / Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_31905 (дата звернення: 07.06.2019).

зокрема про його походження та загрозу, яку він становить для здоров'я людини.

При опрацюванні зазначеної теми необхідно звернути увагу на Кодекс Аліментаріус.

Кодекс Аліментаріус (Codex Alimentarius) – це збірник створених і схвалених в 1963 р. Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН і Всесвітньою організацією охорони здоров'я (Комісія Кодексу Аліментаріус) і поданих в однаковому вигляді стандартів на харчові продукти, спрямованих на захист здоров'я споживачів і гарантування чесної практики в торгівлі ними. Кодекс Аліментаріус містить стандарти на всі основні види харчових продуктів – сирі, напівоброблені та перероблені, які призначені для постачання споживачеві, а також матеріали для подальшого їх перероблення в продукти харчування. Кодекс містить положення щодо гігієни харчових продуктів, харчових добавок, залишків пестицидів, маркування і представлення продуктів, методів аналізу та відбору. Він також містить положення рекомендаційного характеру, яких мусить дотримуватися міжнародна спільнота для захисту здоров'я споживачів і забезпечення однакових торговельних методів, у вигляді правил і норм, настанов та інших документів, що сприяють досягненню цілей Кодексу. Стандарти Кодексу включають вимоги до продовольства, спрямовані на гарантування споживачеві здорового, безпечного продукту харчування, вільного від фальсифікації, правильно маркованого і представленого.

Спори щодо вилучення з обігу неякісної та небезпечної продукції і подальшого поводження з нею розглядаються судом.

З метою залучення України до справи забезпечення якості продукції ЄС у 2007 році в Україні було затверджено стандарт ДСТУ ISO 22000:2007 «Система управління безпечністю харчових продуктів», який є симбіозом основних положень двох самостійних нормативних документів – 7 принципів концепції системи менеджменту безпеки харчових продуктів та 8 принципів ISO 9000:2000 (системи менеджменту якості) і має чимало спільного з ISO 14001:2004 (система екологічного менеджменту). Зараз в Україні діють два стандарти – розроблені відповідно до стандартів серії ISO 9000:2015 та на підставі принципів HACCP: ДСТУ 4161-2003.

§ 2. Правове забезпечення біологічної безпеки харчових продуктів, вироблених з використанням генетично модифікованих організмів

Розгляд питання обумовлений виникненням наприкінці 80-х років минулого століття такого поняття, як *генетично модифікований організм* (ГМО) і, відповідно, *генетично модифікований продукт* (ГП). До 60 відсотків нашого ринку заповнено продуктами з ГМО. Науковці запевняють, що їх мутація найімовірніше може проявитися лише у третьому поколінні людей. Вже сьогодні частина генетично модифікованих рослин не дають насіння. Висловлюються певні застереження з приводу того, що безконтрольне виявлення ГМО може призвести до порушення екологічного балансу і виникнення загрози біологічному різноманіттю в Україні та у світі.

З метою усунення таких загроз і забезпечення оптимальних умов виробництва та споживання харчових продуктів, які містять ГМО, Верховна Рада України 31.05.2007 р. прийняла Закон №1103-V «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»⁵. Цей Закон повинен забезпечити державі регулювання відносин між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками), розробниками, дослідниками, науковцями та споживачами генетично модифікованих організмів та продукції, виробленої за технологіями, що передбачають їх розробку, створення, випробування, дослідження, транспортування, імпорт, експорт, розміщення на ринку, вивільнення у навколишнє середовище та використання в Україні (далі – поведження з ГМО) зі забезпеченням біологічної і генетичної безпеки. У розвиток правового регулювання цієї проблеми Верховна Рада України 17.12.2009 р. прийняла Закон № 1779-VI «Про внесення змін до законів України щодо надання інформації про вміст у продукції генетично модифікованих компонентів», яким посилено вимоги до виробників та продавців щодо надання достовірної інформації

---

⁵ Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16/conv/print> (дата звернення: 07.06.2019).

про вміст у продуктах генетично модифікованих компонентів. Зокрема, законодавчим актом визначено, що продукція має містити позначку про наявність або відсутність таких компонентів. А в разі виявлення недостовірної інформації про продукцію (якщо вона не шкодить життю, здоров'ю або майну споживача) виробник (продавець) повинен її вилучити з продажу та увідповіднити інформацію стосовно неї. Окрім цього, за надання хибної інформації про товари встановлено адміністративну відповідальність у виді штрафу. Згідно з цим документом, всі харчові продукти, що знаходяться в обігу в Україні, етикетуються державною мовою та містять у доступній формі інформацію про наявність чи відсутність у продуктах генномодифікованих організмів (ГМО), що відображається на етикетці продукту написом «ГМО» чи «без ГМО» відповідно. Дія цього Закону не поширюється на тютюн і тютюнові вироби та харчові продукти, вироблені для особистого споживання.

Положення цих законів спрямовані на забезпечення: охорони здоров'я людини і навколишнього природного середовища при здійсненні генетично-інженерної діяльності та поведженні з ГМО; забезпечення конституційного права громадян на достовірну інформацію про вміст у продукції ГМО – компонентів та можливість безпечного їх використання; створення умов для безпечного практичного використання ГМО в господарських цілях; визначення прав і обов'язків суб'єктів регулювання при поводженні з ГМО та встановлення їхньої відповідальності за порушення законодавства; захист громадян у разі заподіяння шкоди їхньому здоров'ю внаслідок споживання ГМО; встановлення правових основ міжнародного співробітництва в галузі генетично-інженерної діяльності та поведження з ГМО тощо. Їх регулюванню підлягають: генетично-інженерна діяльність, що здійснюється у замкнутій системі; генетично-інженерна діяльність, що здійснюється у відкритій системі; державна реєстрація ГМО та продукції, виробленої з їх використанням; введення в обіг ГМО та продукції, виробленої з їх використанням; експорт, імпорт і транзит ГМО.

Вимоги цих законів є обов'язковими на території України як до юридичних, так і до фізичних осіб, які здійснюють діяльність, пов'язану з поводженням з ГМО. Юридичні і фі-

зичні особи України та інших держав, а також особи без громадянства рівні у своїх правах та обов'язках, передбачених Законом № 1103-V. Якщо міжнародним договором України, зазначеним у статті 2 Закону № 1103-V, встановлено інші правила, ніж передбачені Законом № 1103-V, то застосовуються правила міжнародного договору.

Кабінет Міністрів України з цього питання: забезпечує державне регулювання і контроль у сфері поводження з ГМО та генетично-інженерної діяльності, здійснення заходів щодо державної підтримки генетично-інженерної діяльності; спрямовує і координує роботу центральних органів виконавчої влади та інших органів виконавчої влади в галузі поводження з ГМО та генетично-інженерної діяльності; організовує міжнародне співробітництво з метою забезпечення безпечно-го поводження з ГМО та розвитку наукових знань у цій галузі; затверджує порядок державної реєстрації ГМО, порядок ввезення ГМО джерел харчових продуктів; затверджує порядок надання дозволу на транзитне переміщення ГМО територією України; затверджує порядок проведення державної апробації (випробовувань) ГМО у відкритій системі та отримання дозволу на їх проведення; затверджує критерії безпеки поводження з ГМО у замкнутій системі; визначає за поданням Національної академії наук України наукову установу, уповноважену на виконання функцій науково-методологічного центру з питань випробувань ГМО; визначає функції науково-методологічного центру з питань випробувань ГМО.

Міністерство охорони здоров'я: забезпечує розвиток наукового і науково-технічного потенціалу в галузі генетично-інженерної діяльності; розробляє критерії безпеки поводження з ГМО та генетично-інженерної діяльності у замкнутих системах; розробляє та вдосконалює систему контролю за дотриманням правил безпеки генетично-інженерної діяльності.

Міністерство екології та природних ресурсів України: забезпечує оцінку впливу на довкілля ГМО, призначених для використання у відкритій системі; здійснює державну реєстрацію засобів захисту рослин, отриманих з використанням ГМО; надає дозволи на вивільнення ГМО у відкритій системі.

Міністерство охорони здоров'я на основі наукових принципів та міжнародного досвіду розробляє критерії оцінки

ризикую потенційного впливу ГМО на довколишнє природне середовище.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру: організовує та здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання ГМО у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: здійснює державну реєстрацію ГМО джерел харчових продуктів, кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів; затверджує перелік відповідних методик детекції та ідентифікації ГМО; проводить моніторинг кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, отриманих з використанням ГМО, за критерієм наявності в них зареєстрованих ГМО джерел; уповноважує акредитовані лабораторії на проведення моніторингу кормів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, отриманих із використанням ГМО, за критерієм наявності в них зареєстрованих ГМО джерел.

Відповідно до Закону України від 19.01.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів (Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів): здійснює нормативно-правове забезпечення у сфері нагляду (контролю) за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання ГМО у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності; забезпечує державну апробацію (випробування) та державну реєстрацію створених на основі ГМО сортів сільськогосподарських рослин, порід тварин, мікробіологічних сільськогосподарських препаратів.

Підприємства, установи та організації, які здійснюють генетично-інженерну діяльність (далі – установи), створюють при установі Комісію з біологічної та генетичної безпеки проведення генетично-інженерних робіт (далі – Комісія). Завданням Комісії є проведення попередньої оцінки ризику при плануванні та підготовці генетично-інженерних робіт. Типове Положення про Комісію з біологічної та генетичної безпеки проведення генетично-інженерних робіт затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки.

У випадках, коли генетично-інженерна діяльність здійснюється фізичними особами або кількісний склад установи не дозволяє сформувати Комісію при установі, то такі особи або установи прикріплюються до однієї з існуючих комісій за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки.

З метою забезпечення виконання ст. 7 Закону, Постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2009 р. № 114 затверджено **Порядок державної реєстрації косметичних та лікарських засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням**. Цей Порядок визначає процедуру державної реєстрації косметичних та лікарських засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням (далі – продукція). Державну реєстрацію продукції проводить МОЗ. Промислове виробництво та введення в обіг ГМО, також продукції, виробленої з із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації, відповідно до ст. 15 Закону № 1103-V, забороняється.

Для державної реєстрації продукції юридична або фізична особа (далі – заявник) подає до МОЗ заяву, в якій зазначаються: загальноприйнята назва продукції; торговельне найменування генетично модифікованих організмів мовою держави виробника, англійською та українською мовами; призначення, види і способи застосування продукції; найменування/прізвище, ім'я та по батькові заявника зі зазначенням місцезнаходження, місця проживання, телефону, телефаксу і електронної адреси, для іноземного заявника, крім того, – реєстраційного номера, для вітчизняного – коду згідно з ЄДРПОУ; найменування/прізвище, ім'я та по батькові виробника продукції

зі зазначенням місцезнаходження, місця проживання, телефону, телефаксу і електронної адреси, для іноземного виробника, крім того, – реєстраційного номера, для вітчизняного – коду згідно з ЄДРПОУ.

До заяви додаються: висновок державної санітарно-епідеміологічної, а у разі якщо продукція містить генетично модифіковані організми або їхні частини, здатні до самовідтворення чи передачі спадкових факторів, – також державної екологічної експертизи; відомості про результати експертизи реєстраційних матеріалів (реєстраційного досьє) на лікарський засіб та контролю його якості, проведених у визначеному МОЗ порядку. Відповідальність за достовірність зазначених документів несе заявник. Він також не вправі вимагати від заявника документи, не передбачені цим Порядком.

Заявник може повторно подати належно оформлені документи. Підставою для відмови у державній реєстрації продукції є: негативні висновки державної екологічної та/або санітарно-епідеміологічної експертизи продукції; негативні результати експертизи реєстраційних матеріалів (реєстраційного досьє) на лікарський засіб та контролю його якості; надходження науково обґрунтованої інформації щодо небезпеки продукції для здоров'я людини або навколишнього природного середовища у разі використання за цільовим призначенням. Строк розгляду документів, поданих для державної реєстрації, не повинен перевищувати 120 днів з дати їх надходження, включаючи строк проведення державної екологічної та/або санітарно-епідеміологічної експертизи.

Державна реєстрація проводиться безоплатно на п'ятирічний строк шляхом внесення продукції до Державного реєстру косметичних та лікарських засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням (далі – Реєстр). Перереєстрація продукції проводиться у порядку, встановленому для реєстрації. Реєстр ведеться за формою, затвердженою МОЗ. Інформація, що міститься в Реєстрі, розміщується на офіційному веб-сайті МОЗ, систематично публікується в засобах масової інформації та надається безоплатно на запит юридичних і фізичних осіб.

Інформація, яка міститься в документах, що подаються для державної реєстрації продукції, є конфіденційною і не

може бути розголошена чи використана в інтересах третьої сторони без згоди заявника.

У разі виявлення під час здійснення державного екологічного та/або санітарно-епідеміологічного нагляду і контролю або проведення передбаченого законом моніторингу раніше не відомих властивостей продукції, небезпечних для здоров'я людини та/або для біологічних об'єктів природного середовища – МОЗ і Мінприроди приймають протягом 10 днів у межах своїх повноважень рішення про призначення повторної державної екологічної та/або санітарно-епідеміологічної експертизи продукції. Таке рішення також приймається у разі надходження інформації, зазначеної в абзаці четвертому п. 5 цього Порядку.

Якщо оформлено негативний висновок повторної експертизи, МОЗ приймає рішення про скасування державної реєстрації продукції та виключення її з Реєстру, про що у десятиденний строк повідомляє у письмовій формі заявникові. Зазначене рішення може бути оскаржено в установленому порядку.

У державних реєстрах ГМО також реєструються: сорти сільськогосподарських рослин та породи тварин, створені на основі ГМО; ГМО джерела харчових продуктів, а також ГМО джерела кормів.

Інформація про поводження з ГМО, а також їх потенційного впливу на здоров'я людини та навколишнє природне середовище є відкритою, загальною і відповідною, не може розглядатися як конфіденційна та таємна, за винятком визнаної такою законодавством України. Для цього в Україні створюються лабораторії з визначення змісту генетично модифікованих організмів у продукції. Задля забезпечення координації таких лабораторій, впровадження сучасних методів детекції генетично модифікованих організмів, здійснення наукової і методичної координації їхньої діяльності з визначення вмісту генетично модифікованих організмів створено науково-методологічний центр з випробувань генетично модифікованих організмів.

Відповідно до Постанови № 468 «Про затвердження Порядку етикетка харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням

та вводяться в обіг», харчові продукти із вмістом генетично модифікованих організмів або виготовлені з використанням ГМО підлягають обов'язковому маркуванню, якщо вміст ГМО в самому продукті або сировині для нього перевищує 0,1 відсотка.

У разі відсутності ГМО в продукті або його вмісту в меншому, ніж зазначено, розмірі може бути використане маркування «Без ГМО». А виявлені продукти з вмістом ГМО або виготовлені з їх використанням і введені в обіг в Україні без маркування підлягають вилученню.

Відповідно до ст. 16 Закону, забороняється ввезення на митну територію України ГМО, а також продукції, виробленої зі застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації, за винятком таких, що призначені для науково-дослідних цілей або державних апробацій (випробовувань). Дозвіл на ввезення продукції, отриманої з використанням ГМО, призначеної для науково-дослідних цілей, надається центральними органами виконавчої влади відповідно до їх повноважень, передбачених статтями 8–11-2 Закону № 1103-V, в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. Ввезення харчових продуктів, косметичних засобів, лікарських засобів, кормових добавок та ветеринарних препаратів, які містять ГМО або отримані з їх використанням, для безпосереднього вживання за призначенням можливе тільки за умови державної реєстрації відповідних ГМО джерел та переліченої у цій частині продукції. Порядок такого ввезення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Транспортування та зберігання ГМО мусить передбачати здійснення комплексу заходів, що попереджують неконтрольоване вивільнення ГМО у навколишнє природне середовище. Обліковий матеріал ГМО, одержаний при випробуваннях, непридатні або заборонені до використання ГМО, а також тара від них підлягають утилізації, знищенню та знешкодженню в порядку, що встановлюється центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки, та центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Дозволи: на ввезення незареєстрованих ГМО для науково-дослідних цілей у замкнутій та відкритій системах, а також з метою проведення їх державних апробацій (випробовувань);

на ввезення продукції, отриманої з використанням ГМО, призначеної для науково-дослідних цілей; на транзитне переміщення не зареєстрованих в Україні ГМО; на вивільнення ГМО у відкритій системі – надаються на безоплатній основі центральними органами виконавчої влади відповідно до їх повноважень, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У видачі дозволу може бути відмовлено в разі отримання науково обґрунтованої інформації щодо їх небезпеки для здоров'я людини або навколишнього природного середовища у разі використання за цільовим призначенням. Термін розгляду документів для видачі дозволу не може перевищувати 45 днів з дня їх подачі, включаючи строки проведення відповідних експертиз.

Україна укладає міжнародні договори, бере участь у міжнародному обміні інформацією з метою подальшого розвитку і зміцнення міжнародного співробітництва в галузі біологічної та генетичної безпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності та поводженні з ГМО відповідно до чинного законодавства.

Згідно зі Законом, особи, які винні у: приховуванні або перекрученні інформації, що могло спричинити або спричинило загрозу життю та здоров'ю людини чи навколишньому природному середовищу; недотриманні або порушенні вимог стандартів, регламентів, санітарних норм і правил використання, транспортування, зберігання, реалізації ГМО; використанні незареєстрованих ГМО або продукції, отриманої з їх використанням (за винятком науково-дослідних цілей); порушенні правил утилізації та знищення ГМО; невиконанні законних вимог посадових осіб, які здійснюють державний нагляд і контроль, – несуть цивільну, адміністративну дисциплінарну або кримінальну відповідальність.

§ 3. Державний нагляд і контроль безпечності харчових продуктів

Насамперед зазначимо, що *безпечність харчового продукту* – це такий стан харчового продукту, який є результатом діяльності з виробництва та обігу, котра здійснюється

з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, та забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров'ю людини (споживача), якщо він спожитий за призначенням. Наслідком такої діяльності є безпечний харчовий продукт, який не створює шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів та споживання (використання) за призначенням.

Державне забезпечення належної якості та безпеки харчових продуктів здійснюється Кабінетом Міністрів України, уповноваженими центральними та місцевими органами виконавчої влади у таких формах:

1) забезпечення здійснення державної політики у сфері державного контролю;

2) спрямування та координація роботи органів виконавчої влади у сфері державного контролю;

3) затвердження переліку призначених прикордонних інспекційних постів;

4) затвердження переліку призначених пунктів пропуску на державному кордоні України;

5) затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності, та порядку визначення періодичності здійснення планових заходів державного контролю потужностей;

6) затвердження порядку та критеріїв уповноваження акредитованих лабораторій, зокрема референс-лабораторій, порядку перевірки компетентним органом дотримання ними відповідних критеріїв уповноваження та позбавлення такого уповноваження;

7) затвердження порядку проведення арбітражних лабораторних досліджень (випробувань) та врахування їхніх результатів для цілей державного контролю;

8) затвердження порядку проведення аудиту компетентного органу та його територіальних органів тощо.

Експлуатаційний дозвіл отримують оператори ринку, що провадять діяльність, пов'язану з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження. Обов'язок отримання експлуатаційного дозволу не поши-

рюється в частині відповідної діяльності на операторів ринку, які здійснюють:

- первинне виробництво харчових продуктів тваринного походження, а також пов'язану з ним діяльність, зокрема зберігання та поводження з первинною продукцією в місці первинного виробництва, за умови що при цьому істотно не змінюється стан такої продукції;

- транспортування харчових продуктів тваринного походження, зокрема тих, які потребують дотримання температурного режиму та не можуть зберігатися при температурі вище 10°C, залишаючись придатними для споживання людиною;

- зберігання харчових продуктів тваринного походження, які не потребують дотримання температурного режиму та можуть зберігатися при температурі вище 10°C, залишаючись придатними для споживання людиною;

- виробництво та/або зберігання харчових продуктів, інгредієнтами яких є виключно продукти рослинного походження та/або перероблені продукти тваринного походження;

- експлуатацію закладів громадського харчування та закладів роздрібної торгівлі, що відповідають вимогам, встановленим Кабінетом Міністрів України. До моменту встановлення таких вимог цей виняток поширюється на всі заклади громадського харчування та заклади роздрібної торгівлі.

Суб'єкти господарювання зобов'язані отримати експлуатаційний дозвіл на кожну окрему потужність до початку її експлуатації. Експлуатаційний дозвіл видається на потужності, що розташовані за однією адресою (з деталізацією на рівні виробничої лінії та/або харчових продуктів залежно від виду діяльності оператора ринку) і визначені оператором ринку. Експлуатаційний дозвіл видається територіальним органом компетентного органу. Для отримання експлуатаційного дозволу оператор ринку подає заяву, в якій зазначаються: найменування, ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, місцезнаходження або прізвище, ім'я, по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків чи серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника

податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті), місце проживання оператора ринку, назва (опис) потужності, її адреса, заплановані види діяльності та перелік харчових продуктів, які планується виробляти або зберігати, вид оператора ринку за класифікацією суб'єктів господарювання, визначеною Господарським кодексом України (суб'єкт мікро-, малого, середнього або великого підприємництва). Заява про видачу експлуатаційного дозволу підписується оператором ринку або уповноваженою ним особою. Не пізніше 15 календарних днів з дня отримання територіальним органом компетентного органу заяви про видачу експлуатаційного дозволу здійснюється інспектування потужності, за результатами якого визначається її відповідність вимогам законодавства. Підставою для відмови у видачі експлуатаційного дозволу є:

- відсутність у заяві про видачу експлуатаційного дозволу інформації, що вимагається згідно зі законом;
- виявлення у заяві про видачу експлуатаційного дозволу недостовірних відомостей;
- встановлення за результатами інспектування потужності її невідповідності вимогам законодавства;
- за заявою агропродовольчого ринку – незабезпечення агропродовольчим ринком належних умов для роботи лабораторії, зокрема ненадання у користування службових приміщень, облаштованих опаленням, електрикою, вентиляцією, водопроводом з гарячою і холодною водою, каналізацією.

Відмова у видачі експлуатаційного дозволу з інших підстав забороняється. У рішеннях про відмову у видачі експлуатаційного дозволу обов'язково зазначаються підстава для відмови та фактичні обставини, що підтверджують наявність такої підстави. Рішення про видачу або про відмову у видачі експлуатаційного дозволу приймається не пізніше 30 календарних днів з дня отримання територіальним органом компетентного органу відповідної заяви від оператора ринку. Копія рішення про видачу або про відмову у видачі експлуатаційного дозволу надається (надсилається) оператору ринку протягом трьох робочих днів з дня його прийняття. Рішення про відмову у видачі експлуатаційного дозволу може бути оскаржене до компетентного органу або суду.

Після усунення причин, що стали підставою для відмови у видачі експлуатаційного дозволу, оператор ринку має право повторно звернутися зі заявою про видачу експлуатаційного дозволу. Потужностям, щодо яких прийнято рішення про видачу експлуатаційного дозволу, присвоюється реєстраційний номер. За видачу експлуатаційного дозволу, поновлення його дії справляється плата (адміністративний збір), що зараховується до державного бюджету та становить 0,17 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому подано заяву про видачу або поновлення дії експлуатаційного дозволу. Переоформлення, видача дубліката експлуатаційного дозволу здійснюються безоплатно. Видача експлуатаційного дозволу, поновлення його дії здійснюються протягом двох робочих днів після отримання територіальним органом компетентного органу підтвердження внесення відповідної плати (адміністративного збору). Експлуатаційний дозвіл має необмежений строк дії. Порядок видачі та форма експлуатаційного дозволу затверджуються Кабінетом Міністрів України. Анулювання експлуатаційного дозволу, його переоформлення, видача дубліката здійснюються з підстав, у порядку та строки, встановлені законодавством про дозвільну систему у сфері господарської діяльності. У разі реконструкції потужності, на яку видано експлуатаційний дозвіл, що має наслідком істотну зміну характеристик виробничих приміщень та технологічних процесів або видів діяльності, зазначених в експлуатаційному дозволі, оператор ринку повинен не пізніше ніж за 15 календарних днів до відновлення експлуатації потужності звернутися до територіального органу компетентного органу зі заявою про проведення позапланового інспектування потужності. Інспектування такої потужності проводиться протягом 15 календарних днів з дня отримання відповідної заяви від оператора ринку. Оператор ринку має право відновити експлуатацію потужності після проведення відповідної реконструкції, якщо за результатами інспектування встановлено відповідність потужності вимогам законодавства. Інформація, що міститься в експлуатаційному дозволі, вноситься до реєстру операторів ринку та потужностей, на які видано експлуатаційний дозвіл, що ведеться компетентним органом у порядку, встановленому

центрального органу виконавчої влади, який формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки та окремих показників якості харчових продуктів. Компетентний орган забезпечує відкритий та безоплатний доступ до реєстру операторів ринку та потужностей, на які видано експлуатаційний дозвіл, шляхом його розміщення на своєму офіційному вебсайті. Якщо оператор ринку не виконує у технічно можливий термін вимоги розпорядження або іншого розпорядчого документа про тимчасове припинення функціонування потужності або частини потужності та/або тимчасову заборону обігу об'єктів санітарних заходів, що пов'язані з такими порушеннями, головний державний інспектор виносить постанову про тимчасове припинення дії експлуатаційного дозволу (з деталізацією на рівні виробничої лінії та/або харчових продуктів залежно від виду діяльності оператора ринку). У разі тимчасового припинення дії експлуатаційного дозволу інформація про це вноситься до відповідного реєстру та оприлюднюється компетентним органом на його офіційному вебсайті протягом трьох робочих днів. Оператор ринку, дію експлуатаційного дозволу якого тимчасово припинено, не має права здійснювати виробництво, реалізацію та/або обіг харчових продуктів на таких потужностях. Оператор ринку, дію експлуатаційного дозволу на потужності якого тимчасово припинено, може подати заяву компетентному органу на поновлення дії експлуатаційного дозволу після усунення причин, що стали підставою для такого припинення.

Потужності з виробництва харчових продуктів, призначених для експорту з України (далі – експортні потужності), затверджуються компетентним органом, якщо це вимагається країною призначення. Компетентний орган здійснює інспектування експортної потужності на відповідність вимогам країни призначення виключно за запитом оператора ринку, який має намір експортувати харчові продукти до країни призначення, що вимагає затвердження експортної потужності компетентним органом. Компетентний орган затверджує експортну потужність, якщо за результатами інспектування підтверджено її відповідність вимогам країни призначення. Компетентний орган веде реєстр затверджених експортних потужностей (об'єктів) зі зазначенням країни призначення та

кожного виду харчового продукту, для якого перевірено виконання встановлених вимог. Реєстр розміщується на офіційному вебсайті компетентного органу й оновлюється не пізніше 15 числа поточного місяця.

Якщо у процесі перевірки встановлено, що затверджені експортні потужності не відповідають заявленим вимогам, головний державний інспектор негайно інформує про це компетентний орган.

Якщо під час перевірки буде виявлено невідповідності заявленим вимогам, які не створюють безпосередньої загрози здоров'ю споживачеві, державний інспектор обмежується винесенням попередження оператору ринку про необхідність усунення таких порушень у технічно можливий термін, про що робить відповідний запис у акті державного контролю. У разі неусунення оператором ринку виявлених порушень, як це зазначено в акті державного контролю, компетентний орган приймає рішення про виключення потужностей, зазначених у частині першій цієї статті, або певних видів харчових продуктів, вироблених на таких потужностях, з реєстру затверджених експортних потужностей.

Оператор ринку може оскаржити до суду рішення про виключення потужностей, зазначених у частині першій цієї статті, або певного виду харчових продуктів, вироблених на таких потужностях, з реєстру затверджених експортних потужностей.

У разі прийняття рішення про тимчасове припинення або виключення затверджених експортних потужностей чи певного виду харчових продуктів, вироблених на таких потужностях, з реєстру затверджених експортних потужностей компетентний орган України повинен невідкладно повідомити про це компетентному органу країни призначення.

Компетентний орган країни призначення, для якої компетентним органом України проведено перевірку виконання встановлених вимог, повинен мати безперешкодний доступ до затверджених експортних потужностей з метою інспектування таких потужностей для проведення перевірки виконання встановлених вимог. Компетентний орган країни призначення зобов'язаний повідомити компетентному органу України про зазначене інспектування за 48 годин.

Якщо в результаті інспектування затверджених експортних потужностей для проведення перевірки виконання встановлених вимог компетентний орган країни призначення надасть висновок, що такі потужності не відповідають встановленим вимогам, компетентний орган України приймає рішення про тимчасове припинення функціонування потужностей або їх виключення з реєстру. За цим висновком зазначене рішення компетентного органу України не підлягає оскарженню.

Безпосередній нагляд за безпечністю харчових продуктів, потужностями з їх виробництва й обігом здійснює Держпродспоживслужба.

Основними завданнями Держпродспоживслужби є:

1) реалізація державної політики у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій зі здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і реклами в цій сфері;

2) здійснення відповідно до закону державного ветеринарно-санітарного контролю, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій зі здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), за здоров'ям та благополуччям тварин, безпечністю та окремими показниками якості харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження,

репродуктивним матеріалом, племінною справою у тваринництві, біологічними продуктами, патологічним матеріалом, ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами, кормами та іншими об'єктами санітарних заходів, застосуванням санітарних і ветеринарно-санітарних заходів, профілактичних і протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей, тварин та рослин з території інших держав або карантинних зон, вимог законодавства у сфері насінництва та розсадництва, дотриманням законодавства про захист прав споживачів, за дотриманням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами, законодавства щодо зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин, показників вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин та інгредієнтів у тютюнових виробах, які реалізуються на території України, за дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони прав на сорти рослин, у сфері туризму та курортів, за якістю зерна та продуктів його переробки, за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їхнього підпорядкування і форми власності, за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, перевезення, зберігання, реалізацію органічної продукції (сировини);

3) здійснення контролю за виконанням фітосанітарних заходів;

4) здійснення ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності;

5) здійснення метрологічного нагляду;

6) здійснення в межах компетенції контролю за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення.

Держпродспоживслужба відповідно до покладених на неї завдань:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх міністру, який забезпечує формування державної політики у відповідній сфері;

2) у галузі ветеринарної медицини, сферах безпеки та окремих показників якості харчових продуктів та кормів, санітарного та епідемічного благополуччя населення, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарно-законодавства, карантину та захисту рослин, пестицидів та агрохімікатів:

– організовує, здійснює у межах повноважень, передбачених законодавством, державний нагляд (контроль) щодо:

- а) безпеки та окремих показників якості харчових продуктів;
  - б) дотримання вимог санітарного законодавства;
  - в) здоров'я та благополуччя тварин;
  - г) виконання фітосанітарних заходів, обігу пестицидів і агрохімікатів, використання біологічних контрольних організмів;
  - г) проведення профілактичних та винищувальних заходів щодо боротьби зі шкідниками у місцях зберігання запасів продукції рослинного походження;
  - д) субстанцій, кормових добавок, преміксів та кормів;
  - е) дотримання вимог щодо ідентифікації та реєстрації тварин;
  - є) неїстівних продуктів тваринного походження;
  - ж) ветеринарних препаратів;
  - з) репродуктивного та патологічного матеріалу;
  - и) потужностей, на яких здійснюється вирощування, утримання, виробництво, переробка, зберігання та обіг об'єктів державного контролю;
- готує подання до Кабінету Міністрів України про запровадження або скасування карантинного режиму;
- подає в установленому порядку пропозиції щодо обмеження або заборони в'їзду на територію України її громадян,

іноземців та осіб без громадянства, експорту, імпорту, транзиту вантажів і товарів з держав або регіонів у зв'язку з неблагополучною епідемічною ситуацією на їхній території;

- проводить державну санітарно-епідеміологічну експертизу, видає за результатами її проведення відповідні висновки;

- здійснює у межах компетенції контроль за усуненням причин і умов виникнення та поширення інфекційних, масових неінфекційних захворювань, отруєнь та радіаційних уражень людей;

- розробляє та здійснює санітарні, ветеринарно-санітарні та фітосанітарні заходи, що стосуються обмеженого (визначеного) кола осіб чи випадків, передбачених законодавством;

- бере участь у реалізації науково-технічної, технологічної та інноваційної політики, впровадженні у виробництво науково-технічних досягнень та передового досвіду з питань ветеринарної медицини, карантину та захисту рослин, профілактики захворювань людини, а також факторів середовища життєдіяльності людини, реалізації державної політики в інших визначених сферах;

- бере участь у розробленні санітарних, протиепідемічних (профілактичних), фітосанітарних заходів, вимог щодо окремих показників якості харчових продуктів, кормів, технічних регламентів та стандартів;

- розробляє та впроваджує довгостроковий план державного контролю у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, щороку звітує перед Кабінетом Міністрів України про стан його виконання та оприлюднює звіт на офіційному вебсайті;

- затверджує плани щорічного державного контролю та плани державного моніторингу відповідно до закону;

- розробляє, виконує та/або організовує виконання загальнодержавних програм та/або планів у галузі ветеринарної медицини, зокрема державного моніторингу здоров'я тварин та рослин, залишкових кількостей ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, небезпечних факторів та показників безпечності та окремих показників якості харчових продуктів у визначених сферах;

- встановлює на підставі результатів проведення аналізу ризику періодичність здійснення державного контролю кожної потужності, що є об'єктом державного контролю;
- уповноважує лабораторії та референс-лабораторії на проведення досліджень (випробувань) об'єктів санітарних заходів для цілей державного контролю;
- здійснює державний контроль за впровадженням постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР);
- бере участь у визначенні факторів, що можуть мати шкідливий вплив на здоров'я людини, у проведенні оцінки ризику та встановленні ступеня створюваного ними ризику;
- бере участь у проведенні санітарно-епідеміологічних розслідувань, спрямованих на виявлення причин та умов, що призводять до виникнення і поширення інфекційних хвороб, зокрема через харчові продукти, групових та індивідуальних харчових отруєнь, масових неінфекційних захворювань (отруєнь) та радіаційних уражень, випадків порушення норм радіаційної безпеки, санітарних правил роботи з радіоактивними речовинами, іншими джерелами іонізуючих випромінювань, та вживає заходів до їх усунення відповідно до законодавства;
- проводить передзабійне та післязабійне інспектування тварин на відповідних потужностях, а також післязабійне інспектування тварин, забитих на полюванні;
- проводить оцінку ефективності ветеринарної адміністрації іншої країни та інспектування потужностей, з яких здійснюється імпорт об'єктів санітарних заходів;
- затверджує експортні потужності, а також приймає рішення про виключення експортних потужностей або певних видів об'єктів санітарних заходів, вироблених/вирощених на таких потужностях, з реєстру затверджених експортних потужностей;
- розробляє та здійснює у межах повноважень, передбачених законом, ветеринарно-санітарні заходи з метою охорони території України від занесення особливо небезпечних хвороб, включених до списку Міжнародного епізоотичного бюро, або інших хвороб, що підлягають повідомленню, з територій інших держав або карантинних зон;

– аналізує причини виникнення інфекційних та інших хвороб, недугів тварин і розробляє рекомендації щодо їх ліквідації та профілактики;

– забезпечує у випадках, передбачених законом, своєчасне встановлення карантину в разі виникнення особливо небезпечних хвороб, включених до списку Міжнародного епізоотичного бюро, або інших хвороб, що підлягають повідомленню, проведення карантинних та інших ветеринарно-санітарних заходів в інфікованій та буферній зонах, зоні спостереження та ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 46 Закону України від 24.12.1994 р. № 4004-XII «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (далі – Закон № 4004-XII), до суб'єктів господарювання та інших організацій, які порушили санітарне законодавство, застосовуються такі фінансові санкції:

а) за передачу замовникові або у виробництво і застосування конструкторської, технологічної та проектної документації, що не відповідає вимогам санітарних норм, розробник цієї документації сплачує штраф у розмірі 25 відсотків вартості розробки;

б) за реалізацію продукції, забороненої до випуску і реалізації посадовими особами органів державної санітарно-епідеміологічної служби, підприємство, підприємець, установа, організація сплачує штраф у розмірі 100 відсотків вартості реалізованої продукції;

в) за випуск, реалізацію продукції, яка внаслідок порушення вимог стандартів, санітарних норм є небезпечною для життя і здоров'я людей, підприємство, підприємець, установа, організація сплачує штраф у розмірі 100 відсотків вартості випущеної або реалізованої продукції;

г) за ухилення від пред'явлення посадовим особам державної санітарно-епідеміологічної служби продукції, яка підлягає контролю, підприємство, підприємець, установа, організація сплачує штраф у розмірі 25 відсотків вартості продукції, що випущена з моменту ухилення;

г) за порушення вимог щодо додержання тиші та обмежень певних видів діяльності, що супроводжуються шумом, встановлених частинами другою, третьою та четвертою ст. 24 Закону № 4004-XII, підприємство, установа, організація,

громадянин-суб'єкт господарської діяльності сплачує штраф у розмірі від п'ятдесяти до чотирьохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У разі якщо підприємство, установа, організація або громадянин-суб'єкт господарської діяльності не припинили порушення після застосування фінансової санкції, вони сплачують штраф у розмірі ста відсотків вартості реалізованої продукції, виконаних робіт, наданих послуг.

До речі, вартість визначеної документації та продукції обчислюється за цінами реалізації.

Сплата штрафів і фінансових санкцій не звільняє від відшкодування збитків підприємствам, установам, організаціям і громадянам, яких вони зазнали внаслідок порушення санітарного законодавства.

Постанови про накладення штрафу та застосування фінансової санкції за порушення санітарного законодавства можуть видавати: головний державний санітарний лікар України, його заступники, головні державні санітарні лікарі Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва, Севастополя, головні державні санітарні лікарі на різних видах транспорту, у сферах оборони і військового будівництва, їхні заступники та інші посадові особи.

Суб'єкти господарювання, відповідно до ст. 48 цього Закону, які порушили санітарне законодавство, що призвело до виникнення захворювань, отруєнь, радіаційних уражень, тривалої або тимчасової втрати працездатності, інвалідності чи смерті людей, зобов'язані відшкодувати збитки громадянам, підприємствам, установам і організаціям, а також компенсувати додаткові витрати органів, установ та закладів санітарно-епідеміологічної служби на проведення санітарних та протиепідемічних заходів і витрати лікувально-профілактичних закладів на надання медичної допомоги потерпілим. У разі відмови від добровільної компенсації витрат або відшкодування збитків спір розглядається у судовому порядку.

У підсумку зазначимо, що в юридичній літературі і законодавстві питання безпечності та якості харчових продуктів є різноаспектним і, відповідно, розглядається за галузевими ознаками. Скажімо, у кримінально-правовому аспекті заподіяння істотної шкоди здоров'ю споживача внаслідок при-

дбання неякісної продукції кваліфікується за ст. 227 Кримінального кодексу України. Немайнові права споживача цією статтею не охороняються. Коли ж порушуються майнові права споживачів, у зв'язку з реалізацією недоброякісної продукції, то в нагоді стають різного роду цивільно-правові механізми охорони їхніх прав. Господарсько-правові відносини виникають через виробництво та поставку на ринок неякісної продукції: у разі її виробництва і реалізації суб'єкт господарювання порушує норми господарського права, зокрема щодо забезпечення життєздатності населення (ч. 2 ст. 10 ГК України).

§ 4. Державне регулювання виробництва та обігу алкогольних напоїв і тютюнових виробів

На сьогодні українські спиртові та лікєро-горілчані заводи становлять потужну і розвинену підгалузь із великим потенціалом. В Україні працюють біля 70 державних спиртзаводів і сотні суб'єктів господарської діяльності, які мають ліцензії на виготовлення горілки. До того ж, використовують вони виключно вітчизняну сировину.

Державне регулювання виробництва й обігу спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів та оподаткування їх акцизним збором визначено Законом України від 19.12.1995 р. № 481/95-ВР «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»⁶ (далі – Закон № 481/95-ВР) з наступними змінами і доповненнями законами України щодо посилення контролю за обігом підакцизних товарів та уточнення окремих податкових норм, передбачених у статтях 14, 229, 230 Податкового кодексу України.

Згідно зі ст. 2 Закону № 481/95-ВР та ст.ст. 215, 225, 228 ПК, виробництво спирту (зокрема як і лікарського засобу), спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового

---

⁶ Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України від 19.12.1995 р. № 481/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80/conv/print> (дата звернення: 07.06.2019).

ректифікованого плодового може здійснюватися лише на державних підприємствах за наявності у них ліцензій. Виробництво спирту коньячного і плодового здійснюється на державних підприємствах, а також на підприємствах незалежно від форми власності, які мають відповідну ліцензію, повний технологічний цикл виробництва коньяку та алкогольних напоїв за коньячною технологією, забезпечені спеціальною тарою для витримки спиртів, кваліфікованими фахівцями і виробляють зазначені спирти лише для потреб власного виробництва без права реалізації іншим суб'єктам підприємницької діяльності.

Виробництво алкогольних напоїв та тютюнових виробів і торгівля ними здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форми власності за умови одержання ліцензії.

Рішення про проектування і будівництво нових спиртових виробництв, а також про розподіл виробництва спирту між суб'єктами підприємницької діяльності залежно від напрямів використання спирту приймається Кабінетом Міністрів України. Виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового та алкогольних напоїв здійснюється за наявності внесених до Єдиного реєстру місць зберігання спирту. При цьому приміщення, в яких здійснюється виробництво спирту етилового, та місця зберігання спирту, розташовані на державному підприємстві, яке виробляє спирт етиловий, вважаються акцизним складом. Акцизним складом також вважаються виробничі приміщення на території підприємства, де суб'єктом підприємницької діяльності виробляється, обробляється (переробляється) горілка та лікero-горілчані вироби, та його складські приміщення, в яких зберігається, одержується чи відправляється горілка та лікero-горілчані вироби. На акцизних складах постійно присутні представники органу державної податкової служби України за місцем розташування акцизного складу.

Внесення даних до Єдиного реєстру проводиться на підставі заяви суб'єкта підприємницької діяльності з обов'язковим зазначенням місцезнаходження місця зберігання спирту, а та-

кож: для юридичних осіб – найменування, місцезнаходження, коду Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), для фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності – прізвища, імені, по батькові, місця проживання, номери свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності.

До заяви додаються документ, що підтверджує право користування цим приміщенням, і довідка про відповідність місця зберігання спирту вимогам, встановленим органом виконавчої влади, уповноваженим Кабінетом Міністрів України. Довідка про внесення місця зберігання спирту до Єдиного реєстру видається суб'єкту підприємницької діяльності протягом п'яти календарних днів від дати подання заяви. Ведення Єдиного реєстру та видача довідок про внесення місць зберігання спирту до Єдиного реєстру здійснюються коштом Державного бюджету України. Органи влади забезпечують вільний доступ до відомостей, які містяться в Єдиному реєстрі.

Виключення місць зберігання з Єдиного реєстру здійснюється органом державної податкової служби України, який вносив його до Єдиного реєстру, на підставі письмової заяви суб'єкта підприємницької діяльності, що був заявником такого місця зберігання спирту, або у разі анулювання ліцензії, виданої такому суб'єкту підприємницької діяльності відповідно до цього Закону, шляхом прийняття відповідного письмового розпорядження не раніше ніж через 10 робочих днів з моменту виникнення передбачених цим Законом підстав.

Орган Державної фіскальної служби України повинен видати суб'єкту підприємницької діяльності, що був заявником, засвідчену копію письмового розпорядження про виключення місця зберігання спирту з Єдиного реєстру протягом трьох робочих днів з моменту його прийняття. Він також за місцем розташування акцизного складу призначає свого представника (представників) на такому складі. Копія рішення про призначення представника (представників) органу державної податкової служби у день прийняття такого рішення надсилається власнику акцизного складу.

Орган Державної фіскальної служби України повинен надати суб'єкту підприємницької діяльності, що був заявником, рішення про призначення представника у день прийняття такого рішення.

Представник (представники) органу державної податкової служби здійснює (здійснюють) постійний безпосередній контроль за дотриманням встановленого порядку відпуску спирту етилового та сплати акцизного збору з нього. Порядок роботи представників органу державної податкової служби на акцизному складі встановлюється уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань оподаткування. Водночас розпорядок роботи представників органу державної податкової служби має відповідати режиму роботи акцизного складу, встановленому його власником.

Виробництво дистилату виноградного спиртового і спирту-сирцю плодового здійснюється суб'єктами господарювання за наявності ліцензій незалежно від форми власності з правом реалізації як сировини іншим суб'єктам господарювання, які мають ліцензії на виробництво спирту етилового, спирту етилового ректифікованого виноградного або спирту етилового ректифікованого плодового. Виробництво спирту етилового, коньячного і плодового спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів можливе лише за наявності відповідної ліцензії, яку видає орган Державної фіскальної служби. Ліцензії на виробництво коньяку та алкогольних напоїв за коньячною технологією видаються лише тим суб'єктам підприємницької діяльності, які мають повний технологічний цикл виробництва, включаючи викурку і витримку. Ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового видаються суб'єктам підприємницької діяльності – юридичним особам, а на виробництво алкогольних напоїв та тютюнових виробів – усім суб'єктам підприємницької діяльності.

Ліцензії на виробництво тютюнових виробів видаються лише суб'єктам підприємницької діяльності, які мають повний технологічний цикл виробництва тютюнових виробів, включаючи виготовлення тютюнової суміші, сигаретні цехи. Для суб'єктів підприємницької діяльності, які отримали ліцензію на виробництво тютюнових виробів у порядку, визначеному

законом, але не здійснюють повного циклу виробництва тютюнових виробів, ліцензія дійсна до кінця її строку.

Ліцензія або рішення про відмову у її видачі видається заявнику органом виконавчої влади, уповноваженим Кабінетом Міністрів України, не пізніше 30 календарних днів з дня одержання зазначених у цьому Законі документів. У рішенні про відмову у видачі ліцензії мусить бути вказана підстава для відмови.

У заяві про видачу ліцензії на роздрібну торгівлю алкогольними напоями додатково зазначаються адреса місця торгівлі, перелік реєстраторів розрахункових операцій (книг обліку розрахункових операцій), які знаходяться у місці торгівлі, а також інформація про них: модель, модифікація, заводський номер, виробник, дата виготовлення; реєстраційні номери посвідчень реєстраторів розрахункових операцій (книг обліку розрахункових операцій), які знаходяться у місці торгівлі, та дата початку їх обліку в органах Державної фіскальної служби. У заяві на видачу ліцензії на роздрібну торгівлю тютюновими виробами зазначається адреса місця торгівлі. У додатку до ліцензії на роздрібну торгівлю алкогольними напоями суб'єктом господарювання зазначається адреса місця торгівлі і вказуються перелік електронних контрольно-касових апаратів та інформація про них: модель, модифікація, заводський номер, виробник, дата виготовлення; реєстраційні номери книг обліку розрахункових операцій, які знаходяться у місці торгівлі.

У разі несвоєчасної сплати чергового платежу за ліцензію її дія призупиняється на підставі письмового розпорядження органу, який видав ліцензію, на термін до сплати заборгованості. Дія ліцензії поновлюється з моменту зарахування відповідного чергового платежу за ліцензію до бюджету.

Ліцензія може бути анульована шляхом прийняття органом, який видав ліцензію, відповідного письмового розпорядження на підставі: заяви суб'єкта підприємницької діяльності; рішення про скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності; несплати чергового платежу за ліцензію протягом 30 днів від моменту призупинення ліцензії; рішення суду про встановлення факту незаконного використання суб'єктом підприємницької діяльності марок акцизного

збору; рішення суду про встановлення факту фальсифікації суб'єктом підприємницької діяльності алкогольних напоїв або тютюнових виробів; документа, який засвідчує передачу іншому суб'єкту підприємницької діяльності у власність, володіння та/або користування приміщень та обладнання, що забезпечують повний технологічний цикл виробництва алкогольних напоїв.

У разі втрати або пошкодження ліцензії орган, який видав ліцензію, на підставі заяви суб'єкта підприємницької діяльності протягом семи робочих днів видає суб'єкту підприємницької діяльності дублікат ліцензії. Строк дії дубліката ліцензії не може перевищувати строку дії, зазначеного у втраченій або пошкодженій ліцензії.

На виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів видаються окремі ліцензії на кожен вид діяльності.

Відповідно до ст. 4 Закону, встановлено річну плату за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового та зернового дистиляту, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, дистиляту виноградного спиртового, біоетанолу, алкогольних напоїв та тютюнових виробів і пального.

Ліцензії видаються строком на п'ять років, а плата за них справляється щорічно. Плата за ліцензії справляється до початку виробництва зазначеної продукції органом, що видає ліцензії, у розмірах, встановлених цим Законом, і зараховується до державного бюджету. Не дозволяється сплата за весь строк дії ліцензії. Сплата чергового платежу за ліцензії здійснюється у розмірах, встановлених цим Законом, і справляється за кожний наступний щорічний строк дії ліцензії.

Суб'єкти підприємницької діяльності, що виробляють спирт етиловий, коньячний і плодovий, спирт етиловий ректифікований виноградний, спирт етиловий ректифікований плодovий, алкогольні напої та тютюнові вироби, підлягають обов'язковій реєстрації в Державній фіскальній службі за місцезнаходженням цих суб'єктів як платники акцизного

збору, шляхом подання копії ліцензії в п'ятиденний строк після її отримання.

Виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв на давальницьких умовах забороняється, крім виробництва спирту етилового, коньячного і плодового з давальницької сировини нерезидентами за умови повного вивезення готової продукції за межі митної території України. Переробка спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, виноматеріалів на давальницьких умовах на алкогольні напої та їх взаємний натуральний обмін забороняються. Виробництво тютюнових виробів з давальницької сировини в Україні та вивезення за межі митної території України давальницької сировини для виробництва тютюнових виробів забороняються.

Підприємства, виробничі цехи, дільниці, лабораторії та інші структурні підрозділи, які здійснюють виробництво і контроль за виробництвом спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, підлягають обов'язковій атестації на відповідність вимогам, що встановлені чинними законодавчими актами України щодо забезпечення життя та здоров'я людей, охорони навколишнього природного середовища, повного технологічного циклу виробництва коньяку, алкогольних напоїв за коньячною технологією і тютюнових виробів, а також відповідність санітарним, пожежним, екологічним нормам і правилам. Атестація підприємств проводиться органами Держстандарту.

Спирт етиловий, коньячний і плодовий, спирт етиловий ректифікований виноградний, спирт етиловий ректифікований плодовий, спирт-сирець виноградний, спирт-сирець плодовий, алкогольні напої та тютюнові вироби підлягають обов'язковій сертифікації.

Наприклад, максимально допустимі рівні вмісту смол та нікотину в димі сигарет, які реалізуються в Україні, встановлюються виключно цим Законом і становлять: смол – 15 мг, нікотину – 1,3 мг у димі однієї сигарети з фільтром; смол – 22 мг, нікотину – 1,5 мг у димі однієї сигарети без фільтра. Визначення відповідності рівнів вмісту смол та нікотину встановленим цим Законом показникам здійснюють акредитовані згідно зі законодавством випробувальні лабораторії відповідно до методик, визначених Міжнародною організацією стандартизації (ISO).

Податковий кодекс України (ст.ст. 226, 227) і на їх виконання Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2018 р. № 257 «Деякі питання маркування тютюнових виробів» затвердили нові зразки марок акцизного податку для тютюнових виробів вітчизняного та імпортного виробництва (крім сигарет з фільтром та без фільтра, цигарок), що додаються.

Зауважимо, що ставки акцизного збору не є стабільними, а ситуативними, залежними від стану економіки. Так, з метою запобігання фінансовій напрузі та створення передумов для економічного зростання 10.04.2014 року прийнятий Закон України № 1200-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо усунення окремих неузгодженостей норм законодавства», зокрема в частині збільшення ставок акцизного податку на спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво, тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну.

Згідно з п. 230.12 статті ПК, представник контролюючого органу на акцизному складі відповідно до покладених на нього завдань:

а) здійснює контроль за виробництвом, зберіганням, відпуском за наявності витратоміра-лічильника та інших вимрювальних приладів, та обліком спирту етилового, горілки та лікєро-горілочаних виробів за даними бухгалтерського обліку акцизного складу;

б) здійснює контроль за обліком, зберіганням та використанням марок акцизного податку і маркуванням продукції;

в) здійснює контроль за обліком надходження, витрачання сировини, яка використовується для виробництва спирту

етилового, горілки та лікєро-горілочаних виробів, і кількістю виробленої продукції;

г) здійснює контроль за додержанням установленого порядку обчислення та сплати податку;

г) бере участь у проведенні інвентаризації сировини, спирту етилового, горілки та лікєро-горілочаних виробів і марок акцизного податку;

д) надає у разі виявлення порушень установленого законодавством порядку ведення обліку, зберігання і відпуску спирту етилового, горілки та лікєро-горілочаних виробів, марок акцизного податку, сировини розпоряднику акцизного складу пропозиції щодо усунення виявлених порушень та контролює їх виконання;

е) вносить пропозиції з удосконалення системи контролю за обліком, зберіганням, відпуском і транспортуванням горілки та лікєро-горілочаних виробів;

є) присутній у разі опломбування місць можливого доступу до спирту (зокрема до лічильників спирту), спиртосховища, цеху розливу та складу готової продукції після закінчення робочого дня.

Під час ввезення спирту представник контролюючого органу на акцизному складі підприємства, на якому виробляються горілка та лікєро-горілочані вироби:

а) робить відмітку на товарно-транспортній накладній, зареєстрованій в Єдиному реєстрі товарно-транспортних накладних на переміщення спирту етилового та алкогольних напоїв, про погодження його ввезення шляхом проставлення штампа «В'їзд дозволено» та особистого підпису, зазначає час в'їзду та показники пробігу транспортного засобу, здійснює запис у журналі реєстрації отримання спирту етилового, а також бере участь у роботі комісії з приймання спирту етилового;

б) надсилає протягом трьох діб довідку про отримання спирту етилового представнику контролюючого органу на акцизному складі підприємства, що відпустило спирт, про що робить відмітку в зазначеному журналі.

Відповідно до п. 230.15 ПК, під час відвантаження горілки та лікєро-горілочаних виробів заповнюється товарно-транспортна накладна, зареєстрована в Єдиному реєстрі товарно-транспортних накладних на переміщення спирту

етилового та алкогольних напоїв, у якій представник контролюючого органу на акцизному складі робить відмітку про погодження відпуску шляхом проставлення штампа «Виїзд дозволено» та особистого підпису, зазначення часу виїзду з акцизного складу та показників пробігу транспортного засобу, а також здійснює запис у журналі реєстрації відвантаження горілки та лікєро-горілочаних виробів.

Усі документи, які є підставою для відпуску спирту етилового, горілки та лікєро-горілочаних виробів, обов'язково перевіряються представником контролюючого органу на акцизному складі.

Своєю чергою, відповідно до п. 230.19 ПК, розпорядник акцизного складу зобов'язаний:

а) надати постійному представнику контролюючого органу окреме приміщення, яке відповідає санітарно-гігієнічним нормам, обладнане телефоном, а також вжити заходів для запобігання несанкціонованому втручання в роботу представника контролюючого органу і користуванню службовою та іншою інформацією, що зберігається представником контролюючого органу на акцизному складі;

б) встановлювати та підтримувати у належному стані необхідні замки, пломби, лічильники чи інші вимірювальні прилади, які можуть бути затребувані постійним представником контролюючого органу на акцизному складі з метою забезпечення повноти сплати належної суми податку із спирту, горілки та лікєро-горілочаних виробів, пального, що виробляються на акцизному складі;

в) забезпечувати облік наявності та руху сировини, спирту етилового та водно-спиртових розчинів у незавершеному виробництві горілки та лікєро-горілочаних виробів і готової продукції, розміщених на акцизному складі;

г) подавати постійному представнику контролюючого органу достовірну інформацію з цього питання, а також відповідні документи первинного, бухгалтерського обліку та звітності для ознайомлення.

Забороняється споживання алкогольних напоїв, слабоалкогольних напоїв та тютюнових виробів: у закладах охорони здоров'я, крім споживання столових вин на території санаторіїв у спеціально відведених місцях; у навчальних та освітньо-

виховних закладах; у громадському транспорті (включаючи транспорт міжнародного сполучення), на зупинках транспорту, у підземних переходах; у закладах культури; у закритих спортивних спорудах (крім пива у пластиковій тарі); у ліфтах і таксофонах; на дитячих майданчиках; на спортивних майданчиках; у приміщеннях органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших державних установ.

За належне обладнання спеціально відведених для куріння місць несе відповідальність власник, керівник відповідної установи (організації) або орендар приміщення. Органи місцевого самоврядування в межах відповідної адміністративної території мають право оголошувати вільні від куріння зони.

Забороняється продаж алкогольних напоїв, слабоалкогольних напоїв та тютюнових виробів: особами, які не досягли 18 років; особам, які не досягли 18 років; у приміщеннях та на території дошкільних, навчальних закладів і закладів охорони здоров'я; у приміщеннях спеціалізованих торговельних організацій, які здійснюють торгівлю товарами дитячого асортименту або спортивними товарами, а також у відповідних відділах (секціях) універсальних торговельних організацій; у місцях проведення спортивних змагань; в інших місцях, визначених органами місцевого самоврядування; з торгових автоматів; з полиць самообслуговування (крім тютюнових виробів у блоках та алкогольних напоїв); поштучно (для тютюнових виробів, окрім сигар); з рук та у не визначених для цього місцях торгівлі. Забороняється продаж товарів дитячого асортименту, які імітують тютюнові вироби.

Роздрібну торгівлю алкогольними напоями і тютюновими виробами можуть здійснювати суб'єкти господарської діяльності, які мають ліцензію. Відповідно, вони не мають права приймати їх для продажу від юридичних і фізичних осіб, які також не мають ліцензії на виробництво або права імпорту чи оптової торгівлі.

Продаж алкогольних напоїв на розлив для споживання на місці дозволяється тільки підприємствам громадського харчування та спеціалізованим відділам, що мають статус підприємств громадського харчування, підприємств з універсальним асортиментом товарів. Продавець алкогольних напоїв або тютюнових виробів має право вимагати у покупця, який купує

алкогольні напої або тютюнові вироби, документ, що засвідчує його вік, якщо у продавця виникли сумніви з приводу досягнення покупцем 18-річного віку.

За порушення норм ст. 17 Закону № 481/95-ВР щодо виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодovým, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодovým, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодovým, алкогольними напоями та тютюновими виробами посадові особи і громадяни притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством.

До суб'єктів господарської діяльності застосовуються фінансові санкції у виді штрафів у разі:

- виробництва спирту етилового, коньячного і плодového, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодového, дистиляту виноградного спиртового, спирту-сирцю плодového, алкогольних напоїв та тютюнових виробів без наявності ліцензії – 200 відсотків вартості виробленої продукції (за оптово-відпускними цінами), але не менше 85 000 гривень;

- виробництва алкогольних напоїв з використанням інших видів спирту (крім етилового, коньячного і плодového, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодového) – 200 відсотків вартості виробленої продукції (за оптово-відпускними цінами), але не менше 15 000 гривень;

- оптової (включаючи імпорт та експорт) і роздрібної торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодovým, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодovým, алкогольними напоями та тютюновими виробами без наявності ліцензій (крім випадків, передбачених цим Законом), – 200 відсотків вартості отриманої партії товару, але не менше 17 000 гривень;

- оптової торгівлі пивом виробниками пива, які виробили понад 3000 гектолітрів пива на рік, за наявності ліцензії, річна плата за яку встановлена в розмірі 30000 гривень, – 200 відсотків вартості реалізованої партії товару, але не менше 500 000 гривень;

– роздрібної торгівлі алкогольними напоями через електронний контрольно-касовий апарат (книгу обліку розрахункових операцій), не зазначений у ліцензії, – 200 відсотків вартості реалізованої через такий контрольно-касовий апарат (книгу обліку розрахункових операцій) продукції, але не менше 10 000 гривень;

– сплати сум акцизного податку та податку на додану вартість шляхом взаємних заліків, зустрічних зобов'язань, векселями, зокрема казначейськими, та в інших формах, які не передбачають сплату таких платежів коштами, – у розмірі вартості відвантаженої продукції;

– порушення вимог статті 15 цього Закону – 6 800 гривень;

– зберігання спирту, або алкогольних напоїв, або тютюнових виробів у місцях зберігання, не внесених до Єдиного реєстру, – 100 відсотків вартості товару, який знаходиться в такому місці зберігання, але не менше 17 000 гривень;

– використання дистиляту виноградного спиртового або спирту-сирцю плодового у спосіб, не передбачений цим Законом, – 200 відсотків вартості спирту, але не менше 17 000 гривень;

– оптової або роздрібної торгівлі коньяком, алкогольними напоями, горілкою, лікєро-горілочаними виробами та вином за цінами, нижчими за встановлені мінімальні оптово-відпускні або роздрібні ціни на такі напої – 100 відсотків вартості отриманої партії товару, розрахованої виходячи з мінімальних оптово-відпускних або роздрібних цін, але не менше 10 000 гривень;

– роздрібної торгівлі тютюновими виробами за цінами, вищими від максимальних роздрібних цін на тютюнові вироби, встановлених виробниками або імпортерами таких тютюнових виробів, збільшеними на суми акцизного податку з реалізації через роздрібну торговельну мережу тютюнових виробів, – 100 відсотків вартості наявних у суб'єкта господарювання тютюнових виробів, але не менше 10 000 гривень;

– виробництва, зберігання, транспортування, реалізації фальсифікованих алкогольних напоїв чи тютюнових виробів; алкогольних напоїв чи тютюнових виробів без марок акцизного податку встановленого зразка або з підробленими

марками акцизного податку, або з використанням тари, що не відповідає вимогам, визначеним частиною першою статті 11 цього Закону, – 200 відсотків вартості товару, але не менше 17 000 гривень;

- вивезення спирту етилового, горілки та лікєро-горілочаних виробів з території акцизного складу або транспортування такої продукції без відмітки представника органу доходів і зборів на товарно-транспортній накладній про погодження відпуску – 200 відсотків вартості вивезеної або транспортованої продукції, але не менше 15 000 гривень;

- порушення вимог частини другої статті 15 цього Закону стосовно реалізації (передачі) ферментованої тютюнової сировини лише на експорт або виробникам тютюнових виробів – 50 відсотків вартості партії відвантаженого товару;

- неподання чи несвоєчасного подання звіту або подання звіту з недостовірними відомостями про обсяги виробництва та/або обігу (зокрема імпорту та експорту) спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів до органу виконавчої влади, уповноваженого Кабінетом Міністрів України видавати відповідні ліцензії, – у розмірі 17 000 гривень;

- порушення вимог частини третьої статті 15 цього Закону стосовно імпорту на митну територію України або придбання паперу цигаркового та фільтрів для виробництва сигарет без ліцензії на право виробництва тютюнових виробів та/або їх реалізації на митній території України – 100 відсотків вартості партії товару, але не менше 15 000 гривень;

- зберігання та/або використання на митній території України обладнання для промислового виробництва сигарет та цигарок, не внесеного до Єдиного реєстру обладнання, – 150 000 гривень;

- розливу алкогольних напоїв у тару, не передбачену статтею 11 цього Закону, – 200 відсотків вартості виробленої (реалізованої) продукції (за оптово-відпускними цінами), але не менше 85 000 гривень.

Зазначені штрафи спрямовуються до бюджету згідно з чинним законодавством.

У разі невиконання суб'єктом господарювання рішення органів, перелічених у частині третій цієї статті, сума штрафу стягується на підставі рішення суду.

Контрольні запитання

1. Визначте правові засади державного регулювання харчових продуктів.
2. Перелічіть документи, які підтверджують якість харчових продуктів
3. Опишіть умови виробництва харчових продуктів, що містять ГМО.
4. Роз'ясніть зміст декларування виробництва харчових продуктів.
5. Як відбувається реєстрація харчових добавок і ароматизаторів?
6. Охарактеризуйте поняття і зміст Кодексу Аліментаріус.
7. Які є види державного нагляду і контролю якості та безпечності харчових продуктів?
8. Наведіть умови виробництва спирту та алкогольних напоїв.
9. У чому полягає сертифікація і маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів?

Ситуаційне завдання

Між ПП «Зоря» і цукровим заводом був укладений договір на поставку 150 тонн цукрового буряка протягом жовтня–листопада 2011 року. Зібравши урожай, ПП поставило весь буряк до 25 жовтня 2011 року і вимагало оплати за виконання договору з урахуванням достроковості поставки.

Яке значення строків у договорі? Що таке загальні і спеціальні строки в договорі? За яких умов допускається дострокове виконання договору?

Глава 5

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

§ 1. Правові засади господарсько-торговельної діяльності

Торгівля упродовж тисячоліть була могутньою силою, яка сприяла розвитку і руйнуванню країн, відкриттю і загарбанню нових територій (епоха великих географічних відкриттів), формуванню міжнародних союзів (ЄС, ЄАВТ, НАФТА, G 7, G 20 тощо).

Як передбачено в ч. 2 ст. 258 Господарського кодексу України, правове регулювання господарських відносин здійснюється з урахуванням суспільного розподілу праці, що склався, та об'єктивно існуючих галузей народного господарства. З приводу цієї статті О. І. Ющик у Науково-практичному коментарі Господарського кодексу України вказує на необхідність здійснювати правове регулювання господарських відносин з урахуванням специфіки галузі господарювання та виду господарської діяльності, з якими пов'язуються відповідні відносини. Господарським законодавством, зокрема, обумовлюються особливості правового регулювання господарсько-торговельної діяльності, комерційного посередництва, перевезення вантажів, капітального будівництва, інноваційної, фінансової діяльності тощо. Так само правове регулювання господарських відносин має враховувати як умову, що визначає його особливості, економічну форму результату господарської діяльності. Залежно від цільового використання продукти господарської діяльності призначаються для сфери виробництва і функціонують у нових актах виробництва або для сфери особистого споживання, коли продукт виробництва вибуває з виробничого процесу. Отож розрізняють продукцію виробничо-технічного призначення і виробни народного споживання¹.

---

¹ Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар. 2-ге вид., перероб. і допов. / кол. авт.: О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін.; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 424.

Продукти виробництва за своїми властивостями, залежно від цільового призначення, можуть використовуватися як у виробництві, так і для особистого споживання. Правове регулювання господарської діяльності, пов'язаної з реалізацією продукції виробничо-технічного призначення, яка називається господарсько-торгвельною, передбачено Господарським кодексом і господарським законодавством України. Так, згідно зі ст. 263 ГК, господарсько-торгвельною є діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг. Вона може здійснюватися суб'єктами господарювання в таких формах, як: матеріально-технічне постачання і збут; енергопостачання; заготівля; оптова торгівля; роздрібна торгівля і громадське харчування; продаж і передача в оренду засобів виробництва; комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність зі забезпечення реалізації товарів (послуг) у сфері обігу.

Оскільки перелічені види діяльності опосередковані господарськими договорами, про які йшлося в главі 10 загальної частини навчального посібника, предметом розгляду цієї глави будуть питання правового регулювання господарських відносин у сфері торгівлі та побутового обслуговування.

Справедлива торгівля, якісне побутове обслуговування і споживання становлять основоположний принцип будь-якого демократичного суспільства, а захист прав людини як споживача є об'єктивною, незворотною закономірністю розвитку, важливою ознакою такого суспільства. Право громадян на отримання життєво необхідних благ стало одним із основних соціально-економічних прав, яке гарантовано Конституцією України (ч. IV ст. 42, ст. 48 і ч. 2 ст. 50). У ст. 48, наприклад, передбачено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Треба знати, що в розвиток цих положень прийнято цілу низку спеціальних нормативно-правових актів у сфері реалізації товарної продукції на внутрішньому ринку країни суб'єктами господарювання усіх форм власності, який охоплює

обертання споживчих товарів і включає в себе оптову торгівлю, посередництво в торгівлі, роздрібну торгівлю, а також надання побутових послуг. З огляду на ці положення, метою державного регулювання господарсько-торговельної діяльності вбачається створення умов, що забезпечують нормальне функціонування галузі в цілому, задоволення потреб споживача і стабільну участь суб'єктів комерційної діяльності у міжнародному поділі праці.

Завданнями щодо державного регулювання такої діяльності є: розробка, прийняття, контроль за законодавством, що забезпечує правову основу і захист інтересів торговельних підприємств; реалізація державної політики щодо розвитку роздрібної та оптової торгівлі, а також торговельно-виробничої сфери на основі використання ринкових механізмів господарювання; послаблення прямих форм втручання і бюрократичного контролю за діяльністю торговельних підприємств; створення умов для вільної добросовісної конкуренції на товарних ринках, вільного просування товарів на внутрішньому та міжнародному ринках; сприяння формуванню і товарному насиченню споживчого ринку, виробництву товарів, розширенню їхнього асортименту та поліпшенню якості з урахуванням попиту населення; гармонізація поточних і стратегічних напрямів розвитку торгівлі і структурно-інвестиційної та науково-технічної політики; зняття обмежень адміністративного регулювання торговельної діяльності; підвищення темпів зростання товарообороту на основі політики стимулювання розвитку споживчого сектору; створення умов для накопичення торговельного капіталу і зростання інвестицій у галузі.

Окрім Господарського кодексу, порядок зайняття торговельною діяльністю визначається Податковим кодексом України² (п. 14.1.202, п. 14.1.203), законами України: від 01.12.2005 р. «Про захист прав споживачів», від 01.06.2000 р. «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі громадського харчування та послуг»³, від 24.02.1994 р. «Про

² Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 10.06.2019).

³ Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі громадського харчування та послуг: Закон України від 01.06.2000 р. № 2156-III ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1> (дата звернення: 10.06.2019).

забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», від 03.09.2015 р. «Про електронну комерцію» та підзаконними нормативно-правовими актами»⁴.

Зараз в Україні продовжується реформування тендерного процесу. З 01.04.2016 р. набув чинності Закон «Про публічні закупівлі», яким передбачено спеціальні процедури проведення господарсько-торговельної діяльності для органів центральної виконавчої влади та замовників, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання, та з 1 серпня 2016 року – для всіх замовників. Цим Законом змінено процедуру проведення публічних закупівель. Базовим елементом реформування стало створення електронного торговельного майданчика за адресою: <http://www.prozorro.sale>. Для багатьох країн світу застосування електронних державних закупівель – уже не новина. На електронні сервіси перейшли США, Канада, Грузія, країни Західної Європи.

До того ж зауважимо, що самостійні цивільно-правові правочини купівлі-продажу регулюються відповідними статтями глави 54 ЦК.

Господарсько-торговельна діяльність нами розглядається в двох аспектах.

В першому випадку – це галузь народного господарства, до якої належать усі суб'єкти господарювання, торгові посередники, незалежно від того мають чи не мають вони право власності на товари, а саме:

- підприємства оптової торгівлі з правом власності на товари (незалежні оптовики, дистриб'ютори, оптовики-консигнанти, торгові доми, оптовики-організатори, оптовики-посилторговці, оптовики-комівояжери);

- посередницькі структури без права власності на товари (агенти, оптовики-консигнатори, комісіонери, брокери);

- організатори оптового обороту (виставки, оптові ярмарки, товарні біржі, аукціони, оптові продовольчі ринки); підприємства роздрібною торгівлі і громадяни, зареєстровані як підприємці.

---

⁴ Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 10.06.2019).

Усі вони здійснюють торговельну діяльність і тому відносяться до цієї галузі.

У другому випадку під словом «торгівля» розуміють процес або дію, тобто йдеться про продаж, зміну власника товару. У цьому разі торгівля – це те ж саме, що і комерція (від лат. *commercium* – торгівля). Комерцією (торгівлею) займаються майже всі підприємства: виробничі, оптові і роздрібні. Оптову торгівлю здійснюють переважно виробничі й оптові підприємства, а роздрібні – роздрібну торгівлю, тобто продаж товарів населенню.

Результатом торгівлі є продаж або реалізація продукції (товарів). Залежно від суб'єкта права власності на товари (продукцію) і споживача продаж називають по-різному:

1) виробниче підприємство продає товари іншому виробничому підприємству або підприємству оптової торгівлі; це збут продукції (оптова реалізація);

2) підприємство оптової торгівлі продає товари підприємству роздрібною торгівлі; це оптова торгівля (оптова реалізація);

3) підприємство оптової торгівлі продає товари іноземному покупцеві (на експорт); це теж оптова торгівля (оптова реалізація);

4) підприємство роздрібною торгівлі продає товари населенню; це роздрібна торгівля (роздрібна реалізація);

5) виробниче підприємство або підприємство оптової торгівлі продає товари населенню; це теж роздрібна торгівля (роздрібна реалізація).

Характерною ознакою торгівлі (продажу) є зміна власника товару. В усіх перелічених випадках товари змінюють свого власника. Тому, якщо ми говоримо *про підприємства оптової торгівлі*, то розуміємо тільки ті торговельні підприємства, які мають право власності на товари. Інші підприємства, які не мають права власності на товари, лише надають певні послуги власнику товарів щодо їх просування, хоча і належать до підгалузі «оптова торгівля».

Зі зміною власника виникає необхідність фізичного переміщення товару, хоча воно може за часом і місцем не збігатися з моментом продажу. Крім того, товар може змінити одного власника або навіть кількох, не змінюючи свого місця перебування, і навпаки, може бути перевезеним на значні відста-

ні зі складу на склад без продажу. Таким чином, рух товарів (товарообіг) здійснюється в економічному і територіальному просторах⁵.

В Україні оптову торгівлю здійснюють 10 тисяч підприємств торгових посередників з повним або обмеженим циклами обслуговування. Майже всі вони належать до колективної або приватної форм власності. На оптову торгівлю споживчими товарами (продовольчими і непродовольчими) припадає 30% оптового товарообороту. Серед продовольчих товарів – кондитерські і тютюнові вироби, цукор, горілка та лікєро-горілочні вироби, вина, олія, м'ясо та птиця, риба та морепродукти харчові тощо. Серед непродовольчих товарів – обчислювальна техніка, медикаменти, парфумерно-косметичні товари, легкові автомобілі, товари побутової хімії.

Основними завданнями оптової торгівлі є: дослідження товарних ринків, попиту і пропозиції на продукцію виробничо-технічного призначення і споживчі товари; перетворення виробничого асортименту в торговий; мобілізація продукції дрібних товаровиробників і просування її до споживачів; утворення товарних запасів в обсягах, необхідних для комплектування торгового асортименту і забезпечення товарами роздрібною мережі; приймання партій імпортованих товарів, їх декларування, зберігання на своїх митних ліцензійних складах і складах тимчасового зберігання, організація митного оформлення товарів і транспортних засобів; контроль за якістю товарів, які надходять від вітчизняних та іноземних постачальників; згладжування цін (відпускних цін на продукцію різних виробників, оптових і роздрібних цін на товари в різних регіонах країни) завдяки маневруванню товарною масою; організація централізованого завезення товарів у роздрібну мережу власними автомобілями або транспортом автотранспортних підприємств за договорами перевезення; вплив на розвиток роздрібною торгівлі і підвищення її культурного рівня (розширення асортименту, просування нових товарів, упровадження технологій мерчандайзингу, участь в організації рекламних заходів і рекламних кампаній тощо).

---

⁵ Шканова О. М. Інфраструктура товарного ринку: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2006. С. 50–51.

Оптова торгівля як підгалузь торгівлі має великий вплив на організацію та функціонування всієї системи товарообігу. На макрорівні їй властиві такі функції:

1) *інтегруюча функція* – полягає в установленні зв'язків між галузями народного господарства, регіонами України та іноземними державами;

2) *оціночна функція* – це визначення рівня суспільно необхідних витрат праці через ціноутворення;

3) *організаційна функція* – полягає в організації ефективної системи товароруку, яка спроможна з мінімальними витратами просувати товарну масу від виробників до споживачів, в організації стимулювання продажу товарів зі залученням усіх зацікавлених учасників товароруку;

4) *регулююча функція* – це її спроможність регулювати накопичення матеріальних ресурсів у сфері товарного обігу, маневрувати ними, впливати на виробництво відповідно до потреб кінцевих споживачів.

Оптова торгівля сприяє істотній економії витрат обігу підприємств роздрібною торгівлі: вони звільняються від закупівлі товарів у багатьох виробників, скорочують матеріальні витрати, пов'язані зі зберіганням, сортуванням, фасуванням товарів та їх доставкою до місць продажу. Зберігання товарів в опті обходиться дешевше, ніж їх розміщення в роздрібній мережі. Особливого значення набуває зберігання товарів, виробництво і попит на які мають сезонний характер (сільськогосподарська продукція і продукти її переробки, зокрема: зернові культури, овочі і фрукти, м'ясо, риба, морепродукти, олія, сири, цукор тощо).

Оптова торгівля забезпечує суттєві вигоди для виробників:

1. Підприємства оптової торгівлі виконують за них збутову функцію маркетингу, полегшують роботу відділів збуту. Замість великої кількості підприємств роздрібною торгівлі постачання здійснюється тільки на адресу кількох великих підприємств оптової торгівлі. Тому у виробника скорочуються витрати на збут (листування з покупцями, витрати на відрядження та оформлення угод, рахунків, накладних, ведення бухгалтерської документації, розгляд претензій тощо).

2. Вирівнюється завантаження виробничих потужностей. Оскільки підприємства оптової торгівлі, як правило, замов-

ляють продукцію на кілька місяців уперед, виробник має змогу здійснювати довгострокове планування, уникаючи можливих простоїв і скорочуючи витрати виробництва.

3. Зменшується ризик, пов'язаний зі зберіганням готової продукції на своїх складах. У виробника з'являється можливість миттєвого відвантаження продукції відразу після її виготовлення.

4. Рівномірне відвантаження великими партіями скорочує питомі транспортні витрати у розрахунку на одиницю продукції, сприяє зміцненню взаємовідносин з транспортними організаціями, місцевою митницею, органами, що контролюють якість товарів.

Оптова торгівля також надає вигоди для підприємств роздрібною торгівлі, а саме:

1. Полегшується процес закупівлі товарів. Роздрібне підприємство закуповує товари необхідного асортименту в одному місці, на підставі одного договору.

2. Прискорюється доставка замовлених товарів, оскільки підприємства оптової торгівлі розташовані в районах концентрації роздрібних торговельних підприємств.

3. Постачання здійснюється дрібними партіями, транспортом оптовика і з дотриманням графіків завезення товарів.

4. Відпадає потреба в утриманні складських площ, холодильників та іншого технологічного обладнання для зберігання, фасування і доробки товарів.

5. Надаються знижки з цін і можливість відстрочення платежів (товарний кредит) роздрібним підприємствам, з якими налагоджено тривалі зв'язки.

6. Надаються різні додаткові послуги і проводяться сумісні рекламні заходи з метою активізації продажу товарів кінцевим споживачам.

Підприємства оптової торгівлі працюють в умовах мінливої кон'юнктури товарного ринку, тому ефективність їхньої діяльності залежить від уміння прогнозувати попит на товари, а також від оперативності внесення змін у свої комерційні операції. Вони здійснюють діяльність для того, щоб задовольнити потреби роздрібних підприємств і не змушувати їх витрачати час на пошук постачальників товарів і організацій, які надають супровідні послуги (транспортні, охоронні, сертифікаційні, митні, рекламні тощо).

Залежно від організаційно-правових форм оптові підприємства поділяються на: державні; комунальні; приватні; колективні; підприємства міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав. Державні і комунальні підприємства становлять менше 1% загальної кількості підприємств оптової торгівлі України. Переважна більшість (98%) – це підприємства колективної і приватної форм власності.

За територіальною ознакою і характером діяльності підприємства торгівлі поділяються на: підприємства, розташовані в районах виробництва (вихідні бази); підприємства, розташовані в районах споживання (торгові бази). *Вихідні бази* створюються з метою: звільнення виробничих підприємств від зв'язків з численними оптовими покупцями та від експедиційних операцій з відправлення вантажів у райони споживання; здійснення контролю за якістю товарів, що надходять від виробників; перетворення виробничого асортименту в торговий; фасування, пакування і виконання інших операцій, комплектування товарних партій. Вихідні бази, як правило, мають прирейкові склади.

Торгові бази розташовуються в обласних центрах, інших місцях концентрації споживачів. Вони отримують товари з різних районів виробництва, закупають продукцію місцевих виробничих підприємств і постачають товари роздрібним підприємствам.

За спеціалізацією підприємства оптової торгівлі, які торгують споживчими товарами, поділяються на: змішані; універсальні; спеціалізовані; вузькоспеціалізовані.

Змішані підприємства оптової торгівлі торгують як продовольчими, так і непродовольчими споживчими товарами. Універсальні – широким асортиментом продовольчих або непродовольчих товарів. Спеціалізовані підприємства здійснюють оптову торгівлю однією або кількома товарними групами, що доповнюють одна одну (наприклад, телевізорами і фото- й відеотехнікою). Вузькоспеціалізовані – тільки однією товарною підгрупою, скажімо, керамічною плиткою.

Залежно від функцій, які виконують підприємства оптової торгівлі, вони поділяються на два види: підприємства з повним циклом обслуговування (незалежний оптовик, дистриб'ютор тощо); підприємства з обмеженим циклом обслуговуван-

ня (оптовик-організатор, оптовик-посилторговець, дрібно-оптовий магазин тощо).

Повний цикл обслуговування передбачає повний комплекс послуг, які надає підприємство оптової торгівлі своїм покупцям, а саме: пакування, фасування товарів та інші складські операції, надання покупцям товарного кредиту (відстрочка платежу), централізована доставка власним транспортом або транспортом іншого підприємства, розвантаження з використанням засобів механізації, вивезення контейнерів, тари і піддонів, надання технічної інформації, забезпечення рекламними матеріалами, участь у проведенні сумісних рекламних заходів, консультування і надання результатів маркетингових досліджень тощо. Підприємство оптової торгівлі з обмеженим циклом обслуговування надає своїм покупцям тільки деякі з перелічених послуг.

В обох випадках ці підприємства мають право власності на товари, оскільки закупають їх на власні або позичені кошти. Суб'єкти торговельної діяльності, як вже зазначалося, – це велика мережа підприємств комерційного посередництва різних форм власності й відомчої належності та організаційно-правових форм господарювання.

Крім оптової торгівлі, господарюючі суб'єкти здійснюють *роздрібну торгівлю*, яка є кінцевою ланкою при продажі товарів і наданні послуг безпосередньому споживачеві за гроші – магазинна торгівля. Згідно з Порядком, суб'єкт господарювання провадить торговельну діяльність після його державної реєстрації, а у випадках, передбачених законодавчими актами, – за наявності відповідних дозвільних документів (ліцензії, торговельного патента тощо).

Для ведення торговельної діяльності суб'єкт господарювання може мати роздрібну, дрібно-роздрібну торговельну мережу та мережу закладів ресторанного господарства (ресторани, кафе, кафетерії тощо).

Торговельними об'єктами є: магазин, який може бути за товарною спеціалізацією – продовольчим, непродовольчим, змішаним; за товарним асортиментом – універсальним, спеціалізованим, вузькоспеціалізованим, комбінованим; за методом продажу товарів – з індивідуальним обслуговуванням, самообслуговуванням, торгівлею за зразками або через

торговельні автомати; а також павільйон; кіоск, ятка; палатка, намет; лоток, рундук; склад товарний; крамниця-склад, магазин-склад. До них також належить заклад ресторанного господарства, який розміщується у спеціально призначеному та обладнаному приміщенні.

Суб'єкти господарювання повинні забезпечити: відповідність приміщення (місця) для провадження діяльності у сфері торгівлі і ресторанного господарства належним санітарним нормам, а технічного стану приміщення (місця), будівлі та устаткування – вимогам нормативних документів щодо зберігання, виробництва та продажу відповідних товарів, а також охорони праці; наявність на видному та доступному місці куточка покупця, в якому розміщується інформація про найменування власника або уповноваженого ним органу, книга відгуків та пропозицій, адреси і номери телефонів органів, що забезпечують захист прав споживачів; розміщення торговельного патента, ліцензії за встановленими законодавством вимогами продажу товарів згідно з установленими правилами і нормами.

Суб'єкт господарювання самостійно вирішує питання забезпечення торговельних приміщень (місць) обладнанням (холодильним, підйомно-транспортним, ваговимірювальним тощо), реєстраторами розрахункових операцій відповідно до законодавства та нормативних документів. Засоби вимірювальної техніки, що використовуються у торговельній діяльності, мусять бути у справному стані, мати повірочне клеймо та проходити періодичну перевірку в установленому законодавством порядку. На фасаді торговельного об'єкта розміщується вивіска зі зазначенням найменування суб'єкта господарювання, біля входу до торговельного об'єкта на видному місці – інформація про режим роботи.

Режим роботи торговельного об'єкта та закладу ресторанного господарства встановлюється суб'єктом господарювання самостійно, а у випадках, передбачених законодавством, за погодженням з органами місцевого самоврядування. Для закладу ресторанного господарства, який обслуговує споживачів на підприємствах, в установах та організаціях, режим роботи встановлюється суб'єктом господарювання за домовленістю з їхньою адміністрацією. У разі закриття торговельного об'єкта

для проведення санітарних заходів, ремонту, технічного переобладнання та проведення інших робіт суб'єкт господарювання повинен розмістити поряд з інформацією про режим роботи оголошення про дату та період закриття.

Забороняється продаж товарів, що не мають відповідного маркування, належного товарного вигляду, на яких строк придатності не зазначено або зазначено з порушенням вимог нормативних документів, строк придатності яких минув, а також тих, що надійшли без документів, передбачених законодавством, зокрема які засвідчують їхню якість і безпеку. У документах на товари, що підлягають обов'язковій сертифікації, мають зазначатися реєстраційні номери сертифіката відповідності чи свідоцтва про визнання відповідності та/або декларації про відповідність, якщо це встановлено технічним регламентом. Не допускається безпідставне вилучення, приховання або затримання реалізації виставлених для продажу товарів, примушування покупця придбавати товари неналежної якості або не потрібного йому асортименту. Не допускається продаж товарів, вільна реалізація яких заборонена.

Суб'єкт господарювання зобов'язаний: надавати споживачеві у доступній формі необхідну, достовірну та своєчасну інформацію про товари; усіляко сприяти споживачеві у вільному виборі товарів і додаткових послуг, на його вимогу провести перевірку якості, безпеки, комплектності, міри, ваги та ціни товарів з наданням йому контрольно-вимірювальних приладів, документів, які підтверджують якість, безпеку, ціну товарів; перевірити справність виробу, продемонструвати, за можливості, його роботу та ознайомити споживача з правилами користування; забезпечити приймання, зберігання і продаж товарів та продукції, виготовленої у закладі ресторанного господарства, відповідно до законодавства. Вимоги споживача до якості, безпеки та обміну товарів задовольняються суб'єктом господарювання відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів».

Він також зобов'язаний забезпечити наявність у працівників, що здійснюють продаж продовольчих товарів, особистих медичних книжок установленого зразка, організацію і своєчасність проходження ними медичних оглядів та контроль за допуском їх до роботи за наявності належного медичного

висновку. Медичні книжки пред'являються на вимогу працівників санітарно-епідеміологічної служби. Він також мусить мати журнал реєстрації перевірок установленого зразка, в якому особи, що їх проводять, роблять відповідні записи.

З урахуванням особливостей організаційно-правових форм і суб'єктів господарських правовідносин, реалізація товарів відбувається згідно з договорами купівлі-продажу в оптовій та роздрібній торгівлі відповідно до ЦК і ГК України.

Підгалуззю торговельної діяльності є *виробничо-торговельна діяльність (громадське харчування)*, в якій виробляють, продають продукти власного виробництва та закуплені товари, зазвичай призначені для споживання на місці, з організацією дозвілля або без нього. Вона розглядається як сукупність суб'єктів господарювання громадського харчування, які можуть мати організаційно-структурні одиниці.

Вимоги щодо роботи суб'єктів господарської діяльності усіх форм власності, що здійснюють діяльність та території України у сфері громадського харчування, регламентуються Правилами роботи закладів підприємств громадського харчування, затвердженими Наказом Мінекономіки від 24.07.2002 р. № 219.

Згідно з цими Правилами, заклади (підприємства) громадського харчування поділяються за типами: фабрики-кухни, фабрики-заготівельні, ресторани, бари, кафе, їдальні, закусочні, буфети, магазини кулінарних виробів, кафетерії, а ресторани та бари – також на класи (перший, вищий, люкс).

Вибір типу закладу (підприємства) громадського харчування та класу ресторану або бару здійснюється суб'єктом господарської діяльності самостійно з урахуванням вимог законодавства України. Суб'єкти підприємницької діяльності у сфері громадського харчування задля зайняття торговельною діяльністю можуть мати також дрібнороздрібну торговельну мережу.

Суб'єкт господарювання самостійно вишукує товарні ресурси і укладає договори з їхніми постачальниками. Товари, що надійшли, оприбутковуються в день надходження за їх фактичною наявністю. У разі неможливості оприбуткувати товари в цей день (виклик експерта, перевірка цін, якості, кількості тощо) в текстовій частині товарного звіту за підсум-

ками приходу робиться запис про надходження товарів зі зазначенням постачальника (продавця), їхньої загальної вартості, а також причини, з якої товари не оприбутковано.

Усі товари у суб'єкта господарювання мають бути з відповідними документами, наявність яких передбачена законодавством (накладні, товарно-транспортні накладні, копії сертифікатів відповідності державної системи сертифікації або копії свідоцтв про визнання відповідності на захищених голографічними елементами бланках на товари, що підлягають обов'язковій сертифікації). Товари мають бути марковані штриховими кодами відповідно до Положення про штрихове кодування товарів, затвердженого Наказом Міністерства економіки України від 20.08.2002 р. № 255 (зареєстроване в Мін'юсті України від 05.09.2002 р. за № 733). Товари, що надійшли у продаж від громадянина-підприємця, повинні мати ярлик зі зазначенням його прізвища, адреси, номера документа, що засвідчує право на зайняття підприємницькою діяльністю, та назви органу, що його видав (у разі потреби – відомостей про сертифікацію цих товарів), гарантійного строку і терміну придатності. Суб'єкт господарювання зобов'язаний забезпечити наявність правильно оформлених цінників товарів, що надійшли для продажу.

Кожна партія продукції громадського харчування, яка реалізується в дрібнороздрібній мережі, повинна мати посвідчення про якість зі зазначенням найменування підприємства-виготівника, його адреси, документації, відповідно до якої вона виготовлена, дати виготовлення, кінцевого терміну реалізації, маси одиниці розфасовки (упаковки), а також документ про якість одержаної продукції і ціни за одиницю розфасовки або ваги продукції. Забороняється приймання та продаж товарів, що надійшли без супровідних документів, із простроченим терміном реалізації.

Заклад ресторанного господарства: забезпечує наявність асортименту продукції, що затверджується відповідно до типу закладу або класу (ресторан, бар) його власником (керівником); виготовляє продукцію з дотриманням вимог, передбачених нормативними документами, а також має право розробляти, і виготовляти фірмові страви, технологічна документація яких затверджується в установленому порядку.

Суб'єкти господарської діяльності у сфері громадського харчування зобов'язані додержуватись Правил роботи закладів (підприємств). Йдеться, зокрема, про санітарні правила, санітарний журнал, особові медичні книжки працівників, журнали реєстрації вступного інструктажу з охорони праці, книгу відгуків та пропозицій, а також журнал реєстрації перевірок.

Розрахунки за продані товари та надані послуги можуть здійснюватися готівкою та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) відповідно до законодавства. Разом з товаром споживачеві в обов'язковому порядку видається розрахунковий документ установленої форми на повну суму проведеної операції, який засвідчує факт купівлі товару та/або надання послуги.

У закладі ресторанного господарства, в якому обслуговування здійснюють офіціанти, оплата проводиться безпосередньо офіціанту відповідно до рахунку, що виписується на бланку встановленої форми. Після розрахунку офіціант видає споживачеві розрахунковий документ (касовий чек, розрахункову квитанцію).

§ 2. Правове забезпечення господарських відносин у сфері побутових послуг

Послуга як елемент споживчого ринку є благом, яке виражається в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, суб'єкта господарської діяльності або суспільства. Особливістю послуги як товару (порівняно зі звичайним матеріальним благом) є те, що вона корисна не як матеріальна річ, а як діяльність. На відміну від звичайних товарів, послуга не може перейти у власність покупця, оскільки не є відчутною. Тимчасом вона продається та купується, тож, відповідно, є товаром.

Одним із видів послуг за суб'єктивним складом із результатом виробничих процесів неоднорідних видів діяльності є побутове обслуговування населення. Відповідно до Правил побутового обслуговування населення, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.1999 р. № 974, *побутове обслуговування* трактується як організована діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з наданням побутових послуг. Своєю чергою, побутова послуга – це

вид діяльності юридичних та/або фізичних осіб-підприємців, яка пов'язана зі задоволенням конкретної побутової потреби індивідуального замовника.

Ці Правила визначають основні вимоги до побутового обслуговування населення і регулюють відносини між замовниками та виконавцями у наданні побутових послуг та території України. Передбачається, що *замовниками* є особи, яким надаються побутові послуги, а *виконавцями* – юридичні та/або фізичні особи-підприємці, які надають побутові послуги.

Виконавці здійснюють побутове обслуговування населення після державної реєстрації як юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців а у випадках, окреслених законодавством, – за наявності спеціального дозволу (ліцензії) та торгового (спеціального торгового) патента.

Перелік окремих видів послуг, надання яких вимагає наявності спеціальних дозволів (ліцензій) торгових (спеціальних торгових) патентів, а також порядок їх видачі виконавцям наведено у ст. 267 ПК.

Виконавці для провадження діяльності з надання побутових послуг залежно від специфіки побутових послуг, що надаються, можуть мати окремі приміщення або будівлі, павільйони, кіоски, пересувні майстерні та приймальні пункти, спеціально обладнані відповідним устаткуванням. Вони також повинні: забезпечити знання і виконання своїми працівниками, які здійснюють побутове обслуговування замовників, цих Правил та дотримання інших нормативно-правових актів, що регулюють надання побутових послуг; створити матеріально-технічну базу, забезпечити наявність обладнання та устаткування для надання побутових послуг згідно з установленими нормативами; формувати ціни на послуги відповідно до законодавства залежно від їх складності та якості; забезпечити необхідний рівень зайнятих обслуговуванням замовників, кваліфікації працівників, забезпечити відповідність виробничих приміщень, будівель, робочих місць, де провадиться діяльність з надання побутових послуг, необхідним екологічним і санітарно-гігієнічним умовам та вимогам нормативно-правових актів з питань охорони праці.

З метою визначення особливостей приймання, оформлення, виконання та видання замовлень з окремих видів

послуг, голова ради Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення наказом від 27.08.2000 р. № 20 затвердив 12 інструкцій щодо надання окремих видів побутових послуг (наприклад, Інструкція щодо надання послуг з ремонту побутової радіоелектронної апаратури, інструкція щодо надання фото послуг і т. ін.).

У приміщенні, де проводиться приймання та видача замовлень, на видному і доступному для замовників місці повинні розміщуватися: зазначені вище Правила; витяг зі Закону «Про захист прав споживачів» у частині надання послуг; перелік побутових послуг, що надаються; інформація про повне найменування виконавця, його адреса, номери телефонів, прізвище, ім'я та по батькові керівника (власника); копії свідоцтв про державну реєстрацію, сертифікатів відповідності на послуги, які підлягають обов'язковій сертифікації, а також копії торгових (спеціальних торгових) патентів, спеціальних дозволів (ліцензій) за видами послуг, які підлягають патентуванню, ліцензуванню; зразки матеріалів та затверджених в установленому порядку виробів; ціни і тарифи на послуги, матеріали та вироби; перелік нормативно-технічних документів, вимогам яких мають відповідати послуги; гарантійні зобов'язання виконавця послуг; інформація про працівників, які обслуговують замовників, номери телефонів місцевих органів виконавчої влади, територіальних органів Держспоживзахисту, перелік категорій громадян, які користуються пільгами в отриманні побутових послуг; книга заяв і пропозицій.

Для надання послуг поза межами приміщення виконавець мусить забезпечити умови для ознайомлення замовника з цими Правилами, надання замовнику на робочому місці виконавця інформації про найменування, розташування, номер телефону виконавця, що організував надання послуг, номер свідоцтва про державну реєстрацію та назву органу, що провів державну реєстрацію.

На фасаді приміщення виконавця має бути зазначено державною мовою його назву, найменування власника або уповноваженого ним органу, режим роботи. У разі закриття приміщення для проведення ремонту, переобладнання тощо виконавець повинен попередити про це громадян, розмістивши поряд з табличкою про режим роботи інформацію про дату і період закриття.

З метою підвищення рівня захисту прав та інтересів споживачів щодо якості послуг і культури обслуговування, посилення зацікавленості у залученні замовників та збільшенні обсягів послуг і доходів, впорядкування ціноутворення відповідно до якості і складності послуг суб'єктам господарювання, що надають послуги присвоєння категорії (вища, перша, друга), присвоєння категорій здійснюється згідно з Положенням про порядок присвоєння категорій підприємствам, що надають побутові послуги населенню, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 23.08.1995 р. № 674.

При цьому враховуються види, складність та якість послуг (робіт), склад фахівців основних професій та рівень їхньої кваліфікації, рівень технології, оснащення відповідним обладнанням та засобами механізації, стан приміщень та їх оздоблення. Присвоєння категорій підприємствам проводиться за результатами їхньої атестації атестаційною комісією, створеною райдержадміністрацією або міськ(рай)виконкомом, на території яких розташоване підприємство. Доскладу атестаційної комісії входять представники відповідної держадміністрації чи виконкому, органів Держстандарту, захисту прав споживачів, санітарно-епідеміологічних служб та фахівці з питань побутового обслуговування.

Підприємство, що підлягає атестації, подає атестаційній комісії заяву та документи за встановленим переліком. Атестаційна комісія протягом місяця готує *висновок* про віднесення підприємства до відповідної категорії. *Рішення* про присвоєння категорії підприємству та переведення його до вищої або нижчої категорії приймаються за поданням атестаційної комісії керівниками (їхніми заступниками) райдержадміністрацій, міськ(рай)виконкомів з видачею свідоцтва за встановленим зразком.

Атестація проводиться за поданням підприємства протягом трьох місяців після його реєстрації. Переатестація здійснюється у разі появи змін у показниках його діяльності, встановлених вимогами для присвоєння підприємству категорії, але не менше одного разу на три роки. Контроль за своєчасністю проведення атестації (переатестації) здійснюється органами, які створюють атестаційні комісії.

Побутові послуги надаються замовникам згідно з домовленістю, документальним підтвердженням укладення якої є такі документи: договір за типовою формою, затвердженою Укрсоюзсервісом, квитанція, касовий чек, товарний чек, квиток встановленого зразка. Термін виконання замовлення погоджується сторонами. Права, обов'язки, відповідальність виконавця і замовника, передбачені Правилами, діють з моменту укладення договору про надання побутової послуги.

Розрахунковими документами, що засвідчують факт надання послуги, можуть бути: касовий чек для виконавців, які у розрахунках зі замовниками використовують електронні контрольні-касові апарати (товарний чек у разі виходу такого апарата з ладу або тимчасового відключення електроенергії), квитанція або квиток – для виконавців, які за нормативно-правовими актами не застосовують таких апаратів. Для останніх вони є документами суворої звітності. Розрахунки зі замовниками за надані у готівковій, безготівковій чи в іншій законодавства. Порядок оплати вартості послуг визначається виконавцем за погодженням із замовником. Він може передбачати повний розрахунок під час оформлення замовлення або часткову оплату з остаточним розрахунком під час отримання замовлення. В останньому випадку після кожної завершені і сплаченої операції з надання послуги замовнику видається розрахунковий документ. Вартість послуг і матеріалів виконавця оплачується замовником за цінами, що діяли на день оформлення замовлення, якщо інше не передбачено умовами угоди. Вартість речей і матеріалів замовника визначається та оформлюється документально за погодженням сторін або на основі поданих документів, що засвідчують їхню ціну. Види, кількість і якість матеріалів, необхідних для надання послуг, визначаються виконавцем відповідно до нормативно-технічних документів за погодженням зі замовником.

У разі відсутності матеріалів або неможливості під час оформлення замовлення визначити необхідний для надання побутової послуги обсяг матеріалів, використання їх попередньо погоджується зі замовником, а вартість оплачується ним після виконання послуг за цінами, що діяли на день надходження матеріалів.

Виконавець зобов'язаний забезпечити: надання послуг відповідно до вимог цих Правил, інших нормативно-правових

актів та умов угоди; виконання гарантійних зобов'язань щодо виготовлених виробів і відремонтованих ним речей; дотримання термінів виконання замовлення; належний рівень культури обслуговування; надання замовникові повної, доступної та достовірної інформації про послуги; збереження прийнятих від замовника для надання послуги речей та матеріалів, а також використання їх за призначенням; відшкодування збитків, заподіяних замовнику невиконанням або неналежним виконанням умов угоди, а також у разі втрати, псування чи пошкодження зі своєї вини речей та матеріалів, прийнятих від замовника для надання послуг, у розмірах, передбачених угодою; дотримання встановленого режиму роботи; виплату замовникові у разі порушення умов угоди неустойки (пені), якщо це передбачено умовами угоди. Виплата неустойки (пені) не звільняє виконавця від: виконання замовлення; повернення замовникові невикористаних матеріалів, наданих замовником, а також, за його бажанням, усіх заміненних за плату деталей та комплектуючих виробів; попередження замовника про недоброякісність або непридатність матеріалів, наданих замовником, а також про інші незалежні від виконавця обставини, що можуть погіршувати споживчі властивості замовлення.

Він має право відмовитися від виконання договору, якщо замовник, незважаючи на своєчасне і обґрунтоване попередження, у відповідний термін не замінить свої недоброякісні або непридатні матеріали, не змінить вказівок про спосіб виконання послуги. У разі неявки замовника по отримання виробу виконавець має право через шість місяців після визначеного угодою терміну виконання замовлення і після дворазового письмового нагадування (з повідомленням) реалізувати виріб в установленому порядку. При цьому кошти, отримані від реалізації, за вирахуванням сум, які належать виконавцеві (зокрема витрат на повідомлення замовника про виконання замовлення, його зберігання і реалізацію), вносяться на депозит нотаріальної контори на ім'я замовника.

За невиконання або неналежне виконання обов'язків, визначених Правилами та договором, виконавець несе відповідальність у порядку, передбаченому законодавством та угодою між ним і замовником. Він також не звільняється від відповідальності у разі псування чи пошкодження речей

і матеріалів унаслідок їх особливих властивостей, які він не зміг виявити під час прийняття замовлення.

Замовник зобов'язаний прийняти та оплатити вартість наданих згідно з умовами угоди послуг. У разі неотримання замовником без поважних причин замовлення у визначений угодою термін з урахуванням обумовленого пільгового терміну він повинен відшкодувати виконавцеві вартість зберігання замовлення.

Замовник має право на: повну доступну та достовірну інформацію про послуги і виконавця; безпеку послуг для його життя, здоров'я, майна та навколишнього природного середовища; перевірку якості наданої йому послуги. У процесі виконання замовлення він має право вносити до нього часткові зміни, які приймаються виконавцем за умови, що виконання їх технічно і технологічно можливе. Якщо зміни впливають на вартість послуги, їх внесення мусить бути оформлено документально і враховано під час остаточного розрахунку за надані послуги за цінами, які діяли на час внесення змін. Замовник має право анулювати замовлення і розірвати угоду з власної ініціативи до закінчення терміну його виконання. Разом замовник оплачує виконавцеві вартість виконаної роботи і відшкодовує йому збитки, заподіяні розірванням угоди.

У разі невиконання або належного виконання виконавцем умов договору він користується правами, наданими законодавством, зокрема правом гарантійного ремонту або заміни товарів відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 11.04.2002 р. № 506, якою затверджені Порядок гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійної заміни технічно складних побутових товарів і Перелік груп технічно складних побутових товарів, які підлягають гарантійному ремонту (обслуговуванню) або гарантійній зміні. Спірні питання між виконавцем та замовником вирішуються за домовленістю між ними, а в разі недосягнення її – у порядку, встановленому Законом «Про захист прав споживачів» та іншими законодавчими актами.

Контроль за дотриманням Правил здійснюється місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, Держспоживзахистом і його територіальними органами, іншими органами виконавчої влади у межах наданих їм повноважень.

§ 3. Застосування реєстраторів розрахункових операцій у галузі торгівлі, громадського харчування та послуг

Насамперед треба наголосити, що послуги у сфері торгівлі, громадського харчування й побутового обслуговування виконуються під час їх оплати і отримання. Введення обов'язкового договірною, в класичному розумінні, оформлення відносин у цій сфері загальмувало б її розвиток і придбання громадянином необхідних для життя продуктів харчування, одягу, побутової техніки. Крім того, ретельний щоденний облік надходження коштів, отриманих від покупців, є реальною підставою для об'єктивного бюджету.

З цією метою в Україні в редакції від 01.06.2000 р. діє Закон «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»⁶. *Розрахункова операція* у цьому Законі – це приймання від покупця готівкових коштів, платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо за місцем реалізації товарів (послуг), видача готівкових коштів за повернутий покупцем товар (ненадану послугу), а у разі застосування банківської платіжної картки – оформлення відповідного розрахункового документа щодо оплати в безготівковій формі товару (послуги) банком покупця або, у разі повернення товару (відмови від послуги), оформлення розрахункових документів щодо перерахування коштів у банк покупця.

Реєстратор розрахункових операцій – це пристрій або програмно-технічний комплекс, у якому реалізовано фіскальні функції і який призначений для реєстрації розрахункових операцій при продажу товарів (наданні послуг), операцій з купівлі-продажу іноземної валюти та/або реєстрації кількості проданих товарів (наданих послуг). До реєстраторів розрахункових операцій належать: електронний контрольно-касовий апарат, електронний контрольно-касовий реєстратор, комп'ютерно-касова система, електронний таксометр, автомат з продажу товарів (наданих послуг) тощо.

---

⁶ Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг: Закон України від 01.06.2000 р. № 2156-III ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1> (дата звернення: 10.06.2019).

Виконання фіскальної функції в такому разі забезпечує фіскальна пам'ять, тобто запам'ятовуючий пристрій у складі реєстратора розрахункових операцій, призначений для одnorазового занесення, зберігання і багаторазового зчитування підсумкової інформації про обсяг розрахункових операцій, яку неможливо змінити або знищити без пошкодження самого пристрою.

З метою застосування в Україні реєстраторів розрахункових операцій, що випускаються серійно, відповідають за сертифікацію і виведення з експлуатації таких, що не відповідають вимогам нормативних документів, – Постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 22.12.2006 р. № 1773 запроваджено Державний реєстр реєстраторів розрахункових операцій (далі – Державний реєстр).

Найперше зауважимо, що на території України у сферах, визначених цим Законом, дозволяється реалізовувати і застосовувати лише ті реєстратори розрахункових операцій вітчизняного та іноземного виробництва, які включені до Державного реєстру розрахункових операцій та конструкція і програмне забезпечення яких відповідає конструкторсько-технологічній програмі документа виробника.

Ведення Державного реєстру забезпечує Державна фіскальна служба України. Вона розглядає питання та приймає рішення про включення (відмову у включенні) або виключення моделей з Державного реєстру, розширення переліку версій внутрішнього програмного забезпечення моделей, продовження строку їх первинної реєстрації у 15-денний строк з дня надходження висновків уповноваженої організації про відповідність моделі фіскальним вимогам, що складені за результатами проведених нею випробувань, протоколу випробувань та результатів опрацювання документів, поданих заявником, а також висновків технічної комісії, оформлених протоколом. Рішення про включення моделей до Державного реєстру приймає ДФС за наявності позитивного висновку технічної комісії. Копія рішення надсилається уповноваженій організації.

Державний реєстр або зміни до нього оприлюднюються у 10-денний строк на офіційному сайті ДФС та у визначених нею друкованих засобах масової інформації.

ДФС також встановлює: порядок реєстрації, опломбування та застосування реєстраторів розрахункових операцій, що використовуються для реєстрації розрахункових операцій за товари (послуги); порядок реєстрації, опломбування та застосування реєстраторів розрахункових операцій, що використовуються для реєстрації операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, зміст розрахункових документів, порядок реєстрації та ведення розрахункових книжок, книг обліку розрахункових операцій, а також форму та порядок подання звітності, пов'язаної із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій або використанням розрахункових книжок. Форма, зміст та порядок ведення таких документів, а також форма та порядок подання звітності, пов'язаної із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій при здійсненні операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, встановлюються НБУ за погодженням з ДФС.

Реєстратори розрахункових операцій застосовуються фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності або юридичними особами (їхніми філіями, відділеннями, іншими відокремленими підрозділами) (далі – суб'єкти підприємницької діяльності), які здійснюють операції з розрахунків у готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також уповноваженими банками та суб'єктами підприємницької діяльності, які виконують операції купівлі-продажу іноземної валюти.

Встановлення норм щодо застосування або незастосування реєстраторів розрахункових операцій в інших законах не допускається.

Відповідно до ст. 3 Закону, суб'єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції в готівковій та/або безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажі товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, зобов'язані:

- 1) проводити розрахункові операції на повну суму покупки (надання послуги) через зареєстровані, опломбовані у встановленому порядку та переведені у фіскальний режим роботи реєстратори розрахункових операцій з роздрукуванням

відповідних розрахункових документів, що підтверджують виконання розрахункових операцій, або у випадках, передбачених цим Законом, із застосуванням зареєстрованих у встановленому порядку розрахункових книжок;

2) видавати особі, яка отримує або повертає товар, отримує послугу або відмовляється від неї, розрахунковий документ встановленої форми на повну суму проведеної операції;

3) застосовувати реєстратори розрахункових операцій, що включені до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій, з додержанням встановленого порядку їх застосування;

4) забезпечувати цілісність пломб реєстратора розрахункових операцій та незмінність його конструкції та програмного забезпечення;

5) у разі незастосування реєстраторів розрахункових операцій у випадках, визначених цим Законом, проводити розрахунки з використанням книги обліку розрахункових операцій та розрахункової книжки з додержанням встановленого порядку їх ведення, крім випадків, коли ведеться облік через електронні системи прийняття ставок, що контролюються у режимі реального часу Державним казначейством України;

6) забезпечувати зберігання використаних книг обліку розрахункових операцій та розрахункових книжок протягом трьох років після їх закінчення;

7) подавати до органів державної податкової служби звітність, пов'язану зі застосуванням реєстратора розрахункових операцій та розрахункових книжок, не пізніше 15 числа наступного за звітним місяця;

8) реалізовувати товари (надавати послуги) за умов наявності цінника на товар (меню, прейскуранта, тарифу на послугу, що надається) у грошовій одиниці України;

9) щоденно друкувати на реєстраторах розрахункових операцій (за винятком автоматів з продажу товарів (послуг)) фіскальні звітні чеки у разі здійснення розрахункових операцій;

10) друкувати на реєстраторах розрахункових операцій (за винятком автоматів з продажу товарів (послуг)) контрольні стрічки і забезпечувати їх зберігання протягом трьох років;

11) проводити розрахункові операції через реєстратори розрахункових операцій із використанням режиму попереднього програмування найменування, цін товарів (послуг) та обліку їхньої кількості;

12) вести у порядку, встановленому законодавством, облік товарних запасів на складах та/або за місцем їх реалізації, здійснювати продаж лише тих товарів, які відображені в такому обліку, за винятком продажу товарів особами, які, відповідно до законодавства, оподатковуються за правилами, що не передбачають ведення обліку обсягів реалізованих товарів (наданих послуг);

13) забезпечувати відповідність сум готівкових коштів на місці проведення розрахунків сумі коштів, яка зазначена в денному звіті реєстратора розрахункових операцій, а в разі використання розрахункової книжки – загальній сумі продажу за розрахунковими квитанціями, виданими з початку робочого дня;

14) вводити в експлуатацію, проводити технічне обслуговування, ремонтувати реєстратори розрахункових операцій через центри сервісного обслуговування у встановленому порядку;

15) надавати покупцеві товарів (послуг) на його вимогу чек, накладну або інший письмовий документ, що засвідчує передання права власності на них від продавця до покупця з метою виконання вимог Закону України «Про захист прав споживачів».

Банки, які мають ліцензії НБУ на проведення купівлі-продажу іноземної валюти, а також суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють ці операції на підставі агентських угод, також зобов'язані: застосовувати у встановленому порядку лише ті реєстратори розрахункових операцій, що включені до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій; проводити операції з купівлі-продажу іноземної валюти через зареєстровані, опломбовані у встановленому порядку та переведені у фіскальний режим роботи реєстратори розрахункових операцій з роздрукуванням у двох примірниках розрахункових документів, що підтверджують виконання цих операцій; видавати особі, яка купує або продає іноземну валюту, перший примірник розрахункового документа

на повну суму операції; здійснювати операції з купівлі-продажу іноземної валюти тільки за кошти банку; забезпечувати відповідність готівкових коштів та іноземної валюти на місці проведення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти даним фіскального звіту; проводити технічне обслуговування і ремонт реєстраторів розрахункових операцій у встановленому порядку; забезпечувати цілісність пломб реєстраторів розрахункових операцій, а також незмінність програмно-технічних засобів, що реалізують фіскальні функції.

На період виходу з ладу реєстратора розрахункових операцій та здійснення його ремонту або у разі тимчасового, але не більше 72 годин (7 робочих днів), відключення електроенергії проведення розрахункових операцій здійснюється з використанням книги обліку розрахункових операцій та розрахункової книжки або зі застосуванням належно зареєстрованого резервного реєстратора розрахункових операцій. У разі виходу з ладу реєстратора розрахункових операцій, що застосовується для реєстрації операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, облік цих операцій та формування розрахункових документів здійснюється у порядку, встановленому НБУ.

Реєстратори розрахункових операцій та розрахункові книжки, відповідно до ст. 9 Закону, не застосовуються:

- при здійсненні торгівлі продукцією власного виробництва та наданні послуг підприємствами установами й організаціями всіх форм власності, крім підприємств торгівлі та громадського харчування у разі проведення розрахунків у касах цих підприємств, установ і організацій з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів та видачі відповідних квитанцій, підписаних уповноваженою особою відповідного суб'єкта господарювання;

- при виконанні усіх банківських операцій (крім операцій з купівлі-продажу іноземної валюти);

- при продажу проїзних і перевізних документів із застосуванням бланків суворого обліку на залізничному (крім приміського) та авіаційному транспорті з оформленням розрахункових і звітних документів та на автомобільному транспорті з видачею талонів, квитанцій, квитків з нанесеними друкарським способом серією, номером, номінальною вартістю, а також при продажу білетів державних лотерей через електронну систему

прийняття ставок, що контролюється у режимі реального часу Державним казначейством України, та квитків на відвідування культурно-спортивних і видовищних закладів;

- при продажу товарів суб'єктами підприємницької діяльності – фізичними особами, які відносяться за ПК України до груп платників єдиного податку, що не застосовують реєстратори розрахункових операцій;

- при здійсненні фізичними особами торгівлі продуктовими або промисловими товарами (крім технічно складних побутових товарів, що підлягають гарантійному ремонту, а також лікарських засобів та виробів медичного призначення) за готівкові кошти на ринках;

- при продажу у кіосках, з лотків та розносок газет, журналів та інших видань, листівок, конвертів, знаків поштової оплати, якщо питома вага такої продукції становить понад 50 відсотків загального товарообігу за відсутності продажу алкогольних напоїв та підакцизних непродовольчих товарів, а також при продажу жетонів та проїзних квитків у касах метрополітену;

- при продажу води, молока, квасу, олії та живої риби з автоцистерн, цистерн, бочок і бідонів; страв та безалкогольних напоїв у їдальнях і буфетах загальноосвітніх навчальних закладів і професійно-технічних навчальних закладів під час навчального процесу;

- якщо в місці отримання товарів (надання послуг) операції з розрахунків у готівковій формі не здійснюються (оптова торгівля тощо);

- при продажу товарів у системах електронної торгівлі (комерції).

Контроль за додержанням суб'єктами підприємницької діяльності порядку проведення розрахунків за товари (послуги), інших вимог цього Закону здійснюють органи державної фіскальної служби України шляхом проведення планових або позапланових перевірок згідно із законодавством України.

Контроль за додержанням суб'єктами підприємницької діяльності порядку виконання операцій з купівлі-продажу іноземної валюти здійснюють НБУ, органи Державної фіскальної служби України шляхом проведення оперативних перевірок.

Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу за наслідками звітного календарного року, але не раніше строків, визначених законодавством для подання річного податкового звіту (декларації) такими особами з такого податку. Будь-яке податкове або адміністративне нарахування, здійснене з порушенням цього правила, вважається незаконним та не підлягає виконанню.

Позапланова перевірка, що провадиться уповноваженими контролюючими органами стосовно осіб, може здійснюватися виключно на підставі постанови слідчого, органу дізнання або відповідно до рішення суду.

За порушення вимог цього Закону до суб'єктів господарювання, які здійснюють розрахункові операції за товари (послуги), застосовуються фінансові санкції у таких розмірах:

- у разі встановлення протягом календарного року в ході перевірки факту: проведення розрахункових операцій з використанням реєстраторів розрахункових операцій або розрахункових книжок на неповну суму вартості проданих товарів (наданих послуг); не проведення розрахункових операцій через реєстратори розрахункових операцій з фіскальним режимом роботи; невідповідності у юридичних осіб на місці проведення розрахунків суми готівкових коштів сумі коштів, зазначеній у денному звіті, більше ніж на 10 відсотків розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року, а в разі використання юридичною особою розрахункової книжки – загальній сумі продажу за розрахунковими квитанціями, виданими з початку робочого дня; нероздрукування відповідного розрахункового документа, що підтверджує виконання розрахункової операції, або проведення її без використання розрахункової книжки на окремому господарському об'єкті такого суб'єкта господарювання:

- вчинене вперше – 1 гривня;
- за кожне наступне вчинене порушення – 100 відсотків вартості проданих з порушеннями, встановленими цим підпунктом, товарів (послуг);
- двадцять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі невикористання при здійсненні розрахункових операцій у випадках, визначених цим Законом, розрахункової

книжки або використання не зареєстрованої належним чином розрахункової книжки чи порушення встановленого порядку її використання, або незберігання розрахункових книжок протягом встановленого терміну;

- десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі якщо контрольну стрічку не надруковано або не створено в електронній формі на реєстраторах розрахункових операцій або виявлено спотворення даних про проведені розрахункові операції, інформація про які міститься на контрольній стрічці, створеній в електронній формі;

- п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі проведення розрахункових операцій через реєстратори розрахункових операцій без використання режиму попереднього програмування найменування (для пального зі зазначенням коду товарної підкатегорії згідно з УКТ ЗЕД), цін товарів (послуг) та обліку їхньої кількості;

- десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі порушення встановленого у пункті 1 статті 9 Закону порядку проведення розрахунків через каси підприємств, установ і організацій, в яких ці операції повинні проводитися з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів та видачею відповідних квитанцій у встановленому порядку, або у разі порушення порядку оформлення розрахункових і звітних документів при здійсненні продажу проїзних і перевізних документів на залізничному (крім приміського) та авіаційному транспорті;

- ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – у разі застосування при здійсненні розрахункових операцій реєстратора розрахункових операцій, в конструкцію чи програмне забезпечення якого внесені зміни, не передбачені конструкторсько-технологічною та програмною документацією виробника за умови відсутності чи пошкодження пломби центру сервісного обслуговування;

- десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – в разі неподання до органів доходів і зборів звітності, пов'язаної зі застосуванням реєстраторів розрахункових операцій, розрахункових книжок та копій розрахункових документів і фіскальних звітних чеків з реєстраторів розрахункових операцій по дротових або бездротових каналах зв'язку, за умови обов'язковості її подання.

До суб'єктів підприємницької діяльності, що реалізують для застосування реєстратори розрахункових операцій з числа включених до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій, в конструкцію чи програмне забезпечення яких внесені зміни, не передбачені конструкторсько-технологічною та програмною документацією виробника, за рішенням відповідних органів державної податкової служби України застосовується фінансова санкція у розмірі п'ятиста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний реалізований реєстратор розрахункових операцій, при цьому вартість реалізованої продукції повертається покупцеві, а реалізована продукція підлягає конфіскації. До суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють реалізацію товарів, які не обліковані у встановленому порядку, застосовується фінансова санкція у розмірі подвійної вартості необлікованих товарів за цінами реалізації, але не менше десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. До таких суб'єктів, що не ведуть або ведуть з порушенням встановленого порядку облік товарів за місцем реалізації та зберігання, застосовується фінансова санкція у розмірі подвійної вартості необлікованих товарів за цінами реалізації, але не менше десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

До суб'єктів підприємницької діяльності, які не виставили цінники на товар, що продається (меню, прейскуранти або тарифи на послуги, що надаються), використовують цінники та прейскуранти, що містять ціни і тарифи в іноземній валюті або в інших одиницях, які не є гривнею, застосовується фінансова санкція у розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожний невиставлений цінник на товар (меню, прейскурант або тариф на послугу) або виставлений цінник на товар (меню, прейскурант або тариф на послугу) в іноземній валюті чи в інших одиницях. Зазначені цінники та прейскуранти мають бути розміщені у спосіб, який не дозволить покупцям (зокрема контролюючим особам) вилучати такі цінники та прейскуранти поза контролем осіб, уповноважених таким продавцем здійснювати нагляд за дотриманням норм цього Закону. За умисне вилучення працівником контролюючого органу цінника (прейскуранта) з метою неправомірного накладення на продавця адміністративного або іншого

стягнення такий працівник притягається до відповідальності згідно з законом.

Суми вказаних санкцій підлягають перерахуванню суб'єктами підприємницької діяльності до місцевого бюджету за місцем їхньої реєстрації в десятиденний термін з дня прийняття рішень про їх застосування.

Контрольні запитання

1. Роз'ясніть значення господарсько-торговельної діяльності.
2. Перелічіть основні види підприємств оптової торгівлі.
3. Опишіть функції оптової торгівлі.
4. Які вимоги ставляться до суб'єктів господарської діяльності у сфері громадського харчування?
5. Охарактеризуйте особливості послуг як товару.
6. Визначте штрафні санкції за порушення прав споживачів.
7. З'ясуйте призначення інституту реєстраторів розрахункових операцій.
8. Яка роль Державної фіскальної служби України щодо застосування реєстраторів розрахункових операцій?
9. Перелічіть торгові операції, в яких не застосовуються реєстратори розрахункових операцій.
10. Охарактеризуйте санкції, що застосовуються за порушення вимог застосування реєстраторів розрахункових операцій.

Ситуаційні завдання

1. Між ТДВ «Дружба» і цукровим заводом був укладений договір на поставку 150 тонн цукрового буряку протягом жовтня–листопада 2019 року. Зібравши урожай, ТДВ «Дружба» поставило весь буряк до 25 жовтня 2019 року і вимагало оплати за виконання договору з врахуванням достроковості поставки.

Яке значення строків в договорі? Що таке загальні і спеціальні строки в договорі? За яких умов допускається дострокове виконання договору?

2. Фізична особа-підприємець Марчук І. С. (далі – позивач, ФОП ОСОБА_2) звернулась до суду із позовом до Головного управління Державної фіскальної служби у Львівській області (далі – відповідач, контролюючий орган, ГУ ДФС у Львівській області) про скасування податкового повідомлення-рішення № 0010921410 від 02.08.2017 р., яким до позивача застосовано штрафні (фінансові) санкції у розмірі

1 грн за порушення п. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг». В обґрунтування позовних вимог ФОП ОСОБА_2 посилалась на те, що не погоджується з висновком контролюючого органу щодо здійснення реалізації годинника СА8Ю із застосуванням реєстратора розрахункових операцій (далі – РРО), оскільки він не є технічно складним побутовим товаром, тому прийняте контролюючим органом податкове повідомлення-рішення № 0010921410 від 02.08.2017 р. про застосування штрафних (фінансових) санкцій у розмірі 1 грн за порушення п. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» має бути скасовано.

Яке рішення повинен прийняти суд?

РОЗДІЛ III

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Глава 1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

§ 1. Поняття й види іноземних інвестицій

Розвиток процесів іноземного інвестування сприяв виникненню в другій половині XIX ст. такого явища, як міграція капіталів між країнами. Якщо до того часу міжнародні господарські зв'язки здебільшого полягали у зовнішній торгівлі, то починаючи з другої половини XIX століття інвестування стає чи не найважливішою формою міжнародних господарських зв'язків.

Одним зі шляхів стабілізації економічної ситуації в Україні є вкладення інвестицій іноземними інвесторами у діяльність суб'єктів господарювання, які спрямовані на розвиток підприємств та вдосконалення виробництва. Вкладення іноземних інвестицій у діяльність суб'єктів господарювання надає можливість поліпшувати економічну ситуацію у державі¹.

Іноземні інвестиції є джерелом вкладення капіталу в виробництво, розробку та впровадження передових методів управління і маркетингу. На відмінну від позик і кредитів, вони не призводять до зростання зовнішнього боргу, а навпаки, сприяють одержанню коштів для його погашення і, нарешті, сприяють інтеграції національної економіки у світову завдяки виробничій і науково-технічній кооперації. Об'єктивний

---

¹ Туркот О. А., Білак М. М. Щодо проблем залучення іноземних інвестицій в економіку України // Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 27 вересня 2018 року). 2018. С. 241–243.

аналіз фінансово-економічної кризи в Україні, особливо перебування її у стані неоголошеної війни з Росією, засвідчує, що потреба залучення іноземних інвестицій в її економіку вимагає істотного збільшення їхнього обсягу та консолідації всіх джерел фінансування. Кошти інвесторів – це своєрідна гарантія безпеки і розвитку будь-якої держави.

Власне законодавство про інвестиційну діяльність та про іноземне інвестування в Україні з'явилося після прийняття Акту проголошення незалежності нашої держави.

Першим нормативним актом, у якому викладено загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України, став Закон України «Про інвестиційну діяльність»². В ньому і передбачено, що, поряд з іншим, інвестиційна діяльність в Україні здійснюється на основі іноземного інвестування.

Спеціальним нормативно-правовим актом щодо регулювання іноземних інвестицій є прийнятий 19.03.1996 р. Верховною Радою України Закон «Про режим іноземного інвестування»³, який скасував дію однойменного Декрету Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 р., законів України «Про іноземні інвестиції» (1992 р.), «Про державне заохочення іноземних інвестицій» (1994 р.).

У Законі наведено визначення понять «іноземний інвестор», «іноземні інвестиції», «підприємство з іноземними інвестиціями», види та форми іноземного інвестування в Україні. Окремий його розділ присвячений встановленню державних гарантій захисту іноземних інвестицій. Також у ньому визначаються загальний порядок державної реєстрації та контролю за здійсненням іноземних інвестицій, загальні засади функціонування підприємств з іноземними інвестиціями, здійснення іноземних інвестицій на основі концесійних договорів, договорів (контрактів) про виробничу кооперацію, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності. Крім вищезазначеного, в Законі значну увагу приділено іноземному

---

² Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 01.05.2019).

³ Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.05.2019).

інвестуванню у спеціальних (вільних) економічних зонах та розгляду спорів за участю іноземних інвесторів.

Найсуттєвішою рисою цього Закону, що відрізняє його від попереднього законодавства про іноземні інвестиції, є те, що для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством і міжнародними договорами України. Закон містить також положення про те, що підприємства з іноземними інвестиціями сплачують податки відповідно до законодавства України. У ньому також передбачено, що для окремих інвестиційних проектів із залученням іноземних інвестицій, які реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. Чітко встановлено момент набуття підприємством статусу підприємства з іноземними інвестиціями. Таким моментом вважається день зарахування іноземної інвестиції на його баланс.

Оновленням базового законодавства з питань іноземних інвестицій визнано засадничі положення правового регулювання відносин, пов'язаних з іноземними інвестиціями, їх державні гарантії тощо. Крім того, ч. 2 ст. 63, статті 116 і 117 ГК встановлюють легітимними такі форми іноземних інвестицій, як підприємство з іноземними інвестиціями та іноземне підприємство. Згідно зі ст. 400 ГК, відносини, пов'язані з іноземними інвестиціями в Україні, крім ГК і Закону, регулюються іншими законодавчими актами та чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, наприклад, Конвенцією про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18.03.1965 р., ратифікованою Законом України від 16.03.1997 р.⁴ У разі якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, що передбачено законодавством

---

⁴ Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами: міжнародний документ ООН від 18.03.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060 (дата звернення: 01.05.2019).

України про іноземні інвестиції, застосовуються правила міжнародного договору.

Аналізуючи роль національного інвестиційного законодавства в контексті взаємодії з міжнародним правом, слід зазначити, що національне законодавство істотно впливає на міжнародне інвестиційне право шляхом забезпечення реалізації його положень через внутрішній правовий механізм. Положення інвестиційного законодавства, окрім свого основного завдання – правового регулювання іноземних інвестицій, виконує допоміжну функцію – конкретизації і регламентації виконання укладених країною міжнародних угод з питань інвестицій⁵.

Порядок обкладення митом валютних та майнових цінностей, які ввозяться в Україну іноземним інвестором для реалізації або власного споживання, регламентується Митним кодексом України.

В економічній літературі *інвестиція* (з лат. *invest* – вкладення коштів) – довготермінове вкладення капіталу у підприємства різних галузей народного господарства всередині країни чи за кордоном. Ширше інвестиції трактуються як вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення.

Відповідно до ч. 2. ст. 116 ГК та п. 2 ч. 1 Закону, *іноземні інвестиції* – це цінності, які вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. Водночас головною ідеєю іноземної інвестиції є те, що вкладення повинні направлятися на розвиток бізнесу, а ціна використання цих засобів, період їх повернення мають бути прийнятними для кожного інвестиційного проекту.

Основною метою державної інвестиційної політики є створення оптимальних умов для активізації економічної активності та інвестиційного потенціалу національної економіки. Заразом у рамках реалізації цієї мети пріоритетними можуть бути різні напрями державної інвестиційної політики,

---

⁵ Рибій О. В. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності: теорія та практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. К., 2008. С. 17.

що залежить від конкретних економічних, політичних, географічних та інших умов у державі⁶.

Іноземні інвестиції на території України можуть здійснюватися у вигляді:

1) іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України (НБУ);

2) валюти України: а) при реінвестиціях в об'єкт первинного інвестування чи в будь-які інші об'єкти інвестування відповідно до законодавства України за умови сплати податку на прибуток (доходи); б) при первинному інвестуванні, якщо валюту України придбано за іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України; в) при вкладенні коштів в об'єкти приватизації;

3) будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;

4) акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (права власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;

5) грошових вимог і права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно зі законами (процедурами) країни-інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

6) будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно зі законами (процедурами) країни-інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;

7) прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, надані відповідно до законодавства

---

⁶ Сержанов В. В. Державна інвестиційна політика національної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.03. К., 2018. С. 16.

або договорів, вартість яких виражена у конвертованій валюті згідно зі законами (процедурами) країни-інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

8) інших цінностей відповідно до законодавства України.

Об'єктами іноземного інвестування є всі об'єкти господарювання, інвестувати в які не заборонено законами України. Так, об'єктами інвестиційної діяльності в Україні може бути будь-яке майно, зокрема основні фонди та обігові кошти у всіх галузях і сферах народного господарства України, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права. При цьому забороняється інвестувати в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, установлених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, які охороняються законом тощо. Будь-яка заборона або обмеження будь-яких іноземних інвестицій можуть бути встановлені лише законом.

Суб'єктами інвестиційної діяльності (інвесторами та учасниками) можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави.

Іноземними інвесторами визначаються суб'єкти інвестиційної діяльності, що приймають рішення про вкладення власних, позикових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. При цьому інвестори можуть виступати і в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності.

Учасниками інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи України, інших держав, що забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на основі доручення інвестора.

Іноземними інвесторами визначаються такі суб'єкти, які проводять інвестиційну діяльність на території України, а саме: юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншого, ніж законодавство України; фізичні особи-іноземці, які не мають постійного місця проживання на території України і не обмежені у дієздатності; іноземні держави, міжнарод-

ні урядові та неурядові організації; інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, які визнаються такими відповідно до законодавства України.

Слід пам'ятати, що до іноземних інвесторів застосовуються положення чинного законодавства України, які стосуються їх безпосередньо, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності та нерезидентів.

Водночас підприємства з іноземними інвестиціями та установи банків подають статистичну звітність про здійснення іноземних інвестицій відповідно до законодавства.

*За даними Держстату, у 2017 році в економіку України іноземними інвесторами зі 76 країн світу вкладено 1630,4 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу)*⁷.

§ 2. Форми здійснення іноземних інвестицій

Іноземні інвестори мають право здійснювати інвестиції на території України у таких формах:

1) часткової участі у підприємствах чи інших організаціях корпоративного типу, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств; при цьому можуть використовуватися всі організаційно-правові форми суб'єктів господарювання (господарські товариства, кооператив, господарське об'єднання, промислово-фінансова група) та інші передбачені ст. 55 ГК;

2) створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, у порядку, передбаченому законодавством України;

3) створення філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб; представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, що відкриваються в Україні і повинні реєструватися згідно зі ст. 5 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;

4) придбання у власність підприємств повністю;

5) не заборонене законами України придбання нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири,

⁷ Міністерство економічного розвитку та торгівлі. Офіційна вебсторінка. URL: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=09ebfb1d (дата звернення: 01.05.2019).

приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів;

6) придбання самостійно або за участю українських юридичних чи фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України;

7) придбання інших майнових прав;

8) в інших формах, які не заборонені законами України, зокрема без створення юридичної особи на підставі договорів зі суб'єктами господарської діяльності України.

Узагальнивши зазначені положення Закону «Про режим іноземного інвестування», О. М. Вінник⁸ виокремлює дві основні правові форми іноземного інвестування: корпоративну та договірну, які можуть поєднуватися (наприклад, у разі створення кількох осіб, за участі іноземного інвестора/інвесторів, господарського товариства; укладення засновницького договору в такому випадку є обов'язковою передумовою інвестування в корпоративній формі).

Корпоративна форма іноземного інвестування має місце у разі: створення іноземним інвестором самостійно чи за участю українських суб'єктів господарювання господарських організацій; набуття іноземним інвестором корпоративних прав діючої господарської організації чи цілісного майнового комплексу унітарного підприємства; створення іноземним інвестором з правами юридичної особи філії чи представництва, реєстрація яких здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Особливу вагу серед організаційно-правових форм іноземного інвестування мають підприємства з іноземними інвестиціями та іноземні підприємства, правовий статус яких визначається ГК (ч. 2 ст. 63, статті 116–117) та Законом «Про режим іноземного інвестування» (оперує лише поняттям підприємства з іноземними інвестиціями – п. 3 ст. 1, статті 16–21).

Підприємством з іноземними інвестиціями визнається підприємство (господарська організація) будь-якої організаційно-правової форми, в статутному фонді якого не менше

---

⁸ Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. К: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. С. 668.

10% становить іноземна інвестиція. Іноземне підприємство є різновидом підприємства з іноземними інвестиціями.

Характерною ознакою іноземного підприємства є 100-відсоткова іноземна інвестиція в його статутному капіталі (фонді). Набуття спеціального статусу – підприємства з іноземними інвестиціями чи іноземного підприємства – відбувається з дня зарахування іноземної інвестиції на баланс такої організації.

Іноземні інвестиції та інвестиції українських партнерів, зокрема внески до статутного фонду таких підприємств, оцінюються в іноземній конвертованій валюті та у валюті України за домовленістю сторін на основі цін міжнародних ринків або ринку України. При цьому перерахування інвестиційних сум в іноземній валюті у валюту України здійснюється за офіційним курсом валюти України, визначеним Національним банком України.

До установчих документів підприємств з іноземними інвестиціями (іноземного підприємства) ставляться спеціальні вимоги: крім відомостей, передбачених законодавством України для відповідних організаційно-правових форм підприємств, вони також мають містити відомості про державну належність засновників такого підприємства.

Іноземна юридична особа, засновуючи або беручи участь у заснуванні на території України суб'єкта підприємницької діяльності, повинна засвідчити свою реєстрацію у країні місцезнаходження відповідним документом, яким може бути витяг із торговельного, банківського або судового реєстру тощо. Крім того, внесення інвестицій, як вже зазначалося, мусить бути зареєстровано.

Відповідно до ст. 18 Закону «Про режим іноземного інвестування», майно, що ввозиться в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємств з іноземними інвестиціями (крім товарів для реалізації або власного споживання), звільняється від обкладення митом. При цьому слід мати на увазі, що під час ввезення майна на миту територію України товаросупровідні документи не повинні містити будь-яких ознак купівлі-продажу товарів. Замість цього треба вказувати, що майно ввозиться для формування статутного капіталу, а документом, який фіксує вартість майна, що ввозиться – проформа (замість рахунку чи рахунку фактури), в якій є усі

притаманні рахунку реквізити, тобто найменування, ціна, відправник, одержувач.

Згідно зі ст. 287 МК України, товари (крім товарів для реалізації або використання з метою, безпосередньо не пов'язаною з провадженням підприємницької діяльності), що ввозяться на митну територію України на строк не менше трьох років іноземними інвесторами за Законом України «Про режим іноземного інвестування» з метою інвестування на підставі зареєстрованих договорів (контрактів) або як внесок іноземного інвестора до статутного капіталу підприємства з іноземними інвестиціями, звільняється від сплати в'їзного мита. В разі відчуження таких товарів раніше трьох років з часу зарахування їх на баланс в'їзне мито сплачується на загальних підставах. Крім цього, інвестор при ввезенні товарів (майна) до статутного капіталу сплачує ПДВ та акційний податок.

Разом з цим ст. 170.10.1 ПК передбачає, що доходи з джерелом їх походження в Україні, які нараховуються (виплачуються, надаються) на користь нерезидентів, оподатковуються за правилами та ставками, визначеними для резидентів.

Підприємство з іноземними інвестиціями самостійно визначає умови реалізації продукції (робіт, послуг), включаючи ціну на них, якщо інше не передбачено законодавством України. Продукція таких підприємств не підлягає ліцензуванню і квотуванню за умови її сертифікації як продукції власного виробництва у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До продукції, повністю виробленої підприємством, зокрема, належать: корисні та супутні копалини, видобуті підприємством, якщо воно має право на розробку надр; рослинна продукція, вирощена та зібрана на земельних ділянках, що належать підприємству або орендовані цим підприємством; живі тварини, вирощені на підприємстві, та продукція, одержана від тварин, які є власністю підприємства; продукція, вироблена підприємством виключно зі зазначеної продукції.

Переробка чи обробка продукції підприємством визнається достатньою, якщо виготовлена продукція класифікується в іншій тарифній позиції, ніж вироби і матеріали, придбані підприємством і використані ним для виготовлення цієї продук-

ції, або частка доданої вартості продукції під час її переробки чи обробки становить не менш як 50%, якщо інше не передбачено законодавством. При цьому доданою вартістю є різниця між собівартістю продукції та вартістю використаних матеріалів, сировини, комплектуючих.

Не може визнаватися як достатня переробка здійснення таких технологічних операцій: забезпечення схоронності продукції під час її зберігання чи транспортування, поміщення у соляний та інші розчини з метою зберігання; підготовка продукції для продажу і транспортування (подрібнення партії, формування відправлень, сортування та перепакування, розлив); прості складальні операції; змішування компонентів без надання одержаній продукції характеристик, що істотно відрізняються від вихідних складових; поєднання двох або більшої кількості зазначених операцій.

Для одержання сертифіката продукції власного виробництва підприємство подає письмову заяву Торгово-промисловій палаті чи її регіональній палаті. Рішення про видачу сертифіката або відмову у його видачі приймається нею протягом 20 днів з дня одержання заяви.

Оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями (іноземних підприємств) здійснюється у загальному для всіх суб'єктів підприємницької діяльності порядку, тобто відповідно до податкового законодавства України. Охорона та здійснення підприємствами з іноземними інвестиціями прав інтелектуальної власності забезпечується згідно зі законодавством України. Ці підприємства самостійно приймають рішення про патентування (реєстрацію) в Україні та за кордоном винаходів, промислових зразків, товарних знаків та інших об'єктів інтелектуальної власності, які їм належать, керуючись при цьому українським законодавством.

Законом можуть бути визначені галузі господарювання та/або території, в яких встановлюється загальний розмір участі іноземного інвестора, а також території, на яких діяльність підприємств з іноземними інвестиціями (іноземних підприємств) обмежується або забороняється, виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

Умовою реалізації більшості форм іноземних інвестицій, відповідно до Закону, є інвестиційні договори, згідно з якими

їхні суб'єкти самостійно визначають умови реалізації продукції (робіт, послуг).

Відносини, пов'язані з іноземними інвестиціями в Україні, також визначаються інвестиційним договором. За В. М. Коссаком, *інвестиційний договір (контракт)* – це угода двох або більше учасників інвестиційної діяльності, змістом якої є взаємні права та обов'язки, спрямовані на реалізацію іноземних інвестицій з метою отримання прибутку або досягнення іншого соціального ефекту⁹.

Інвестиційні договори можна класифікувати за різними критеріями: вони є оплатними та безоплатними, реальними й консенсуальними, одно-, дво- і багатосторонніми тощо.

За сукупністю економічних і юридичних ознак запропоновано диференціювати такі типи інвестиційних договорів:

1) про передання майна у власність або оперативне управління з метою інвестиційної діяльності;

2) про надання майна в користування з метою інвестиційної діяльності;

3) про передання майнових прав;

4) про спільну підприємницьку діяльність;

5) про виробничу кооперацію; спрямовані на придбання майна у власність або майнових прав з метою інвестиційної діяльності;

6) про придбання (передачу) прав на використання інтелектуальної власності з метою інвестиційної діяльності;

7) про придбання (передачу) цінних паперів та інших корпоративних прав;

8) про придбання майна у користування з метою інвестиційної діяльності.

Ознаками таких договорів, за О. М. Вінник, є такі:

– особливий суб'єктний склад: однією зі сторін договору має бути іноземний інвестор;

– предмет договору – іноземна інвестиція, що здійснюється в будь-якій не забороненій законодавством України формі й розмір якої фіксується в договорі;

---

⁹ Коссак В. М. Іноземні інвестиції в Україні: цивільно-правовий аспект. Львів: Центр Європи, 1996. С. 60.

- об'єкт інвестування, не заборонений законодавством України щодо іноземних інвестицій;
- мета договору – здійснення іноземної інвестиції й отримання як результату прибутку (доходу) та/або досягнення іншого соціально-економічного ефекту;
- необхідність дотримання письмової форми (а в передбачених законодавством випадках – нотаріально посвідченої); оскільки інвестиційна діяльність є різновидом зовнішньоекономічної діяльності (ст. 1 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність»), то при укладенні інвестиційних договорів, які опосередковують здійснення іноземного інвестування спільно іноземними інвесторами та вітчизняними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, слід дотримуватися спеціальних вимог щодо форми та змісту договору, притаманних зовнішньоекономічним контрактам, якщо законодавство про режим іноземного інвестування та спеціальні закони не передбачають іншого¹⁰.

Як уже зазначалося, права та обов'язки сторін зовнішньоекономічного договору обумовлюються правом країни, обраної сторонами при укладенні договору (контракту) або в результаті подальшого погодження. Проте, на відміну від цього правила, інвестиційні контракти за своїм змістом (сукупністю прав та обов'язків сторін) повністю підпорядковуються українському законодавству незалежно від місця укладення їх.

Нагадаємо, що для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України. Для деяких суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. Законами України можуть визначатися території, на яких діяльність іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями

---

¹⁰ Вінник О. М. Інвестиційне право: навч. посіб. К: Правова єдність, 2009. С. 355.

обмежується або забороняється, з огляду на вимогу забезпечення національної безпеки.

Одним із найважливіших засобів залучення іноземних інвестицій є *концесійні договори*.

Відповідно до ч. 1 ст. 406 ГК, *концесія* – це надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання (концесіонерам) права на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єктом концесії за умови взяття концесіонером на себе відповідних зобов'язань, майнової відповідальності і підприємницького ризику.

Засадами концесійної діяльності в Україні виступають: поєднання державного регулювання концесійної діяльності зі здійсненням її на підставі концесійного договору; вибір концесіонерів переважно на конкурсній основі; комплексне та оплатне використання об'єкта концесії, участь держави, органів місцевого самоврядування у частковому фінансуванні об'єктів концесії соціального призначення; взаємна вигода сторін у концесійному договорі, розподіл ризиків між сторонами концесійного договору; державне гарантування інвестицій концесіонерів; стабільність умов концесійних договорів; забезпечення прав та законних інтересів споживачів продукції (послуг), що надаються концесіонерами.

Така діяльність здійснюється на основі концесійних договорів, що укладаються відповідно до законодавства України з концесіонерами, зокрема іноземними інвесторами, Кабінетом Міністрів України або уповноваженим ним органом державної влади, або визначеними законом органами місцевого самоврядування.

Об'єкти права державної або комунальної власності, що можуть надаватися в концесію, а також види підприємницької діяльності, які не дозволяється здійснювати на концесійній основі, визначаються Законом України «Про концесії»¹¹.

---

¹¹ Про концесії: Закон України від 07.09.1999 р. № 997-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14> (дата звернення: 01.05.2019).

Власне, у документі надано виключний перелік сфер господарської діяльності, у яких надається право здійснювати концесійну діяльність, а саме:

- надання послуг, пов'язаних з постачанням споживачам тепла;
- будівництво та експлуатація автомобільних доріг, об'єктів дорожнього господарства, інших дорожніх споруд;
- будівництво та експлуатація шляхів сполучення; будівництво та експлуатація вантажних і пасажирських портів;
- будівництво та експлуатація аеропортів;
- надання послуг у сфері кабельного телебачення; надання послуг зв'язку;
- надання поштових послуг; транспортування та розподіл природного газу;
- виробництво та/або транспортування електроенергії;
- громадське харчування;
- будівництво житлових будинків;
- надання ритуальних послуг, будівництво туристичних комплексів, кемпінгів та інших характерних об'єктів туристичної індустрії тощо.

Претендентом на здійснення концесійної діяльності може бути фізична або юридична особа (суб'єкт підприємницької діяльності), резидент або нерезидент, який подав заявку на участь у концесійному конкурсі.

Договір концесії (концесійний договір) – це договір, відповідно до якого уповноважений орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування (концесіодавець) надає на платній та строковій основі суб'єкту підприємницької діяльності (концесіонеру) право створити (побудувати) об'єкт концесії чи суттєво його поліпшити та/або здійснювати його управління (експлуатацію) з метою задоволення громадських потреб.

З цього визначення випливає, що договір концесії є платним і взаємним.

Цей договір має певні особливості. По-перше, його використання можливе виключно у сфері підприємництва. По-друге, учасниками, тобто сторонами договору, можуть бути вітчизняні або іноземні суб'єкти підприємницької діяльності. Ця умова ставить договір комерційної концесії у ряд суто

підприємницьких договорів. По-третє, відносини між його учасниками регулюються спеціальними приписами цивільного та господарського законодавства про зобов'язання під час здійснення підприємницької діяльності.

Законом визначено як мінімальний, так і максимальний строк, на який укладається договір концесії, – не менш як 10 і не більш як 50 років. Водночас концесіонер у разі виконання його умов договору має право на продовження його строку. Правила про мінімальні і максимальні строки договору концесії є імперативними. Такий висновок випливає із вказівки Закону про строк дії концесійного договору, який може бути змінений за згодою сторін у межах зазначених строків. Отже, свобода сторін у визначенні й зміні строку договору обмежена певними рамками. Сторонам надана можливість укласти договір на будь-який строк, що обирається ними, але не менше встановленого Законом мінімального строку і не більше максимального строку, визначеного Законом.

Концесійний договір вважається укладеним із дня досягнення консенсусу з усіх істотних умов та підписання сторонами тексту договору. З цього законодавчого положення можна зробити висновок, що договір концесії є консенсуальним.

Змістом договору концесії є сукупність умов, у яких закріплено взаємні права та обов'язки концесіодавця та концесіонера. Істотними умовами договору концесії в Законі названі: сторони договору; види діяльності, роботи, послуги, здійснювані за умовами договору; об'єкт концесії (склад і вартість майна або технічні і фінансові умови створення об'єкта концесії); умови надання земельної ділянки, якщо вона необхідна для здійснення концесійної діяльності; перелік видів діяльності, здійснення яких підлягає ліцензуванню; умови встановлення, зміни цін (тарифів) на виготовлені (надані) концесіонером товари (роботи, послуги); строк дії договору концесії, умови найму, використання праці працівників-громадян України; умови використання вітчизняних технологій, техніки, сировини, матеріалів; умови та обсяги поліпшення об'єкта концесії та порядок компенсації названих поліпшень; умови, розмір і порядок внесення концесійних платежів; порядок використання амортизаційних відрахувань; відновлення об'єкта концесії та умови його повернення; відповідальність за виконання сторо-

нами зобов'язань; страхування концесіонером об'єктів концесії, взятих у концесію; порядок продовження і припинення дії договору; порядок вирішення спорів між сторонами.

Цей перелік умов не є вичерпним, за згодою сторін у концесійному договорі можуть бути передбачені й інші умови, зокрема окреслені спеціальними законами про концесійну діяльність в окремих сферах господарської діяльності.

До істотних умов концесійного договору належать обов'язковість одержання концесіонером в установленому порядку ліцензії, якщо концесіонер здійснює підприємницьку діяльність, яка за законодавством України підлягає ліцензуванню.

Закон не містить спеціальних вимог до форми договору концесії, однак передбачає його реєстрацію.

При цьому реєстраційний орган визначається за критерієм об'єкта концесії. Якщо об'єктом концесії є об'єкт права державної власності, то орган, уповноважений укласти концесійний договір, повідомляє про укладення такого договору Фонд державного майна України, який веде реєстр концесійних договорів. Органом реєстрації є виконавчий орган відповідної ради у разі, якщо об'єктом концесії є об'єкт права комунальної власності.

Концесіодавець та концесіонер мають взаємні права й обов'язки.

Так, *концесіодавець має право*: здійснювати контроль за дотриманням концесіонером умов концесійного договору; надавати виключне право на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії; вимагати дострокового розірвання концесійного договору в разі порушення концесіонером його умов; вимагати від концесіонера відшкодування збитків у разі погіршення стану об'єкта концесії, яке сталося з вини концесіонера.

Водночас *у концесіодавця є низка обов'язків*: передати концесіонеру об'єкт концесії у стані та строки, передбачені концесійним договором; надати концесіонеру своєчасно і у повному обсязі передбачені концесійним договором документи, які затверджують право концесіонера на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єкта концесії; вимагати звіт про використання амортизаційних відрахувань;

зберігати комерційну таємницю концесіонера; не втручатися в господарську діяльність концесіонера; якщо для здійснення концесійної діяльності потрібна земельна ділянка, забезпечити її надання у порядку, встановленому Земельним кодексом України.

Слід зазначити, що одним із головних обов'язків концесіодавця є передача концесіонеру об'єкта концесії у стані та у строки, передбачені концесійним договором. Умова договору концесії, що закріплює обов'язок концесіодавця надати концесіонеру об'єкт концесії, є істотною умовою. Без неї договір не може вважатися укладеним.

Концесіонер має такі права: здійснювати підприємницьку діяльність на основі створення (будівництва) та/або управління (експлуатації) об'єкта концесії; на виключне право на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єкта концесії, якщо це передбачено умовами концесійного договору; вимагати розірвання концесійного договору у разі порушення концесіодавцем умов договору і відшкодування збитків, завданих невиконанням умов договору; на продовження строку дії концесійного договору у разі виконання його умов; отримувати плату за вироблені товари (роботи, послуги) згідно з умовами концесійного договору; використовувати амортизаційні відрахування на відновлення основних фондів, отриманих у концесію; на контрактній основі залучати до виконання спеціальних робіт на об'єкті концесії третіх осіб. Одночасно концесіонер відповідає за виконання такими особами умов концесійного договору і законодавства України.

До *обов'язків концесіонера* належать такі: виконувати умови концесійного договору; укладати відповідно до законодавства трудові договори (контракти), як правило, із працівниками-громадянами України; використовувати на об'єкті концесії технології, матеріали, техніку вітчизняного виробництва, якщо інше не передбачено умовами договору; утримувати об'єкт концесії в належному технічному стані; після закінчення строку, на який було укладено концесійний договір, передати об'єкт концесії в належному технічному стані концесіодавцеві відповідно до умов договору.

Як видно, специфіка прав та відповідних їм обов'язків сторін за договором концесії обумовлені переважно особливостями цієї договірної форми.

Концесійні платежі зараховуються до Державного бюджету України або місцевого бюджету.

Одним з обов'язків концесіонера є обов'язок утримувати об'єкт концесії в належному технічному стані. Цей обов'язок означає експлуатацію та утримання в умовах, що забезпечують належний технічний стан, і зберігання об'єктом концесії відповідності своєму призначенню з урахуванням нормального зносу в процесі використання.

Перелік прав та обов'язків і концесіодавця, і концесіонера не має вичерпного характеру.

Дія концесійного договору припиняється у таких випадках: закінчення строку, на який був укладений договір; ліквідація концесіонера за рішенням суду, зокрема в зв'язку з визнанням його банкрутом; загибель об'єкта концесії. Концесійний договір може бути розірваний: за погодженням сторін; на вимогу однієї зі сторін у судовому порядку в разі невиконання сторонами їхніх зобов'язань; з інших підстав, передбачених законами України. Отже, належно доведене невиконання стороною за договором хоча б одного з обов'язків є підставою для розірвання договору концесії в судовому порядку на вимогу іншої сторони.

Варто наголосити, що спеціальними законами можуть визначитися особливості здійснення концесійної діяльності в окремих сферах господарської діяльності.

Наведений аналіз законодавства дає підстави зробити висновок, що на сучасному етапі законодавчо закріплено максимально сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій в економіку України, які забезпечують вільне й ефективне здійснення господарської діяльності в Україні іноземними суб'єктами господарювання.

Одним із видів інвестиційних договорів є *договори про розподіл продукції*. Вони укладаються відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції»¹², який регулює відносини, що виникають у процесі укладення, виконання та припинення дії угод про розподіл, продукції, визначає основні

---

¹² Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14> (дата звернення: 01.05.2019).

правові вимоги до таких угод, а також особливості правовідносин щодо користування надрами на умовах розподілу продукції. При цьому продукція – це корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення (мінеральна сировина), що видобуваються (виробляються) з родовищ корисних копалин.

Частина виробленої продукції (загального обсягу продукції, видобутої відповідно до угоди про розподіл продукції і доставленої у пункт вимірювання), так звана компенсаційна продукція, передається у власність інвестора в рахунок компенсації його витрат. Інша частина – прибуткова продукція – розподіляється між інвестором і державою та визначається як різниця між виробленою і компенсаційною продукцією.

Відповідно до угоди про розподіл продукції, одна сторона – Україна (далі – держава) доручає іншій стороні – інвестору на певний строк проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій кошт і на свій ризик з подальшою, компенсацією витрат і отриманням плати (винагороди) у вигляді частини прибуткової продукції.

Учасниками цих відносин виступають: держава в особі Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, на території якого розташована ділянка надр, що передається в користування на умовах угоди про розподіл продукції; постійно діюча міжвідомча комісія, яка утворюється Кабінетом Міністрів України у складі представників державних органів, органів місцевого самоврядування, народних депутатів України і уповноважена вирішувати питання з організації укладення та виконання угод про розподіл продукції, умови укладення угоди про розподіл продукції; конкурсні засади визначення інвестора, з яким укладається угода про розподіл продукції; вимоги до угоди про розподіл продукції, а саме до її форми (письмова) та змісту, зокрема істотних умов угоди – переліку видів діяльності інвестора та програми обов'язкових робіт із визначенням строків виконання, обсягів і видів фінансування, технологічного обладнання та інших показників, що не можуть бути нижчими від запропонованих інвестором у конкурсній заяві, а також інших істотних умов.

Угода про розподіл продукції може бути двосторонньою чи багатосторонньою, тобто її учасниками можуть бути декілька інвесторів, за умови, що вони несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, передбаченими такою угодою. Вона укладається з переможцем конкурсу, який проводиться в спеціальному порядку. Вона також має бути укладена у письмовій формі і відповідати конкурсу на укладення такої угоди. Строк дії угоди про розподіл продукції, який визначається сторонами, не може перевищувати п'ятдесяти років з дня її підписання.

Державна реєстрація угоди про розподіл продукції проводиться Міжвідомчою комісією в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Для інвесторів, які укладають угоди про розподіл продукції, встановлені банківські й валютні пільги. Так, стягнення коштів з банківських рахунків, відкритих інвестором на території України для обслуговування робіт, передбачених угодою про розподіл продукції, не може бути в безспірному порядку.

Окрім наведених, договірною формою іноземного інвестування є *договір про виробничу кооперацію*. За цим договором двоє і більше учасників господарських відносин, зокрема іноземний інвестор, беруть на себе зобов'язання з метою досягнення спільного господарського результату в різних сферах співробітництва (виробничій, науково-технічній, збутовій, управлінській тощо). Характерною особливістю такого договору є: мета досягнення спільного господарського результату (випуск готової продукції, передання однією стороною результатів своєї діяльності іншій для забезпечення кожного з учасників кооперації можливості досягнення передбаченого в договорі кінцевого результату); фіксація в договорі організаційно-правового механізму координації спільної діяльності учасників.

Укладення таких договорів регулює двосторонні угоди з іншими державами та міжнародними організаціями, інвестори яких здійснюють інвестиційну діяльність в Україні.

З метою забезпечення відповідності зовнішньоекономічних договорів (контрактів) законодавству України ст. 383 ГК передбачена їх державна реєстрація. Види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що підлягають державній

реєстрації, умови, порядок і терміни їх проведення визначено Постановою КМУ «Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора»¹³.

Згідно з цим Положенням, державній реєстрації підлягають договори (контракти) про виробничу кооперацію, розподіл продукції, спільне виробництво та інші види спільної інвестиційної діяльності, не пов'язаної зі створенням юридичної особи, укладені суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України за участю іноземного інвестора. Таку державну реєстрацію проводить Мінекономіки за зверненням і документами суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності – учасника інвестиційного договору (контракту). За результатами розгляду поданих документів орган державної реєстрації протягом 20 календарних днів з дати їх надходження приймає рішення про реєстрацію договору (контракту) або про відмову в ній.

Як наслідок державна реєстрація договорів (контрактів) є підставою для здійснення іноземної інвестиції і, відповідно, інвестиційної діяльності, про що Мінекономрозвитку подає відповідну статистичну звітність.

Положенням заборонено перерахування коштів за межі України з рахунку спільної інвестиційної діяльності з метою здійснення інвестицій в інші країни (слід відрізнити від гарантій для іноземного інвестора переказу щодо прибутків доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій).

Підстави для припинення інвестиційної діяльності наведено у ст. 21 Закону України «Про інвестиційну діяльність». Відповідно до положень цієї статті, зупинення або припинення інвестиційної діяльності проводиться за рішенням інвесторів (при цьому відшкодовують збитки учасникам інвестиційної діяльності) або правомочного державного органу.

---

¹³ Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.1997 р. № 122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-97-%D0%BF> (дата звернення: 01.05.2019).

Рішення державного органу про зупинення або припинення інвестиційної діяльності може бути прийнято з таких причин: якщо її продовження може призвести до порушення встановлених законодавством санітарно-гігієнічних, архітектурних, екологічних та інших норм, прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом; оголошення у встановленому законом порядку інвестора банкрутом внаслідок неплатоспроможності; стихійного лиха; запровадження надзвичайного стану.

Ліквідація та реорганізація підприємств з іноземними інвестиціями відбувається відповідно до положень ст. 104 ЦК. Порядок визнання підприємства з іноземними інвестиціями банкрутом визначається Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»¹⁴. Водночас процедура банкрутства спрямована на збереження майна інвесторів. При цьому внутрішній та іноземний інвестори за законами України є рівноправні.

§ 3. Гарантії та компенсації іноземних інвестицій в Україні

Одним із головних чинників інвестиційної активності вважається гарантія прав інвесторів.

Вкладаючи кошти у діяльність суб'єктів господарювання, кожен іноземний інвестор сподівається не лише на те, щоб їх не втратити, а й навпаки – отримати прибуток. Іншими словами, іноземні інвестори вкладатимуть кошти в економіку тієї країни, законодавство якої буде надійно захищати їхні інвестиції та ті суб'єкти господарювання, у які їх вкладено. Тобто від ефективних законодавчих норм, які спрямовані на захист законних прав та інтересів іноземних інвесторів, залежатиме кількість коштів, які будуть вкладені ними в економіку України.

Вкладення інвестицій здійснюється з метою отримання прибутку чи досягнення іншого соціального ефекту й тісно

---

¹⁴ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 784-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-14> (дата звернення: 01.05.2019).

пов'язане з підприємницькою діяльністю, яка здійснюється на власний ризик і під власну відповідальність підприємця з метою отримання прибутку. Отже, інвестиційна діяльність пов'язана з певним ризиком для інвестора. Тому обсяг інвестицій (як внутрішніх, так і зовнішніх (іноземних)) значною мірою залежить від ефективності правових гарантій для інвестора, передбачених законодавством України та міжнародними договорами України, положення яких трансформовані у національне законодавство. При цьому О. М. Вінник розрізняє *позитивне та негативне стимулювання інвестування*¹⁵.

Держава гарантує захист інвестицій (майнових прав інвестора) незалежно від форм власності та джерел інвестування, включаючи й іноземні інвестиції. Усім інвесторам (зокрема іноземним) забезпечується рівноправний режим, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли би перешкоджати управлінню інвестиціями або їх використанню. Це ключова гарантія для інвесторів, що збігається з відповідною гарантією для підприємців, яка передбачена ст. 47 ГК України.

З приводу позитивного стимулювання у нашому підручнику йшлося про те, що для іноземних інвесторів на території України, згідно з ч. 1 ст. 394 ГК, встановлено національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. Це означає, що інвестори іноземної держави одержують такі самі права, як суб'єкти господарської діяльності України у їхніх країнах. Крім цього, відповідно до статей 397–399 ГК, статей 87-12 Закону «Про режим іноземного інвестування», для іноземних інвесторів в Україні передбачено такі види гарантій:

1. *Гарантії у разі зміни законодавства*, відповідно до яких:

а) неможливим є скасування та звуження гарантій протягом періоду здійснення інвестицій;

б) на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвестицій, чинні на момент їх вкладення, якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції ці гарантії змінюються (таке право має реалізовуватися протягом 10 років з дня набрання чинності закону про внесення подібних змін);

---

¹⁵ Вінник О. М. Інвестиційне право. К.: Правова єдність, 2009. С. 82.

в) до прав і обов'язків сторін, визначених угодою про розподіл продукції, протягом строку її дії застосовується законодавство України, чинне на момент її укладення (ця гарантія не стосується питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля).

2. *Гарантії від примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їхніх посадових осіб.* Вони полягають у тому, що іноземні інвестиції не можуть бути реквізовані і не підлягають націоналізації.

Державні органи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків здійснення рятівних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Зазначена реквізиція може бути проведена на підставі рішень органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України. Виходячи зі змісту законодавства, ця гарантія означає, що держава Україна зобов'язується не застосовувати будь-яких заходів (як тимчасових, так і постійних), які б обмежували право власності інвестора або інше право володіння, за винятком випадків, спеціально передбачених законодавством України. Україна зобов'язується не націоналізувати майно іноземних інвесторів ні фактично, ні юридично, ні прямо, ні побічно. Хоча можливість реквізиції майна іноземних інвесторів не виключена, однак компенсація від дій держави має бути своєчасною, адекватною та ефективною.

3. *Гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності,* які передбачають:

а) заборону примусового припинення або зупинення інвестиційної діяльності, крім визначених законом випадків і причин;

б) гарантування інвестору: права приймати рішення про припинення інвестування (з відшкодуванням іншим його учасникам понесених у результаті цього втрат/збитків); права на повернення вкладених коштів і отримання від цього прибутку передбаченими законом способами, а щодо іноземних інвестицій – закріплення за іноземним інвестором права на повернення не пізніше шести місяців з дня припинення інвестування своїх інвестицій у натуральній формі або у валюті іноземного інвестування в сумі фактичного внеску, але з урахуванням можливого зменшення статутного фонду,

без сплати мита, а також доходів з цих інвестицій у грошовій або товарній формі за реальною ринковою вартістю на момент припинення інвестування (ст. 21 «Про інвестиційну діяльність», ст. 11 Закону «Про режим іноземного інвестування»).

4. *Гарантії переказу прибутку, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій.* За цими гарантіями іноземним інвесторам, після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, гарантується безперешкодний і негайний переказ за кордон їхніх прибутків, доходів та інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах завдяки здійсненню іноземних інвестицій.

5. *Гарантії судового захисту прав та законних інтересів у разі їх порушення будь-якою особою.* Пов'язані з інвестуванням спори, зокрема між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій, розглядаються в судах України (судом, або третейським судом); спори за участю іноземних інвесторів (іноземного інвестора) розглядаються за домовленістю сторін у судах України або в третейських судах, розташованих в Україні чи закордоном, також у Міжнародному центрі по врегулюванню інвестиційних спорів та Міжнародному комерційному арбітражному суді.

Негативне стимулювання інвестиційної діяльності відбувається, зокрема, у разі порушення державними органами прав інвесторів, завдані цим збитки підлягають відшкодуванню у повному обсязі названими органами (ч. 2 ст. 18 Закону України «Про інвестиційну діяльність», ст. 10 Закону України «Про режим іноземного інвестування»); крім того, зазначена гарантія передбачає відшкодування інвестору шкоди, заподіяної іншими особами, наприклад, учасниками інвестування; ця гарантія є універсальною для учасників будь-яких право-відносин.

Іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їхніми посадовими особами передбачених законодавством зобов'язань щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями, відповідно до законодавства України; усі понесені витрати та збитки іноземних інвесторів, завдані їм унаслідок зазначених

дій, мають бути відшкодовані на основі поточних ринкових цін та/або обґрунтованої оцінки, підтверджених аудитором чи аудиторською фірмою. Компенсація, що сплачується іноземному інвестору, мусить бути швидкою, адекватною та ефективною. Сума компенсації має сплачуватись у валюті, в якій були здійснені інвестиції, чи в будь-якій іншій прийнятній для іноземного інвестора валюті відповідно до законодавства України. З моменту виникнення права на компенсацію і до моменту її сплати на суму компенсації нараховуються відсотки згідно із середньою ставкою відсотка, за якими лондонські банки надають позики першокласним банкам на ринку євровалют.

Варто наголосити, що несприятливі умови для вкладення коштів іноземними інвесторами спричиняють рейдерські атаки на майно суб'єктів господарювання. Нині в Україні від посягань рейдерів є незахищеними ні великі, ні малі підприємства. Уряд та парламент України намагаються вдосконалити сучасні законодавчі норми та прийняти нові, які би сприяли ефективній протидії рейдерам та здійснювали належний захист суб'єктів господарювання від посягань на їхнє майно. Таким чином, від встановлення державних гарантій захисту іноземних інвестицій залежить кількість вкладених коштів ними в економіку України. Якщо будуть прийняті ефективні законодавчі норми щодо захисту підприємств, то іноземні інвестори не остерігатимуться, що не просто не отримають прибутків, а рейдери будуть управляти тим суб'єктом господарювання, у який були вкладені іноземні інвестиції.

В умовах світової економічної кризи, що призвела до погіршення інвестиційного клімату, як констатує В. М. Коссак, гарантією захисту прав та охоронюваних законом інтересів інвестора є стабільна нормативна база регулювання інвестиційної діяльності¹⁶. Якщо держава змінила умови здійснення інвестицій, вона повинна забезпечити на вимогу іноземного інвестора застосування законодавства, чинного на момент вкладення капіталу.

---

¹⁶ Коссак В. М. Незахищені іноземні інвестиції. *Правовий тиждень*. 2009. № 10. С. 23-24.

Контрольні запитання

1. Перелічіть характерні ознаки іноземних інвестицій.
2. Назвіть об'єкти, що можуть використовуватися в процесі іноземного інвестування.
3. У чому криється специфіка правового становища іноземного інвестора?
4. У чому полягає корпоративна форма іноземного інвестування?
5. Наведіть особливості правового статусу іноземного підприємства та підприємства з іноземними інвестиціями.
6. Охарактеризуйте основні види договорів, за якими може здійснюватися іноземне інвестування.
7. Перелічіть особливості та характерні ознаки договору про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора.
8. Чим відрізняються угоди про розподіл продукції від решти договорів, за допомогою яких опосередковується іноземне інвестування?
9. Опишіть види гарантій та компенсації іноземних інвестицій.
10. Назвіть гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності.
11. У чому полягає негативне стимулювання інвестиційної діяльності?
12. Розкрийте суть судового захисту прав та законних інтересів інвесторів.

Ситуаційне завдання

Фізичній особі-підприємцю, зареєстрованому в Закарпатській області, порадили звернутися по отримання пільг (насамперед податкових), передбачених Законом України «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття».

Яким суб'єктам надається пільговий режим господарювання у спеціальних (вільних) економічних зонах? Якими нормативно-правовими актами передбачаються спеціальні режими, податкові пільги для суб'єктів спеціальної (вільної) економічної зони?

Глава 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття, види і суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності

Зовнішньоекономічні зв'язки України з іншими державами світу не лише необхідні, а й взаємовигідні. Їх розвиток є засобом включення національної економіки в систему світових господарських процесів, позитивно впливає на розвиток економіки країни, сприяє підвищенню технічного рівня виробництва, раціональному використанню природно-сировинних ресурсів, ліквідації дефіциту окремих товарів і завдяки цьому підвищенню рівня життя населення.

Географічне положення України надзвичайно сприятливе для розвитку міжнародних економічних відносин і спільного підприємництва. Вона розташована у центрі Європи з виходом до Чорного моря, і цю територію можна використовувати як транспортну мережу між сходом і заходом, північчю і півднем тощо. Для України, яка має намір інтегруватись як повноправний член до світового співтовариства, надзвичайно важливою є участь у міжнародних організаціях та приєднання до багатосторонніх міжнародних договорів, найважливішими з яких із погляду зовнішньоекономічної діяльності є набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі (СОТ), котра охоплює понад 90% загального обсягу міжнародної торгівлі. Вступ до СОТ став невід'ємною частиною ринкових реформ у нашій країні, важливим етапом інтеграції до світового торгово-економічного простору, передумовою визнання нашої держави впливовими міжнародними угрупованнями, що проявляється у підписанні Україною Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом. Метою зовнішньоекономічної діяльності України є утворити позитивне сальдо зовнішньої торгівлі та забезпечити додаткове надходження коштів для розвитку національної економіки на засадах додержання суверенітету і рівноправного співробітництва держав незалежно від соціально-економічних систем і політичних режимів і, зрештою, забезпечити економізацію зовнішньої політики.

Зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 377 ГК, зовнішньоекономічна діяльність – це господарська діяльність за участю вітчизняних та іноземних суб'єктів господарювання, складовою якої є перетин митного кордону України майном, зазначеним у ч. 1 ст. 139 цього Кодексу, та/або робочою силою, що здійснюється в спеціальному правовому режимі.

В економічній і юридичній літературі зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) у найбільш загальному розумінні – це особлива форма здійснення суспільно-виробничих зв'язків між державами та міжнародними організаціями, між міжнародними організаціями у сфері міжнародного економічного співробітництва, яка є предметом вивчення міжнародного економічного права.

Залежно від напрямку перетину митного кордону України товарів, продукції та/або робочої сили, ЗЕД поділяється на експорт чи імпорт.

Експорт – це продаж товарів українськими суб'єктами ЗЕД іноземним суб'єктам господарської діяльності (зокрема з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів. При цьому термін реекспорт (реекспорт товарів) означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України.

Імпорт – купівля (зокрема з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами ЗЕД в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами.

---

¹ Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 18.05.2019).

Відповідно до ст. 4 Закону, за предметними ознаками до видів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюють в Україні суб'єкти цієї діяльності, належать:

1) експорт та імпорт товарів, капіталів і робочої сили;

2) надання суб'єктами ЗЕД України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, зокрема: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вказаних послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам ЗЕД України;

3) наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

4) міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

5) кредитні і розрахункові операції між суб'єктами ЗЕД України та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами ЗЕД банківських, кредитних і страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

6) спільна підприємницька діяльність між суб'єктами ЗЕД та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

7) підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів ЗЕД за межами України;

8) організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів ЗЕД; організація

та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

9) товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами ЗЕД України та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

10) орендні, зокрема лізингові, операції між суб'єктами ЗЕД України та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

11) операції з придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

12) роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі зі суб'єктами ЗЕД як на території України, так і за її межами;

13) інші види ЗЕД, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Посередницькі операції, під час виконання яких право власності на товар не переходить до посередника (на підставі комісійних, агентських договорів, договорів доручення та інших), здійснюються без обмежень.

Суб'єктами ЗЕД в Україні є:

– *фізичні особи* – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

– *юридичні особи*, зареєстровані в Україні як такі, що мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації тощо), зокрема юридичні особи, майно та/або капітал яких перебуває повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

– об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами за законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території Украї-

ни і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

- структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами за законами України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

- спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і мають постійне місцезнаходження на території України;

- інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Держава в особі її органів, місцеві органи влади й управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у ЗЕД, а також інші держави, котрі беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи. Наприклад, таким місцевим органом є Управління зовнішньоекономічних відносин та інвестицій Львівської міської ради.

Водночас усі зазначені суб'єкти ЗЕД мають рівне право здійснювати будь-які, прямо не заборонені законами України, її види незалежно від форми власності й інших ознак.

Фізичні особи мають право здійснювати ЗЕД з моменту набуття ними цивільної дієздатності згідно зі законами України. Фізичні особи, які мають постійне місце проживання на території України, володіють таким правом, якщо вони зареєстровані як підприємці за законодавством України, а фізичні особи, які не мають постійного місця проживання на території України, володіють правом здійснювати ЗЕД, якщо вони є суб'єктами господарської діяльності за законом держави, в якій вони мають постійне місце проживання або громадянами якої вони є.

Юридичні особи мають право здійснювати ЗЕД відповідно до їхніх установчих документів з моменту набуття ними статусу юридичної особи та внесення до ЄДРПОУ.

Всі суб'єкти ЗЕД України мають право відкривати свої представництва на території інших держав згідно зі законами цих держав.

З метою впорядкування механізму реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні

прийнято Інструкцію про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні².

Іноземні суб'єкти господарської діяльності провадять ЗЕД на договірних засадах, а також мають право на відкриття своїх представництв на території України. Реєстрацію представництв інших іноземних суб'єктів господарської діяльності здійснює Мінекономрозвитку впродовж 60 робочих днів від дня подання іноземним суб'єктом господарської діяльності документів на реєстрацію. Для реєстрації представництва іноземного суб'єкта господарської діяльності на території України необхідно подати: заяву з проханням про реєстрацію представництва, яка складається у довільній формі; виписку з торговельного (банківського) реєстру країни, де іноземний суб'єкт господарської діяльності має офіційно зареєстровану контору; довідку від банківської установи, в якій офіційно відкрито рахунок подавця; довіреність на здійснення представницьких функцій, оформлену згідно зі законом країни, де офіційно зареєстрований іноземний суб'єкт господарської діяльності.

Документи, зазначені вище, мають бути нотаріально засвідчені за місцем їх видачі та належно легалізовані в консульських установах, які представляють Україну, якщо міжнародними договорами України не передбачено інше. За реєстрацію представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності з них стягується плата у розмірі, який встановлює Кабінет Міністрів України і який не повинен перевищувати фактичних витрат держави, пов'язаних з цією реєстрацією. Забороняється вимагати від іноземного суб'єкта господарської діяльності повторної реєстрації (перереєстрації) раніше зареєстрованого представництва на території України.

У разі відмови Мінекономіки зареєструвати представництво іноземного суб'єкта господарської діяльності або неприйняття рішення з цього питання у встановлений 60-денний термін іноземний суб'єкт господарської діяльності може оскаржити таку відмову в судових органах України.

---

² Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні: Наказ МЗЕЗторг України від 18.01.1996 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0034-96> (дата звернення: 19.04.2019).

Здійснюючи ЗЕД, українські та іноземні суб'єкти господарювання зобов'язані керуватися певними принципами:

1. *Принципом суверенітету народу України*, що полягає у: виключному праві народу України самостійно та незалежно здійснювати ЗЕД на території України, керуючись законами, що діють на території України; обов'язку України неухильно виконувати всі договори і зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин.

2. *Принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва*, що полягає у таких правах суб'єктів ЗЕД: добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; провадити ЗЕД у будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України; обов'язку дотримуватись при здійсненні ЗЕД порядку, встановленого законами України; виключному праві власності суб'єктів ЗЕД на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності.

3. *Принципом юридичної рівності та недискримінації*, що полягає у: рівності перед законом усіх суб'єктів ЗЕД, незалежно від форм власності, зокрема держави, при здійсненні ЗЕД; забороні будь-яких, окрім передбачених цим Законом, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів ЗЕД, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками; неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів та посадових осіб.

4. *Принципом верховенства закону*, що полягає у: регулюванні ЗЕД тільки законами України; забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів ЗЕД умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України.

5. *Принципом захисту інтересів суб'єктів ЗЕД*, який полягає у тому, що Україна як держава: забезпечує рівний захист інтересів усіх суб'єктів ЗЕД та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно зі законами України; здійснює рівний захист усіх суб'єктів ЗЕД України за її межами згідно з нормами міжнародного права; здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів та норм міжнародного права.

6. *Принципом еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.* Демпінг у цьому випадку – це ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівняльної ціни на подібний товар у країні експорту, яке заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару.

Слід зауважити, що поряд зі загальними правилами державного регулювання ЗЕД діють деякі спеціальні правила, що стосуються окремих видів ЗЕД, або предметом яких є певні специфічні товари. Так, експорт і імпорт товарів військового призначення, товарів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, урегульований Положенням про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення і товарів, що містять відомості, які становлять державну таємницю³.

Доречно наголосити, що розвиток міжнародної торгівлі та експорту є одним із нагальних питань для реформування та становлення національної економіки України. Отож простежується тенденція до виходу на нові ринки, головним серед яких є ринок ЄС. *Сукупна частка ринку ЄС в обсязі українського експорту товарів зростає з 25,9% у 2008 р. до 47,1% у 2018-му, зокрема внаслідок отриманих Україною автономних торгових преференцій та початку дії Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між ЄС та Україною.*

§ 2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Метою державного регулювання ЗЕД в Україні є: захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів ЗЕД; створення рівних можливостей для суб'єктів ЗЕД розви-

---

³ Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення і товарів, що містять відомості, які становлять державну таємницю: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.1998 р. № 838. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-98-%D0%BF> (дата звернення: 19.04.2019).

вати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій; заохочення конкуренції та ліквідації монополізму в сфері ЗЕД; забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, зокрема зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів ЗЕД; створення щонайсприятливіших умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн у забезпеченні утворення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі та надходження коштів для розвитку національної економіки.

Державне регулювання ЗЕД в Україні здійснюється відповідно п. 9 ст. 92 Конституції України. Виключно законами визначаються засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи. Ґрунтовні положення законодавства щодо регулювання ЗЕД виокремила О. М. Вінник⁴. До них відносяться закони, що визначають:

– *мету регулювання* (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ЗЕД»): забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, зокрема зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України; створення найсприятливіших умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн;

– *види та рівні регулювання* (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про ЗЕД»): державне (в особі її органів у межах їхньої компетенції та органів місцевого самоврядування); недержавне на регіональному (товарними, фондовими, валютними біржами, торговельними палатами, асоціаціями, спілками та іншими організаціями координаційного типу) та локальному (самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на підставі відповідних координаційних угод, що укладаються між ними) рівнях;

---

⁴ Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. К.: Правова єдність, 2009. С. 645.

– *правові засади/акти, за допомогою яких здійснюється нормативне регулювання* (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про ЗЕД»): 1) закони України; 2) акти тарифного і нетарифного регулювання, які видаються державними органами України в межах їхньої компетенції; 3) рішення недержавних органів управління економікою, які приймають відповідно до їх установчих документів у межах законів України; 4) договори між суб'єктами ЗЕД, укладені відповідно до законів України;

– *цілі державного регулювання*: захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; створення рівних можливостей для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності розвивати всі види підприємницької діяльності незалежно від форм власності та всі напрями використання доходів і здійснення інвестицій; заохочення конкуренції та ліквідація монополізму у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

– *межі втручання держави (в особі її органів) у сферу ЗЕД*, що виключають право безпосередньо втручатися в зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів цієї діяльності, за винятком передбачених законом випадків.

Одночасно, відповідно до ст. 8 Закону, держава та її органи не мають права безпосередньо втручатися в ЗЕД суб'єктів цієї діяльності, за винятком випадків, коли таке втручання здійснюється згідно з цим та іншими законами України.

На території України можуть бути запроваджені такі правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

– *національний режим*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України. Національний режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів цієї діяльності, пов'язаної з їх інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів (аналогічний режим застосовується щодо держав-членів СОТ);

– *режим найбільшого сприяння*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків і зборів, якими корис-

тується та/або користуватиметься іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму, визначеного нижче. Режим найбільшого сприяння надається на основі взаємної угоди суб'єктам господарської діяльності інших держав, зокрема держав-членів СОТ, згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;

– *спеціальний режим*, який застосовується до територій спеціальних економічних зон, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України. В Україні запроваджуються такі правові режими для товарів, що імпортуються з держав-членів СОТ.

Винятки щодо режиму найбільшого сприяння в формі преференцій можуть бути зроблені для товарів, що походять з держав, із якими Україна уклала угоди про вільну торгівлю або митний союз чи проміжні угоди, що у майбутньому призведуть до створення зон вільної торгівлі або митних союзів у межах розумного періоду часу (10 років), чи угоди про прикордонну торгівлю та застосування генеральної системи преференцій.

Верховна Рада України є найвищим органом, що здійснює державне регулювання ЗЕД. До її компетенції у цій сфері належить: прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються ЗЕД, затвердження головних напрямів зовнішньоекономічної політики України; розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання ЗЕД; укладання міжнародних договорів України згідно зі законами України про міжнародні договори України та увідповіднення чинного законодавства України з правилами, встановленими цими договорами; затвердження нормативів обов'язкового розподілу валютної виручки державі та місцевим Радам народних депутатів України, ставок та умов оподаткування, митного тарифу, митних зборів та митних процедур України при здійсненні ЗЕД; встановлення спеціальних режимів ЗЕД на території України; затвердження списків товарів, експорт та імпорт яких забороняється.

До повноважень Кабінету Міністрів України належить:

- здійснення зовнішньоекономічної політики України, ведення митної справи відповідно до законів України; здійснення координації діяльності міністерств, державних комітетів та інших центральних органів виконавчої влади з регулювання зовнішньоекономічної діяльності; координування роботи торговельних представництв України в іноземних державах;

- розробка та впровадження нормативних актів управління з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України;

- проведення переговорів й укладання міжурядових договорів України з питань зовнішньоекономічної діяльності у випадках, передбачених законами України про міжнародні договори України;

- забезпечення виконання міжнародних договорів України з питань зовнішньоекономічної діяльності всіма державними органами управління, підпорядкованими Кабінету Міністрів України;

- внесення на розгляд Верховної Ради України пропозицій про систему міністерств, державних комітетів і відомств – органів оперативного державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Національний банк України: здійснює зберігання і використання золотовалютного резерву України та інших державних коштовностей, які забезпечують платоспроможність України; представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, міжнародними банками та іншими фінансово-кредитними установами та укладає відповідні міжбанківські угоди; регулює курс національної валюти України до грошових одиниць інших держав; здійснює облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах і позиках, провадить операції з централізованими валютними ресурсами, які виділяються з Державного валютного фонду України у розпорядження Національного банку України; виступає гарантом кредитів, що надаються суб'єктам ЗЕД іноземними банками, фінансовими та іншими міжнародними організаціями під заставу Державного валютного фонду та іншого державного майна України; забезпечує нагромадження золотого і валют-

ного фондів; здійснює інші функції відповідно до ст. 334 ГК, Закону України від 07.12.2000 р. «Про банки і банківську діяльність»⁵ та інших законів України. Національний банк України може делегувати виконання покладених на нього функцій банку для ЗЕД України.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, як центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики, забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики при здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності виходу на зовнішній ринок, координацію їх ЗЕД, зокрема відповідно до міжнародних договорів України; здійснює контроль за додержанням усіма суб'єктами ЗЕД чинних законів України та умов міжнародних договорів України; проводить антидемпінгові, антисубсидійні та спеціальні розслідування у порядку, визначеному законами України; виконує інші функції відповідно до законів України і Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України⁶.

Державна фіскальна служба України здійснює митний контроль та митне оформлення товарів, які переміщуються через митний кордон України, що спрямовано на забезпечення національних митних інтересів і безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі та захист внутрішнього ринку і наповнення державного бюджету.

Антимонопольний комітет України здійснює контроль за додержанням суб'єктами ЗЕД законодавства про захист економічної конкуренції, вносить до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування обов'язкові для розгляду подання щодо анулювання ліцензій, примирення операцій, пов'язаних зі зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання.

Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі: здійснює оперативне державне регулювання зовнішньоекономічної

---

⁵ Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 19.04.2019).

⁶ Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: затверджене Указом Президента України від 31.05.2011 р. № 630/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634/2011> (дата звернення: 19.04.2019).

діяльності в Україні відповідно до законодавства України; приймає рішення про порушення і проведення антидемпінгових, антисубсидиційних або спеціальних розслідувань та застосування відповідно антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів.

До органів *місцевого управління* ЗЕД належать: місцеві ради та їхні виконавчі й розпорядчі органи; територіальні підрозділи органів державного регулювання ЗЕД України. Органи державного регулювання ЗЕД України можуть створювати свої територіальні підрозділи (відділення), якщо це впливає з їхньої компетенції, яка визначається законами України та положеннями про ці органи. Зазначені органи територіального регулювання ЗЕД створюються за погодженням з відповідними місцевими радами, районними і обласними адміністраціями та в межах загального ліміту бюджетних коштів, що виділяються на утримання відповідних органів державного регулювання України.

Складовою засобів державного регулювання ЗЕД, забезпечення збалансованості внутрішнього і зовнішнього ринку є ліцензування та квотування зовнішньоекономічних операцій.

Ліцензування зовнішньоекономічних операцій. Визначається в кінці кожного поточного року на наступний рік відповідною постановою Кабінету Міністрів України з надання дозволу на здійснення суб'єктами ЗЕД експорту/імпорту товарів, скажімо, Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1009 «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2017 рік».

Таке ліцензування експорту/імпорту товарів здійснюється у формі нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Кількісні обмеження застосовуються виключно на недискримінаційній основі, тобто жодні заборони чи обмеження не застосовуються Україною до імпорту будь-якого товару на територію України чи до експорту будь-якого товару, призначеного для території будь-якої держави, якщо тільки імпорт аналогічного товару з усіх третіх держав в Україну або експорт до всіх третіх держав є аналогічно забороненим чи обмеженим, якщо інше не передбачено міжнародними договорами та законодавством України.

Ліцензування експорту товарів практично мінімізовано і запроваджується в Україні в таких випадках: істотного порушення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку, які мають важливе значення для життєдіяльності в Україні, особливо сільськогосподарської продукції, продуктів рибальства, продукції харчової промисловості та промислових товарів широкого вжитку, товарів першої необхідності або інших товарів (таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується до моменту відновлення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку); необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки; експорту золота і срібла, крім банківських металів; необхідності застосування заходів, спрямованих на захист вітчизняного товаровиробника, у випадку обмеження експорту вітчизняних матеріалів, необхідних для забезпечення достатньою кількістю таких матеріалів вітчизняної переробної промисловості впродовж періодів, коли внутрішня ціна на такі матеріали тримається на рівні, нижчому за світову ціну, за умови впровадження Кабінетом Міністрів України плану стабілізації та за умови, що такі обмеження не повинні призводити до зростання експорту товарів відповідної галузі вітчизняної промисловості. Такі заходи застосовуються виключно на недискримінаційній основі у разі потреби забезпечення захисту патентів, торгових марок і авторських прав та виконання міжнародних договорів України з цих питань.

Ліцензування імпорту товарів запроваджується в Україні у випадку: різкого погіршення стану платіжного балансу та зовнішніх платежів (якщо інші заходи є неефективними); різкого скорочення або мінімального розміру золотовалютних резервів; необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки; імпорту золота і срібла, крім банківських металів;

необхідності застосування заходів, спрямованих на захист вітчизняного товаровиробника, у випадках зростання імпорту в Україну, що завдає значної шкоди чи загрожує завданням значної шкоди національному товаровиробнику подібного або безпосередньо конкуруючого товару (таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується на строк, який дає можливість не допустити заподіяння значної шкоди або компенсувати завдану значну шкоду національному товаровиробнику і дає йому змогу відновити його прибутковість); забезпечення захисту патентів, торгових марок і авторських прав та забезпечення виконання міжнародних договорів України.

За класифікаційними ознаками у законі також в Україні діють шість видів експортних (імпортних) ліцензій:

- *генеральна* – відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції по певному товару (товарах) та (або) з певною країною (групою країн) упродовж періоду дії режиму ліцензування з цього товару (товарів);

- *разова (індивідуальна)* – разовий дозвіл, що має іменний характер і видається для здійснення кожної окремої операції конкретним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності на період не менший, ніж той, що потрібен для здійснення експортної (імпортної) операції;

- *відкрита (індивідуальна)* – дозвіл на експорт (імпорт) товару впродовж певного періоду часу (але не менш як місяць) із визначенням його загального обсягу;

- *антидемпінгова (індивідуальна)* – належно оформлене право на імпорт в Україну впродовж установленого строку певного товару (товарів), який є об'єктом антидемпінгового розслідування та (або) антидемпінгових заходів;

- *компенсаційна (індивідуальна)* – належно оформлене право на імпорт в Україну впродовж установленого строку певного товару (товарів), який є об'єктом антисубсидійного розслідування та (або) компенсаційних заходів;

- *спеціальна (індивідуальна)* – належно оформлене право на імпорт в Україну впродовж установленого строку певного товару (товарів), який є об'єктом спеціального розслідування та (або) спеціальних заходів.

Ліцензії видаються Мінекономрозвитку, а також у межах наданих ним повноважень щодо ЗЕД відповідним республі-

канським органом Автономної Республіки Крим, структурним підрозділом обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Ліцензії видаються на підставі заявок суб'єктів ЗЕД, що надсилаються за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики. Для одержання ліцензії заявники звертаються, зазвичай, до одного органу виконавчої влади. У разі потреби в отриманні погодження можливе звернення до кількох органів виконавчої влади, але не більше ніж до трьох. Розгляд заявок на одержання ліцензій може здійснюватися в порядку їх надходження, який визначається за датами реєстрації заявок, або одночасно після закінчення оголошеного строку їх приймання.

Перелік товарів, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню, інформація про строк дії ліцензій і внесення будь-яких змін до них, порядок подання та розгляду заявок опубліковуються в офіційних друкованих виданнях України з повідомленням відповідного комітету СОТ протягом 60 днів від дня опублікування та наданням копій цих публікацій.

Квотування здійснюється через установлення режиму видачі індивідуальних ліцензій, причому загальний обсяг експорту (імпорту) за цими ліцензіями не має перевищувати обсягу встановленої квоти. Як і ліцензій, в Україні налічують шість видів квот (контингентів):

- *глобальні* – квоти, що встановлюються на товар (товари) без зазначення конкретних країн (груп країн), куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується;

- *групові* – квоти, що встановлюються на товар (товари) з визначенням групи країн, куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується;

- *індивідуальні* – квоти, що встановлюються на товар (товари) із визначенням конкретної країни, куди товар (товари) може експортуватись або з якої він (вони) може імпортуватись;

- *антидемпінгові* – граничний обсяг імпорту в Україну певного товару (товарів), що є об'єктом антидемпінгового розслідування та (або) антидемпінгових заходів, який дозволено імпортувати в Україну впродовж встановленого строку і який визначається в натуральних та (або) вартісних одиницях виміру;

– *компенсаційні* – граничний обсяг імпорту в Україну певного товару (товарів), що є об'єктом антисубсидійного розслідування та (або) компенсаційних заходів, який дозволено імпортувати в Україну впродовж установленого строку і який визначається у натуральних та (або) вартісних одиницях виміру;

– *спеціальні* – граничний обсяг імпорту в Україну певного товару (товарів), що є об'єктом спеціального розслідування та (або) спеціальних заходів, який дозволено імпортувати в Україну впродовж установленого строку і який визначається в натуральних та (або) вартісних одиницях виміру.

За кожним видом товару може встановлюватись лише один вид квоти.

В Україні також забороняється експорт та імпорт таких товарів: експорт з території України предметів, які становлять національне, історичне, археологічне або культурне надбання українського народу, що визначається згідно зі законами України; імпорт або транзит будь-яких товарів, про котрі заздалегідь відомо, що вони можуть завдати шкоди суспільній моралі, здоров'ю чи становити загрозу життю населення, тваринному світу та рослинам або призвести до заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, якщо стосовно транзитних товарів не вжито належних заходів для запобігання такої шкоди; імпорт продукції та послуг, котрі містять пропаганду ідей війни, расизму і расової дискримінації, геноциду, що суперечать відповідним нормам Конституції України; експорт природних ресурсів, які вичерпуються, якщо обмеження також застосовуються до внутрішнього споживання або виробництва; експорт та імпорт товарів, які здійснюються з порушенням прав інтелектуальної власності; експорт з території України товарів у межах виконання рішень Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй про застосування обмежень або ембарго на поставки товарів у відповідну державу.

Впровадження заборони експорту або імпорту з інших підстав можливо лише тоді, якщо це дозволено міжнародними договорами, учасником яких є Україна. Перелік товарів, експорт (імпорт) яких територією України забороняється, визначається виключно законами України. Контроль за виконанням цих вимог покладається на митні органи України та Мінекономіки.

§ 3. Поняття, види та умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів)

Як відомо, основним джерелом регулювання зовнішньоекономічної діяльності є зовнішньоекономічний договір (контракт). Його функція – чітко і у визначеній формі відображати домовленість між суб'єктами ЗЕД про створення обов'язкових для них правил, тобто міжнародно-правових норм, що регулюють встановлення, зміну чи припинення їхніх взаємних прав і обов'язків. Це, зокрема, визнано і Віденською конвенцією про право міжнародних договорів⁷, і українським законодавством.

Суб'єкти ЗЕД мають право укладати будь-які види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), крім тих, які прямо та у виключній формі заборонені законами України.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – це матеріальна оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Суб'єкти, які є сторонами зовнішньоекономічного договору (контракту), мусять бути здатними до укладання договору (контракту) відповідно до законів України та/або закону місця укладання договору (контракту). Суб'єкти ЗЕД при складанні тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо та у виключній формі законами України.

Форма і порядок укладання зовнішньоекономічного договору (контракту), відповідно до ч. 2 ст. 382 ГК, права і обов'язки його сторін регулюються Законом про ЗЕД (ч. 2 ст. 6 і ч. 3 ст. 31), Законом України від 23.06.2005 р. «Про міжнародне приватне право»⁸. Він укладається суб'єктом ЗЕД або його

---

⁷ Віденська конвенція про право міжнародних договорів: міжнародний документ ООН, прийнятий 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 19.04.2019).

⁸ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-ІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 19.04.2019).

представником у *письмовій формі*, якщо інше не передбачено міжнародним договором України чи законом. Повноваження представника на укладення зовнішньоекономічного договору (контракту) може випливати з доручення, статутних документів, договорів та інших підстав. Дії, які вчиняються від імені іноземного суб'єкта ЗЕД суб'єктами ЗЕД України, уповноваженими на це належним чином, вважаються діями цього іноземного суб'єкта ЗЕД.

Для підписання зовнішньоекономічного договору (контракту) суб'єкту ЗЕД не потрібен дозвіл будь-якого органу державної влади, управління або вищої організації, за винятком випадків, передбачених законами України.

При цьому слід мати на увазі, що ознаками зовнішньоекономічного договору, які дозволяють виділити його в окрему групу господарських договорів, є: особливий суб'єктний склад (сторонами в договорі є вітчизняний суб'єкт ЗЕД та іноземний контрагент); особливості змісту договору щодо прав та обов'язків його сторін при здійсненні ними ЗЕД, типових платіжних умов і типових платіжних застережень; спеціальні вимоги щодо права країни, яке застосовується при його укладанні та виконанні; спеціальні вимоги щодо форми договору (визначаються ст. 382 ГК і ст. 6 Закону); особливості порядку розгляду договірних спорів (як правило, комерційним арбітражем або третейським судом з урахуванням цих особливостей).

Такі договори бувають різними як за змістом, так і за формою. В міжнародних зовнішньоекономічних відносинах розрізняють такі основні договори: торговельні, контингентні (угоди про товарообіг), кредитні, товарні, про міжнародні розрахунки, про економічне промислове та науково-технічне співробітництво, міжнародний фінансовий лізинг, договір франчизи, будівництва комплексного промислового об'єкта, про надання технічних послуг, а також міжнародні угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ), про торговельні аспекти прав на інтелектуальну власність (ТРИПС), з торгівлі послугами (ГАТС) тощо. Вони також є головними міжнародно-правовими актами у межах СОТ.

Права та обов'язки сторін зовнішньоекономічного договору зазвичай визначалися і визначаються матеріальним та процесуальним правом місця його укладання, якщо сторони не

погодили інше, і відображаються в умовах договору (контракту); якщо сторони такого договору (контракту) не погодилися про викладення умов договору і така домовленість не позбавляє договір предмета, об'єкта, мети та інших істотних умов, без погодження яких сторонами договір може вважатися таким, що неукладений, або його може бути визнано недійсним внаслідок недодержання форми.

Під час складання тексту зовнішньоекономічного договору (контракту) суб'єктами ЗЕД, відповідно до Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)⁹, мають бути передбачені такі умови:

1. *Назва, номер договору (контракту), дата та місце його укладення.*

2. *Преамбула.* У ній зазначається повне найменування сторін-учасників зовнішньоекономічної операції, під якими вони офіційно зареєстровані, із зазначенням країни, скорочене визначення сторін як контрагентів («Продавець», «Почепець», «Замовник», «Постачальник» тощо), особа, від імені якої укладається зовнішньоекономічний договір (контракт), та найменування документів, якими керуються контрагенти при укладенні договору (контракту) (установчі документи тощо).

3. *Предмет договору (контракту).* Визначається, який товар (роботи, послуги) один з контрагентів зобов'язаний поставити (здійснити) іншому зі зазначенням точного найменування, марки, сорту або кінцевого результату роботи, що виконується. У разі бартерного (товарообмінного) договору (контракту) або контракту на переробку давальницької сировини визначається також точне найменування (марка, сорт) зустрічних поставок (або назва товару, що є кінцевою метою переробки давальницької сировини).

Якщо товар (робота, послуга) потребує більш детальної характеристики або номенклатура товарів (робіт, послуг) досить велика, то все це зазначається у додатку (специфікації), який має бути невід'ємною частиною договору

---

⁹ Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів): Наказ Мінекономіки від 06.09.2001 р. № 201. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01> (дата звернення: 19.04.2019).

(контракту), про що робиться відповідна примітка в тексті договору (контракту).

4. *Кількість та якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг)*. Залежно від номенклатури визначається одиниця вимірювання товару, прийнята для товарів такого виду (у тоннах, кілограмах, штуках тощо), його загальна кількість та якісні характеристики. У тексті договору (контракту) про виконання робіт (надання послуг) визначаються конкретні обсяги робіт (послуг) та термін їх виконання.

5. *Базисні умови поставки товарів (приймання-здавання виконаних робіт або послуг)*. Зазначається вид транспорту та базисні умови поставки (відповідно до Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів Інкотермс, які визначають обов'язки контрагентів щодо поставки товару і встановлюють момент переходу ризиків від однієї сторони до іншої, а також конкретний строк поставки товару (окремих партій товару)).

6. *Ціна та загальна вартість договору (контракту)*. Визначається ціна одиниці вимірювання товару та загальна вартість товарів або вартість виконаних робіт (наданих послуг), що поставляються згідно з договором (контрактом), крім випадків, коли ціна товару розраховується за формулою, та валюта контракту. Якщо за договором (контрактом) поставляються товари різної якості та асортименту, ціна встановлюється окремо за одиницю товару кожного сорту, марки, а окремим пунктом договору (контракту) зазначається його загальна вартість. У цьому разі цінові показники можуть бути зазначені в додатках (специфікаціях), на які робиться посилання в тексті договору (контракту).

При розрахунках ціни договору (контракту) за формулою зазначається орієнтовна вартість договору (контракту) на дату його укладення.

7. *Умови платежів*. Визначається валюта платежу, спосіб, порядок і строки фінансових розрахунків та гарантії виконання сторонами взаємних платіжних зобов'язань. Залежно від обраних сторонами умов платежу в тексті договору (контракту) зазначаються: умови банківського переказу до (авансового платежу) та/або після вантаження товару, умови документального акредитива або інкасо (з гарантією).

8. *Умови приймання-здавання товару (робіт, послуг)*. Визначаються строки та місце фактичної передачі товару, перелік товаросупровідних документів. Приймання-здавання проводиться за кількістю, відповідно до товаросупровідних документів, за якістю – згідно з документами, що засвідчують якість товару.

9. *Упаковка та маркування*. Цей розділ містить відомості про упаковку товару (ящики, мішки, контейнери, вагони тощо), нанесене на неї відповідне маркування (найменування продавця та покупця, номер договору (контракту), місце призначення, габарити, спеціальні умови складування і транспортування та інше), а за потреби також умови повернення.

10. *Форс-мажорні обставини*. Цей розділ містить відомості про те, за яких випадків умови договору (контракту) можуть бути не виконані сторонами (стихійні лиха, воєнні дії, ембарго, втручання з боку влади та інше). До речі, сторони звільняються від виконання зобов'язань на строк дії цих обставин, або можуть відмовитися від виконання договору (контракту) частково або в цілому без додаткової фінансової відповідальності. Строк дії форс-мажорних обставин підтверджується торгово-промисловою платою відповідної країни.

11. *Санкції та рекламації*. Тут встановлюється порядок застосування штрафних санкцій, відшкодування збитків та пред'явлення рекламацій у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням одним із контрагентів своїх зобов'язань.

Для цього мають бути чітко визначені розміри штрафних санкцій (у відсотках від вартості недопоставленого товару (робіт, послуг) або суми неоплачених коштів, строки виплати штрафів – від якого терміну вони встановлюються та протягом якого часу діють, або їх граничний розмір), строки, протягом яких рекламації можуть бути заявлені, права та обов'язки сторін договору (контракту) при цьому, способи врегулювання рекламацій.

12. *Урегулювання спорів у судовому порядку*. Визначаються умови та порядок вирішення спорів у судовому порядку щодо тлумачення, невиконання та/або неналежного виконання договору (контракту) з визначенням назви суду; чітких критеріїв визначення суду будь-якою зі сторін залежно від предмету та характеру спору, а також погоджений сторонами вибір

матеріального і процесуального права, яке буде застосовуватися цим судом, та правил процедури судового врегулювання.

13. *Місцезнаходження (місце проживання), поштові та платіжні реквізити сторін.* При цьому зазначаються місцезнаходження (місце проживання), повні поштові та платіжні реквізити (номер рахунку, назва та місцезнаходження) банків контрагентів договору (контракту).

За домовленістю сторін у договорі (контракті) можуть визначатися *додаткові умови*: страхування, гарантії якості, умови залучення субвиконавців договору (контракту), агентів, перевізників, визначення норм навантаження (розвантаження), умови передачі технічної документації товару, збереження торгових марок, порядок сплати податків, митних зборів, різного роду захисні застереження, моменту, з якого договір (контракт) починає діяти, кількість підписаних примірників договору (контракту), можливість та порядок унесення змін до договору (контракту) та ін.

Окрім цього, зазначимо, що умови такого Положення щодо змісту контракту стосуються не всіх ЗЕД-контрактів, а лише тих, які укладаються щодо міжнародної купівлі-продажу товару і надання послуг, виконання робіт та товарообмінних договорів.

Договір купівлі-продажу у міжнародній торгівлі має таку саму юридичну характеристику, як і договір внутрішньої купівлі-продажу, тобто є двостороннім, оплатним і консенсуальним. Проте йому властиві зовнішньоекономічні особливості: сторони договору знаходяться в різних державах; у відносинах завжди присутні певні формальні вимоги (спеціальний порядок укладення чи підписання договору, вимога про схвалення чи попередній дозвіл тощо); зміст відносин між сторонами має специфічні умови. Існує багато критеріїв відмежування договору міжнародної купівлі-продажу від зовнішньоекономічних договорів міни (бартеру), лізингу, агентських угод, міжнародних договорів на виготовлення товару з давальницької сировини. Ефективне застосування цих та інших критеріїв судовими органами має сприяти вірній класифікації різних зовнішньоекономічних договорів¹⁰.

---

¹⁰ Деревянко Б. В. Відмежування договору міжнародної купівлі-продажу від інших договорів. *Вісник Інституту економіко-правових досліджень НАН України*. 2010. № 1. С. 53–57.

Вимоги щодо форми і порядку укладання та істотні умови договору міжнародної купівлі-продажу та різні підходи до їх врегулювання, пов'язані зі застосуванням Віденської 1980 року конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, розглянуті В. М. Коссаком¹¹.

З метою відповіднення зовнішньоекономічних договорів (контрактів) вітчизняним вимогам Кабінет Міністрів України, керуючись ч. 1 ст. 383 ГК, може затверджувати їх державну реєстрацію.

§ 4. Поняття та застосування Інкотермс

З моменту створення Інкотермс Міжнародною торговою палатою в 1936 році світові стандарти договірної діяльності регулярно коригуються, орієнтуючись на об'єктивний розвиток міжнародної торгівлі та науково-технічний прогрес. Наявність істотних відмінностей у змісті і трактуванні договорів, а також у торгових звичках, що існують у правових системах різних країн, становили одне з основних питань регулювання міжнародної торгівлі.

Отож для врегулювання цієї проблеми були розроблені Міжнародні правила тлумачення торгових термінів – Інкотермс (International Rules for the Interpretation of Trade Terms). Остання редакція Інкотермс опублікована в 2010 році.

У зв'язку з цим зазначимо, що суб'єкти господарської діяльності в Україні мають можливість укласти договори і угоди, використовуючи правила Інкотермс у будь-якій редакції, погодженій сторонами угоди, зокрема і Правила Міжнародної торговельної палати щодо використання термінів для внутрішньої і зовнішньої торгівлі в редакції 2010 року, які почали застосовуватися в світі з 1 січня 2011 року.

Оскільки ці правила – сукупність основних обов'язків сторін із представлення товарів у певному місці, умов їх транспортування і страхування товарів на шляху від експортера до імпортера, що суттєво впливає на ціну контракту, вони

---

¹¹ Коссак В. М. Проблеми застосування Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу 1980 р. *Право України*. 2013. № 7. С. 95–102.

називаються базисними умовами зовнішньоекономічного договору (контракту). В них наведено обов'язки продавця за встановлену в контракті ціну забезпечити доставку вантажу в певну географічну точку чи завантажити товар на транспортні засоби, чи передати його транспортній організації. Базисні умови передбачають також інші обов'язки продавців і покупців, а саме: хто і за чий кошт забезпечить транспортування товарів по територіях країн продавця, покупця, транзитних країнах, морем і повітрям; обов'язки продавців у частині упаковки та маркування товарів; обов'язки сторін зі страхування вантажів; обов'язки сторін із оформлення комерційної документації; момент переходу права власності від продавця до покупця; місце і час переходу від продавця на покупця ризиків випадкового пошкодження чи втрати товарів.

За новою редакцією Інкотермс, усі базисні умови розділяються на 4 групи. В основу їх класифікації покладені відмінності в обсягах обов'язків контрагентів з доставки товару.

Перша група – «E» (EXW) – має одну умову – «франко-завод», що означає мінімум обов'язків для продавця і полягає лиш в наданні товару для покупця у визначеному місці. У другу групу – «F» – включені умови, які вимагають від продавця обов'язки передати товар перевізнику, що вказаний покупцем. Третя група – «C» – об'єднує умови, за якими продавець повинен забезпечити перевезення продукції, але не зобов'язаний приймати на себе ризик випадкової загибелі чи пошкодження товару, чи нести якісь додаткові витрати, які би могли виникнути після відвантаження товару. Четверта група – «D» – охоплює умови поставки, що передбачають обов'язок продавця нести всі витрати і ризики, які можуть виникнути при доставці товару в країну призначення покупця.

Дуже важливим вихідним моментом у розумінні та виконанні базисних умов Інкотермс є чіткість у визначенні моменту поставки товару. Поставка перевізнику вважається завершеною в разі досягнення таких обставин:

1) при перевезенні залізничним транспортом – якщо кількість товару є достатньою для повного завантаження вагону чи контейнера, то продавець зобов'язаний завантажити вагон чи контейнер. Поставка є завершеною, якщо завантаже-

ний вагон чи контейнер приймається залізницею. Якщо вагон чи контейнер завантажений частково, то поставка вважається завершеною, коли продавець передав товар на залізничному приймальному пункті;

2) при перевезенні автотранспортом – якщо завантаження було на підприємстві продавця, поставка є завершеною, коли товар завантажений на транспортний засіб, наданий покупцем. Якщо товар поставляється на підприємство перевізника, то поставка вважається завершеною після передачі товару перевізникові;

3) при перевезенні внутрішніми водними шляхами – коли завантаження здійснювалося на підприємстві продавця, поставка вважається завершеною після передачі товару перевізникові;

4) при перевезенні морським транспортом – якщо товару достатньо для повного контейнера завантаження, поставка є завершеною, коли завантажений контейнер. Якщо товару недостатньо для повного завантаження контейнера чи його не треба в ньому перевозити, то продавець повинен поставити товар на транспортний термінал. Поставка вважається завершеною після передачі товару морському перевізникові;

5) при перевезенні повітряним транспортом поставка вважається завершеною, коли товар передано повітряному перевізникові;

6) якщо вид транспорту не вказаний, поставка вважається завершеною коли товар переданий перевізникові;

7) при комбінованому перевезенні поставка вважається завершеною, якщо товар передано відповідно до пунктів від 1 до 6, залежно від обставин.

Обов'язковою вимогою при виконанні умов поставки є своєчасне повідомлення продавцем покупця про поставку товару перевізникові, вздовж борту, на борт судна чи відправлення у вказане місце. В разі виконання всіх умов Інкотермс, крім EXW («франко-завод»), від продавця вимагається підтвердження поставки покупцеві шляхом передачі всіх належних документів своїм коштом. Такими документами, як правило, є оборотний коносамент, необоротна морська накладна, річковий транспортний документ, авіовантажна накладна, автомобільно-транспортна накладна чи комплексний

транспортний документ. Залежно від конкретної базисної умови використовується той чи інший документ із перелічених вище.

Важливими питаннями, які вирішуються Інкотермс, є такі, що визначають момент переходу ризику випадкової загибелі чи зіпсування (пошкодження) товару, а також розподіл витрат, пов'язаних з поставкою товару. Зазвичай ризик і витрати переходять від продавця на покупця, коли продавець виконав свій обов'язок поставити товар.

При складанні і укладенні торгових угод необхідно максимально уважно зазначати відповідні положення контракту. Це дуже важливо, коли на основі відсилки в договір вноситься та чи інша умова. Для цього слід попередньо вивчити повний зміст конкретної базисної умови поставки товарів і мати точну відсилку на джерело її тлумачення.

З урахуванням наведеного розглянемо вимоги до кожного виду базисних умов поставки.

EXW Франко-завод (місце зазначене). Така умова означає, що зобов'язання продавця щодо поставки вважається виконаним після того, як він надав покупцеві товар на своєму підприємстві (тобто на заводі, фабриці, складі і т. ін.). Зокрема, продавець не відповідає за вантаження товарів та надані покупцем транспортні засоби або за очистку товарів від мита на експорт (якщо не домовлено про інше). Покупець несе всі витрати і ризики у зв'язку з перевезенням товарів з підприємств продавця до місця призначення. Таким чином, це правило передбачає мінімальні зобов'язання для продавця. Його не слід використовувати, якщо покупець не може прямо або опосередковано виконати експортні формальності.

FCA Франко-перевізник (місце зазначене). Означає, що зобов'язання продавця щодо поставки вважається виконаним після передачі товару, очищеного від мита на експорт, під відповідальність перевізника, названого покупцем, у погодженому місці або пункті. Якщо покупець не вказав точного пункту, то продавець може вибрати у межах домовленого місця або зони пункт, де перевізник візьме товар під свою відповідальність. Якщо згідно з торговим звичаєм потрібна допомога продавця щодо укладення договору з перевізником (наприклад, у разі використання залізничного або повітряного транспорту),

то продавець може діяти з ризиком і за рахунок покупця. Цю умову можна використовувати для будь-якого виду транспорту, зокрема й комбінованого.

Під перевізником розуміють будь-яку особу, котра за договором перевезення зобов'язується виконати або забезпечити виконання перевезення залізницею чи автомобільним шляхом, морем, повітрям, внутрішніми (судноплавними) шляхами, або поєднуючи ці способи. Якщо покупець дає вказівку продавцеві поставити вантаж якійсь особі, наприклад, експедиційному агентству, яке не є перевізником, то продавець вважається таким, що виконав своє зобов'язання з поставки товару з моменту, коли він опиниться на зберіганні в цієї особи.

«Місце навантаження (розвантаження)» означає залізничну станцію, товарну станцію, контейнерний термінал або двір, багатоцільовий вантажний термінал чи будь-який інший приймальний пункт. «Контейнер» передбачає будь-яке устаткування, використовуване для об'єднання вантажу, наприклад, усі типи контейнерів й (або) баржі, незалежно від того, прийняті вони МОС (Міжнародною організацією зі стандартизації) чи ні, трейлери, кузови, устаткування типу «ро-ро», рефрижератори, і ця умова стосується усіх видів транспорту.

FAS Франко вздовж борту судна (порт доставки зазначений). «Франко вздовж борту судна» означає, що продавець вважається виконуючим свої обов'язки з поставки, коли товар розміщено вздовж борту судна на набережній або на ліхтерах в указаному порту поставки. З цього моменту всі витрати і ризики загибелі або пошкодження товару має нести покупець.

Термін FAS вимагає, щоб покупець очистив товар від мита для його експорту. Цю умову не слід використовувати в тому разі, якщо покупець не здатен прямо чи опосередковано виконати експортні формальності. Умови можна застосовувати лише для морського або річкового транспорту.

FOB Франко-борт (порт відвантаження зазначений). Це означає, що зобов'язання з поставки вважається виконаним після того, як товар передано через поручні судна в погодженому порту відвантаження; тобто покупець повинен нести всі витрати і ризики загибелі або пошкодження товару від цього моменту. Умова FOB вимагає, щоби продавець здійснив очистку товару від мита на експорт. Цю умову можна

використовувати тільки для морського і внутрішнього водного транспорту. В тих випадках, коли борт судна не служить практичній меті, наприклад, у разі перевезення типу «ро-ро» або в контейнерах, прийнятнішим є термін FCA.

CFR Вартість і фрахт (порт призначення зазначений). Це означає, що продавець зобов'язаний сплатити витрати і фрахт, необхідні для поставки товару в погоджений порт призначення, однак ризик загибелі або пошкодження товару, а також ризик будь-якого збільшення витрат, спричинених подіями, що відбулися після поставки товару на борт судна, переходить з продавця на покупця в момент переходу товару через поручні судна в порту відвантаження. Термін CFR вимагає, щоби продавець здійснив очистку товару від мита на експорт. Цю вимогу можна використовувати лише для морського й внутрішнього водного транспорту. В тих випадках, коли борт судна не служить практичній меті, наприклад, у разі перевезення типу «ро-ро» або в контейнерах, прийнятнішим є термін CPT.

CIF Вартість, страхування і фрахт (порт призначення зазначений). Це означає, що продавець має такі ж зобов'язання, як у випадку CFR, але з тим додатком, що він мусить забезпечити морське страхування для усунення ризиків загибелі або пошкодження товару при перевезенні. Продавець укладає договір страхування і сплачує страховий внесок. Він також повинен мати на увазі, що, згідно з умовою CIF, продавець мусить лише одержати страховку на мінімальне покриття.

Умова CIF вимагає, щоби продавець здійснив очистку товару від мита на експорт. Умови можна використовувати тільки для морського і внутрішнього водного транспорту. В тих випадках, коли борт судна не служить практичній меті (наприклад, при перевезенні типу «ро-ро» або в контейнерах), більш прийнятним є термін CIP.

CPT Перевезення оплачено до (місце призначення зазначено). Це означає, що продавець оплачує фрахт за перевезення товару до погодженого місця призначення. Ризик загибелі або пошкодження товару, а також будь-які додаткові витрати, викликані подіями, що відбулися після поставки товару перевізнику, переходить від продавця до покупця після поставки товару на зберігання перевізнику.

«Перевізник» передбачає будь-яку особу, яка, згідно з договором перевезення, бере на себе зобов'язання виконати або забезпечити виконання перевезення залізницею або автомобільним шляхом, морем, повітрям, внутрішнім водним шляхом чи сполучаючи ці види перевезення. Якщо для перевезення до погодженого місця призначення використовуються наступні перевізники, то ризики переходять при поставці товару до першого перевізника. Умова СРТ вимагає, щоби продавець здійснив очистку товару від мита на експорт. Цю умову можна використовувати для будь-якого виду перевезення, включаючи складне транспортування.

CIP Перевезення і страхування оплачені до (місце призначення зазначено). Це означає, що продавець має ті самі зобов'язання, як у випадку умови СРТ, але додатково він повинен забезпечити страхування вантажу для усунення ризиків покупця в зв'язку із загибеллю або пошкодженням товару при перевезенні. Продавець укладає договір страхування і сплачує страховий внесок. Покупець мусить мати на увазі, що, за умовою CIP, продавець повинен отримати страховку тільки на мінімальне покриття.

Термін CIP вимагає, щоби продавець здійснив очистку товарів від мита на експорт. Цей термін можна використовувати для будь-якого виду перевезення, включаючи перевезення різними видами транспорту.

DAP Поставка у місце призначення. Це означає, що зобов'язання продавця з поставки вважається виконаним після того, як товар наданий покупцеві на борт судна не очищеним від мита на імпорт у погодженому порту призначення. Продавець має нести всі витрати і ризики, пов'язані з доставкою товару в погоджений порт призначення.

DAT Поставка на терміналі. Це означає, що зобов'язання продавця з поставки вважається виконаним після того, як він надав товар у розпорядження покупця не розвантаженим у погодженому сторонами місці призначення й очищеним від мита на імпорт. Якщо сторони бажають, щоби покупець очистив товар від мита на імпорт і сплатив мито, то замість слів «мито сплачене» слід використовувати слова «мито не сплачене».

DDP Доставлено, мито сплачено (місце призначення зазначено). Це означає, що зобов'язання продавця з поставки

вважаються виконаними після того, як він надав товар у погодженому місці країни імпорту. Продавець зобов'язаний нести ризики і витрати, включаючи мита, податки та інші збори, по поставці очищеного від мита на імпорт в це місце товару, на імпорт.

Вибір базисної умови постачання, що найбільшою мірою підходить продавцеві і покупцеві, залежить від конкретної ситуації.

Отож констатуємо, що вибір базисної умови постачання товару обумовлює зміст багатьох інших статей контракту.

§ 5. Зовнішньоекономічні операції з давальницькою сировиною

Операції з давальницькою сировиною поширені в економіці України, зокрема, вони часто здійснюються під час провадження зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Суть таких операцій полягає у тому, що власник сировини, який не має потужностей для її переробки, передає сировину переробному підприємству в обсязі, що забезпечує одержання необхідної кількості готової продукції, оплату витрат переробника та отримання переробником прибутку як капіталу, вкладеного ним у процес переробки.

Спеціальне регулювання зовнішньоекономічних операцій із давальницькою сировиною обумовлено як істотною специфікою цих операцій, так і значним їх обсягом у зовнішньоекономічних операціях та передбачено Митним кодексом України (далі – МК) та Податковим кодексом України (далі – ПК).

Відповідно до п. 14.1.134 ПК, операція з давальницькою сировиною – операція з переробки (обробки, збагачення чи використання) давальницької сировини (незалежно від кількості замовників і виконавців, а також етапів (операцій)) із метою одержання готової продукції за відповідну плату. До операцій із давальницькою сировиною належать операції, у яких сировина замовника на конкретному етапі її перероблення становить не менш як 20 % загальної вартості готової продукції.

Водночас давальницькою сировиною вважають сировину, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі вироби, енергоносії, що є власністю одного суб'єкта господарювання (замов-

ника) і передаються іншому суб'єкту господарювання (виробнику) для виробництва готової продукції, з подальшим передачею або поверненням такої продукції або її частини їх власникові або за його дорученням іншій особі.

Сторонами в операціях з давальницькою сировиною є замовник, що надає сировину, і виконавець, який здійснює її переробку, обробку, збагачення і використання.

За МК, операції з переробки давальницької сировини, ввезеної нерезидентом на митну територію України, іменуються як переробка на митній території – це митний режим, відповідно до якого іноземні товари піддаються у встановленому законодавством порядку переробці без застосування до них заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, за умови подальшого реекспорту продуктів переробки.

Операції з переробки товарів що на митній території, що за її межами можуть включати:

1) власне переробку товарів, а саме: обробку, монтаж, демонтаж, використання окремих товарів, які сприяють чи полегшують процес виготовлення продуктів переробки;

2) ремонт товарів, зокрема модернізацію, відновлення та регулювання, калібрування.

Згідно з ч. 1 ст. 149 МК, у митний режим переробки на митній території України товари розміщують з **письмового дозволу** митного органу за заявою власника цих товарів або уповноваженої ним особи. Заразом **перелік документів**, які власнику сировини (уповноваженій особі) потрібно представити митникам для отримання Дозволу, наведено в ч. 2 ст. 149 МК. Як зразок наведемо такі документи: ЗЕД-договір на переробку, технологічні схеми переробки, договори на переробку товарів з іншими підприємствами (якщо окремі операції або повний цикл переробки здійснюватиме інше підприємство), інші документи за бажанням власника.

Строки переробки митники зазначають у Дозволі окремо для кожного конкретного випадку. При цьому встановлений у Дозволі строк може бути продовжено, але загальний строк переробки не може **перевищувати 365 днів**. Продовження строку переробки відбувається на підставі письмової заяви підприємства, якому видано Дозвіл, і за наявності на те документально підтверджених причин.

Слід зазначити, що Дозвіл видають переробнику безоплатно, протягом п'яти робочих днів від дати подання на митницю заяви і відповідних документів.

Митний режим переробки закінчується:

– **реекспортом** продуктів переробки або помещенням їх в інший митний режим (наприклад, у митний режим **імпорту**).

Для вивезення (реекспорту) готової продукції, виготовленої виконавцем з давальницької сировини іноземного замовника, за межі митної території України потрібно здійснити її митне оформлення.

Підсумовуючи наведене, можна зробити певні висновки.

1. Давальницьку сировину, отриману від нерезидента для переробки на території України, ввозять у митному режимі переробки на митній території України.

2. Для товарів, помещених у митний режим переробки на митній території України, передбачено умовне повне звільнення від ввізного мита.

3. Митний режим переробки закінчується реекспортом продуктів переробки або помещенням їх в інший митний режим.

4. Залежно від місця переробки давальницької сировини передбачені такі операції:

- переробка на митній території;
- переробка за межами території.

§ 6. Захист прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності

Держава, відповідно до ст. 389 ГК, здійснює захист прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України згідно з нормами міжнародного права. Такий захист здійснюється за зверненням зазначених суб'єктів ЗЕД через дипломатичні та консульські установи, державні торговельні представництва, які представляють інтереси України, а також в інший спосіб, визначений законом. Вона вживає необхідних заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії з боку інших держав митних союзів чи економічних угруповань, які обмежують права та законні інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України.

Тобто, відповідно до ст. 29 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» і Закону України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну»¹² із внесеними змінами і доповненнями, вона має право вживати заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань.

У разі, коли є відомості про те, що інші держави, митні союзи або економічні угруповання обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, відповідно до їхньої компетенції, мають право застосовувати адекватні заходи у відповідь на такі дії. Якщо такі дії заподіюють шкоду або створюють загрозу її заподіяння державі та/або суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, то зазначені заходи можуть передбачати її відшкодування.

Захист прав ЗЕД можна умовно поділити на дві категорії:

- 1) держзахист;
- 2) без залучення державних органів.

Заходами у відповідь на дискримінаційні та/або недружні до інших держав, митних союзів або економічних угруповань дії є: застосування повної заборони (повного ембарго) на торгівлю; застосування часткової заборони (часткового ембарго) на торгівлю; позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму; запровадження спеціального мита; запровадження режиму ліцензування та/або квотування зовнішньоекономічних операцій; встановлення квот (контингентів); уведення комбінованого режиму квот і контингентів; запровадження індикативних цін щодо імпорту та/або експорту товарів; інші заходи, передбачені законами та міжнародними договорами України.

Якщо зростання обсягу імпорту в Україну відбувається у таких розмірах та/або у такі строки або на таких умовах, що заподіюється або існує загроза заподіяння значної шкоди, з метою захисту національних інтересів відповідно може бути прийнято рішення про застосування таких спеціальних

---

¹² Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну: Закон України № 332-XI від 22.12.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-14> (дата звернення: 19.04.2019).

заходів: запровадження режиму квотування імпорту в Україну, що є об'єктом спеціального розслідування, з визначенням обсягів квот та порядку їх розподілу; установлення спеціального мита щодо імпорту в Україну, який є об'єктом спеціального розслідування.

У наведеному нормативно-правовому акті визначено органи, що приймають рішення про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії: це Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та Мінекономіки.

Верховною Радою України приймаються рішення про позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму та про застосування повної заборони (ембарго) на торгівлю. У Законі встановлена процедура застосування цих рішень.

Кабінет Міністрів України приймає рішення про: застосування часткової заборони (ембарго) на торгівлю; здійснення заходів тарифного регулювання щодо імпорту та/або експорту товарів; запровадження режиму ліцензування та/або квотування зовнішньоекономічних операцій.

Мінекономіки приймає рішення про: здійснення заходів нетарифного регулювання щодо імпорту та/або експорту товарів; ліцензування та реєстрацію окремих видів контрактів; запровадження індикативних цін щодо імпорту та/або експорту товарів; застосування інших заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань.

У разі недобросовісної конкуренції чи зростаючого імпорту, які завдають або можуть завдати істотної шкоди національним товаровиробникам, до суб'єктів ЗЕД або їхніх контрагентів застосовуються санкції відповідно до Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» та інших законів. Згідно зі ст. 31 цього Закону, під недобросовісною конкуренцією при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності розуміють: здійснення демпінгового імпорту, до якого застосовуються антидемпінгові заходи; здійснення субсидованого імпорту, до якого застосовуються компенсаційні заходи; вчинення інших дій, що законами України визнаються недобросовісною конкуренцією. Під зростаючим імпортом розуміють здійснення імпорту в обсягах та/або за умов, що заподіюють значну шкоду чи

створюють загрозу заподіяння значної шкоди українським виробникам відповідних товарів.

За результатами антидемпінгового, антисубсидійного або спеціального розслідування, відповідно до законів України, приймається рішення про застосування антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів, що може бути оскаржено в судовому порядку протягом місяця від дати запровадження відповідних заходів у порядку, встановленому законами України.

До закінчення застосування зазначених заходів зупиняється застосування режимів вільної торгівлі, преференцій, спеціальних пільгових режимів прикордонної (прибережної) торгівлі, спеціальних (вільних) економічних зон, а також податкових, митних та інших пільг, що діють при імпорті в Україну товарів, щодо яких застосовуються антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи.

Механізм захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту з інших країн, митних союзів або економічних угруповань, підстави та порядок порушення і проведення антидемпінгових розслідувань і застосування антидемпінгових заходів передбачені у Законі України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту»¹³.

Відповідно до ст. 1 цього Закону, *антидемпінгові заходи* – це попередні або остаточні заходи, що застосовуються під час або за результатами антидемпінгового розслідування. Цей Закон застосовується до імпорту товару, що є об'єктом демпінгу, якщо такий імпорт завдає шкоди національному товаровиробникові подібного товару. Антидемпінгове мито (попереднє або остаточне) – особливий вид мита, що стягується у разі ввезення на митну територію України товару, який є об'єктом застосування антидемпінгових заходів (попередніх або остаточних).

Товар вважається об'єктом демпінгу, якщо в Україні його експортна ціна нижча від порівняльної ціни на подібний товар у країні експорту в звичайних торговельних операціях.

---

¹³ Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22.12.1998 р. №330-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14> (дата звернення: 19.04.2019).

Закон «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» визначає механізм захисту національного товаровиробника від субсидованого імпорту з інших країн, митних союзів і економічних угруповань, регулює принципи й порядок порушення та проведення антисубсидиційних розслідувань, а також застосування компенсаційних заходів.

Субсидований імпорт – це ввезення на митну територію країни імпорту товару (товарів), який користується пільгами від субсидії, що надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару.

Компенсаційні заходи – попередні або остаточні заходи, що застосовуються згідно зі Законом під час або за результатами антисубсидиційного розслідування.

Компенсаційне мито (попереднє або остаточне) – особливий вид мита, стягнутого у разі ввезення на митну територію України товару, що є об'єктом застосування компенсаційних заходів (попередніх або остаточних).

Законом «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» з метою введення механізмів захисту інтересів національного товаровиробника регулюються принципи і порядок порушення та проведення спеціальних розслідувань фактів росту імпорту в Україну з інших країн, митних союзів або економічних угруповань, що завдає значного збитку або загрожує заподіянням значного збитку національному товаровиробникові, за результатами яких можуть вживатися спеціальні заходи.

Суб'єкти ЗЕД несуть відповідальність у видах та формах, передбачених ст. 33 і ст. 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», іншими законами України та/або зовнішньоекономічними договорами (контрактами). Україна як держава не несе відповідальності за дії суб'єктів ЗЕД, які відповідно не несуть відповідальності за дії України як держави.

За чинним законодавством, до суб'єктів ЗЕД можуть застосовуватися такі види відповідальності:

1) *майнова відповідальність*, що застосовується у формі матеріального відшкодування прямих, побічних збитків, упущеної вигоди, матеріального відшкодування моральної шкоди, а також майнових санкцій. Якщо порушення суб'єктами ЗЕД або іноземними суб'єктами господарської діяльності цього або пов'язаних з ним законів України призвели до виник-

нення збитків, втрати вигоди та/або моральної шкоди в інших таких суб'єктів або держави, то суб'єкти, що порушили закон, несуть матеріальну відповідальність у повному обсязі;

2) *кримінальна відповідальність*, що застосовується тільки у випадках, передбачених кримінальним законодавством України (це відповідальність посадових осіб відповідних суб'єктів).

Спеціальними санкціями за порушення законодавства про ЗЕД є: накладення штрафів у випадках несвоечасного виконання або невиконання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності своїх обов'язків згідно з цим або пов'язаними з ним законами України. Розмір таких штрафів визначається відповідними положеннями законів України та/або рішеннями судових органів України; застосування до конкретних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності індивідуального режиму ліцензування у випадках порушення такими суб'єктами положень цього Закону стосовно зазначених у ньому положень, що встановлюють певні заборони, обмеження або режими здійснення зовнішньоекономічних операцій з дозволу держави; тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності у випадках порушення цього Закону або пов'язаних з ним законів України, виконання дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки.

До цих санкцій вдається Мінекономрозвитку за поданням органів Державної фіскальної служби, правоохоронних органів, органів АМКУ, комісії з питань повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами, та Національного банку України. Перелічені санкції можуть бути застосовані суб'єктів ЗЕД або іноземних суб'єктів господарської діяльності протягом тьох років з дня виявлення порушення законодавства.

Здійснення суб'єктами ЗЕД зовнішньоекономічних операцій без відповідних ліцензій тягне за собою накладення штрафу в сумі 10% вартості проведеної операції, перерахованої у валюту України за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком України на день здійснення такої операції.

Зауважимо, що застосування санкції у вигляді індивідуального режиму ліцензування не означає, що вся зовнішньоекономічна діяльність суб'єкта підприємництва блокується. Введення індивідуального ліцензування передбачає лише проведення експертизи зовнішньоекономічних договорів на предмет їх відповідності міжнародним нормам, валютному законодавству України, відповідності рівня цін на експортовану або імпортовану продукцію сформованій кон'юнктурі. Після проведення такої експертизи контрактів оформлюється разова індивідуальна ліцензія на зовнішньоекономічну операцію. Отримана разова ліцензія є підставою для митного оформлення вантажів і проведення банківських розрахунків.

Тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності щодо українських суб'єктів ЗЕД та іноземних суб'єктів господарської діяльності означає позбавлення права займатися всіма видами зовнішньоекономічної діяльності, передбаченими ст. 4 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», за винятком: завершення розрахунків за зовнішньоекономічними операціями, при яких з боку українських суб'єктів ЗЕД чи іноземних суб'єктів господарської діяльності були перераховані кошти, до застосування цієї санкції; завершення розрахунків за зовнішньоекономічними операціями за продукцію, яку було відправлено за межі України українськими суб'єктами ЗЕД чи відправлено до України іноземними суб'єктами господарської діяльності, до застосування цієї санкції. Для завершення таких операцій українському суб'єкту ЗЕД слід у встановленому порядку отримати разову (індивідуальну) ліцензію Мінекономрозвитку України.

Санкції у вигляді тимчасового зупинення ЗЕД можуть застосовуватись Мінекономрозвитку до суб'єктів ЗЕД у разі здійснення ними таких дій у сфері зовнішньоекономічних відносин: які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки; які призводять до порушень міжнародних зобов'язань України: якщо суб'єкт ЗЕД, до якого раніше була застосована санкція – індивідуальний режим ліцензування, протягом року після її застосування не вжив заходів задля увідповіднення своєї діяльності вимогам чинного законодавства у сфері ЗЕД.

У зв'язку з агресією Російської Федерації проти України у військовій, економічній, енергетичній та інформаційній сфері, окупацією частини території України, сприянням терористичній діяльності на території України, порушенням прав і свобод громадян України, інтересів суспільства та держави, що створюють реальні та потенційні загрози національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про санкції» від 14.08.2014 р., Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)¹⁴.

На відміну від інших сфер, відновити права суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності реально із застосуванням можливостей Міжнародного комерційного арбітражу¹⁵.

Міжнародний комерційний арбітраж виконує провідну роль як альтернативний засіб вирішення спорів, що виникають у відносинах міжнародної торгівлі. Він отримав визнання та широке застосування у практиці українських учасників зовнішньоекономічної діяльності. Українські компанії та їхні іноземні партнери активно використовують у своїх контрактах арбітражні застереження, якими підпорядковують можливі спори різним арбітражним інституціям, зокрема МКАС при ТПП України, Арбітражному інституту Торгової палати м. Стокгольм, Міжнародному арбітражному суду при Палаті економіки Австрії та багатьом іншим арбітражним інституціям.

Коли сторони зовнішньоекономічного контракту укладають арбітражну угоду та підпорядковують спір арбітражу, вони виключають спори, що можуть виникнути з таких контрактів, з юрисдикції державних судів. Державні суди не мають

---

¹⁴ Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Указ Президента України від 19.03.2019 р. № 82/2019. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/496.html> (дата звернення: 19.04.2019).

¹⁵ Дерев'янка Б. В., Туркот О. А. Захист прав суб'єктів господарювання: навч. посіб. / за ред. Б. В. Дерев'янка. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2019. 150 с.

права розглядати спори, які є предметом арбітражної угоди, за винятком випадків, коли така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана¹⁶.

Для прикладу наведемо справу №911/4560/15, яка розглядалася Господарським судом Київської області за позовом Державного підприємства Міжнародний аеропорт «Бориспіль», Україна, до компанії Ground Supportand Terminal Solutions LTD, м. Лондон, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії про визнання нікчемним договору №52-29/7-1 від 19.12.2013 р., укладеного між ДП Міжнародний аеропорт «Бориспіль» та компанією Ground Supportand Terminal Solutions LTD, в частині розд. 14, де містилось арбітражне застереження, яке передбачало, що будь-які спори, які виникають між сторонами з цього договору чи у зв'язку з ним, підлягають передачі на розгляд та остаточне вирішення в Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (МКАС при ТПП України¹⁷). Відтак суд припинив провадження у справі з огляду на те, що спір має вирішуватися МКАС при ТПП України.

Контрольні запитання

1. У чому полягає мета зовнішньоекономічної діяльності?
2. Перелічіть критерії поділу на види зовнішньоекономічної діяльності.
3. Опишіть форми здійснення зовнішньоекономічної діяльності.
4. Які обмеження встановлено законом щодо певних видів зовнішньоекономічної діяльності?
5. Перелічіть категорії осіб, які можуть бути суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.
6. Назвіть характерні риси правового режиму зовнішньоекономічної діяльності.

---

¹⁶ Цірат Г. Державні суди та міжнародний комерційний арбітраж: український досвід. *Юридична газета*. 2018. № 24–25 (626-627). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/derzhavnisudi-ta-mizhnarodniy-komerciyiniy-arbitrazh-ukrayinskiy-dosvid.html> (дата звернення: 20.04.2019).

¹⁷ Єдиний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.04.2019).

7. Яка мета державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності?

8. Охарактеризуйте принципи здійснення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

9. Назвіть ліцензії і патенти в ЗЕД.

10. У яких випадках можуть запроваджуватися дискримінаційні заходи до певних категорій суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності?

11. Наведіть форми і розкрийте зміст зовнішньоекономічного договору.

12. У якому порядку розглядаються спори, що виникають у процесі виконання зовнішньоекономічних договорів (контрактів)?

13. Які особливості переробки давальницької сировини на митній території і за межами митної території України?

14. Визначте роль міжнародного комерційного арбітражу при вирішенні спорів під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Ситуаційне завдання

Іноземна акціонерна компанія вирішила заснувати в Україні дочірнє підприємство з 100% іноземним капіталом.

Яка організаційно-правова форма може бути використана в такому разі? Чи присутні в цьому випадку всі характерні ознаки зовнішньоекономічної діяльності? В чому полягатиме специфіка такого підприємства? Що необхідно зробити компанії для створення дочірнього підприємства на території України?

У яких випадках рівень вартості давальницької сировини має становити 80% вартості готової продукції для того, щоб така операція кваліфікувалась як операція з давальницькою сировиною у сфері зовнішньоекономічних відносин?

Який порядок здійснення розрахунків за переробку, обробку, збагачення або використання давальницької сировини при здійсненні операцій із давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах і чи дозволяється суб'єкту підприємницької діяльності змінювати форму розрахунків за переробку, збагачення або використання давальницької сировини?

Список використаної літератури

Нормативно-правові акти

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Міжнародний документ ООН від 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 10.06.2019).
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 10.06.2019).
3. Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF/conv> (дата звернення: 10.06.2019).
4. Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).
5. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами: Міжнародний документ ООН від 18.03.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060 (дата звернення: 10.06.2019).
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon№5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.06.2019).
7. Паризька конвенції про охорону промислової власності: Міжнародний договір від 20.03.1883 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123 (дата звернення: 15.04.2019).
8. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 10.06.2019).
9. Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, затверджене Указом Президента України від 31.05.2011 р. за № 630/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634/2011> (дата звернення: 10.06.2019).
10. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Указ Президента України від 10.09.2014 р. № 715/2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715/2014> (дата звернення: 10.06.2019).
11. Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту, імпорту

- товарів військового призначення і товарів, що містять відомості, які становлять державну таємницю: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.1998 р. № 838. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-98-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).
12. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів): Наказ Мінекономіки від 06.09.2001 р. № 201. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01> (дата звернення: 10.06.2019).
  13. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 10.06.2019).
  14. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 10.06.2019).
  15. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 р. № 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14/print> (дата звернення: 10.06.2019).
  16. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 10.06.2019).
  17. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12> (дата звернення 27.05.2019).
  18. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 р. № 1393-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-14/conv/print> (дата звернення: 10.06.2019).
  19. Про випуски облігації внутрішніх державних позик: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 р. № 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2001-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).
  20. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 784-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-14> (дата звернення: 10.06.2019).
  21. Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції»: Закон України від 26.01.2016 р. № 935-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/935-19> (дата звернення: 10.06.2019).
  22. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XIIр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення: 10.06.2019).

23. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. №1576-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> (дата звернення: 10.06.2019).
24. Про депозитарну систему України: Закон України від 06.07.2012 р. № 5178-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17> (дата звернення: 10.06.2019).
25. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України від 19.12.1995 р. № 481/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80/conv/print> (дата звернення: 10.06.2019).
26. Про державне регулювання ринку цінних паперів: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).
27. Про державне регулювання у сфері трансферу технологій: Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16> (дата звернення: 10.06.2019).
28. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/card6#Public> (дата звернення: 10.06.2019).
29. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 10.06.2019).
30. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16/conv/print> (дата звернення: 10.06.2019).
31. Про Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).
32. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням конкурентного законодавства: Оглядовий лист Вищого господарського суду України від 12.07.2017 р. № 01-06/1112/17. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/news/3329/> (дата звернення: 10.06.2019).
33. Про деякі питання практики застосування конкурентного законодавства: Інформаційний лист Вищого господарського суду

- України від 13.04.2007 р. № 01-8/229. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_229600-07 (дата звернення: 10.06.2019).
34. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80/conv> (дата звернення: 10.06.2019).
  35. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 р. № 2654-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12> (дата звернення: 10.06.2019).
  36. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі громадського харчування та послуг: Закон України від 01.06.2000 р. № 2156-III ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1> (дата звернення: 10.06.2019).
  37. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну: Закон України від 22.12.1998 р. № 332-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-14> (дата звернення: 10.06.2019).
  38. Про застосування, скасування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Указ Президента від 19.03.2019 р. № 82/2019. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/496.html> (дата звернення: 10.06.2019).
  39. Про затвердження Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів від 30.05.2007 р. № 785. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2007-%D0%BF> (дата звернення: 27.05.2019).
  40. Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні: Наказ МЗЕЗторг України від 18.01.1996 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0034-96> (дата звернення: 10.06.2019).
  41. Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: Розпорядження АМКУ від 05.03.2002 р. № 49-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>
  42. Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 632. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-99-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).
  43. Про затвердження Положення про Головне управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів в області, в місті Києві: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12.04.2017 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0604-17> (дата звернення: 10.06.2019).

44. Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.1997 р. № 122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-97-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).
45. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію): розпорядження АМКУ від 19.02.2002 р. № 33-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02> (дата звернення: 10.06.2019).
46. Про затвердження статуту публічного товариства «Аграрний фонд»: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 869. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2013-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).
47. Про затвердження Тимчасових правил розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства України: розпорядження АМК України від 29.06.1998 р. № 169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94> (дата звернення: 10.06.2019).
48. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).
49. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 10.06.2019).
50. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22.12.1998 р. №330-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14> (дата звернення: 10.06.2019).
51. Про захист прав покупців сільськогосподарських машин: Закон України від 05.06.2003 р. №900-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-15> (дата звернення 27.05.2019).
52. Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу: Закон України від 23.06.2005 р. № 2711-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2711-15> (дата звернення: 10.06.2019).
53. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.07.2002 р. № 37-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15> (дата звернення: 27.05.2019).
54. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 10.06.2019).

55. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 10.06.2019).
56. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15> (дата звернення: 10.06.2019).
57. Про концесії: Закон України від 07.09.1999 р. № 997-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14> (дата звернення: 10.06.2019).
58. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-ІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 10.06.2019).
59. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 1119. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1119-2015-%D0%BF> (дата звернення: 17.05.2019).
60. Про науковий парк «Київська політехніка»: Закон України від 22.12.2006 р. № 523-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-16> (дата звернення: 10.06.2019).
61. Про наукові парки: Закон України від 25.06.2009 р. № 1563-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17> (дата звернення: 10.06.2019).
62. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2374-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2001-%D0%BF> (дата звернення: 10.06.2019).
63. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-17> (дата звернення: 27.05.2019).
64. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15> (дата звернення: 10.06.2019).
65. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 10.06.2019).
66. Про перелік відомостей, що не є комерційною таємницею: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611. URL: <http://zakon№5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.06.2019).
67. Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-ІІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-14> (дата звернення: 10.06.2019).

68. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (дата звернення: 10.06.2019).
69. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України: Закон України від 15.05.1992 р. № 2581-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12> (дата звернення: 10.06.2019).
70. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17/print> (дата звернення: 10.06.2019).
71. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).
72. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/conv> (дата звернення: 10.06.2019).
73. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 10.06.2019).
74. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> (дата звернення: 10.06.2019).
75. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/469/97> (дата звернення: 17.05.2019).
76. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16.07.1999 р. № 991-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14> (дата звернення: 10.06.2019).
77. Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 р. № 2633-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15/print> (дата звернення: 10.06.2019).
78. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14> (дата звернення: 10.06.2019).
79. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 17.05.2019).
80. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997 р. № 723/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 27.05.2019).

81. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.09.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 10.06.2019).
82. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: від 16.09.2014 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 10.06.2019)
83. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.06.2019).

Спеціальна література

1. Актуальні питання господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 307–311.
2. Андросчук Г. О., Шкляр С. В. Конкурентне право: захист від недобросовісної конкуренції: науково-практичне видання. К.: Юстініан, 2012. 184 с.
3. Атаманова О. Е. Інноваційне право: проблеми теорії та систематизації: монографія. Х.: Видавець СПД Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.
4. Беренштейн Б. Л., Третяк О. М. Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні. URL: <http://vuzlib.com/content/view/2544/13> (дата звернення: 07.06.2019).
5. Бурак А. Організаційно-економічна характеристика розвитку сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК»*. 2013. № 20 (1). С. 48–55.
6. Бурбика М. М., Горевий В. І. Деякі питання історії виникнення і становлення виробничих сільськогосподарських кооперативів в Україні і Російській Федерації та їх правове положення в сучасних умовах. *Форум права*. 2014. № 3. С. 44.
7. Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. 2-ге вид., змін. та допов. К.: Правова єдність, 2009. 766 с.
8. Вінник О. М. Інвестиційне право: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: Правова єдність, 2009. 616 с.
9. Віхров О. П. Господарське право. Спеціальна частина: навч. посіб. К.: Видавничий дім «Слово», 2006. С. 103.

10. Віхров О. П. Організаційно-господарські відносини у галузі будівельної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 10. Ст. 37.
11. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України: навч. посіб. К.: Істина, 2008. 107 с.
12. Гамалюк Б. М. Оптимізація державно-управлінської діяльності із забезпечення екологічних прав особи в Україні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 184 с.
13. Господарське право: навч. посіб. у схемах і таблицях / за заг. ред. М. Л. Шелухіна. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.
14. Господарське право: підручник / за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. Х.: Право, 2012. С. 586.
15. Деревянко Б. В., Смолин Г. В., Туркот О. А. Окремі шляхи боротьби з порушеннями у сфері публічних закупівель. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5 (20). С. 65–68.
16. Деревянко Б. В., Туркот О. А. Про визнання видобутку (майнінгу) криптовалюти видом господарської діяльності. *Економіка та право*. 2018. №1 (49). С. 52–59.: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.052>.
17. Деревянко Б. В. Відмежування договору міжнародної купівлі-продажу від інших договорів. *Вісник Інституту економіко-правових досліджень НАН України*. 2010. № 1. С. 53–57.
18. Деревянко Б. В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності: навч. посіб. / Донецький юридичний інститут. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2012. 240 с.
19. Деревянко Б. В. Щодо тенденцій формування законодавства про захист від недобросовісної конкуренції. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 108.
20. Деревянко Б. В., Туркот О. А. Захист прав суб'єктів господарювання: навч. посіб. / за ред. Б. В. Деревянка. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2019. 150 с.
21. Долинська М. С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 865. С. 392–397.
22. Журик Ю. Становлення, формування та сучасний стан законодавства України про захист економічної конкуренції. *Юридична Україна. Серія «Економіка і право»*. 2011. № 1. С. 94.
23. Коссак В. М. Іноземні інвестиції в Україні: цивільно-правовий аспект. Львів: Центр Європи, 1996. С. 60.

24. Коссаk В. М. Незахищені іноземні інвестиції. *Правовий тиждень*. 2009. № 10. С. 23–24.
25. Коссаk В. М. Проблеми застосування Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу 1980 р. *Право України*. 2013. № 7. С. 95–102.
26. Мандра Г. Щодо питання маркування імпортованих товарів державною мовою / Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_31905 (дата звернення: 07.06.2019).
27. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-ге вид., перероб. і допов. / О. А. Беяневич, О. М. Винник, В. С. Щербина та ін.; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2008. Ст. 424.
28. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України / Е. І. Харитонова, Є. О. Харитонова, В. М. Коссаk та ін. Х.: Одісей, 2007. 752 с.
29. Рибій О. В. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності: теорія та практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. К., 2008. С. 17.
30. Сержанов В. В. Державна інвестиційна політика національної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.03. К., 2018. С. 16.
31. Сільське господарство України. *Статистичний збірник*. 2017. К., 2017. С. 171.
32. Смолин Г. В., Туркот О. А. Щодо захисту підприємств аграрного сектору економіки. *Perspectives of science and education: Advances of science: Proceedings of articles the international scientific conference: IV Міжнародна науково-практична конференція (Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 28 September 2018)*. Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněny Můstek – Ukraine, Kyiv: MCNIP, 2018. С. 1650–1653.
33. Туркот О. А., Білак М. М. Щодо проблем залучення іноземних інвестицій в економіку України // Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 27 вересня 2018 року). С. 241–243.
34. Туркот О. А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. 200 с.
35. Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 482 с.
36. Цірат Г. Державні суди та міжнародний комерційний арбітраж: український досвід. *Юридична газета*. 2018. №24–25 (626–627). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhнародniy->

arbitrazh-ta-adr/derzhavni-sudi-ta-mizhnarodniy-komerciyiniy-arbitrazh-ukrayinskiy-dosvid.html (дата звернення: 20.04.2019).

37. Шканова О. М. Інфраструктура товарного ринку: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури. 2006. С. 50–51.
38. Щербина В. С. Господарське право: підруч. 5-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2012. 640 с.

Інформаційні ресурси

Офіційні інформаційні сайти

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://www.rada.gov.ua>
2. Офіційний сайт Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua>
3. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <http://www.kmu.gov.ua>
4. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua>
5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>
6. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
7. Сайт Державної фіскальної служби України. URL: <http://www.sta.gov.ua>

Додаткові офіційні інформаційні сайти

1. Верховний Суд України. URL: <http://supreme.court.gov.ua/supreme/>
2. Вищий господарський суд України. URL: <http://www.arbitr.gov.ua>
3. Міністерство оборони України. URL: <http://www.mil.gov.ua>
4. Міністерство освіти і науки України. URL: <http://www.mon.gov.ua>
5. Державний комітет архівів України. URL: https://archives.gov.ua/International/index_01.php
6. Служба безпеки України. URL: <http://www.ssu.gov.ua>
7. Управління державної охорони України. URL: <http://www.do.gov.ua/>
8. Вища рада правосуддя. URL: <http://www.vru.gov.ua>

9. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: [http:// http://www.dsszzi.gov.ua/dsszzi/control/uk/index](http://http://www.dsszzi.gov.ua/dsszzi/control/uk/index)
10. Інформаційний центр Міністерства юстиції України. URL: <http://www.informjust.kiev.ua>
11. Бібліотека Верховної Ради України. URL: <http://lib.rada.gov.ua>
12. Державна науково-технічна бібліотека України. URL: <http://library.knuba.edu.ua/node/37877>
13. Наукова бібліотека Національно університету «Києво-Могилянська академія». URL: <http://www.library.ukma.edu.ua/>
14. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>
15. Українська асоціація прокурорів. URL: <http://www.uap.org.ua>
16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
17. Європейський Суд з прав людини. URL: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>
18. Торгово-промислова палата України. URL: <http://www.ucci.org.ua/ru/about.shtml>
19. База законодавства ЄС – EUR-Lex. URL: [http:// europa.eu.int/eur-lex /](http://europa.eu.int/eur-lex/)

Журнали

1. Підприємництво, господарство і право. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/>
2. Право України. URL: <https://pravoua.com.ua/ua/>

Українські сайти новин

1. URL: <http://www.ukr.net>
2. URL: <http://www.korrespondent.net>
3. URL: <http://www.podrobnosti.com.ua>

Пошукові сайти і каталоги:

українські:

1. URL: <http://www.google.com.ua>
2. URL: <http://www.meta-ukraine.com>
3. URL: <http://www.gala.net>

англомовні:

1. URL: <http://www.yahoo.com>
2. URL: <http://www.altavista.com>

Інформаційно-аналітичні сайти

1. URL: <http://www.nau.kiev.ua>

Правова система НАУ для роботи спеціалістів різних підрозділів підприємства; у ній міститься повна законодавча база.

2. URL: <http://www.kontrakty.com.ua>

Український діловий щотижневик «Галицькі контракти»; публікує ділові новини, статті та матеріали з фінансових питань, економічної теорії і практики, господарської діяльності тощо.

Перелік скорочень

- ГК** – Господарський кодекс України
- КУпАП** – Кодекс України про адміністративні правопорушення
- КТМ** – Кодекс торговельного мореплавства України
- МК** – Митний кодекс України
- ПК** – Податковий кодекс України
- ЦК** – Цивільний кодекс України
- АМК** – Антимонопольний комітет України
- МОН** – Міністерство освіти і науки України
- Мінекономіки** – Міністерство економічного розвитку і торгівлі
- Мінфін** – Міністерство фінансів України
- Міненерговугілля** – Міністерство енергетики та вугільної промисловості України
- Мінрегіон** – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України
- Мінагрополітики** – Міністерство аграрної політики та продовольства України
- Держстат** – Державна служба статистики України
- Держінвестицій** – Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України
- НКРЕКП** – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг
- НКЦПФР** – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України
- НКРРФП** – Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України
- Держфінінспекція** – Державна фінансова інспекція
- Держархбудінспекція** – Державна архітектурно-будівельна інспекція
- Держсільгоспінспекція** – Державна інспекція сільського господарства
- Держенергонагляд** – Державна інспекція з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної і теплової енергії

Держенергоефективності – Державне агентство з енергоефективності та енергозабезпечення

Держветфітосанслужба – Державна ветеринарна та фітосанітарна служба

МРПР – Міжвідомча рада з питань інвестицій та інноваційного розвитку

НТІ – Науково-технологічна інновація

ПЕК – Паливно-енергетичний комплекс

ДПЗКУ – Державна продовольча зернова компанія України

ІСТА – Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння

МЕБ – Міжнародне епізоотичне бюро

Кодекс Аліментаріус – збірник стандартів на харчові продукти, створених і схвалених Продовольчою та Сільськогосподарською організацією ООН та Всесвітньою Організацією Охорони здоров'я

Автори:

СМОЛИН Григорій Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент;

ДОЛИНСЬКА Марія Степанівна,
доктор юридичних наук, доцент;

ТУРКОТ Ольга Андріївна,
кандидат юридичних наук;

ХОМКО Леся Василівна,
кандидат юридичних наук;

ГАМАЛЮК Богдан Михайлович,
кандидат наук з державного управління

Господарське право *Особлива частина*

Підручник

Редагування *Оксана Шмиговська*

Макетування *Галина Шушняк*

Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 28.12.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 31,16.
Тираж 100 прим. Зам № 85-19.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.